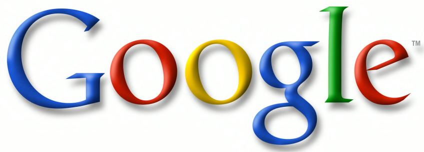



WIDENER
HN NSD8 Q


SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

AZ

ISTENI SZÍNJÁTÉK

HARMADIK RÉSZE

A PARADICSOM.

A MAGYAR

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM. XXXVIII. KÖTET

1899—1901. CYCLUS

A PARADICSOM

IRTA

DANTE ALIGHIERI

FORDITOTTA S JEGYZETEKKEL ÉS MAGYARÁZATOKKAL KISÉRTE

SZÁSZ KÁROLY

AZ 1899-DIK ÉVI ILLETMÉNY ELSŐ KÖTETE

A PARADICSOM

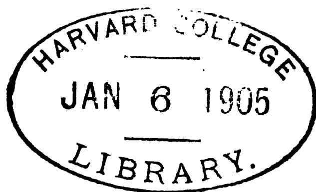
IRTA

DANTE ALIGHIERI

FORDÍTOTTA S JEGYZETEKKEL ÉS MAGYARÁZATOKKAL KISÉRTE

SZÁSZ KÁROLY

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1899



Hornyánszky Viktor csász. és kir. udv. könyvnyomdája.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

Több mint egy negyed-százada, hogy Dantéval s különösen Divina Commediájával foglalkozom.

1870-ben olvastam először e csodálatos költeményt a Streckfuss és Kannegiesser német fordításaiban. Annyira megragadott, hogy első elhatározásom volt elsajátítni az olasz nyelvet, a melylyel azelőtt nem igen foglalkoztam, csak hogy eredetiben olvashassam a világirodalom ez egyik legnagyobb remekét. 1872-ben, csak kisérletül a Pokol első énekét, még a német forditás segitségével, adtam, kisebb műforditásaim harmadik kötetében és pedig mindjárt az eredeti hármas rímű terzináiban.

Az erre következett években, részint Dantét, részint az ó- és középkor többi epikusait tanulmányoztam s a budapesti egyetemen az Egyetemes Irodalomtörténetre magántanárul habilitáltattam magamat s előadásaim tárgyául „A világirodalom nagy époszait" jelentettem be. Ámbár Dantét nem vesztettem szemem elől s eredetiben (még mindig idegen forditások segitségével: már Philaletes s Witte, később még másokéval is) forgattam: kitűzött feladatomat az elején kezdettem, s előadásaimat félévről félévre a hindu Mahabharata és Pramajána, majd a perzsa Shah-Name s a Homér Iliásza és Odyssejája elemzésével, sőt a már előbb teljesen leforditott Nibelungénekkel is végeztem: míg Dante Isteni színjátékára is rákerült a

a sor, melynek elemzését s magyarázatát, számos részletek fordításaival (mint az előbbieket is), három félévi előadások sorozatában adtam fogékony hallgatóim elé. Ekkor már elég készletem volt ahhoz, hogy bátorságot vehettem magamnak arra az elhatározásra, hogy az egész költeményt alakhű magyar fordításban kisértsem meg irodalmunk sajátjává tenni.

1879-ben a Budapesti Szemle XXXVII. számában a Pokol I. és II., XXXVIII. számában III. és IV., XXXIX. számában XXXII., XXXIII. és XXXIV., tehát négy első s három utolsó énekét adtam, a legszükségesebb jegyzetekkel is kisérve, a magyar olvasóközönség kezeibe. 1880-ban már a Purgatorium XXX. és XXXI. énekeit, 1882-ben pedig „A fény fokozatai" czím alatt a *Paradicsom* különböző részeiből egész szemelvényt adtam a nagy költemény harmadik részéből. Mint ezeket, a legszükségesebb magyarázó jegyzetekkel kisértem.

Az utóbbi közleménynyel majdnem egyidejüleg, ugyanazon (1882) évben jelent meg az Akadémia könyvkiadó vállalatában két kötetes nagyobb munkám, egyetemi előadásaim gyümölcse. A világirodalom nagy époszai második kötetében Dante s a Divina Commedia (349—532. l.), mely Dante életét, politikai álláspontját és mysticismusát, a D. C. átalános jellemzését, fogamzását s alapeszméjét és megirása történetét előre bocsátva, magát a költeményt ismerteti, egészben s részleteiben.

Ekkor már tisztában — s részben készen is voltam a Dante világra szóló költeményének fordításához való anyaggal. Mit eddig csak egyes részletekben teljesíthettem: most feltételem kiviteléhez rendszeresen foghattam. 1883-ban már bemutathattam az Aka-

démiának az első részt a teljes *Pokol* fordítását, nemcsak a szöveghez szóló, bár csak legszükségesebb és a megértésre nélkülözhetetlen magyarázó jegyzetekkel, de az egész költeményhez szóló 80 lapnyi Bevezetésen kívül, az általam hat fejezetre osztott *Pokol*hoz, az egyes fejezetekhez tájékoztatásul adott meg annyi részletes bevezetésekkel, melyekben a fejezetek tárgyaihoz előleges ismertetést s abban egyes felmerülő kérdések tárgyalását s nehézségek eloszlatását igyekeztem adni.

A *Pokol* 1885-ben már megjelent s ezzel mintegy kötelezettséget vállaltam, a más két résznek is lefordítására s a mű teljes befejezésére. De ember tervez, Isten végez. Pályámat változtatnom kellett s új munkakörbe és nehezebb kötelességekkel járó tisztre hivattam. Hat teljes esztendő telt el, míg a második részt, a *Purgatorium* teljes fordítását 1890-ben bemutathattam s az 1891-ben megjelenhetett, hasonló beosztással hét fejezetre, azokhoz adott tájékoztató bevezetésekkel s a szöveget magyarázó jegyzetekkel.

Most ismét hét év múlva lépek a Divina Commedia harmadik és utolsó részének, a Paradicsomnak teljes fordításával, a két előbbi részéhez egészen hasonló beosztásával, egyes fejezeteihez tájékoztató bevezetésekkel s a szöveg megérthetésére szükséges jegyzetekkel, a Tek. Akadémia elé.

Meg kell vallanom, de az olvasó talán megbocsáthatónak, sőt természetesnek is fogja találni, hogy a szöveghez adott és sürün előforduló — mert nélkülözhetetlen jegyzeteket — különösen a családi s történeti nevekre és tényekre vonatkozókat nem eredeti forrásokból meritettem. Nagyképüség volna, mindegyre Villanio, az Imolai Benvenutót, a Dino Com-

pagni Krónikáit, a „Muratori Scriptores Rerum Italicarum“ nagy gyűjteményéből, vagy a Dante korabeli legelső magyarázóit, a költő fiát Pétert, vagy Butit, Boccacciot, vagy az Ottimo Commentot idézgetni. Dante újabb s megbizhatóbb magyarázói, kik az első forrásokat mai kritikával tisztázták, egy *Scartazzini*, ki a Divina Commedia olasz szövegét adja a legrégibb codexek összevetésével, a bő és ismételten átnézett s kijavitott jegyzetekkel, *Witte* a németek legnagyobb Dante-tudósa, életirója s magyarázója, egyszersmind jeles forditója is, *Philaletes* (János szász király), kinek forditása, rímetlen s terzinákra nem osztott hatodfeles jambusokban, néhol nehézkesen is, de a leghívebben, sort sorral pontosan adja az eredetit, s bő és alapos jegyzeteivel és az egyes énekek közé beillesztett számos önálló tanulmányaival a legbecsesebb kézikönyvnek tekinthető, *Bartsch*, a kevésbbé szó-hű s jegyzetekben is fukarabb, de a terzinákat s rímeket megtartó, költői nyelvű s mégis kifejezéseiben könnyebb s érthetőbb és tetszetősebb forditását, végre hogy a nagy stbi-ből[1] csak *Longfellowt*, az újvilág kitünő költőjét említsem, a ki versiscioltiban (rímetlen jambusokban), de híven, tisztán, világosan fordít, jegyzeteivel pedig — ha kevesebb részletet ad is mint Scartazzini vagy Philaletes — de annál érdekesebb anyagot nyújt: mindezek gazdag tarlózatot engedő termékeny mezőt nyitnak a harmadrendű magyar forditó elé a Dante mély és magas szellemének megközelitésére s olvasóinak is hozzájárulhatóvá tételére!

Így a huszonöt év előtt, még férfikorom munka-

[1] Lásd a Pokol forditásában, az Előszó 13. lapján.

kedve- s erejének teljességében magam elé tűzött nagy munkát, Isten segedelmével, szerencsésen befejezhettem s hajlókorom késő alkonyán, mint irodalmi munkásságom utolsó — aránylag érettebb — gyümölcsét a tekintetes Akadémia asztalára leteszem s magyar olvasó közönségünknek — mely annak két első részét oly szives elnézéssel fogadta, felajánlom.

Mielőtt még az Isteni Szinjáték Paradicsomát a magyar olvasó előtt megnyitnám, egy pár észrevételt kivánok előre bocsátani Dante költeménye e harmadik részének, a két első része iránti viszonyáról, azokkal összehasonlitás végett.

Általános nézet, mondhatni „közvélemény“, hogy a három közül az első, a Pokol, költői értékben s érdekességben is az első. Sőt egyik magyar Danteforditótársam (Angyal János) a Purgatoriumnak hajlandó az elsőséget adni. Ez utóbbi nézetet volt már egykor alkalmam vitatni és — mint tudtomra különben is magában állót — meg is czáfolni. A Pokol érdekességét s az olvasó értésére és képzeletére legközvetlenebbül hatót, elismerem. A Pokol sötétsége, borzalmai, az „elveszett nép“ kinainak megrázó, változatos s izgató festése kétségkivül erősen hat képzeletünkre s a szenvedő és gyötrelmek közt vergődő lelkek látása talán legközvetlenebb hatást gyakorol az emberre s túlfesziti érzésünk húrjait. A Pokol tárgya s anyaga legtöbb oldalról s leghatályosabban érinti érzékenységünket s korbácsolja fel képzeletünket; a költő képzelő tehetsége legtermékenyebbnek s legelevenebbnek, sőt gazdagságban utólérhetetlennek tünik föl.

A Paradicsom képe, természetesen egészen más nemben és szinezetben, de nem kevésbbé gazdag. A

fény fokozatainak, mindig magasb mértékre, változatosságot kevésbbé nyujt, de annál üdítőbb s felemelőbb s a képzelet erejével magával ragad s a magunk képzeletét is termékenyíti. Igaz, hogy a legnehezebb hitbeli kérdések feszegetése — a paradicsomban talált szentek, pl. az Aquinói Tamás és Szent Bernád — rejtelmeket magyarázó fejtegetéseiben, többször nehézkes, olykor fárasztó is: de ezekben a költő világnézlete (úgy cosmogoniai mint erkölcsi szempontokból) elfelejteti velünk azokat a nehézségeket, melyeket le kell győznünk, hogy annak a világnézletnek mélyeibe hatolhassunk s azt teljes mértékében élvezhessük. Az üdv fokozódása, égkörről égkörre, a legfelsőbbig, hol az Istenség lakása van; az idvezült lelkek, majd az angyalok lakóhelyei s végre Krisztus és Isten látása — bár Pál apostol szerint — csak tükörben: oly bűvös lámpa fényében tűnik elénk, minőt költő még nem idézett elő! A Milton paradicsoma s tiszta és bukott angyalai azt meg sem közelítik.

A Paradicsomban érvényesül Dante szellemének amaz iránya, illetőleg kettős irányának egyesülése, melyre az „Isteni Szinjáték“ Bevezetésének IV. cikkelyében (A Pokol 35—41. ll.) s még előbb, már a „Világirodalom Époszai“-ban (II. k. 377—383. ll.) rámutattam: hogy Dante, a ki a bölcsészetet és hittudományt Aquinói Tamástól, a középkor legnagyobb skolastikusától vette s a szerint érvel és okoskodik, természeténél s lelki alkatánál fogva a középkor azzal épen ellentétben álló irányának, a mysticismusnak — ne mondjam: híve — de teljesen rabja; mely bölcselkedő eszén s skolastikus tudományán uralkodik. S hol mutatkozhatnék ez az irány legragyogóbb teljességében inkább, mint a „Paradicsom“-ban, a sphae-

rák zenéjétől kisérve s a láthatatlan, de érezhető istenség közvetlen közelében?[1]

[1] „A mysticismus a kedély ama bensősége, a lélek ama közvetlensége, mely nem kívülről nyeri az isteni kijelentést, hanem önmagában találja az Istentudatot, melyben a vallás nem formulákban, hanem csak érzésekben áll, s az Istennel való viszony nem két lélek viszonya, hanem egyiknek teljes odaadása és felolvadása a másikba; melyben a lélek, a világgal szemben a lét elveit s a dolgok lényegét közvetlen benső szemlélet által sajátítja el, s magát a mindenség egy részének érzi, tudja. E közvetlen szemlélet több, bensőbb és erősebb a hitnél; mert a hit csak „hallásból van" (mint Pál apostol mondja) és így kívülről jő s mintegy tükörben lát, — míg a mysticismus szemtől-szembe, árny és közeg nélkül, s így a jövő életbeli látásnak az előízlete."

„Röviden kifejezve, Dantéban a mystika elérte legfőbb fokát, az extasist, — mint egyébiránt annyiakban; s ő erre egyaránt bírta az anyagot lelkében, mely kora ifjúságától a rajongásra, az eszményiségre hajlandó volt; élményeiben, melyek oly mélyen rázkódtatták meg belvilágát s annyira táplálták szenvedélyét, mint csak keveseknek; és végre tanulmányaiban, melyek őt, az ó- és középkor összes eruditiójával bíró, mélyen tudományos és beható szellemet, kiválóan a mystikus vallásbölcselmi iskola hívévé tették."

(A Világirodalom nagy époszai. II. k. 378., 379., 382., 383. ll.)



A PARADICSOM.

IRTA

DANTE ALIGHIERI.

ELSŐ FEJEZET.

Bevezetés. A Holdban.

I—IV. ének.

A Purgatorium hegy-kúpjának körüljáró utain a tetőre érve, eddigi vezetője Virgil a szelt kúp fennsíkjánál, a földi paradicsom küszöbén elhagyja Dantét s Beatrice fogadja őt vezetése alá, először és utoljára nevén szólítván (Purg. XXX. 55), magát is megnevezve, a rá, megdicsőült testében alig ismerőnek (u. o. 73. v.). Aztán bűneit veti szemére, hogy lelkében bűnbánatot érezzen; Dante igaz törődéssel bűnvallást téve, Beatrice őt mennyekből lejött kisérője Matilda által megmosatja a Lethében, hogy bűneit elfeledve, bűntől s bűnbánattól megtisztuljon. S végre még az Eunoén — a földi Paradicsom másik vizén is — megitatja, mely újjá szülé. S most elkészült arra, hogy a mennyei Paradicsomba felszállhasson.

Röviden vázoltuk — az emlékezés és összekötés végett a Purgatorium utolsó mozzanatait — hogy a mint „tisztán repülni kész a csillagokhoz“ láttuk Dantét, őt tovább kisérhessük, a magasba — a legmagasbbikba!

Lelkesedésében a költő úgy kezdi énekét, mintha már *ott* volna. De érzi erőtlenségét, feladata nagyságához. S mint első énekében (a Pokol II. én. 7. v.) átalában a múzsákat — a másodikban (Purg. I. 9.) már Kalliopét (az éposz múzsáját) különösen is, —

itt e legnagyobb feladathoz magát Apollot, a múzsák istenét, hívja segitségül. De csakhamar, alig ér az előtte álló út első állomására, még jobban érzi útja nehézségét s azokat, a kik őt ebben — még figyelemmel is — követni gyöngék s nem birnák: visszatérésre inti, nehogy kis naszádjukat elsodorja a most előttük megnyiló végetlen tenger árja (II. én. 1—6).

De míg e kettőben — az Apollo segitségül hívásában s a gyöngébb elmék intő visszautasitásában — csak az éposz-költő szokásos, szinte conventionált lélekzetvételét látjuk — vegyük észre, hogy Dante, az éposz ősapjának, Homérnak példájára, ki egyszerre kimondta, hogy „Peleusz fiának végzetes haragját" akarja énekelni, ő is már éneke legelső soraiban megjelöli ennek tartalma két legfőbb tárgyát: a *mindent mozgató erőt* (I. 1.) s a fény beosztását s fokozatait a különböző egek beosztása szerint, vagyis a *világ-egyetem szerkezetét* (4. v.) Íme, az Isteni színjáték harmadik énekének két főtengelye, melyekkel már itt meg kell ismerkednünk.

I.

A világ-egyetem rendszere s fennállása azon az erőn nyugszik, mely azt létrehozta s fentartja és igazgatja. Ez lehet egy — lehet több s esetleg egymásnak alárendelt erő. Ezt, vagy ezeket az erőket az emberi ész mióta eszmél s gondolkodik, mindig kutatta s tapasztalás és következtetés útján különböző tételekbe s elméletekbe igyekezett foglalni.

A cosmologia és cosmogenia elméletét először Aristoteles állitotta fel (az arab tudósok forrásaiból); majd az Új-platói iskolából való Proclus (Kr. u. az V. században) igazított rajta; kiről (már keresztyén

scolastikusok) Albertus Magnus s végre Aquinoi Tamás állapitotta meg, mihez kiegészítő toldalékul az Areopagita Dénes nevezetes könyve az Angyalokról (vagy égi értelmiségekről, de coelesti hierarchia) járult. Ez elmélet létrejövetelének fokozataival s megalakulása történetének képletes előadásával nem fárasztjuk olvasóinkat, csak fővázlatát igyekszünk adni annak, a mint azt Aquinoi Tamás s nyomdokain (bár némi módositással) Dante adja elénk.

Aristoteles a világban minden jelenségváltozást egyedül a mozgásra viszen vissza, s pedig az ő négy kategóriája szerint: ú. m. *mi*, *mikép, mennyi* és *hol.* Az első a *mi*-nek (quidditas) előállását és megsemmisülését, a második a *mi*nek változását vagy alakulását, a harmadik annak növekedését vagy megfogyatkozását, végre a negyedik annak helybenlétét vagy mozgását illeti.

Látni való, hogy az a rendszer egyszerüen a természet-szemléletén alapul s legfőbb okot (Istent) csak úgy tesz föl, mint örök s változatlan okát minden változásnak a világban, mint ős-mozgató erőt, nem mint a világ előállása okát, vagy teremtőt.

Az új-platonikusok már tovább mentek. A teremtés fogalmára ugyan nem emelkedtek még, de nem foghatták fel, hogy egy — örök s változatlan — okból oly különböző jelenségek támadhatnak s *egy* és több alárendelt okot tettek föl. Az ó-keresztyénkor bölcsészei, Proclus, Albertus Magnus s velök Aquinói Tamás is, már három okot vesznek föl:

az *első okot* (causa prima, primum), mely feltétlenül *egy;*

az *értelmiség* (intelligentia) és

a *magas szellem* (anima nobilis), melyek, bár többen

vannak s működnek, de mindig csak egyesben említtetnek, egyéni voltukat jelölve. S ezekhez járul még bizonyos értelemben: az *ég* (coelum), mely, mint az elemi világban előjövő változások szerzője, *természetnek* (natura) is mondatik.

Ez a négy *miség* (quidditas) pedig következő közös tulajdonokkal bír:

a) egyszerűek s részekre nem oszthatók;

b) anyag- és alak-nélküliek;

c) nem nemzhetők s nem semmisülhetnek meg;

d) nem oszolnak nemekre és fajokra, hanem mindenik teljes és egy faj magában.

Az *első ok* azonban abban különbözik a többitől, hogy az nem ok és okozat egyszerre; csak *ok*, melyből mind a többi származott mint okozat, továbbiaknak válik okává. S ez utóbbi okozatok nem az első okból származnak.

Látni való, hogy itt már *Isten* van föltéve, kiből minden első okozat származik, melyek aztán kifogyhatatlan tevékenységük által okává válnak az összes közvetett teremtéseknek.

Az első októl (Istentől) támadnak aztán az értelmiségek (intelligentia), mik a további teremtés közegei, eszközlői s ezektől a magas (égi) szellemek (anima nobilis) előbb az első ég mozgatója — melyre a fényt az előbbi (intelligentia) árasztja a maga túláradó bőségéből; a második — s a következők, a második és következő egeket mozgatják s viszik hozzájok az első forrásból eredő fényt; s így minden égen át; de mind ezek úgy erejöket mint fényöket, tulajdonkép az *első októl* nyerik, bár nem közvetlenül.

Az *értelmiség* (intelligentia) Isten első s közvetlen kiömlése, a világ teremtése *előtti;* a magas szellemek

(anima nobilis) az ég teremtéseivel egyszerre lőnek, úgy a mint egek után egek teremtettek Ez azonban nem úgy értendő, mintha a főok csak öntudatlan s akaratlanul szolgáló eszközök gyanánt használná ezeket, hanem hogy abból közvetlen árad az erő és az akarat, mely őket értelmiséggé avatja önálló működésre — s szintúgy ezekből tovább az égi lelkekre (anima nobilis).

Most már a fő- s az elsőrangú okairól a létnek, az égi testekre jő a sor, melyek bizonyos tekintetben szintén az elsőrangú okok mellé soroltattak, ámbár különbözők az előbbiektől abban, hogy az égi testek már határozott anyaggal s méretekkel birnak, különben azonban, bár időben, de az idő kezdetén lettek s közvetlen teremtések, mint az intelligentia s anima nobilis.

Ha már e *szükségkép létező* — s minden létnek feltételeül szolgáló hatályokról, az *esetlegesekre* (contingentes), a nemzésnek s romlásnak alávetett, időszerinti lényekre tekintünk, egészen más viszonyokra találunk Ezek létrejövetelére három ok működik: *anyagi*, a különböző anyagok vegyületében; *alaki*, a magas szellemek (anima nobilis) kisugárzásában; s *létrehozó*, az égi testek mozgásában, mely az alakot az anyagra ölti. Minél tökéletesb az elemi anyag, minél nemesb a szellem, melyből a forma árad s minél megfelelőbb a kettő egyesülése: annál nemesebb és állandóbb lesz a belőlök származó eredmény. Alsó fokon: szervetlen lények; majd szervesek, fokozatosan, tenyészők (növények), érzők (állatok), de még e formák mind romolhatók, elenyészendők. Más már az emberi lélek, mely — legalább értelmi részében — az *első ok* kifolyása s nem testi szerv ténye.

A pogány skolastika mesterkélt s habár következetes, de önkényes elméletéből a keresztyén sko-

lastika csak annyit tartott meg, a mennyit az egyisteneszmével s a teremtés-tannal egyeztetni tudott. Mindenekelőtt elvetette a kisugárzás (emanatio) tanát s a világnak semmiből teremtését egy öröktől fogva való s bölcs és mindenható Istennek (a Fő-oknak) tulajdonította és pedig először egy ős-anyag teremtése s ebből a különböző lények és formák létrehozása által. A közvetlen teremtés aztán átadja erejét a nemzésre képes lényeknek, melyeknek szaporodása közvetett teremtéssé válik, az emberi lélekre azonban fentartva magának a közvetlen teremtést. (V. ö. a Purgatorium, hatodik fejezet, IV., 304—309. ll.)

A pogány scolastika elvont fogalmait, az Intelligentiát, Anima nobilist, a keresztyén scolastika, az Angyalok fogalmába önti, bár olykor, felváltva, nevezi Intelligentiáknak is; s már többesben beszél rólok és különböző rendekbe sorozza (melyekről alább a Parad. XXVIII. én. alkalmával fogunk szólani)

Az ég saját anyagának létéléről s minőségéről és sajátságairól a fentebbiekhez hasonló fogalmak alakultak. Ezekről majd, kitűzött második feladatunk — az ég szervezete s beosztása — tárgyalásánál szólunk.

A Dante kozmologiája szerint — mely még a Ptolemeusén alapul, mert Galilei még nem helyezte azt más alapra — a Föld a világ középpontja, mely körül keringenek az egek, a csillagok s a végetlen mindenség. A földhöz közelebb levő csillagok, a planeták, a külön naprendszerrel nem levén tisztában, a mai tudásunk egyedül a föld körül keringő Holdon túl, a Ptolemeus sorrendje szerint: a Merkur, Venus, a Nap, a Mars, Jupiter és Saturnus. A Föld és a Hold között egy tűz-elem tölti be az űrt, a távolt. A Holdon kezdve a Saturnusig, az egyes bolygók nem magok keringenek

az űrben, hanem mindeniknek külön saját ege van, melyre mint egy rászegezve, helyén mozdulatlan áll s *egével együtt* kereng a föld körül. Hasonlókép saját egén, mindenik a maga helyén, áll az állócsillagok rengeteg sokasága, egymás iránti helyöket nem változtatva, közös egökkel együtt kerengenek, a föld mint központ körül. Kerengő mozgásukat mindezek, egy rajtok kívül és felül levő mozgató erőtől nyerik. Ennek az erőnek a helye, egy — az összes bolygó és álló csillagok egymásba helyezett köreit, vagy is gömb üreit körülvevő tiszta kristály-ég, melyet Primum mobilének, az első mozgatónak nevezünk, mivel a világegyetem gépezeteinek mozgása onnan indul ki. A létező *világnak* ez a határa. De a mindenség végetlen s annak határa nincs, nem is képzelhető. Ezen, a nyolcz egymásban levő csillagos eget magába záró s még mindig gömb alakú kilenczedik Első mozgón kívül, minden irányban végetlenül s alaktalanul terjed az Empyreum. a menny-ég a világ-egyetemet mindenütt jelenlétével betöltő Isten lakóhelye.

Az ég e berendezése egyfelől megfelel a rövidlátó emberi szem közvetlen szemléletének, másfelől a keresztyén felfogásnak Isten valójáról, teremtő munkájáról s fentartó és igazgató eszközeiről. Isten e szerint, az embernél felsőbb lényeknek, a teremtésben ugyan nem ad szerepet, de a vigyázatból, a gondviselésből s az Isten czéljainak való szolgálatból nem zárja ki a magasb rendű lényeket. Dante, mint látni fogjuk (XXVIII. én.), ezeket a kilenczedik körbe, a Primum Mobilének nevezett kristály égbe helyezi el. Arra nézve, hogy az idvezült boldog lelkek lakása s tartózkodása hol van: költői fogással él. Mert ezeknek is itt, az angyalokkal volna tulajdonkép lakozá-

suk; hogy azonban a költő ezeket bizonyos epikai rendben s módon ismertethesse meg: az alsóbb rendű csillagkörökben tünteti fel őket, nem mint ott lakókat, csak mint ott látható s megnyilatkozó jelenségeket; és pedig bizonyos rendszerben. Az ég minden csillagkörének megfelelő jelleget ad az egyes erények szerint s mindenikben azokat a lelkeket láttatja, melyeket azok az erények juttattak az üdvösség honába. Így az elsőben, a Hold egében, azok vannak, kik üdvösségre méltó szentek ugyan, de valamely szent fogadalom teljesítésével adósak, vagy azt be nem fejezhetettek maradtak. A másodikban, a Merkurban azok, kik dicsőség s érdem vágyával harczoltak az erényért; a Vénuszban, kik szeretettel egyesítették az erényt s nyerték el az üdvöt; a Napban a hit tudósai s terjesztői; a Marsban a hitért harczolók; a Jupiterben az igazság bajnokai s nagyjai; a Saturnusban a remete- s szerzetes-élet ájtatosai; végre az álló-csillag-égben, az apostolok s Ádám az emberfaj ősapja, lakoznak. A nyolcz kör egyszerre s egy irányban forog, mentől nagyobb (a külsőbbek), annál gyorsabban, mert ugyanegy idő (24 óra) alatt kell egy forgásukat befejezniök.

A világegyetem szerkezetéről s mozgásáról itt előre bocsátottak, a Paradicsomnak nemcsak előttünk álló első énekeire, hanem az egészre szólnak s a költemény folyamában egymásután, kellő helyeiken fognak előfordulni Hogy a gyakori ismétlést elkerülhessük, foglaltuk itt össze.

Most az előnkbe vett első fejezetbe foglalt I—IV. énekben előjövendő s a sorok alatt álló részletes jegyzetekben teljesen ki nem fejthető egy pár tárgyat kell még előkészítenünk.

II.

Dante, mint az előbbi két részben, a Paradicsomban még több kételyt támaszt a túlvilági útjában látottak és tapasztaltak iránt s azok magyarázatát kiváncsian és mohón keresi, kutatja, részint vezetőjétől Beatricetől, részint ennek közbenjárásával, a Paradicsomban talált idvezült lelkektől, kik ezt tőle nem is tagadják meg s rendesen megfejtik az emberi elme által meg nem fejthető túlvilági titkokat.

A Purgatorium hegycsúcsáról a Holdba érkezésével mindjárt két megfejtendő rejtélyre bukkan: hogy — általa észre sem véve, egyszerre fölfelé emelkedik, tűz-elemen át, s annak égetését nem érzi s hogy ily — még a levegőnél is kisebb súlyú elemben mikép emelkedhetik súlyos teste?

Emelkedtében, Beatrice oldalán, azonnal észre veszi, hogy vakitó fényű elemben jár s kérdést intéz az iránt hölgyéhez, ki őt felvilágositja, hogy nem földön jár, hanem a föld körül levő légrétegen túl, más még annál is könnyebb elemben, a mindig magasba törekvő tűzben. Ebből azonnal a másik kérdés támad: a súlyos testnek a könnyebb elemben akadálytalan emelkedése. Beatrice, azt is, mint az előbbi kérdést, a világegyetemi törvényeknek a földiektől eltérő, sőt azokkal sokszor ellenkező voltával magyarázza, tulajdonkép csak példázatokban, hasonlatokkal s ellentétekben. De Dante maga úgy érzi, hogy őt a forró szerelem — nemcsak Beatrice iránt, hanem az őt ellenállhatatlan vonzó legfőbb szeretet — ragadta meg s viszi magával sodorva, oda, a hova most vitetik. Ez akaratlan s öntudatlan emelkedés magasabbra, úgy itt, mint a paradicsomi úton tovább is, mindig a

Beatrice reátekintésével van összekötve, mintha e pillantás jelt adna arra, hogy fölebb kell haladniok, vagy ellenállhatatlan vonzást gyakorolna, hogy fölebb, fölebb!

Mire Dante a megmagyarázhatatlan, de általa magán tapasztalt s ezért el is fogadott emelkedéssel magát egyszerre a Holdban találva, annak alkatát, légkörét, felületét vizsgálja — e csillagnak a földről is látható foltjai szemébe tűnvén, ezek mivolta s eredő oka felől elmélkedik s támaszt kérdést. A hold-foltok kérdését már előbb is feszegette volt; a Convito-ban azt a nézetet mondta ki, melyet a Beatrice felhívására, hogy mondja meg a maga véleményét e kérdésben, itt ismétel: hogy a foltokat a hold anyagának különböző, tömörebb vagy gyérebb voltának tulajdonítja. Beatrice azonban, az ép oly könnyű mint felületes megfejtést, messzebbmenő és mélyebbre ható (bár mai tudásunk szerint ép oly kevéssé elfogadható) okoskodással czáfolja meg. Először átalánosságban tagadja, hogy a csillagok (s például az álló csillagokat hozza föl) különböző fénye anyaguk gyérebb vagy sürűbb voltából származnék. Aztán a holdra magára térve — ha a sürűség vagy gyérség okozná a foltokat, a gyérebb részeken a kívülről jövő nagyobb fény, pl. a napé, áthatolna s a hold felületén üres pontokat tüntetne föl, pl. napfogyatkozáskor, mely, mint tudjuk, az által támad, hogy a hold a nap és a föld közé jut s nekünk földieknek a napot eltakarja s láthatatlanná teszi, mint egészen s egyenlően setét test. De nincs úgy: mondja Beatrice. Nézzük tehát a még fenmaradó második érvet. Beatrice itt egy optikai törvényből, illetőleg kisérletből indul ki, egymás mellé és mögé állitott három tükörrel s azokból a sugarak visszaverődéséből; de

ezt csak hasonlatul használja fel, az égi testekben bennrejtező egyéni sajátságok és erők megvilágitására. A főtétel, melyből a bizonyitásra kiindul, a csillagok különböző fényének nem lényegi (mert abban mind egyenlők), hanem formai különbözőségén, mondjuk egyéniségén, ez pedig, egyebek közt a csillagok anyagának s alakulásának, továbbá rendeltetésök szerinti mozgásuk különbözőségén alapul. Ezt eredetökből, a teremtő fuvallatától, vagy áramlatától veszik. Mint az emberek egyéniségében, arczuk kifejezésében, szemeik fényében is ilyen különbségek vannak.

Így a kérdés tulajdonképen el van odázva, de megfejtve nincs.

III.

Dante eddigi kérdései tulajdonképen elvont kosmogoniai, vagy épen physikai kérdések voltak. Most a fontosabb s érdekesebb, egy tisztán erkölcsi kérdéssel állunk szemben, melyet Dante, a Holdban látott lelkekről vett értesüléséből meritve, inditott.

A Holdban az „idvezült“ lelkek első csoportját találja Dante: olyanokat, kik a földön, valamely (szerzetesi vagy apácza-) fogadalmukat *nem* teljesitették, vagy épen megszegték. Önkénytelenül az a kérdés támad bennünk: hogyan s mi érdemmel juthat az idvezültek társaságába, a paradicsomba az, a ki szent fogadalmát megszegte? az ilyennek legfölebb a Purgatoriumban volna helye, hol valamely kiszabott (talán néhány száz vagy ezer évi) vezeklésen kellene átmennie, mielőtt megtisztulva, az üdv helyére juthatna. Ez a kétely támad Dantéban is s a kérdés tárgyalása és megoldása foglalja el a következő III. és IV. éneket, sőt még az V. ének nagyobb részét (1—90. v.) is.

Dante most fényes árnyak csoportját látja a csillag szinén fölmerülni; először tükörből visszaverődő alakoknak véli, de Beatrice fölvilágosítja, hogy azok idvezült lelkek — kik ugyan, mint mind a többiek, felsőbb körökben lakoznak, de itt tünnek föl s jelentkeznek, mint a többiek is mind az egymást követő többi csillagvilágokban majd, az idvességöket szerző erényeik különböző neme szerint — a mint már említettük.

A lelkek óhajtásukat mutatják, Danténak szólani — mert e készség az idvezült lelkekkel közös mindenik körben. A közéjök érkezőt úgy tekintik, mint új társat, a ki iránt közlékenynek s őszintének kell lenniök. Beatrice biztatja Dantét, hogy szóljon velök: szólitsa meg, vagy hallgassa ki őket.

A mint az elsőt megszólítja, az készséggel felel neki. Apácza volt, neve Piccarda, Donati leány (Dante nejének nővére), de bátyja Corse Donati erőszakkal kiragadta zárdájából s férjhez menni kényszeritette. Aztán, nagy szeretettel s magasztalással nevezi meg s mutatja be másik hasonló esetű társát, Constanzát — fejedelmi ivadékot, ki hasonlókép kilépett, vagy kiragadtatott zárdájából s férjhez ment.

Alig tünik el szemeiből a két fény, a velök levők egész csoportjával, Dante Beatricéhez fordul, kételyei felvilágositása végett, de hölgye ragyogása úgy elvakítja, hogy gondolatait összeszedni, szóhoz jutni alig képes. Beatrice azonban kiolvassa keméből s maga fejezi ki a kétségeket.

Az egyik ez: vádolható-e, büntethető-e, a kit fogadalma, vagy bármely jó és kötelességteljesitésében, holott azon jó szándéka volt, erőszak akadályozott meg? A másik ez: vajjon a lélek visszatér-e, Plato szerint, abba a csillagba a melyből eredt?

Beatrice először ezzel a második kérdéssel végez s azért végezzünk azzal mi is, holott első tekintetre, (s némely magyarázók szerint valóban is) itt helyénkivülinek s az előbbivel semmi összefüggésben nem állónak látszik; mi azonban azt hiszszük, hogy épen itt az első csillagban látottakkal van összeköttetésben s itt volt leginkább helyén, Dante méltán kérdi magától: miért vannak ezek a fogadalomszegett (de az ő felfogása szerint azért nem felelős) apáczák épen itt az első csillagkörben, a Holdban? Plato az emberi lelkeknek, ép úgy mint az összes lelki valóknak kezdettől való lételét, testben születés- s világrajövetelelőttiségét (praeexistentia) tanítja Timaeus czímű dialogjában, az ily nevű bölcsész tétele alapján. Dante tehát azt akarná tudni, igaz-e a Plato praeexistentiatana s ha igen, a földi test halála után hova mennek a lelkek, s odatérnek-e vissza, a honnan eredtek? mert Plato szerint a születendő emberi lelkek, különböző rendeltetéssel s a csillagok különböző befolyása alá vannak rendelve alsó lakóhelyükben s fenmarad-, illetőleg visszatér-e az a befolyás a földről ismét elszálló lélek fölött is? Beatrice azonban a Plato tanát visszautasitja, s az emberi lélek születés-előttiségét legalább is kétségbe vonja; de már a Purgatorium hatodik fejezete IV-ben az emberi nemzés és születés — s abban a léleknek, a képződő testben, épen a születés pillanatában, istentől való belehellése ki volt fejtve. De Beatrice tovább megy s felvilágositja Dantét, hogy úgy a Holdban, mint a felsőbb csillagokban s köreikben látott lelkek, annak a csillagnak nem állandó lakosai, hanem csak azért jelentkeznek itt, vagy ott, hogy Isten kegyelméből kisebb vagy nagyobb mértéke meglättassék

rajtok; a mint hogy egyik vagy másik csillagban látottakat Dante majd a legfelsőbb körben, a fényrózsában is fogja viszontlátni.

A Dante első kérdését Beatrice könnyebben megoldhatónak találja, mivel az, ürügyeket nem ismerve, feltétlenül s egyenesen megoldható. A fogadalom, szerinte, az eskü erejével bír s az erőszak esetében és okán sem oldható fel. A kiben erős akarat van, az ellenáll az erőszaknak is. A szóban levő két apáczát erővel elvihették a zárdából; ha akartak volna oda visszatérni, visszatérhettek volna. Hány hőslelkű vértanu mutatta meg, hogy minden erőszaknak, magának a halálnak sem engedett s nem hagyta magát arra kényszeríttetni, a mit tenni, vagy elfogadni nem akart, Beatrice erre példákat hoz fel. Végül azonban, szembeállítva magát a Piccarda által Constanzáról mondott dicsérettel, hogy ez „hű szeretettel ragaszkodott fátyolához", az kérdezi: hogy lehet az ő ítéletét a Piccardáéval megegyeztetni, holott az idvezült lelkek egyike sem mondhat nem igazat? Itt egy finom megkülönböztetést tesz. A legjobb szándék is csalódhatik helyességében annak, a mit jó szándékkal tesz s felhozza például az Alkmeon tettét, ki, hogy anyja iránt engedetlen ne legyen — kegyeletből — anyagyilkos lőn; hogy kisebb bűnt elkerüljön, nagyobbat követett el. Így Constanza is. Piccarda ítélete szerint Constanza azért nem állt ellen az erőszaknak, bár akarta volna, csakhogy engedetlen ne legyen atyja iránt — szivében ugyan apácza maradt, de tényleg megtörte fogadalmát, férjhez megy s gyermekeket szült; így a nagyobb bűn elkövetésére, a kisebben nincs mentsége. Dante elismeri ennek igazságát, de még egy új kérdéssel óhajtja megnyugtatni magát:

s azt kérdi, lehet-e valamely jó tettel az elkövetett bűnt helyrehozni s az itélet mérlegét ellensúlyozni.

A feleletet erre Beatrice már csak az V. énekben adja meg, de azt mi ide iktatjuk, mielőtt a következő énekekre átmennénk.

Válasza így szól: Isten kegyelmének legnagyobb ajándéka a szabad-akarat. Ha fogadalmat tettünk, szabadakaratunkról mondottunk le s azt adtuk oda. Ily kincset semmi mással (bármi jótett legyen is) visszaváltani nem lehet! S azért int: fogadalmat, meggondolás s elszánás nélkül ne tégy, mert azt — bűn nélkül — vissza nem vonhatod s annak fejében a legjobb tett sem nyomja le az itélet mérlegében az elkövetett bűnt!

ELSŐ ÉNEK.

1. Annak, ki mindent mozgat, dicsősége
A Mindenségen áthat, ám itt jobban
Amott kevésbbé ragyog fényessége.
4. Hol legnagyobb a fény, *az* égbe voltam,
S olyasmit láttam ott, mit elbeszélni
Se' tud, se' bir, ki visszatére onnan.

1. T. i. Istennek. Az eredetiben az olasz szórend így kivánja: „La gloria di Colui, che tutto muove"; s a nyugoti nyelvek is fordításaikban: „The glory of Him, who moveth every thing" (Longfellow) – „Die Herrlichkeit Dess'..." (Philaletes) – „Die Glorie Dessen, der bewegt das Ganze..." (Bartsch) stb. Tehettem volna én is: „A mindent mozgatónak dicsősége...", de jobbnak láttam a magyar szórendet, mely a birtokos esetben a birtokost teszi elől — úgy adni az első sort, hogy az Istent jelentő névmással kezdjem az éneket.

4. Dante felfogása az Ég beosztásáról, mint a fejezet bevezetésében részletesebben előadtam, a régi világnézlet, mely szerint a világ központja a föld, mely körül a különböző egek — számszerint tíz — keringenek. Ezek legmagasabbika a mozdulatlan ég, az Isten tulajdonképeni lakása, ki ugyan erejével s fényével mindent áthat és betölt, teljes dicsőségében a legmagasbban honol. Ott mondja Dante, hogy volt: „Nel ciel che..." — tulajdonképen így kellene mondanom: „abban az égben, hol...", de azt így körülírni a vers kimért szótagszáma nem engedte: csak az *az* szó dűlt betűivel, hangsúlylyal jelölhettem.

5–9. — Dante itt arra czéloz, hogy előtte már Pál apostol is megjárta az eget; 2. Kor. XII. 2–4: „Tudok egy embert

7. Mert vágya czélját sietvén elérni,
Az ember-ész oly mélyen elmerül,
Hogy emlékével nem tud visszatérni.
10. De mit a szent országból sikerül
Elmémbe, mint kincstárba, összeszednem:
Most énekem forogjon akkörül!
13. Oh jó Apoll', e végső énekemben
Tégy, — földiszitni szent babéroddal ma —
Méltó edényévé erődnek engem!
16. Eddig nekem a Parnassz egyik halma
Elég is volt, — most mindkettője nélkül
Nem foghatok e végső viadalba.

a Krisztusban, ki ezelőtt 14 esztendővel (hogy testben-e, nem tudom vagy testen kivül-e, nem tudom; Isten tudja) elragadtatott volt a harmadik égig. És tudok oly embert (testében-e vagy testen kivül, nem tudom; Isten tudja): hogy elragadtatott a Paradicsomba és *hallott kimondhatatlan beszédeket, melyeket ember el nem mondhat.*"

13 Dante költeményének mind a három részét egy-egy segitségül hivással nyitotta meg s ebben is bizonyos fokozatot tartott. A Pokol bevezetésében átalában a múzsákat, a Purgatoriumnál névszerint Kalliopét, az éposz múzsáját — most a Paradicsom küszöbén magát Apollo-t, a múzsák isten-apját s vezetőjét hívja segítségül; érezve, hogy itt, a szemmel látottakba belehatolni s azokat megérteni nem képes, emberi elmének itt magasabb segélyre van szüksége. Hogy a keresztyén, a legkeresztyénebb költő, nem a maga szentjeihez, hanem pogány istenhez folyamodik segitségért, a középkori irodalmi ízlés és szokás teszi érthetővé s meg is bocsáthatóvá.

16. A Parnasszusnak, Ovid (Metamorph. I. 316) szerint, két csúcsa volt, egyik Phoebusnak, a másik Bromiusnak (Apollo és Bacchus) szentelve. Dante azt akarja mondani, hogy eddig beérte a Parnassz fele segitségével is, most mind a kettőre, a teljesre van szüksége, nagy feladatában.

19. Szállj kebelembe hát s fuvallj most végűl
Úgy, mint tevél akkor, midőn kivontad
Marsyást tagjainak hüvelyébűl.
22. Oh isteni erő, az égi honnak
Ha csak árnyával gazdagitasz engem,
Hogy vissz' adhassa azt elmém viszontag:
25. Szent fádhoz látsz engem sietni menten,
S egy-két lombot szakitni koszorúnak,
Mert rá te s tárgyam méltóvá tőn engem.
28. Ma már, Atyám, úgy is mi ritkán nyúlnak
E büszke lombért költők s hadvezérek
(Bűn s szégyen: ember hogy igy elfajúlhat!):
31. Hogy Delfi vidám szívű istenének
Öröm lehet, ha a penéi lombra,
Akad csak egy is, kinek vágya ébred!
34. Kicsiny szikrából nagy tűz lesz gyakorta;
Utánam is jobb hangok esdnek tán majd,
Hogy Cirrha adjon visszhangot szavokra.
37. A halandóknak más-más ponton támad
S kél a világ lámpája, ám ha onnan,
Hol négy kör ép' három keresztbe vághat:

21. Marsyás a satyr, ki Appollóval versenyre kelve, az isten legyőzte őt sípjával s büntetésből bőrét lenyúzta. Dante most oly — mindent legyőző — hangra kér erőt Apollótól, a milyent az akkor adott sípjának, mikor Marsyást legyőzte.

25. Apollo szent fája a babér.

31. Apollónak, a művészetek derült arczú istenének; a ki örülhet, ha e fásult s művészietlen korban akad, ki a dalért lelkesül, a babérért versenyez.

32. Penéi lomb — a babér, mert a babérfává változott nimpha, Peneusnak, a folyam-istennek a leánya volt.

36. Cirrha, Apollonak szentelt város a Parnasszus aljában.

37—42. — A nap, az évjártában, különböző pontokon kél;

40. Legkedvezőbb találkozása ott van;
S képét a földre, mint viaszba nyomva,
Termékenynyé akkor teszi legjobban;
43. Mentében itt reggelt derít, alkonyba
Boritja ott a tájat — itt egyik fél
Fehér-, a másik feketébe vonva.
46. S hogy balfelé fordúltam: ím a fénynél
Beatricét látám, a napba nézni,
S nézett erősbben bármi sas szeménél.
49. Mint egy sugárból más sugár ha kél ki
S még abba visszatér, — úgy mint a vándor,
Ha vágya őt honába visszakészti:
52. Úgy szinte én, a tőle vett példából,
Szememen át hatván a képzeletben —
A napba néztem, emberi szokástól.

legkedvezőbb s termékenyitőbb fölkelte (a régi csillagászok és csillagjósok szerint) a tavaszi nap-éjegyenkor van, hol a nap kelte három fontos kört metsz egy pontban: az ekkliptikát (a nap útját a 12 égi jegygyel), épen a Kos-jegybe lépve, az egyenlítőt s az ezt függőlegesen metsző nap-éjegyeni délkört — s ezek mind hármával egy-egy keresztet alkot (négy kör három keresztbe vág). Itt a nap, mintegy viaszba — mely minden benyomást elfogad — nyomja képét, megtermékenyítve a földet, tavasz kezdetén.

43. A fél-ég, melyre a nap most emelkedik, a láthatáron felül, világos lesz; melyet maga mögött hagy, homályba, éjbe borul

48. Dante, Beatricéval, még a Purgatorium csúcsán, a Földi Paradicsom talaján állnak. Mivel ott nyugatról kelet felé mentek, Danténak balra kell fordulnia, hogy Beatricét a napba nézni láthassa.

52—57. — Beatrice szeme, a napba nézni, bármely sasénál erősebb; az ő szemének példája a Dante szemében is felkölti azt az erőt, melylyel a földön nem bírt, de a melyet a Purgatoriumban (mely csak a Paradicsomba jutandó em-

55. Eltérve; mert erőnk mit nem bír itt lenn,
Az lehetővé lett ama hely által,
Mit embereknek rendelt csak az Isten.
58. Bár nem soká tűrhettem, mindazáltal
Elég soká, meglátni: mint szikrádzik
Minden, körűl, mint olvadt vas, tűzlánggal.
61. Nappal nappallal kétszerezve látszik
Úgy, mintha Attól, ki ilyent tehetne,
Az egy naphoz teremtve volna másik.
64. Míg az örök körökbe elmélyedve
Állt ott Beatric', addig én, az égtől
Elfordított szemekkel, rá meredve.
67. S úgy átalakulék tekintetétől
Mint Glaukos, a füvet megízlelvén,
Hal-istenek alakját öltözé föl.
70. Ember-fölötti létet ember nyelvén
Kimondni nincs szó, de megérti menten
Kin megtörténik égiek kegyelmén.

berek számára van teremtve s fentartva, alsóbb lények — melyek csak a földön laknak, oda nem juthatván) ő is megnyert. Emberi szokástól — kik a napba nem nézhetnek — eltérhetett itt.

61—63. — A meglevő naphoz másikat csak Isten teremthetne; s itt oly fény volt, mintha két nap ragyogna.

68. Glaukos, halászfiú, ki egész életét a tengerparton s a tengeren töltötte s oly szerelmes lett abba, hogy a földnek búcsut mondva, tengerbe ugrott, hogy ott élhessen. A mint a sós-füvet megkóstolta, istenné változott, a tengeri istenek, — ha hasonlóvá (Ovid. Metamorph. XIII. 898.—968.) — mint Glaukos a csodás fűtől, halászból tenger-istenné vált, úgy az emberi lélek, isteni dolgokat kóstolva, istenivé válik. *Buti.*

72. Mikép történt Danténak ily átváltozása, elmondani nem tudja, de a tapasztalásból meg kellett értenie.

73. Csak te tudod, hogy azzá, a mi lettem,
Te től, eget kormányzó szerelem,
Ki fény-szárnyadra emelél föl engem,
76. Midőn, melyet te forgatsz szüntelen,
Összhangzatával, a melyet te szerzesz,
Az ég magába sodra hirtelen;
79. S az égből engem környül oly tömeg vesz,
Napfénytől felduzzasztva, a milyen még
Esőtől és folyamtól tó sosem lesz.
82. A hang újsága s a fény-végtelenség
Oly vágyat ébresztett egyszerre bennem,
Melyhez hasonlót még soha sem érzék.
85. Most ő, ki olvas — mint magam — szivemben,
Hogy megzavart kedélyem' megnyugoszsza,
Fölnyitva ajkát, bár nem is kérdettem:
88. „Magad vagy — szólt — ki zavarod' okozza,
Csalékony képzelettel és nem látod,
Mit meglátnál, magadról azt lefosztva.

74. Nyilvánvaló, hogy nem Beatrice iránti szerelméről, hanem a világot fentartott örök szerelemről szól a költő. E szerelem alatt, a Szent Lélek értendő. Aquinoi Tamás szerint az isteni Szent Háromság személyei: a teremtés munkája az Atyáé; Krisztus az Ige, ki a világot megváltotta; a Szent Lélek a lelkeket s az egyházat vezető szeretet.

77. *Itt* emelkedik Dante, a még földhöz tartozó Purgatorium-hegy csúcsától az első égkörbe. Az ég egy örökké forgó kerék, mely itt Dantét magába sodorta; s mert e körök felfelé vágyódnak, ragadja magába, összhangzatával, mely az összes égkörök egyirányú harmoniája.

81. Az ég egyszerre oly fényessé válik, hogy a Dantét körülvevő fény oly tömeggé duzzad, a minőre a földön, eső és folyamok rohamos árja a tót fel nem duzzaszthatja.

85. Ő — Beatrice.

91. Nem jársz te többé, a mint gondolád, ott
A földön; és a villám nem csap égből
Le oly gyorsan, mint föl magasba szálltod.“
94. Egy kételyemből alig ócsudék föl
Mosoly-kisérte kurta szava által,
Új kételyem támadt megint egy-végből.
97. S mondék: „Kibékülnék már e csodával,
De most meg azt csodálom, hogy' jöhettem
E könnyű testnek rétegein által?“
100. Ő arra egy jámbor sóhajjal engem
Úgy néze végig, mint a lázgyötörte
Beteg fiút az anyja; s szóla menten:
103. „Mindent, mi van az égi s földi körbe',
Rend tart s fűz egybe, úgy hasonlóságát
Istenhez a világnak, mindörökre.
106. A felsőbb rendű lények ebbe' látják
Nyomát az örök hatalomnak, mely mint
Végczélt tűzé ki említett szabályát.
109. A teremtések ennek engednek mind,
De más meg más irányban; lét-elvökhez
Közelb- vagy távolabbi helyzetökkint.

90. Ha képzeleted csalékony képeit lefosztanád magadról, meglátnád azt, a mit általok elboritva most nem látsz.

99. A könnyű test a földi légkör fölött a tűz-elem is, melyen át emelkednek a magasba s melyen a sokkal súlyosabb emberi test, természeti törvények szerint, nem emelkedhetnék.

108. L. a 77. sorjegyzetben. Platónak az égkörök harmoniájától felállított tanát Aristoteles elvetette; Dante ismét visszatér arra s elfogadja a Platoét. A végczél a felsőbb lények összhangja az egymást fölfelé követő s mind fölebb irányuló körökben. Ez az eszme hat át Beatrice itt következő fejtegetésein, az ének végeig. Az elemek — és a lelkes lények egyaránt föl, a magasba törnek!

112. Innen indúlnak arra, hol révök lesz,
A lét nagy tengerén át, oly irányba,
Minőt velök született ösztönük vesz.
115. A hold felé föl a tüzet ez rántja,
Ez a rugó a halandók szivében,
Ez a föld-tömbnek egybe-tartó pántja.
118. És nemcsak a lelketlen lényekképen
Miket ez íj hajt, de az értelemmel
S szerelemmel bírók is azonképen.
121. A gondviselés, mely mindent így rendel,
A mennyet nyugton tartja fénye által
S alatta mindent gyorsan mozgat renddel.
124. Így minket is, ama felvont íjával,
Mint kijelölt helyünkre, ide késztet,
Mert mindig az a legjobb czélba szárnyal.
127. Való, hogy mint gyakorta a művészet
Czéljának sem felel meg kül-alakja,
Mert az anyag siket s nem is beszélhet:
130. Úgy a teremtményt más-felé ragadja
Ön-akaratja, melylyel bír is nyilván,
Hogy kitűzött irányát megtagadja,
133. (A mint gyakorta látjuk, hogy a villám
A felhőből lecsap) — hívságos élvek,
Rendelt utáról, föld felé hajlítván:
136. Nem csoda tárgya hát, — ha jól ítélek —
Hogy fölfelé szállsz, mint nem a folyamnál,
A bérczmagasból hogy rohan a mélynek;

121—123. — A legfelső ég, az Empyreum, mozdulatlan, Isten ott állandó fénye azt nyugton tartja — a közvetlen utána következő, *első forgó* eget, a Primum Mobilé-t forgatja leggyorsabban — mert az összes egek egy idő alatt tevén körforgásukat, természetesen a legnagyobb tengelyűnek kell leggyorsabban forognia.

139. Sőt azt csodálhatnád, ha lenn maradnál
A földön, szabadon minden tehertől,
Vagy élő tüzet *nem lobogni* látnál."
142. S szemét az égre fordítá megint föl.

136—141. — Dante önkénytelen magasba emelkedésének e magyarázata — könnyű felelet a költő kételyére. (97—99.) A művészet elhibázása az anyag alkalmatlan volta miatt, az önakaratú lények rossz útra tévedése, a villámnak, a maga rendelt helyéről, a tűz-elemből, a földre lecsapása, mint az égi rendeltetésű emberi léleknek földhöz ragadtsága — mind oly példák, melyek az égbe szálló költő súlyos emberi testének a nála sokszorosan könnyebb elemen át a magasba emelkedését jelképezik hasonlataikkal, de nem magyarázzák; de meg kell velök elégednünk, mint Dante — bár nem értette — megelégedett a ténynyel, közvetlen érzése által, mint Pál apostol a 3. jegyzetben idézett helyen.

MÁSODIK ÉNEK.

1. Oh ti, kik eddig lenge kis naszádba'
— Hallgatni vágyva énekem' — kisértek,
Míg a vizen hajóm dalolva szálla:
4. Jobb lesz, ha révetekbe visszatértek;
Ne szálljatok ki a tengerre! — rajta,
Elvesztve engem is, eltévednétek.
7. Hová most szállok: még hajó nem hajta!
Pallász fuvall, kormány Apollra hallgat,
S a kilencz Múzsa a Gönczölt mutatja.
10. Ti többi kevesek, az angyaloknak
Kik rég éreztek éhet kenyerére,
Melylyel itt élnek, de jól sose laknak:

1. A költő, érezve az embernek eddig járatlan út nehézségeit melyre indulandó: óva inti olvasóit, hogy őt e veszélyes úton tovább ne kövessék, mert őt — a képzelhetetlen gyorsasággal haladót, szemeikből elvesztve, magok eltévednének.

8—9. — Kiket segítségül hívott, a képleges istenek mozdítják elő haladtát, a tengeri hajózásból véve a képeket: széllel Pallása, kormányrúddal Apollo, iránymutatással a múzsák.

11. Az angyalok kenyere: Ismeret és Tudomány — a főtökély ez alkatrészei (Dante, Convito I., 1.) — s átalában az isteni dolgokba beható foglalkozás; melylyel az égben folyvást foglalkoznak, de soha meg nem elégittetnek . . . Azok, kik e kenyérre rég éheznek, bátran követhetik őt égi útján.

13. Kövessék őt közvetlenül, nyomon; képlegesen: a hajója által vágott barázdában — mert ha a visszatérő hullám

13. Hajótok bizvást szállhat sós vizére
A mély tengernek, barázdám nyomába
Míg össze nem csap a hullám, megtérve.
16. S a hős nép, kit az arany gyapjú vágya
Colchisba vitt, nem bámúlt, mint fogtok majd,
Hogy látta, Jásont két bikával szántva.
19. Az ős-örök szomj, mely meglátni óhajtj'
A hont, mely Isten képét hordja mindég,
Oly gyorsan vitt föl, mint a szél egy sóhajt.
22. Beatric' égre — én reá tekinték;
S tán az alatt, a míg egy nyíl az íven
Elhelyeződnék s szárnyai elröpítnék:
25. Oly helytt lelém magam', hol körbe' minden
Merő csodául tűnt szemembe — és ő,
Kinek titok nincs elmém- s tetteimben —
28. Rám néze, oly vidám a mily igéző,
S így szólt: „Tekints Istenre, hála-telten,
Ím, már az első csillaghoz vezérelt Ő!“

ismét összecsap — elzárja útjokat s tovább őt nem kisérhetik ők sem (l az 1. jegyzetet).

16—18. — A még sohasem járt út ez áthajózása nagyobb bámulatba fogja ejteni azokat is, kik azt követni képesek, mint Jásonnak — arany gyapjút kereső társait; mikor Aetes két tűzokádó bikájával kellett szántani Colchis földét és sárkányfogakat vetni belé, hogy czélját érhesse; útitársai bámulattal nézték s a colchisiak újjongtak. (Ovid. Metam VII., 1—158.)

20. Ahhoz az országhoz, mely Isten képét hordja magán, veleszületett örök szomj vonja a lelket. Ez vonta, emelte s hajtotta, vitte Dantét s vitte oly gyorsan (az eredeti szerint), a míg egyszerre szemünk meglátja az eget, ha rátekintünk — azaz: idő sem telik abba. Ez eszmét azzal a gyorsasággal helyettesitettem, a melylyel a szél egy sóhajt (a mi súlytalan) fölkap.

26. *És ő:* Beatrice.

31. Sűrű, tömör fény-felleg, úgy képzeltem,
Vett ott körűl, a gyémánthoz hasonló,
Mint a nap fénye szikrázik szünetlen.
34. S az az örök gyöngy, mint körülem omló
Ár, vett magába, mint ha sugár-fény süt
A vízre, mégis simán maradandó.
37. Ha test valék (de azt itt meg nem értjük:
Hogy tér megtűrjön másik tért magában,
Úgy kell pedig, ha test más testen rést üt):

30. A holdban vannak, az első csillagkörben, a Bevezetésünkben már elősorolt tiz égkör közül. Dante idejuthatását Beatrice egyenesen s közvetetlenül Istennek tulajdonítja

31—45. — A két első terzinában azt a benyomást festi Dante, melyet reá a hold köre tett: csupa fény — fényfelleg, mely körülveszi, napfényként szikrázó gyémánt, körüle omló árként tetsző örök gyöngy. A további három terzinában (37—45. v.) ismét visszatér a maga testi mivoltára, melyet mint térfoglalót, más térben el nem tűrhetőnek vél, bár minden folyó testben (viz, levegő) megférhet az abba rést ütő szilárd test; de ez csak jobban sarkalja vágyát: megismerni azt a substantiát, melyben itt az ember (ő maga) Istennel, a mindent betöltővel, mintegy azonosságba jut. A testnek fölfelé, gyérebb anyagban emelkedése s egy más testbe hatolásra képessége, a középkor scholastikusai között soká és sokkép tárgyalt kérdések voltak, melyek a természeti törvényektől eltérőleg részint az emberi lélek magasb hivatásának, részint Isten mindenhatóságának hite által oldattak meg. Dante ezekben megnyugszik s utolsó három sorában úgy adja elő azt a természeti csodát, melyet magán tapasztalt, mint a melyet bizonyítás nélkül, a priori ismert ős-igazságot, kell elfogadni; mint olyat, melynek lényege örök elven alapul: a lét s jelesen az ember öröklete elvén, melyben (már megteremtve s többé meg nem semmisülhetve) Istennel azonosságban (bár nem egyenlőségben) van.

40. Annál nagyobbra kelle gyúlni vágyam
Hevének — azt a Léteget ismerni,
Hol ember és Isten közt azonság van.
43. Ott látszik az meg, mit hit által nyerni,
Magától tudva, bizonyítás nélkül,
Mint ős igazság, lényegében elvi.
46. S én válaszoltam: „Úrnőm, szív mélyébül
— Mint tőlem telhet — Néki hálát mondok,
Ki felhozott a halandók köréből.
49. De mondd csak, mik azok a barna foltok
Ez égi testen, mikről a földön lenn
Kain felől mesélnek a bolondok?“
52. Ő mosolyogva így szólt: „Némiekben
Ha téved a halandók felfogása,
Mikhez tudásuk kulcsa tehetetlen:
55. Ne fogjon el azért csodálkozás a
Tévely fölött; hisz' látod, érzékekkel
Milyen rövid az elme szárnyalása.
58. De mondd magad: mit e felől hinned kell?“
S én: „Tán a testek gyérebb s sürűbb volta
Okozza, hogy e különbség tűnik fel.“

49—51. — Az ismeretes foltok a holdban, melyekről ma tudjuk, hogy kiégett vulkánok csúcsai s kiszáradt tengerek medrei. Még a középkorban is megvoltak azok a balvélemények, melyek emberképet láttak a holdban — s többi közt, hogy a testvérgyilkosságért örökre száműzött Kain — épen a Holdba van internálva. (V. ö. Pokol, XX., 124.)

58. Beatrice a kérdést, mit gondol Dante a holdfoltokról, fölteszi — csak hogy megczáfolja. Dante e tárgyban a Convito (Lakoma) művében már nyilatkozott, úgy a mint most a következő két sorban, a foltokat a hold tömegének itt gyérebb, ott sürűbb anyagából következtetve. Most egy hosszú, e részletkérdésnél sokkal tágabbkörű czáfolat követ-

61. És ő: „Belátod — szólt — kijózanodva:
Hited mi téves; csakhogy jól figyeld meg,
Mit ellen-érvül én mondok tanodra.
64. A nyolczadik körben levő testeknek
Nagyság- és fényességbeli mértéke
Különbözőül tűnik föl szemednek.
67. Ha csak anyagjok gyér- vagy sűrűsége
Voln' oka ennek: egyazon erőnek
Működne bennök kisebb-nagyobb mérve.
70. Más-más hatások más-más tényezőnek
Lehetnek csak gyümölcsi; s felfogásod
Szerint ezek, egyen kül, elesnének.
73. Aztán, ha e homály-foltokra más ok
Nem voln' a sűrűségnél: úgy e csillag
Testének, némely részen, át meg át, sok
76. Hiánya voln', vagy — mint állatnak is csak
Fölváltva van kövére és soványa —
Úgy ennek lapjai is változva nyilnak.

kezik, egyike a Paradicsom azon számos — szőrszálhasogató s nehezen felfogható részeinek, melyekről már Bevezetésünkben emlékeztünk.

64. A nyolczadik kör az álló-csillagok köre — a bolygók hét körén túl, melyek közé van a hold is, a nap is sorozva (egymást a földi szempontból követő köreikkel). A régi csillagászat az álló-csillagoknak különböző befolyásokat (a teremtéstől) s különböző hatásokat (a földre és a bolygókra) tulajdonított. Ezen az akkor elfogadott érvényű tételen kezdi Beatrice az érvelést a hold anyaga felől Dante felfogásának megczáfolására. Érvelését logikai osztályozásokon kezdi s viszi át, a scholastikusok syllogismusai modorában. Két lehetőség van, mondja. Előbb megczáfolja az egyiket, azután a másikat — s így fűzi, alább, okoskodásait mindvégig; mint alább látni fogjuk.

76—78. — E terzina két hasonlatára különböző észrevételeket

79. Ha *amaz* áll: a nap világossága,
Fogyatkozáskor áthatolna rajta,
Mint sütne bármely gyér szövésű tárgyra.
82. De nincs úgy. Nézzük hát a másik fajta
Tételt — s ha ezt is sikerül levernem:
Ez véleményed' végkép kiforgatja.
85. Ha ama gyér-szövésű részeken sem
Hat át a fény, a sürűbb nem bocsátván:
Kell hogy határvonal ott álljon szemben,
88. Melynek a súgár megtörik korlátján,
Mint nem bocsátja üveg át a képet,
Ólom-lemez ha van a lapja hátán.
91. Tán mondhatod: hogy a sugár setétebb
Itt, mint a többi részen, mert törése
Messzebb esik, mögé a többiének.

tettek a Dante-magyarázók. Az állatok kövérségéről s soványságáról szólót nagyon közönségesnek s póriasnak ítélték; mások az életből vett s világos hasonlatot annál inkább helyeselték. A másik, a könyv lapjairól — mint messziről vettet, nem elég világosnak s nem is elég találónak mondták.

90. A 78. sorban a könyv lapjairól s az állatok kövérebb és soványabb részeiről vett hasonlat szerint, a holdnak (a D. föltevése szerint) sürűbb és gyérebb rétegekből kellene állania. De ha gyérebb rétegek át is bocsátották a megettök levő világosságot, a sürűbbek azt visszavernék, mint a tükör hátán levő ólomlemez azt a sugárt, melyet maga a tükör *üvege* odáig átbocsátott.

91. *Tán mondhatod*... Beatrice itt maga vet föl egy kifogást, melyet azonnal meg is czáfol — és pedig a természettudomány- s tapasztalásból vett egy optikai kisérlettel, a melyet mindenki könnyen megtehet, a három tükörrel.

108. *Megfosztva áll a föld.* Az eredetiben: „Il suggetto della neve“, a hó alapja. Némely magyarázók „a hó alapja“ alatt nem a földet, hanem a hó lényegét értik s úgy magyarázzák, hogy a hó, elolvadva, elveszti ugyan fehérségét s

94. De czáfolatlan azt nem hagyja még se
Tapasztalás — tudástok ez egyetlen
Forrása — s annak ím e kisérlése:
97. Végy három tükröt, a melyekből ketten
Egyenlő távol tőled, harmadik
Köztök, de hátrább álljon veled szemben.
100. Te rájok nézz, hátad mögé pedig
Helyezz világot, a mely a tükrökből,
Megtörve, hozzád visszaveretik.
103. A távolabbi fény, más kettejöktől
Hátrább marad bár, nagyság- s teljességben,
De hasonló erőjű fényt tüntet föl.
106. Most, mint a hogy a rásütő napfényben
Elolvadó hó színétől, fagyától
Megfosztva áll a föld — én szint' aképen,
109. Előbbi elméd tévelyétől távol,
Oly tiszta fénynyel árasztlak be téged,
Hogy pillantásod reszket sugarától.
112. Az isten-béke-lakta ég középett
Egy test forog, a melynek hatalmában
Nyugszik, mi benn' foglalva minden léteg.

hideg voltát — de valójának lényege megmarad — így Dante, a Beatrice-adta felvilágosítás által tévelyétől megszabadul s az igazságot átlátja. Nézetem szerint az előbbi magyarázat természetesebb.

110. 111. — A Beatrice egész okoskodása (a hold foltjairól) az álló csillagoknak a bolygókra (s azok köreire) való hatására van fektetve. Az álló csillagok, mint tudjuk, rezgő fénynyel égnek, míg a bolygók szemmel látható testtel bírnak s nem lobog fényök, az álló csillagok testetlen pontot mutatnak s minél fényesebbek fényök, annál inkább rezeg vagy lobog. Ebből a tényből érthető a 110. és 111. sorok tartalma.

115. Következő ég, hol ezernyi láng van,
Megosztja ezt temérdek állaggal, mi
Különböző mind, de benn' van magában.
118. A többi körnek változó forgalmi,
A sok között megosztják különbségök',
Czéljok s erőik mint tudák sugallni.
121. S e világ-szervek, — nincs hosszuk se végök —
Haladnak fokról-fokra, a mint látod,
Alább vivén felülről nyert erélyök'.
124. Most jól figyeld meg, útat itt hogy' vágok
Én, át a gázlón, szemeid hogy lássák,
A melyre vágyva törsz, az igazságot.
127. E szent köröknek erejét s mozgását
Csak ama mozgatók lehellheték,
Mint a kovács a kalapács csapását.

112. *Az istenbéke-lakta ég:* A legfelső, mozdulatlan ég, melyben az első mozgó, a Primum Mobile mozog, melyben nem csillagok, hanem lelki létegek, substantiák, az üdvözölt lelkek vannak, kik ugyan az alsóbb (csillag- vagy bolygó-) körökben is megjelennek, de itt van állandó lakásuk.

116. Megosztja ezt az álló csillagok köre, felülről a harmadik, mely temérdek állaggal (álló csillagokkal), melyek mind különbözők s saját (mintegy egyéni) természettel birnak, osztja meg ős erejét.

118—120. — A többi kör a bolygók körei, melyeknek czéljaik s erélyök különböző: ezek, felülről számlálva — Saturnus, Jupiter, Mars, Nap, Merkur, Vénus, Hold — összesen hét. A föld, a régi csillagrendszer szerint a világegyetem középpontja, mely a kivüli mozgó (látszatra körüle keringő) bolygók sorában nem jelenik meg

123. Az eddig mondottakból Beatrice most akarja levonni a következtetést, a hold foltjaira nézve, bizonyítva, hogy azok nem a hold anyagának sürűbb és gyérebb voltából erednek, hanem felülről nyert erélyből.

128. Mind e csillag- és bolygó-körök amaz Első Mozgásul

130. Az annyi csillagtól szép fényes ég
Csak a mély Értelemtől, mely forgatja
Nyerhette képét s lett örök pecsét.
133. És mint a lélek teljesen áthatja
Porhüvelyét, és minden tagnak ád
— De más-más — képességet, megoszlatva:
136. Úgy amaz Értelem, ajándokát
Megsokszorozza mind a csillagokban,
Ön-egységében forgatván magát.
139. Különböző erő, más kapcsolatban
Áll a nemes testtel, a melyet éltet:
Mint véletek a lélek magatokban.
142. A jó természet által, melytől létet
Nyert, a vegyes erő úgy átsugárzik
A testen, mint a szemből gyönyör-érzet;

„melynek hatalmában" — befolyása alatt — „áll minden, a mi benne foglaltatik" (18. jegyz.), tehát az álló-csillagoktól lefelé a holdig, az összes égi testek: s azok ereje és mozgása annak sugallatából.

130. Az egész ég tehát ama fő-értelemtől nyerte létét, mivoltát, képét: mint a hogy a lélek áthatja a testet; amaz Értelem lett mintegy bélyeg vagy pecsét az egész mindenségen . . . Miért kellett Danténak (illetőleg Beatricénak) e nagyszerű elméletet épen ily csekély jelentőségű kérdésnél, a hold foltjai okánál fejteni ki? Kétségkívül, mert itt az első égkörben kelle az egész világról egy előképet s elméletet nyujtani, mely aztán az egész költeményben alkalmazást nyer s felvilágositást nyújt. Az *Értelem* (Intelligentia) alatt itt, az Isten által még a testi világ előtt teremtett angyalok értetnek, melyeknek név s csoportok szerinti elősorolása a XXVIII. ének 77. s következő soraiban s azokhoz irt jegyzetekben fog előfordulni.

145. S innen van az, hogy egyik fény s a másik
Különböző — nem sűrütől, vagy gyértől;
Ebben is a Fő-lény jósága látszik:
148. Ő szül setétet s fényeset — kegyéből."

145. Tehát a holdban a foltokat, a világosabb és setétebb színeket nem a tömeg gyérebb vagy sürűbb volta, hanem az álló-csillagok különböző fényétől nyert hatások szülik és magyarázzák.

HARMADIK ÉNEK.

1. A nap, mely egykor hő szerelmi lángra
Gyújtá szivem' — czáfolva most s érvelve —
Az igazság arczát előmbe tárta.
4. S én, tanuságot tenni – a mint kelle —
Meggyőzve, hogy szilárd vagyok hitemben,
Már szólni kezdék, arczom' fölemelve.
7. De szemem', új látványból meglepetten,
Az úgy magához vonta, leigézve,
Hogy már amazt egészen elfeledtem.
10. Mint tiszta, átlátszó üvegre nézve,
Vagy síma víztükörre, mely nem oly mély
Hogy fenekét is ne vehessük észre —
13. Arczunk vonása vissza oly gyöngén kél
Hogy hamarább meglátható se lészen
A homlokunkon permetéző gyöngynél:

1. *A nap:* Beatrice maga: *egykor* — mint D. élete történetéből tudjuk — már igen korán: kilencz éves korában.

9. *Amazt:* t. i. a mi előbb megragadta volt figyelmét, a hold foltjai, az most befejezve s az új látmány által feledésbe van szorítva.

15. Átlátszó csiszolt üvegen is — bár nincs tükörré készítve — gyengén, halványan meglátszik a bele néző arcz, mint a csekély mélységű víztükörben is — de csak oly gyengén s futólag, mintegy árnyként, hogy még a homlokunkon gyöngyöző verítékcsöpp is hamarább észrevehető.

16. Ott arczokat láték, szólásra készen
S ember s forrás szerelme tévelyének
A visszájába estem én egészen.
19. És őket alig pillantottam én meg:
Visszaverődő árnyaknak ítéltem
S visszatekinték — látni, kik lennének.
22. Senkit se láttam — s szemem, ijedtében
Édes vezérem szép szemébe nézett,
Mely, rám mosolygva, lángolt égi fényben.
25. „Ne ejtsen“ — így szólt — „bámulatba téged,
Hogy gyermek-elméden mosolygok; lábad
Az igaz úton még bizton se lépked,
28. S szokatlan még, nem látsz, csak üres árnyat.
A kiket itt látsz: mind valódi lények.
Itt tartva csak, mert szavoknak nem álltak.
31. Hallgasd meg őket s hidd a mit beszélnek.
Mert az igaz fény, mely kibékítette,
Vezérli, hogy útjáról el nem térnek.“

18. A forrásvízbe beletekintő Narciss, a maga, abból visszatükröződő árnyát valónak vélte s beleszeretett; Dante épen az ellenkező tévedésbe esett: ő, az előtte álló arczokat vélte árnyaknak.

21. Megfordult, látni: honnan verődnek vissza, azt vélve, hogy háta mögött állanak s előtte van valamely — arczukat tükröző tárgy, melyben mint tükörben látja árnyaikat. Csalódásán elmosolyodik Beatrice.

27. Nincs még, ez új világban, elég tájékozottságod, hogy az itt látható jelenségek között feltalálhatod magadat.

30. Valamely fogadalmat megszegtek, vagy legalább annak eleget nem tettek. De ha így: méltán kérdhetjük, miért nem a purgatoriumban kell vezekelniök. Valószinűleg ott már kitöltötték idejöket s úgy jutottak ide, e legalsó körébe az üdvnek. De ennek vezeklése nagyon rövid lehetett. Lásd az 57. sort.

34. Most én egy árnyhoz, melynek szólni kedve
Látszék velem, kezdém intézni szómat
Mint a ki forró vágytól áll sürgetve:
37. „Oh drága lélek, ki a boldogoknak
Honában élvezsz örök üdvösséget,
Melyet, ki meg nem izlelt, fel se' foghat,
40. Kegynek veszem, ha megnyugtatsz ki-léted
S sorsod felől“ — a mire ő, mosolygva
Szólt, tanusítva legnagyobb készséget:
43. „Jogos kivánatnak nem zár ajtót a
Szeretetünk; *Azért*, ki annak örvend
Hogy úgy tegyen mint *Ő*, egész csoportja.
46. Apácza-szűz valék a földi körben;
S ha figyelemmel jól megnézsz, legottan
Megláthatod, bár szebb vagyok, különben
49. Reám ismerhetsz — hogy Picarda voltam,
Ki itt, boldog társimmal elhelyezve,
Boldog vagyok e leglassabb forgóban.

36. Alig várhatva, hogy tudhasson róla.

42. Az idvezült lelkek, jó indulattól vezetve, a közéjök jutott Dantéval mindig a legnagyobb készséggel állnak szóba.

44. *Azért:* az őket kormányzó legfőbb szeretet kedveért. Az pedig Isten, ki annak örvend, ha egész csoportja, minden lelkes teremtése az ő példáját követi.

49. *Picarda:* a Forese, a Corso Donati s a Gemma (Dante neje) nővére; így Dante, habár a dicsőülés szebbé tette, könnyen ráismerhet, mint volt sógornőjére. Apácza volt a Santa Clara zárdában, a honnan őt a bátyja Corso Donati erőszakkal kiragadta s nőül kényszerítette Rosselin della Tosához. E bűnért kelle Donatinak (az Ottimo szerint) „egy ingben“ vezekelnie. Piccarda ebben nem volt bűnös — menynyiben még is, alább Beatrice kifejti. S hogy élete aztán mily siralmas volt, maga is mondja: Mily sorsra — Isten tudja — hogy jutottam. — Másik testvére Forese pedig a

52. Érzelmeink, a Szent Lélek szerelme
Által gyulasztva egyedül, újjongnak
Hogy ím e körbe itt, vagyunk rendelve.
55. E helyzetünk hogy nagyon alacsonynak
Látszó: oka, mert a fogadalomban
Maradt hiánya s múlasztása soknak."
58. Én erre: „Bámulandó arczotokban
Én nem tudom mi, — a mi azt egyszerre
Átváltoztatja — isteni fény lobban!
61. Azért nem birtam, rögtön fölismerve,
Rád emlékezni; most, hogy így szólottál,
Szavad mi könnyen rávezérel erre.
64. De mondd, kik itt is boldogok vagytok már,
Kivántok-é magasbra jutni ennél —
Hol többet láttok, s több barátotok vár?"
67. A többi árnynyal együtt lágy mosoly kél
Ajkán, s örömmel ím e választ adta,
Mint első szerelemben ki gyönyört lél:
70. „Testvér, mi vágyainkat féken tartja:
A szeretet erénye, hogy a mink van,
Csak azt akarjuk s ne vágyjunk magasbra.
73. Ha magasabbra törnénk, vágyainkban
Akaratával jőnénk ellentétbe
Annak, ki minket ide helyze, nyiltan.

Purgatorium XXIV. 13—15. soraiban emlékezik meg róla, az oly szép-, mint jóról, ki már a diadal koszorúját viseli a magas Olympon.

51. Az üdv tíz köre közt ez a legalsó s annál fogva a leglassúbb forgású.

75. A szórend itt (a rimért) kissé rendetlen. A „nyiltan" szó az „ellentétbe" elé tartozik. „Nyilt ellentétbe jövénk Isten akaratával" értendő.

76. És e körökben nincs ilyen vágy vétke,
Hol szeretetnek uralkodni szükség,
Mivoltunkat ha jól megfigyeléd te.
79. De sőt, e boldog-létnek elve: hűség
Isten akaratához, hogy minékünk
Az Ő szándéka legyen a czél mindég.
82. Az is, hogy itt mi fokról-fokra élünk:
Tetsző e honnak s kedves a királynak,
Ki akaratját akartatja vélünk.
85. És akaratja: békénk. Tenger-árnak
Mondhatni, melynek, mind mit ő teremte
S természet alkot, mind feléje árad."
88. Világos lőn előttem: hogy a mennybe'
Paradicsom minden hely, bár nem egykép
Ömlik reá a Legfőbb Jó kegyelme.
91. S mint megesik, hogy nem marad bár éhség
Egy táp után, kivánatos a másik
S még kérnek ebből, míg azt megköszönték:
94. Úgy tettem én, tettleg s megszólalásig,
Megtudni tőle: mily szövet, a mellyen
Nem vitte a vetéllőt végső szálig.

78. *Mivoltunkat:* Isten akaratának alárendelt voltunkat. Az akarat teljes összhangja az üdvösség alapfeltétele.

83. A hon: a mennyország, népe az idvezültek egész serege, a király az Isten, kinek akarata kell hogy mindenek akarata, szándéka mindnyájok czélja legyen.

87. Nem mindent teremt közvetlenül Isten. A természet alkotásai (állatok, növények) az általa teremtett lényekbe adott természeti erőknek az alkotásai (lásd a Paradicsom VII., 139—141).

90. Nem önkényes válogatás szüli e különbséget; a Legfőbb Jó, Legfőbb Bölcseség s Igazság is egyszersmind, mely a különböző lényekről érdemök szerint s a különböző helyekről és állapotokról azok minősége szerint rendelkezik.

97. „Tökélyes élet s nagy érdem, a mennyben
Adott egy nőnek helyt, kinek példáját
Fátyol- s ruhában sok követte ott lenn:
100. Kisérni holtig, nappal s éjszakán át
Azt a Jegyest, ki fogadalmat bárhol
Kegygyel fogad, mit szeretet s hű vágy ád.
103. Követni őt, még ifjan, a világtól
Futék, felöltém a ruhát s fogadtam
Hogy el nem térek semmi rendszabálytól.
106. Nem jóra kész rossz emberek azonban
Kedves zárdámból kiragadtak engem;
Mily sorsra, Isten tudja, hogy jutottam!
109. E másik fény, kit jobbról közelemben
Itt látsz, — csillagkörünk egész bűbája
Ragyogva rajta — mindnél fényesebben:
112. Magamról a mit mondtam — illik rája.
Apácza volt ő is; s úgy tépetett le
Az ő fejéről is, fátylának árnya.

96. T. i. a szűzi fogadalom teljesítésében mi hiány maradt s mi mulasztást követett el? (l. 56. és 57. s.).

98. *Egy nőnek.* Szent Klára, assisi születésű s Assisi Szent Ferencz növendéke, ki annak példájára az első nő-zárdát alapította: a Klarissák rendét.

101. Az a Jegyes: a Jézus Krisztus.

107. Lásd a jegyzetet a 49. sorhoz.

113. E Constanza felől a legrégibb s az utóbbi magyarázók a legellentétesebb adatokat s föltevéseket adják. Amazok azt állítják, hogy e Constanza", kiről Dante szól a IV. Konrád császár neje s a legutolsó Hohenstaufen: a szerencsétlen Konradin anyja lett volna; de az erről szóló hiteles adatok mindenben ellentmondanak a Dante által Constanzának tulajdonítottaknak. Villani, mint kortárs, szerint a Guiscard Robert siciliai király fiának, Rogernek volt a leánya, a ki őt a zárdából kivette s VI. Henrik császárhoz a Rőtszakállú

115. De a világnak bár megint kivetve,
— Tiltván az illem s önnön akaratja —
Ő szíve fátylát le sosem vetette.
118. Ez itt a nagy Constanza fénycsillagja,
A ki a második nagy sváb vihartól
A harmadik s végső nagynak lőn anyja".
121. Így szóla hozzám — s erre dalra indúl:
Ave Maria, s dallva úgy eltűnék
Mint vízben elmerűl egyszerre nagy súly.
124. Szemem, a meddig csak követheté még
Addig követte — s a mikor eltűne:
Fordult keresni forróbb vágya fényét.
127. S Beatricébe végkép elmerűle.
De ő szemembe oly fényt hinte aztán
Hogy ki nem állhatám azt; s egyelőre
130. Kérdéseimet későbbre elhalasztám.

(Barbarossa) I Frigyes császár fiához adta nőül, kivel fia II. Frigyes császár lett. A sváb (vagy svéd) császárok uralkodása zivataros levén, az egymásután következő három császárt méltán nevezték három viharnak: I. (Barbarossa) Frigyes az első, V. Henrik a második s II. Frigyes a harmadik sváb vihar. Magáról a Constanza személyéről is egymással ellenkező adatok vannak. Egyik szerint Constanza csak testileg volt apácza, lelkileg épen nem; holott Dante ím szentnek tünteti fel. Némelyek ötvenkét évesnek mondták, mikor a zárdából kilépett, pedig akkor már nem születhetett fia; mások szerint 31 éves volt s a férj — Henrik — a kihez erőltették, alig lépte át a húsz évet. Nehéz ezeket az adatokat tisztázni; mert akkoriban, a krónikák — gvelf és ghibellin pártállásuk szerint — a történeti tényeket is minden lépten meghamisították.

121. Ave Mária, a szokásos angyali üdvözlet.

125. T. i. Beatricét, ki becsesebb előtte Piccardánál és Constanzánál.

130. E kérdések a következő énekben jőnek elő.

NEGYEDIK ÉNEK.

Egyforma távol s egykép ingerlő két
Étel között készebb meghalni éhen
A szabad ember, mint enné egyikjét:
Így állna két éh farkas közt középen,
Egyforma retteggéssel, egy kis bárány,
Két büszke dám közt ebecske így épen.
Azért magam szemére én se hányám
A hallgatást, mert kételyim gyötörtek.
(Nem is dicsekszem) kényszer alatt állván.
Én hallgaték, de kérdésim kitörtek
Arczom vonásiból s többet jelentőn,
Mint szó a mennyit valaha jelölt meg.
Beatrice úgy tett, mint Dániel tőn,
Hogy Nebukadnezár dühét lohaszsza
Mikor méltatlan' kifakadt, rettentőn.

3. A Buridán szamaráról szóló mese, hogy az úton ballagó szamár az út két felén levő, egyenlően csalogató két bogáncs-kóró közül egyikbe sem harapott, ismeretes. Montaigne mondja: „Ha egyaránt éhes és szomjas ember elé egy sonkát s egy üveg bort tesznek, melyikhez nyuljon előbb, nem tudva: éhen és szomjan kellene halnia“. A magát elhatározni nem tudó habozás képe.

13. Mikor Nebukadnezár, a falán megjelent tűzirást megfejteni nem tudó jósaira dühös haraggal támadt, Dániel, a nélkül, hogy kérdezné a király, az irás megfejtésével csillapította le a dühös királyt. Beatrice is kérdés nélkül oldja meg a Dante kételyeit.

16. „Jól látom“ — igy szólt — „két kérdést mihaszna
Forgatsz eszedben, úgy megkötve elméd',
Egymást hogy a két kétely megakaszsza.
19 Te igy okoskodol: ha nem múlt el még
A jó szándék — kül-kényszerért hát bennem
Alább az érdem mérvét mért becselnék?
22. Kételyre még ez ád okot szemedben:
A lélek visszatér-e csillagába?
A mint Plato volt ilyen értelemben.
25. E kételyek, miket lelked magába'
Hánytorgat egykép; és azért elsőnek
Teszem: a melynek mérgesebb fulánkja.
28. Szeráfok, Istent látva bár bensőleg,
Mint Mózes, Sámuel s János mind a kettő,
Sőt Mária maga is, nem másik körnek
31. Széket biró lakói, sem ezektől
Különbözők nem, kiket itt most látál,
Létök se több sem kevesebb esztendő.

21. Beatrice belát Dante lelkébe, hogy két kérdés felett hánykódik elméje. Az első igen természetesen tolul a gondolkodó elé: a két apácza vétsége a fogadalom ellen, sujtja-e őket erkölcsileg, holott ők nem saját kivánságukat követve léptek ki a zárdából, hanem külerőszaknak engedve. A megfejtés, alább, a mily elmés, oly alapos is (l. 64. s köv.)

24. A második kérdés alig van összefüggésben az előbbi énekben fölmerültekkel s nehezen érthető, miért tusakodnék annak megoldásán Dante. Egyike a középkori bölcselet ama meddő kérdéseinek, melyeket Plato s Aristoteles vitái alapján Aquinói Tamás s a többi szkolasztikusai oly nagy előszeretettel feszegettek.

27. Beatrice a második kérdést (a léleknek eredeti rendelt helyére visszatérését) választja elsőnek, mivel az fogasabb, a kételyt erősben ingerlő.

33. A szeráfok, a legmagasb rendű lelkek, létegökre nézve

34. Mind amaz első kör díszére szolgál,
És létök édes, abban a mértékben
A mint az örök-ihlet reájok száll.
37. Itt mutatkoztak, de nem mintha épen
Rendeltetésök voln' e hely, csak némi
Jelül, hogy nincsenek még fönt az égben.
40. Értelmetekhez így kell még beszélni,
Mert az csupán érzékek által ért meg,
A míg a lélek méltóbb lesz itélni;
43. Az Írás is azért száll képességtek
Színvonaláig, kezet-lábat adva
Istennek, ámbár az alatt mást értett;
46. A szentegyház is emberi alakba'
Rajzolja Gábort és Mihályt s epével
Ki Tóbiás látását visszaadta.

nem különböznek az alsóbb rendűektől. Bensőbb összeköttetésben vannak ugyan Istenhez, de ők sem székelnek állandóan a legfelső körben, s lényegileg nem különböznek az itt, a legalsó körben a Holdban látottaktól.

34. *Az első kör* – a legfelső, az Empyreum, mely mozdulatlan, s a többi körökben levőknek is az tulajdonkép a hazájok, melynek díszére szolgálnak, bár létök édessége — boldogságuk — a kegyelem mértékéhez van szabva, a melyben részesültek.

39. Az alsóbb körökben — legközelebb a Holdban — azért mutatkoznak (bár tényleg ott fenn vannak), hogy meglássék rajtok a kegyelem ama kisebb mértéke s értelmiségök alantibb foka, mely az Empyreum örököseitől *még most* megkülönbözteti s alantabb fokra helyezi.

47. 48. — A szentírás, az emberi értelem s felfogás korlátoltságához alkalmazkodva, Istennek testet tulajdonít, kezet, lábat stb. — de ezt csak képleges értelemben veszi. Gábor és Mihály angyaloknak — s Rafáel angyalnak, ki egy halepével gyógyította meg az ifjú Tóbiás vakságát (Jób.

49. A mint Timaeus a lélekről érvel:
Nem egyez azzal mit szemünk itt lát, a
Szava egyezni látszik bár hitével.
52. A lélek visszatér, mond, csillagába;
Hivén, hogy onnan le akkor eresztték,
A természet mikor mintául szánta.
55. De tán beszédi, czéllal, úgy szerkesztvék,
Hogy más értelme legyen a mondásnak,
Oly szándékkal, hogy ki ne nevettessék.
58. Ha czélja, hogy — mint dicse a hatásnak
Úgy vádja — egykép e köröket érje:
Sikerül is talán e nyildobásnak.
61. E kétes elv már úgy vezette félre
Mind e világot, hogy Jupitert, Mársot,
Merkurt, méltatni merte isten-névre.

V. 18) emberi alakban rajzolja bár az egyház — testök nincsen.

49. *Timaeus:* a Lokriszbeli bölcsész, a kinek Plato hasonló czímű Dialogjában a szót adja, ama tétel felállítására, melyről alább szó van

52—60. — A Timaeus tana: hogy az emberi lélek eredetileg a csillagokban lakik, s onnan csak akkor száll a földre, ha emberi testbe kell öltöznie — és ha ott aztán él, eredeti honába visszaszállhat. E tételt Aquinoi Tamás is magáévá látszik tenni, mikor ezt mondja: Forma hominis est anima rationalis — materia autem hominis est corpus (Sum. Theol. th. P. II sec CLX. 14. art. 1.) s ismét: Anima rationalis est forma sui corporis. Vagyis az embernek (az ő testének), alakja az értelmes lélek. Beatrice ezt nem akarja szószerint értetni; hogy a lélek mintául legyen a testnek s e végből szálljon le a földre: de ha az elv azt akarja jelenteni, hogy a felső körök befolyása érvényesül s az ember a szerint alkottatik — akkor e tétel czélját érheti.

64. A másik kétely, mely izgatni látszott,
Csekélyebb mérgű, mert hogy eltérítsen
Nem rejt magában annyi hamisságot.
67. Hogy igazságtalannak látja, Isten
Igazságát, szemetek: ép' a hitre
Van abba' táp, eretnekségre nincsen.
70. De mert elő van értelmed készítve
Ez igazságnak mélyeig lemenned:
A mint óhajtod, megnyugtatlak íme.
73. Ha kényszer van — s bár a ki tőle szenved
Nem is segít annak ki rajt' erőt vesz:
Mentsége nincs még ama két léleknek.
76. Az akarat, ha nem akarja, nem lesz
Elnyomható; úgy tesz, mint a természet
A lángban, hogy ezerszer tör elő ez;
79. De ha kevesbbet, vagy többet elnézett:
Erőnek enged már — s ők ép' így tettek,
Bár szent helyökre visszatérhetnének.

62. A timaeusi tétel kétessége okozta, hogy az óvilág azokat a csillagokat (Mars, Mercur, Jupiter), melyekből e hatások jőnek, isteneknek merték nevezni.

65. T. i. téged (Dantét, a kihez szól). Itt megy át Beatrice a Dante előbbi kérdésére: kárhoztatható-e ama két szellem, Piccarda és Constanza, azért, hogy fogadalmukat megszegve, a zárdát odahagyták, holott azt külső kényszerre s nem önként tevék? Ez nem elég mentség, mert az igazi akarat ellenáll a kényszernek, mint az ezerszer elnyomott tűz, természeti erejével mindannyiszor előtör; nem elég csak szenvedőleg eltűrni a kényszert s nem segíteni azt: ellene kell állani minden erővel. (Egyike a legtisztább s legszebb erkölcsi fejtegetéseknek a Divina Commediában).

81. *Visszatérhetnének:* értsd: *vala,* azaz visszatérhettek volna, ha elég erkölcsi erő lett volna bennök.

82. Ha akaratra oly szilárdak lettek
Voln' mint a Lőrincz, ki rostélyon ott állt,
Vagy Mucius, ki baljáért nem retteg:
85. Az úton ők is, melyen elhurczolták,
Fölszabadulván, visszatértek volna,
De ritka már az ily szilárd bátorság!
88. És e szavakat teljesen felfogva,
Már megtörém az érvet, mely különben
Elmédnek is többször kerülne gondba.
91. De most egy más szorossal állasz szemben
Melyből kijutni nem tudsz — úgy elzárul;
Előbb elbágyadsz, kimerülve ebben.
94. Elmédbe véstem bizonyos szabályul,
Hogy boldog lélek soha sem hazudhat,
Mert mindig csak az ős igazhoz járul;
97. És Piccardától íme azt hallottad:
Costanza hogy tapadt hű szerelemmel
Fátylához; s ellenem szól ím e mondat.
100. Gyakorta van, testvérem, hogy az ember,
Kerülni vágyva a veszélyt, miatta,
Bár kedve ellen, rosszat s helytelent mer,

83. Szent Lőrincz vértanu, Decius alatt, vasrostélyon szilárdul állva, tűrte az alárakott tüzet s jaj nélkül hagyta magát megégetni

84. Úgy Mucius, a Rómát ostromló etrusk király Porsenna előtt tartotta tűzre karját, melylyel a királyt, sátorába lopózva, le akarta szúrni; bosszúságában a fölött, hogy rajta kapatván, szándékát végre nem hajthatta. Jobb karja elégvén, kardját baljába vette s azóta Scaevola nevet viselt; Porsenna őt szabadon bocsátván hős tetteért.

93. Megczáfolván a Dante kételyét, Beatrice most maga ad, önmaga ellen egy nehézséget Dante elébe: hogy a mit ő mondott, ellenkezik a Piccarda mondásával; melyik hazudik

103. Mint Alkmeon, atyjától indíttatva,
Megölte anyját — s míg a kegyeletnek
Nem vét, magát kegyetlen tettre adta.
106. E ponton, arra kérlek jól figyeld meg:
Hogy akarat s erőszak, egyesűlve
Oly bűnt tehet, mely nem kaphat kegyelmet.
109. Feltétlen akarat nem áll a bűnre,
Csak egy esetben áll rá: attól félve,
Hogy rá nem állva, nagyobb rosszat szűlne.
112. A melyből hát Piccarda úgy ítéle:
Feltétlen akarat volt; én amabból;
S így mind a kettőnk igazat beszéle."
115. Ily hullámzással ép a szent folyam foly,
Mely az Igaz forrásából ömlék ki
S lecsillapúla mindkét vágyam attól.
118. „Első szerető szeretettje, égi
Lény!" — szóltam ekkor — „a kinek beszéded
Úgy elözönl s hevít, hogy kezdek élni:

kettejök közül, holott a „boldog lelkek" (az üdvözültek) nem hazudhatnak. A magyarázat ügyes és alapos is.

103. Alkmeon, Amfiaraosz a jós és Erifülé fia; esete már a Purgatorium XII. éneke 50. versében fel volt hozva. Apja szavára (kinek halálát a neje árulása okozta) engedve, édes anyját megölte. Hogy apja iránt engedetlen ne legyen s őt bosszulatlan ne hagyja (kegyelet ellen vétve), anyagyilkos lőn s kegyetlen bűnt követett el; hogy kisebb bűnbe ne essék, elkövette a nagyobbat.

112—114. — Piccarda feltétlen akaratnak tekintette, hogy ő s Constanza akaratuk *ellen*, kényszerítve, hagyták oda a zárdát; Beatrice nem tekintette feltétlennek a magát kényszernek megadó akaratot.

115. Képlegesen Beatrice-t nézi s nevezi az Igaz forrásának, melyből előbbi beszéde mint szent folyam ömlik.

121. Az én szerelmem nem elég mély, néked
Méltóan adni hálát; és helyettem
Az adja meg ki mindent lát s ítél meg,
124. Látom, hogy elménk kielégithetlen,
Mig az Igaz föl nem világosítja,
Melyen kívül igazság lehetetlen.
127. Megnyugszik benne, mint vad a csalitba',
Mihelyt elérte; és el tudja érni.
Ha nem: minden vágy szélbe van hajítva.
130. Majd úgy szökell, mint hegyből csermely-ér ki,
A kétely az igaz tövén, s az ösztön
Hajt csúcsról-csúcsra, és az eget kéri.
133. Ez ösztönöz, de biztossá is ez tőn:
Egy igazságban még homályba' lévén,
Hölgyem, világosságért könyörögnöm.
136. Tört fogadalmat, tudni szeretném én,
— Ha mérlegtekbe súly esik aval —
Pótolhatunk-e egy új jótett révén?“

118. Az első szerető, a ki először szeretett: Isten, minden szeretet forrása; Beatrice, ez égi lény, az ő szeretettje.
123. T. i.: Isten maga.
132—138. — Az ember elméje mindig talál még valami kivánni s tudni valót; az igazságról, melyet megértett — s melyben előbb megnyugodott vala, új kétely támad — s ösztöne tovább kutatni, új felvilágosítást kérni hajtja, csúcsról csúcsra — fel a vég-okig. Így Dante, az előbbi felvilágosítással meggyőzve, abban a kérdésben kielégitettnek érezte magát. De abból egy új kérdése támadt, a melyre még feleletet kér: vajjon, a fogadalom megszegése által elkövetett hibát ki lehet-e pótolni újabb jótettel, ha az eleget nyom az igazság mérlegében?

139. Beatrice szerel'm szikráival
Telt szemmel néze rám, oly égi fénynyel,
Hogy öntudatom fékét, míg kihal
142. Egész erőm, csukott szemmel ejtém el.

142. Beatrice nézésére úgy elkábul, hogy öntudatát veszti. A kérdésre Beatrice a következő énekben fogja megadni a választ.

MÁSODIK FEJEZET.

A Merkurban. Justinián. A római császárság. A váltság titka.

V—VII. ének.

Dante, ki nagy költeménye száz énekét körülbelől egyenlő (130 és 150 sor közt váltakozó) részekre osztotta, nem tekintve arra, hogy a Pokolban a bolgiák, a Purgatoriumban a körök, úgy a Paradicsomban a csillagkörök színhelyei egy-egy (esetleg több) ének határaiba essenek: itt a Holdból a közelebbi csillagba: a Merkurba fölszállást sem tette a IV. ének végére vagy az V. ének kezdetére, hanem azt ennek 91. sorában jelzi. A Beatrice s Dante Merkurba szállása ép oly gyorsan s észrevétlenül történik, mint előbb a Holdba. Egyszerre, minden előkészület nélkül Dante az új csillagban érzi s találja magát. Így fogja találni az ezután következőkben is mindannyiszor.

A Merkurban azoknak a lelkei láthatók, vagy mutatkoznak (mert nem állandó lakói e csillagnak), kik az idvességre nemes és dicséretes tetteik által tették magokat méltókká, különösen a közhaszonra fordított oly tevékenység által, melylyel magoknak hírnevet s dicsőséget szereztek, tehát első sorban államférfiak. Itt lesz alkalma a költőnek a maga államrendszerét, melyet *De Monarchia* (az egyeduralomról) írt nagy politikai könyvében felállított, egy itt levő szellem előadásában kifejteni.

A Merkurban levő szellemek is azzal a szeretettel s örömmel fogadják a köztök megjelenő földi jövevényt, melylyel a Holdbeliek fogadták s melylyel majd a felsőbb égkörökbeliek is mindenütt üdvözölni fogják. A idvezült szellemeknek egy új jövevény érkezésén való öröme mindenütt oly előzékeny, oly önkéntes, tiszta lelküknek oly nemes megnyilatkozása, mi az üdv-országnak egyik felséges jellege. Míg Beatrice arcza, a felsőbb körbe emelkedéssel oly fényt lövell, hogy

„ragyogóbb lett a planéta tőle“:

a Merkurbeli szellemek, ezernyi láng, siet az érkezők elébe s e hang hallatszik feléjök örvendező üdvözletül:

„Ím az, ki jő szerelmünket növelni!“

mert az égben a szeretet az uralkodó érzés s minden öröm csak azt növeli.

S Dantét, „egy a kegyes lelkek sorából“ megszólítja s biztatva hívja fel, hogy ott több fényt merítsen, hajlandónak nyilatkozva, hogy kérdéseire megadja neki a mi felvilágositásra vágyik. Ez a lélek pedig Justinián byzánczi császár, illyr parasztcsaládból származott, de hasonló származású nagybátyja (Justinus) után a római birodalom — akkor keleti — császári székébe emelkedett (527. Kr. u.). Uralkodását három főmozzanat tette nevezetessé: nagyszerű épitkezései, különösen dunaparti védművek; hadi szerencséje, különösen Belizár és Narzes híres hadvezérei — s végre nagy és még ma is határozó tekintélyű törvénykönyve: a Corpus Juris Civilis (Codex, Institutiones, Pandecta) által, mely a polgári törvényhozásnak elévülhetetlen alapvetője lőn és maradt. Ezek a tettek hozták őt a Dante Paradicsomának Merkur-

csillagába s adták itt neki azt a szerepet, hogy a költő államrendszerét magyarázza.

Mint Isten az égben az egész világegyetem felett egy, feltétlen s örök uralkodó, úgy a földön az időbeli dolgok felett egy uralkodónak kell lenni. „Imperium unius principatus et super omnes in tempore, vel in iis et super iis, quae tempore mensurantur“ (egy fejedelemség uralma minden halandók felett, vagy mindazokban és felett, a mik időlegesek); így határozza meg Dante (De Monarchiájában) az Egyeduralmat. S műve első részében azt bizonyitja, hogy ez a világ javára múlhatatlanúl szükséges, mert az ember csak ha magával s egymás közt teljes békében és nyugalomban van, haladhat örök czélja felé. Már pedig, Aristoteles kijelentése szerint, a hol többen vannak egy czélra törekvők, egynek kell a vezetőnek lenni s a többiek ez által vezettetnek. Ez áll egyes emberekre nézve, a családban (az apa) községekben s városokban (az elöljáróság feje) országokban (a fejedelem) s végre az összes emberiségben (az egyeduralkodó). Így lesz a földi világ alkotmányrendszere hasonló az Isten uralkodásához az égben — e legtökéletesebb alkotmányban, melyet *egy* akarat (Isten) és egy erő (az első mozgó, a primum mobile) vezet és mozgat. Továbbá, a hol vita és meghasonlás támadhat, ott döntő birónak is kell lenni. Ilyen a családban az apa, a községben a polgármester, az országban a fejedelem. De a fejedelmek közt is lehet meghasonlás, versengés, melyek, hogy a békességet felzavaró véres háborukká ne fajuljanak, kell lenni közöttök birónak és pedig feltétlenül ítélő s parancsoló legfőbb birónak — a kinek ítélete mindenesetre önzetlen, mert legfőbb levén, többre nem vágyhat s érdeke

nem hajol maga felé, sem egyik, sem másik versengő félhez; mivel az igazság legnagyobb ellensége a hatalom- és birás-vágy, őt nem érinti s nem érdekli és mert ő egyenlően szivén viseli az összes emberiség érdekét (a békét), mert neki nincs ellensége s nem is lehet a ki neki ellenállhatna.

E tételt, mondja Dante, megerősiti s szentesiti az a tény is, hogy a mikor Krisztus az egész emberiség váltságát végrehajtotta, az egész (polgárisult s állami kötelékben élő) emberiség egy birodalomban, a rómaiban, egyesült, egy egyedúr — Augustus császár — uralkodása alatt.

Könyve második részében Dante azt a tételt állitja fel, hogy a római nép jogosan tulajdonitotta magának a világuralmat s ezt oly érvekkel bizonyitja, melyek jobban megfelelnek az ő scolastikus gondolkodás- és okoskodás-módjának, mint a mai kor köz- és államjogi felfogásának.

Előre bocsátva, hogy az emberi jog csak isteni jogban gyökerezik s annak mintájára képződik s csak ahhoz alkalmazkodhatik: Isten az egész teremtett világnak egyedüli s főura és az emberiségnek is egy főurának kell lenni, kit Isten arra kiválaszt. Hogy erre épen a római nép s annak császára legalkalmasabb, következő érvekkel bizonyitható:

1. mert a római nép a legértelmesebb, legnemesebb és uralkodásra leghivatottabb nép, mert Aeneástól származik, ki nemcsak személyes erényeivel tündöklött, hanem mert az itáliai eredetű Dardanus, phrygiai királytól s Elektrától az Atlas leányától származott s három neje Creusa, Dido és Lavinia által mind a három világrész (Ázsia, Afrika és Európa) sorsosa volt.

2. Isten a római birodalom iránti kegyelmét, a Livius által elbeszélt jelekkel is tanusította, azt ezekkel uralkodásra választott nemzetül jelölve ki.

3. A jog főczélja az egyetemes jó; a mint a Digestákban is ki van mondva: „a jog az az ember és ember közötti dologi és személyi viszony, melynek megtartása tartja fenn az emberi társaságot s annak megrontása dönti meg ezt“; a római nép pedig ezt czélozta világhóditása által s tanusította államférfiai (Cicero) bölcsészete, s kitünő fiai (Cincinnatus, Fabricius, Camillus, Decius stb.) erényeivel — mindenütt a jog fentartását tartva szem előtt.

4. A római nép világuralomra volt hivatva kezdettől fogva, mint az Virgil Aeneisének VI. könyve (az alvilág) 847—853. verseiben is ki van jelentve.

5. Számos esetben istenítélet (párbajok: mint Aeneas és Turnus, Horatiusok és Curtiusok, a samniták, Pyrrhus, Carthago elleni harczok) bizonyítják a világ-uralomra rendeltetést. Az isteni végzés részint az értelmi megvilágosodásban, részint egyenes isteni kijelentés által lesz bizonyossá, néha sors-vetés által, mint Mátyás apostol kiválasztásánál is.

6. Krisztus maga elismerte Róma uralmát, midőn Augustus császár rendeletére (a népszámlálás következtében) Betlehemben született, a mint a próféták jósolták; s halála a kereszten (az emberiség bűnváltságára) a római császári helytartó hozzájárulásával történt; mert ha a büntetés illetéktelen egyén által szabatik ki, az nem büntetés, hanem igazságtalan tény — a miért is Kaifás — a főpap s Herodes a zsidó-király (a nélkül, hogy tudnák miért), Krisztus halálitéletét elutasították maguktól s a római helytartóra háritották.

Végre a harmadik részben azt a kérdést tárgyalja Dante: közvetlenül Istentől ered-e a Monarchia egyeduralmi joga?

Dante jól tudja, hogy midőn e kérdésre igenlőleg felel, ellenmondásra fog találni, mert vannak, kik e jogot feltétlenül a Péter utódának, ki a mennyország kulcsait kezében tartja, a pápának tulajdonítják. Ezt pedig a pápák, a püspökök, a decretisták vitatják, részint az egyház iránti buzgóságból és a kulcsok iránti hódolatból, de részint önző és aljas czélokból. Ez utóbbiakkal nem akar szóba állani s a kérdést csak a jóakaratú (de elfogult) féllel akarja vitatni és pedig „azzal a tisztelettel, melylyel a jó fiú apja és anyja iránt tartozik; kegyelettel a Krisztus és az egyház iránt, kegyelettel a pásztor iránt, ki az Úr juhait legelteti és egyedül az igazság érdekében“.

Most sorra veszi azokat az érveket, melyek az egyháznak az állam s a pápának a császár feletti elsőbbségére fel szoktak hozatni.

A földet világitó két égi test, Nap és Hold, a teremtés negyedik napján, a két földi hatalom (egyház és állam) jelképeül teremtettek s mint a hold a naptól nyeri fényét, világát, úgy az állam is csak az egyháztól, a császár a pápától hatalmát. De hol van megirva, hogy e két világitó égi test a két földi hatalmat jelenti? Ezek a bűnös emberiség vezetésére s korlátozására váltak szükségessé — a nap és a hold pedig még az ember teremtése s annál inkább bűnbeesése s átalában emberi társaság léte előtt teremtettek. Hasonlókép czáfolja azokat az érveket is, melyek Lévinek (a papi rend) a Juda (királyság) előtti születéséből, Saulnak Sámuel próféta által mind királyságra emeléséből, mind attól való megfosztatásából,

a napkeleti bölcsek (királyok) Jézus bölcsejéhez hozott hódoló ajándékokból, a Péter apostol két kardjából vétetnek; s diadalmasan bizonyítja, hogy Jézus e szavai Péterhez: „a mit a földön megkötsz vagy feloldasz, mennyben is meg lesz kötve s oldva", nem magában s feltétlen értendő, csak a megelőző mondattal összefüggésben: „neked adom a mennyország kulcsait" miből világos, hogy csak a lelkek fölötti pásztorkodásra vonatkozik.

A pápai hatalom igazolására felhozott történelmi érvek egyike, az akkor még közhitelű monda, hogy Nagy Konstantin császár, a birodalom székhelyét Bysanczba (a róla nevezett Konstantinápolyba) helyezvén át, Rómát, sok javadalmakkal s előjogokkal Sylvester pápának s utódainak ajándékozta. Dante e mondát, mint történelmileg valótlant, de mint jogilag is alaptalant czáfolja, mert sem Konstantinnak birodalma székhelyét másnak elajándékozni, sem a pápának azt elfogadni nem volt joga, amannak nem, mert a fejedelem csak személyes tulajdonát ajándékozhatja el, máskép apródonként az egész birodalom elajándékozható volna s elapróztatnék; emennek nem, mert az egyháznak tiltva van aranyat és ezüstöt s földi birtokokat szerezni. Ezzel azonban nem akarja azt mondani, hogy a császár — az egyház czéljaira s a szegények gyámolítására, tulajdonjoga fentartásával, egyes javadalmakat haszonvételül adni — s az egyháznak azt ily czím alatt elfogadni ne lehetne.

Még hamarabb s könnyebben végez Dante ellenfelei ama súlyosabb érvével, hogy Nagy Károly császárt Adorján pápa a longóbardok ellen az egyház védelmére hívta, azért meg is koronázta, holott Mihály császárul uralkodott Konstantinápolyban — s ő és

utódai, az egyház védői czimén, a pápától hivattak s koronáztattak meg. Erre Dante csak annyit tud mondani, hogy „egyszeri jogbitorlás még nem ad jogot“.

Dante végre még egy bölcsészeti érvet is állit ellenfelei ellenébe. Minden, a mi egy nemből való, mondják azok, egy törzsre vezetendő vissza; pápa és császár egy nemből valók; azért egyre — a mi csak a pápa lehet — viendők vissza. Ez igaz, feleli Dante, a mennyiben emberek mind a ketten; de a mennyiben császár és pápa, különbözők s azért nem sorozhatók egy osztályba.

Ez érvek czáfolata után Dante a tényleges okokra tér, annak bizonyitására, hogy a császári hatalom nem az egyházból ered; s erre a következőket hozza fel:

1. A birodalom már az egyház előtt fennállott s hatalommal birt; Krisztus maga int, add meg a császárnak a mi a császáré; halálra adatása (saját szándéka szerint) a császár nevében; Pál apostol a császár tekintélyére hivatkozik s elébe viszi ügyét; mind ez a császárságnak az egyház fölötti tekintélyét bizonyitja.

2. Ily előjogot s hatalmat a császárság fölött az egyház vagy Istentől, vagy a császártól, vagy önmagából merithet, vagy közmegegyezéssel birhat. Istentől nem nyerte, mert arról sem az ó, sem az új testamentomban szó nincs, sem semmi kijelentés; magának jogot senki sem adhat; a császár nem adott; közmegegyezés legkevésbbé.

3. Ily jog épen ellenkezik az egyház tanával s természetével. Krisztus maga mondja: az én országom nem *e* világból való.

Mindezek után Dante, a pápa — mint az egyház

feje s Péter utóda iránt, a hit körében, teljes tiszteletet tanusit s az állam és az egyház közti határvonalat — mindeniket a maga körébe utalva — a mily élesen, oly méltányosan vonja meg.

Íme a Divina Commedia költőjének tana „De Monarchia“. S e tanokat adja a Paradicsom VI. énekében, a Justinián császár szájába; s nem ok nélkül választotta épen annak dicsőült szellemét e szerepre; Justinius volt az, a ki a római császárságnak Nagy Konstantin által keletre, Byzánczba áthelyezett székhelyét ismét nyugotra Rómába vitte vissza; s aztán mint Róma újra meghódítója a római birodalomnak új törvényeket adott, melyek — a szétmálló birodalom helyébe lépett Német császárságnak is törvénye lőn. Az egyetemes császárság képviseletére méltóbbat nem találhatott volna, épen a pápai hatalommal szemben — nem feledve, hogy a középkori felfogás szerint a német-római császár a római Caesárok közvetlen utódának tekintetik. S a sas, a római birodalom jelvénye s annyi diadal vezetője, most a római-német császárok, mint egyetemes birodalmuk, öröksége lőn.

Justinián a római birodalom — utóbb császárság, majd annak örököse a német-római császárság hadi történetét, hódításait s diadalait, a jelvényeül szolgáló sas nevéhez kötve beszéli el. Elmondja, mint vezette a Kaukazus bérczei közt fészkelő sas Aeneást Trója alól Italiába s ott lőn védője a birodalomnak; elmondja diadalait, a római királyság, majd köztársaság hatalma fejlődését, nyugaton és keleten; Caesar és Augustus győzelmeit — s végre, hogy Titus, Jerusálem lerontásával hogy állott bosszút a zsidókon Krisztus megöléseért, melylyel azok Krisztuson a váltságot s új vallás feálllítását boszulták meg; míg

Konstantin — a nap járása ellenébe ismét keletre vitte vissza. Majd Nagy Károly frank és német császárt, Róma s a pápai szék megvédésével teszi a római császárok jogutódává".

E hosszú előadás után — mely a VI. éneket egészen betölti — Justinián szelleme kétszeres fényben egyszerre eltünik s Dante csak Beatricével maga maradt; de lelkében a Justinián beszédéből még egy kétely támad Dante lelkében — melyért felvilágosítást már csak Beatricetől várhat — s nyer is.

Dante aggálya e kérdés körül forog:

Krisztus halála jogos bűnhödés volt a világ bűneiért; mikép lehetett jogos a boszú Krisztus haláláért t. i. Jerusálem elpusztítása? Beatrice erre így felel. Krisztus halálát — a megváltás díjául — Isten maga rendelte, Krisztus önként vette magára — tehát jogos volt. A zsidók magok is akarták s végre is hajtották, Isten végzése szerint, a keresztre feszítést, de magok gonosz elhatározásából, s így büntetést érdemeltek s tettöket meg kelle boszulni.

Ezt Dante hallja s megérti; de új kérdést vet föl lelkében. Miért kellett ezt Istennek így végeznie, hogy az emberiség bűneiért Krisztus szenvedjen halált; hol van ebben igazság? A Beatrice felelete még teljesebb. Isten az embereket, kegyelemből s végtelen szeretetéből fel akarta oldani bűneik büntetésétől. Egyszerüen megbocsáthatta volna összes bűneiket, s elengedhette azok büntetését. Ez ellenkeznék Isten igazságával, ha a bűnt büntetlen hagyja. Az emberekre bízni bűnök vezeklését: czélhoz nem vezetne, mert a bűnös ember a vezeklésre képtelen s minden vezeklése elégtelen volna Isten igazságának kiengesztelésére. S mégis embernek kelle eleget tenni ember bűneiért; de Isten-

nek egyszersmind, hogy elégtétele elegendő s teljes legyen. Így kelle isteni s emberi természetet egyesíteni Isten fiának emberré lételével. Így Isten a kezéből származott ártatlan embert visszaadta eredeti tisztaságában önmagának az ember-Krisztusban, ki magát erre készséggel, merő szeretetből megalázta, el nem vesztve ezzel isteni természetét s mivoltát.

Beatrice végre még egy kételyt fedez föl Dante lelkében. A természet tárgyai s elemei is mind vesznek s romlanak, változásokon mennek át, pedig azok is Isten teremtései mint az ember; miért kell épen az embert váltani meg Isten fiának az elveszéstől? E kérdésre is megfelel Beatrice. Mert a természeti tárgyak nem közvetlen, csak másod teremtések; az ember teste is az, Ádámot s Évát kivéve, kik közvetlen Isten kezéből jöttek ki, míg utódaik a bűneset után, nemzés által. Ellenben az ember lelkét, a születés előtt Isten közvetlenül lehelli a testbe, s így közvetlen teremtés, mint az angyalok. Így a bűn a testben van, mely rosszra vezeti a lelket is — s a léleknek szól a megváltás.

S most adjuk át a szót ismét Danténak.

ÖTÖDIK ÉNEK.

1. „Ha szemeim fénylő szerelmi lángja
Felülmulja a földön megszokottat,
És oly erős, hogy szemeidet bántja:
4. Azon ne bámulj: — a tökély ragyogtat
Ily fényt, mely a felismert jó felé
Von ellenállhatatlan' s nem maradhat.
7. Már látom is, hogy elméd' eltelé
Az örök fény, melyet ki csak meglátott,
Szive örökre a szerelemé.
10. S ha még valami más utáni vágy vont:
Nem más az is, mint félreismert fénye
Annak, mi onnan szemedbe csillámlott.
13. Tudni szeretnéd: egy más jótett ténye
Elégtét volna-e a hitszegőnek
S vád- s büntetéstől azt fölmentené-e?"
16. Ez éneket Beatric' így kezdé meg —
S mint ki a kezdett szót el nem harapja,
Ily folytatást adott a szent beszédnek:

5. A „mely" nem a közvetlen előtte álló „örök fény"-re, hanem a *tökélyre* vonatkozik, mely önkénytelenül s ellenállhatlanul tör a magasba.

9. A legfőbb, a legtisztább égi szerelemé.

10. 11. — Azt akarja mondani, hogy nem értvén meg teljesen a nyert felvilágositást, a kielégitetlenség sugallja neki az új kérdést, nem valamely más bűnös (vagy hibáztatható) vágy.

13. A kérdést Beatrice ismétli s szabatosan formulázza.

19. „A legnagyobb jó, Isten akaratja
Mit a teremtéskor adott kegyében
S melynek becsét ő is legtöbbre tartja,
22. A szabad-akarat, melylyel csak épen
Értelmes lényeket, kivétel nélkül
Ruházа föl, s birják is azonképen.
25. Átláthatod, ebből következésül,
A fogadal'm becsét, mely úgy lőn kötve
Hogy Isten akaratja van pecsétül;
28. Mert hogy ha Isten- s embernek közötte
Van ily kötés, mindenki átláthatja
Hogy ama legfőbb kincs mit így kötött le.
31. Pótlásul ember hát miért adhatja?
Ha hasznot húzni vélsz az áldozatból:
Azt lelked csakis a lopottból kapja.

23. Értelmes lelkek: angyalok és emberek nyerték csak, kizárólag, de kivétel nélkül mindnyájan, Istennek a teremtéskor (tehát rendeltetésül) adott e legfőbb adományát: a szabad akaratot; melylyel az értelmes lelkek még akkor is bírnak, ha arra — visszaélés által — érdemetlenekké is tették magokat.

26—30. — A fogadalom mintegy szerződés Isten és ember közt; az ember azt maga akaratából, önként, szabadon teszi; Isten helyesli, elfogadja, megpecsételi. Világos, hogy a fogadalom megköti a szabad akaratot, annak letétele s megpecsételése után a fogadalmas az ellen nem tehet, nem élhet szabad akaratával; s mivel a szabad akarat neki legfőbb kincse, előjoga volt: ezt áldozta fel fogadalmával; ily legfőbb kincset semmi jó tettel sem lehet visszaváltani, mert nincs oly jótét, mely e kincset a mérlegben lenyomhatná.

33. Ha jótett által akarod magad a fogadalomból feloldatni: lopott jószágból (mert a fogadalommal már nem rendelkezik a szabad akarat) veszed jutalmadat.

34. A fő-fődolgot így már fölfogtad jól.
De mert az egyház fölmentvényt is adhat:
Eltérni látszik ez az én szavamtól.
37. De ülj le asztalodhoz: e falatnak,
Melyet magadba vettél, jó soká tart
Míg megemészthetd, segítség kell annak.
40. Nyisd jól föl elméd' — s mit szavam most átad,
Zárd abba jól, mert hogyha — bár megérted —
De meg nem őrzöd, tudássá se válhat.
43. Az áldozatban két dolog a lényeg:
A fogadalom tárgya egy, a másik
A feltétel, a melyben egyezél meg.
46. E második, mit semmi meg nem másit,
Azt teljesitni kell; és erre volt
Én tőlem oly határozott mondás itt.
49. Zsidóktól is ezért kivántatott
Az áldozás, mint magad is tudod, bár
Az áldozat-tárgy megváltozhatott.

36. A kérdés meg van oldva. De egy ellenvetést lehet rá tenni. Ha a fogadalom feloldhatatlan, hogy esik, hogy az alól az egyház mégis adhat feloldást?

40—51. — E kérdés csakugyan oly nehéz, hogy a ráadandó feleletet, annak is, a ki adja, még inkább, a ki elfogadja, jól meg kell rágni, mert ha megérti is, de meg nem emésztheti, nincs értéke. (Előre látható, hogy e kérdést csak csalfa okoskodással lehet megoldani.) A fogadalom egy megegyezés valamely adandó áldozat iránt; például a szerzetesi vagy zárdai fogadalom, szabad akaratát, társadalmi helyzetét, viszonyait stb. köti le áldozatul. Most Beatrice azt mondja; a *feláldozásnak* meg kell lenni, az elengedhetetlen; de az áldozat tárgya egyenértékűvel fölcserélhető, mint az ótestamentomi áldozatoknál is volt; de az egyenértéket csak az egyház határozhatja meg, a fehér

52. A másik (mit a tárgyról elmondtam már)
Olyan lehet, hogy mással kicserélve
Az igazságban azzal nem esik kár;
55. De senki, a vállán volt súly helyébe
Önkényüleg mást ne tegyen, fehér
És sárga kulcsot ha nem vett igénybe.
58. S tartsd a nevét bolondnak, ha nem ér
Föl az adott a vettel, úgy, miképen
A négy a hatba a hogy belefér.
61. Azért, a mi oly súlyos a mértéken
Hogy minden ellensúlyt lehúz: nem pótol
Olyant ki semmi más, akármi légyen.
64. Ne űzzetek gúnyt fogadalmatokból,
Halandók, légyetek hűk s — megfontolva,
Ne Jefteként, ki visszaijedt attól,

(ezüst) és sárga (arany) kulcsok birtokosa. A megoldás lényegében, formailag is sántít.

52—60. — Oly számtani bizonyossággal, mint a hogy a négy megvan a hatban.

61—63. — Beatrice is fentartja az óvást. Előbb már kimondotta, hogy a fogadalom: az ember legfőbb kincsének, a szabad akaratnak a feláldozása, a melyet *semmivel* sem lehet kárpótolni, tehát a melyért egyenértékű áldozat nem lehet.

66. Jefte, Izraelben biró (a királyok előtt) az ammonitákkal harczban, fogadalmat tett, hogy ha Isten győzelmet ad neki, mikor visszatér, azt, a mi kapujában elébe jő, „égő áldozatul adja az Úrnak". Saját leánya jött elébe, a diadal hirére, üdvözölni apját. Az irás-magyarázók egy része azt mondja, hogy szószerint teljesitette fogadalmát; s e föltevést fogadja el Dante is. Más magyarázat szerint — mivel a Mózes törvénye tiltja az emberáldozatot — Jefte az Úrnak áldozta ugyan leányát, de nem égő-áldozatul, csak (apáczaszerű) szűzességre.

67. Így szólanál: Hibáztam! jobb lett volna,
Mint még rosszabbat tenni, azt megtartván.
A nagy görög vezér is ebbe botla;
70. Ezért siratta szép arczát meg aztán
Ifigenéja; s bölcs s botor hasonlag
Siratta őt, ily áldozatról hallván.
73. Te légy, keresztyén, lassabb, megfontoltabb,
Magad' pehelyként ne add minden szélnek,
S ne hidd, hogy minden víz tisztára moshat!
76. Van nektek ím Ó és Új Szövetségtek,
S az egyház pásztora vezéretek:
Az idvességre ez elég tinéktek.
79. Ha tán gonosz vágy csábít, hiteget:
Legyetek emberek, ne buta barmok,
Zsidók, hogy szembe ne nevessenek!
82. Ne tégyetek bárányként, mikor anyjok'
Tejét elhagyva, nagy együgyűségben
Játszik, ficzánkol, mint egy önhitt bajnok."
85. Így szólt Beatrice, a hogy írom épen;
S a táj felé fordúla, telve vágygyal,
Hol új világ mosolyga üde-szépen.

68. Különös, hogy Beatrice azt mondja: jobb lett volna elismerni hibáját és nem tartani meg fogadalmát!

70. Ily hibát követett el Agamemnon is, hasonló fogadalmat téve leányára, Ifigeniára.

73. Intés a keresztyénnek: a zsidó és a pogány tévedőkkel szemben.

87. Ne feledjük, hogy még a holdban vannak, mely halvány ködös világával kisebb fényben úszik — mint a következő csillagkör, mely felé most Beatrice vágygyal telve fordul; annál inkább, mert keletre, napkelte felé kellett fordulnia. Más magyarázók szerint — egyszerűen fölfelé, a magasba, honnan minden fény árad.

88. Elhallgatása — s arcza égő bájjal
Tudás-szomjamnak rögtön útját állta,
Bár kérdést tenni készűlék hozzája.
91. S mint nyil, mely a czélt oly hamar találta,
Hogy még a húr rezeg, melyből kilőve,
Úgy röppenénk a második világba.
94. Ott kedvesemnek, a mint elmerűle
E fénybe, arcza oly lobbot vetett
Hogy ragyogóbb lett a planéta tőle.
97. S ha még ez is színt válta s nevetett:
Hát én, természetemmel mindenképen
A változásnak alá-vettetett!
100. Mint kristálytiszta halas-tó vizében
— Külről jövő tárgyhoz — szoktak közelgni,
Azt tápnak vélve, a halak, sebtében:

90. Mit akart kérdezni: nem tudjuk.

93. A második világ: a Merkur, mely legközelebb van a Nap-hoz, s hova, mint látni fogjuk, fölszálltak. Ez egy percz alatt, a nyil gyorsaságával történt. Dante csak azt vette észre — hogy ott találta magát! (Merkurban azoknak a lelkeik vannak elhelyezve, kik a földön éltöket s tehetségeiket jóra használták s nemes dicsvágygyal nagyra törekedtek).

96. Beatrice szeme ragyogóbb volt magánál a csillagnál, ha érzelme lángra lobbantotta: ez történik, valahányszor boldog lélek-társaival találkozik; s azért van, hogy Beatrice arcza minden újabb csillagkörbe érkeztekor új lángra lobban s fényesebb lesz, s az ott levő lelkek, sőt magának a csillagnak fénye is növekszik.

100—110. — A tóban valamely tápra gyorsan összesereglő halakhoz hasonlítja az újon-érkezőhöz siető lelkeket. A boldog lelkek ez érdeklődése, részvéte a bennök élő isteni szeretet megnyilatkozása. *Magokból:* mig a Holdban a lelkek csak a Hold halvány világában tüntek föl s merültek el, itt e felsőbb körben saját fényökben ragyognak.

Úgy láttam én vonúlni ott ezernyi
Lángot felénk s hang hallszék mindenikben:
Ím ez, ki jő szerelmünket növelni!“
S a mint előttünk egyenként meglippen
Árnyékuk: úgy látszék, örömtül reszket
Magukból kisugárzó fényeikben.
Gondold el, olvasó, ha ez a kezdet
Nem folytatódik: többet tudni vágyban
Magad' miattok te miként epeszted?
S megmérhetd abból: tőlök én, tisztábban
Megérteni mivoltukat, hogy égék,
Mihelyt, hogy őket közelembe' láttam!
„Boldog te, az örök trón dicsőségét
Kinek meglátnod adta égi kegy,
Mielőtt földi harczod érte végét!
Itt minket az örök fény gyújta meg,
Mely az eget betölti; hogyha több fényt
Vágysz nyerni: itt meríthetsz!“ szóla egy
Ama kegyes lelkek sorából önként.
S Beatric' erre: „Kérdezz, kérdezz bátran!
És higyj szavoknak aztán, istenekként!“
„A tenmagadból ömlő fénysugárban
Látlak ragyogni s az szemedbül éled,
Melyben, mikor mosolygsz, kettős csilár van.

118. Az isteni bölcseség és szeretet, ez az örök fény. A boldog lélek, bár önfényében ragyog, örömmel üdvözli a még élő emberi testben érkezőt, tudván, hogy csak különös égi kegy engedhette ideérkeznie, mielőtt földi harczát elvégezte; s maga biztatja: hogy a boldog lelkek fényéből több világosságot merítsen.

120. *Szóla egy:* mint alább látandja, Justinián császár, a törvények szerzője és szerkesztője.

122. Beatrice ezt már előbb is mondta, hogy az idvezült lelkek nem hazudhatnak — úgy lehet hinni nekik, mint Istennek.

127. De nem tudom, ki vagy te, drága lélek
S miért vagy *itt*, e csillagkörben épen,
Más fény mit elrejt halandók szemének."
130. A fényhez szóltam egyenest eképen,
Mely az imént megszólított, s mely arra
Ragyogni kezde most, kétszerte szépen.
133. És mint a nap, magát mely eltakarja
Túlságos fénybe, hogyha nagy hevével
Elpárolog mérséklő gőztarajja:
136. Saját fényébe ép úgy rejtezék el
A szent alak, nagy örömébe', tőlem,
Míg fátyla alól szavát így emelé fel,
139. Mint a következő dal zengi bőven:

128. A Merkur mindig oly közel jár a naphoz, hogy annak fényétől az emberi szem nem láthatja; legalább távcsők feltalálása előtt alig volt látható. Copernicus, mondják, halálos ágyán is fájlalta, hogy e csillagot egyetlen egyszer sem látta életében.

130. A boldog lélek növekedő öröme azon, hogy kérdezőnek felvilágosítást adhat.

133. A nap fényét gőztaraja (ú. nev. udvara) mérsékli néha s akkor beletekinthetünk; de ha e gőz — a nap túlságos hevétől elpárolog, akkor igen nagy fénye miatt (szemünket elvakítva) nem látható s így e fénybe mintegy betakarja magát. A magyarázat, vagyis a kép, természetesen nem állja ki a természettan birálatát.

HATODIK ÉNEK.

„Mióta Konstantin az égforgással
Szemközt vivé a sast, mely egy nyomon ment
A Laviniát eljegyző Aeneással:
Isten madara, túl két századon, fent
Tartózkodék Európának szélén
A bérczekhez közel, honnan kiröppent.
S azóta, a szent szárnyak árnya védvén,
Kormányzá a világot, kézről kézre
Adván, míg váltakozva elnyerém én.
Caesar valék, Justinián most névre;
Kit a Fő-lény sugallt, hogy a törvényből,
A mi hiú s felesleg, dobjam félre.

1—10. — Justinián császár lelke beszél. — Konstantin császár, keresztyén hitre térvén s Sylvester pápa által megkereszteltetve, a birodalom székhelyét Rómából Bizánczba tette át; tehát az égforgással szemközt, nyugatról keletre, míg az előtt a Sas keletről (a Kaukáz bérczeiből) nyugot felé ment, egy nyomon a Trójától Italiába költözött Aeneassal, ki ott Laviniát, Lavinus király leányát vette nőül s törzse lőn a római népnek. Most a Sas (a birodalom e szentesített jelképe) Konstantintól (324) Justiniánig (527) két századon át kormányzá, a szárnyai védelme alatt álló világot, kézről kézre adván az egymást követő császároknak.

12. Róma törvényei kétezer kötetre (tekercsre) szaporodtak s a sok haszontalant és feleslegest Justinián kidobta s a megtartottakat törvényszerzői bölcseséggel rendezte úgy, a hogy azok maig is példányul és forrásul szolgálnak az

13. A mielőtt még e munkát vevém föl:
Krisztusban csak *egy* természetet hittem
S boldog valék hitemben. Ám e tévből
16. A boldog Agapit kimente engem,
Ki főpásztor volt és beszéde által
Erősitett meg új s igaz hitemben;
19. Mivel beláttam, oly világossággal,
Mint te belátod, hogy minden vetélyben
Egy valótlanság küzd az igazsággal.
22. S mihelyt az egyházzal egy útra léptem,
Az égi kegy e nagy munkára hítt fel
S én magam' annak szentelém egészlen.
25. És Belizárt bizám meg fegyverimmel,
Kit ég kegye úgy tarta átkarolva,
Hogy pihenésre volt nekem intő-jel,

európai törvényhozásoknak. A *Pandecták* s *Institutió*-k czime alatt vannak a Justinián törvénykönyvei.

13—15. — Az Eutiches eretneksége, mely szerint Krisztusban csak egy, az *isteni* természet volna, nem pedig isteni s emberi kettős természet egyesülve.

16. Agapit (vagy Agapetus) 515-ben lett római püspök. Justiniánnal, ki még akkor Konstantinápolyban volt, nagy vitái voltak, nemcsak a chalcedoni zsinat által eretnekségnek nyilvánitott ama tévtan felett, hanem kormányzati kérdésekben is; de — a különben hajlékony Justiniant, határozottsága által legyőzte mindezekben.

25. Justinián, itáliai s afrikai háborúi vezetését fővezérének Belizárnak adta át, kit oly szerencse kisért, hogy a császár intő jelt látott az égi kegyben, hogy tartózkodjék a harczokba személyesen vegyülni — pihenve a hadakozástól, annál inkább a törvényszerzés s rendezés munkájába merülve, „Ch'io dovessi posarmi“ nem teljes — csak a harcztól pihenésre adott jelt érti.

28. Választ adék első kivánatodra
Ezekben; ámde tárgya költ szükséget,
Hogy meg legyen még valamivel toldva,
31. Hogy lásd magad, mily józan észszel léphet
Akárki harczba ama szent jel ellen,
Birása, avvagy megrontása végett.
34. Látod, mi hős erény ragyog e jelben
Azóta, hogy uralmát kivíhatta
Pallas, elesve véres küzdelemben;
37. Tudod, hogy e sas fészkül Albát lakta,
Túl három századon, egészen addig
Míg három-három ellen vitt miatta.
40. S a szabin nőktől kezdve, végbe mit vitt
Lukréczia bánatáig, hét királya
A szomszéd népeket legyőzve mindig.

28. Dante első kivánata (V. 127) volt megtudni a lélektől, mely őt megszólította (t. i. Justinián): ki legyen.

31—33. — Hogy meggyőződjék, hogy józan észszel a győzedelmes sast — a római harczi jelt — senki sem támadhatta meg.

36. Pallas — nem az istennő, hanem Evandernek, Latium királyának hős fia, kit apja az Aeneás segitségére küldött, s ki a Turnus elleni harczban Turnus láncsájától esett el, de Aeneas diadalmas maradt s Virgil szerint a Pallas halála által számára nyilt meg az öröklés.

37. Ascanius, az Aeneás fia épitette az Alba-tó mellett Alba-Longát; ettől fogva Romulusig, az a három századra terjedő korszak, inkább mondai, mint történeti.

39. Három Horatius, három Curiatius ellen, a Róma s Albalonga közötti harczban; a Horatiusok a Róma győzelmével.

40—42. — A szabin nők elrablásától (Romulus alatt) Lukréczia megfertőztetése s haláláig (Tarquin alatt), Róma hét királya idejében, folyvást győzelmek s hóditások kisérték Róma harczait a szomszéd népek ellen.

43. Tudod, mikép vitt Róma hős dagálya,
Őt hordva büszkén Brennus s Pyrrhus ellen,
Fejdelmek- s társaikkal szembe szállva.
46. A mi által Torquatus, a rendetlen
Kóczhaju Quintius, Fábius- s Decius-pár
Szerzék hírök', mit öröm emlegetnem;
49. Az arabok gőgjét az törte meg, bár
A lábuk már a magas Alp szikláin
— Hol te zuhogsz, Pó — Hannibal nyomán jár.
52. S Scipio s Pompejus alatta vívák im
Győzelmeik'; s a domb, hol születél te,
Elkeserült a hős ifjak csatáin.
55. S a nap közelgvén, hogy az égi béke
Derűsre váltja arczát a világnak:
Czézár emelte föl, mint Róma kérte.

44. Őt: t. i. a diadalmas Sas-jelvényt. Brennus, a gallok királya, ki ellenállás nélkül hatolt Rómába, de aztán Camillus által megveretett. Pyrrhus, Epirus királya, ki magát Achillestől származtatta, de kit Curius, harmadrésznyi hadseregével megvert.

46—48. — Manlius Torquatus, a szigorú dictator, ki engedetlenség miatt a csatában, saját fiát halálra ítélte; a bozontos hajáról Cincinnatusnak nevezett Quintius; a római polgár Deciusok, s patricius Fabiusok, a Róma történetéből ismert hőstetteikkel.

49. Az arabok alatt Dante itt a karthagóiakat érti (bár Karthago helyére csak később telepedtek arabok), kik Hannibáltól vezetve, először hágtak át az Alpoknak járhatatlannak tartott útain.

53. *A domb, hol születél te* . . . Justinián Dantéhoz szól s a domb alatt Fiesolét érti, mely alatt fekszik Florencz, Dante születéshelye.

55. *S a nap közelgvén:* Krisztus születése s a megváltás napja. Akkor vette át Julius Caesar, Róma kivánatára, a győzel-

58. Mit tőn, a Varustól el a Rajnának:
Látá Izár, Szaón s a Szajna habja
S a völgyek, mik, Rhône, tégedet táplálnak!
61. S útját a mint Ravennától folytatja,
A Rubicont átszökve, oly fenn szárnyal,
Hogy toll, se nyelv elérni nem bírhatja.
64. Hispániára fordúl majd hadával,
Majd Durazzóra s Pharsalusra vágott,
Hogy a hő Nílon borzalom fut által.
67. Antander, Simois — honnan kiszállott —
S a hely, hol Hector nyugszik, látja őt majd,
S Ptolemeusra is, vesztére, ráront.

mes Sas harczi jelvényét, vagyis ő lett a római hadak fővezére s vivta ki annyi diadalát és hódításait a különböző világtájak felé. Az alábbiakban ezeket futólagosan, de nyomatékkal sorolja elő Justinián — nem Caesarnak, hanem a Sasnak tulajdonítva mindazokat. Mint a 62. sorban „fenn szárnyal" — s alább a 67. sorban „honnan kiszállott" kifejezések is mutatják.

58. A Varus, Itália északnyugoti sarkán kis határfolyó, honnan Caesar a Sassal a Rajna felé megy, s hóditásainak tanui az Izár, Szaón s a Szajna és Rhône tájai, a galliai hadjáratban.

65. Durazzo Macedoniában, Pharsalus Thessaliában, hol Caesar nagy vetélytársát Pompejust győzte le. Hogy a *hő Nilus* is megborzad: mert Egyptom későbbi bukása a pharsalusi csatával függ össze. A legyőzött Pompejus Egyptomba menekül s ott siralmasan pusztul el.

67—69. — Dante itt Lucanust követi (kinek Pharsaliájában jártasabbnak látszik, Philaletes szerint, mint a Caesar Commentárjaiban). Antander Frigiában tengerparti város; Simois kis folyó Trója határában; innen repült ki a sas, a székhelyét Byzanczból Rómába áthelyező Konstantinnal. Hector sírja szint' azon tájon. Ptolemeus, Egyptom királya, kinek országát Caesar meghóditja s Cleopatrának adja.

Jubára most villámcsapás gyanánt hajt
S megint a napnyugat tájára fordúl,
Hol a Pompéjik kürtje kelte még zajt.
Mit másik hordozója tett azon túl,
Azért Brutus s Cassius bőg a pokolban
S Perúgia s Modéna könnye csordúl;
Bús Kleopatra is sír elhagyottan
S előle futva, vipera-marással
Adat magának gyász-halált legottan.
Azzal a vörös tengerig leszárnyal
És a világot oly békébe hajtja,
Hogy Jánus templomát becsukja zárral.
De mit *e jel*, mely szólnom parancsolta,
A néki hódoló világ uralmán
Tett már előbb s teendett még azolta:

70—72. — Juba, Afrikában, Egyptomtól nyugotra. A nagy Pompejus halála után fiai még nyugatabbra menekültek s ott verte meg s vesztette el őket Caesar bosszúálló fegyvere.

73. *Másik hordozója,* t. i. a sas-jelnek, Caesar után Augustus, a kinek tetteiről szól Justinián a következőkben.

74 Brutus és Cassius, Julius Caesar (a *császár*) meggyilkolásáért borzasztóan bűnhödnek a pokolban (Pokol XXXIV. én. 64—67.)

75. Modenánál győzte le Octavian (Augustus) Antoniust; Perugiánál annak testvér-öcscsét.

79. T. i. sas; mert Justinián mindig a sasról (a császári jelvényről) beszél s annak tulajdonítja a diadalokat; Augustus császár, a J. Caesar által megkezdett s az akkor ismeretes három világrészre kiterjedő diadalmas hóditásait bevégezve, oly békét adott a világnak, mely a rabság tehetetlen békéje volt. Janus temploma — míg háború folyt a birodalom bármely pontján — nyitva, ha háború nem folyt, zárva volt.

82—93. — A harmadik Caesar: Tiberius. Alatta feszittetett meg Krisztus; mivel ezt a kiengesztelő bosszút az eredendő

85. Mind elhomályosul és színre halvány,
Vizsgálva tiszta szem s elfogulatlan,
A tért, a harmadik caesart uralván.
88. A fő-igazság, melytől van sugalmam,
Annak, kiről szólék, kezére bízta
Hogy haragát ne hagyja bosszúlatlan,
91. S csodáld, — füled ha szómat jól beiszsza —
Titusz a sassal — ős bűnnek miatta
Állott boszút — boszúval verte vissza.
94. S mikor a Longobárdnak foga marta
A szentegyházat: a sas-szárny fedvén, ment
Nagy Károly s győze és segíte rajta.
97. Most azokat már könnyen megítélhetd,
Kiket fölebb okoltam, s tévedésik'
Mik okai minden rossznak s veszélynek.

bűnért Pilátus hajtatta végre, a római császár helytartója, a császár nevében: ez Isten által rendelt tényt Tiberiusnak tulajdonítja Dante. Titusz (még akkor nem császár, 70 Kr. u.) pusztítja el Jeruzsálemet s áll boszút a Krisztus halálával az eredendő bűn miatt a felbőszült zsidók által elkövetett boszuért. (Lásd a következő VII. ének 29. s következő sorait az 51. s azután 64—120. soraiban.)

94. Itt Justinian, földi életében meg nem ért későbbi idők eseményeire tér át, melyektől mennyei látása folytán lehet tudomása. A népvándorlással Európába tódult új népfajok által s a római császárság bukásával fölzavart állapotok közt emelkedett az addig jelentéktelen germán törzs, a longobárd, vagyonfontosságra s hatalomra. Az utolsó longobárd király, ki felső Olaszországot tartotta kezében, erősen háborgatta Adorján pápát, ki Nagy Károlyt hívta ellene segítségül s megfékezésére. Nagy Károly leverte a longobárdokat s ezért őt a pápa német császárrá koronázta; így a sas, a megszünt római császárság után Nagy Károlyra s német császár-utódaira szállott.

98. *Kiket fölebb okoltam:* t. i. a pápákat, kik aztán a római

100. Ezek a sárga liliomot tészik
A sassal szembe — azok csak *egy* pártnak
Követelik; — s a bűnösb melyik lész' itt?
103. Játsznak a ghibellinek, — de játszszák csak
Más jel alatt fortélyuk'! — gonosz érné
Ki szembe vinné azt az igazságnak!
106. Amaz új Károly is hiába mérné
Csapásit arra — s guelfjei; haragját
E karmoknak nagyobb arszlán is érzé!
109. Apák bűnét sok gyermekek siratják
S ne vélje senki, hogy liljom-jelekkel
Cseréljen Isten lobogót, sajátját!
112. E kicsi csillag oly jó szellemekkel
Ékes, kik életökben arra törtek,
Hogy tetteikkel hírre lépjenek fel.
115. S mert ily rugója volt minden tettöknek:
Tévelygve, a valódi szeretet
Sugári magasabbra nem törhettek.

császár s minden fejedelmek fölötti uralmat követelték magoknak s ezzel az államok és a trónok egyensúlyát megzavarták

100. *A sárga liliom* a franczia királyok hármas arany lilioma, mely a franczia eredetű anjoui Károly óta a nápolyi királyoké is. A pápa-ellenes ghibellin-párt azt csak a maga pártjának követeli mint császári jelvényt; a pápás guelfek azt általánosnak akarják ismertetni.

106. Anjoui Károly, ki a guelfek (a pápa) pártjára állt, ne merje az igaz császári jelvényt, a sast támadni, nála nemesebb oroszlányok is érezték a hatalmas madár karmait.

112. *E kicsi csillag:* a Merkur, melyben vannak, hol Justinián a Dante politikai elveit s álláspontját fejtegeti. Az itt levő szellemek a földön nemes tetteik által szerzett hirességökért vannak. De a hírre törekvés sokszor vezet erkölcsi tévelygésre s elnyomja a valódi (isteni) szeretet nemes törekvé-

118. De megtekintve itt a mérleget
Az érdemünk s jutalmunk közt, egyik sem
Levén nagyobb: még örömünk lehet.
121. Azért a szent igazság sziveinkben
Oly édességgel tölt el, hogy magával
Minden gonoszság ki van zárva innen.
124. Hangváltozat mindig zeng édes bájjal,
Létünk így e különböző körökben
Egykép dicső összhangba olvad által,
127. Ím itt e gyöngyben egy ragyog örökken:
Roméo fénye, kinek szép s nagy tettét
Ugyan rosszúl fizették, érdemetlen'.

seit. Ez a felelet Dante második kérdésére (V. én. 128): miért van Justinian e kis — s a nap fénye által elhomályosított — másodrendű csillagban?

118.—126. — Az ég fokozatai közt összhang van s egyenlő igazság.

127. *E gyöngyben:* a Merkurban.

128—142. — *Roméo.* Természetesen, nem a Shakespeare Roméója, a ki e névre egyszerre önkénytelen eszünkbe jut. Ez egy Rómába zarándokoló troubadur (talán csak jelképes mondai alak), kit útjában egy gazdag főúr megkedvelt s birtokai gondnokává tett. Irigyei elrágalmazták gazdája előtt s az megszámoltatta a gyanuba vett becsületes sáfárt. Ez megszámolt, urának tiszta nyereséggel (Villani a kezelt vagyonnak háromszorosra gyarapodásáról beszél, Dante szerényebben csak tízről tizenkettő — tehát egy ötödrészszel). De a becsületében gyanu által sértett sáfár, felvette vándorbotját s minden marasztás daczára, jutalmat nem fogadva el, tovább ment zarándok útján, tiszta szívvel, tiszta kézzel, éhezve s koldulva. A közbeszúrt 131, 132. sorok, Philaletes hozzávetése szerint Anjoui Károlynak házasságára vonatkoznak Beatrix-szal, kivel a Provence-ot kapta, a miért a provenciak dühösek voltak s e házasságot is Roméo szerezte volna, mint a Berengar Rajmond négy

130. Irígy provence-iak csak kinevették;
Hiába! mert rosszul jár, a ki jobbak
Tettéből önmagának kárt képzelt még.
133. Négy lánya volt a Berengár Rajmundnak,
Mind négy, királyné; s Romeo szerezte:
Alázatos de vándor idegen csak.
136. S gonosz susárlással, hitele veszte
Felé vivék a jámbort — s ő beszámolt
Úgy, hogy tizet még hét s ötté növeszte,
139. És elvonúlt, aggon, nem lelve gyámolt,
S ha a világ, szivét ismerte volna,
A mint éhezve és koldúlva vándor'lt:
142. Dicsérte bár — még több jót szólna róla!"

leányáét; ezek közül Margit, IX. Lajos franczia, Eleonora, III. Henrik angol, Sanctia, a később római királylyá lett Cornwallisi Richard neje lett; a negyedik, Beatrix — kiről imént szóltunk — férjet nem kapván, hiúságában sértve, végre is Anjoui Károlytól elfogadta a nápolyi koronát — Provence-ot vive neki hozományul.

HETEDIK ÉNEK.

1. „Hosanna sanctus Deus Sabaoth,
Superillustrans claritate tua
Felices ignes horum malachoth!“
4. Így hallaték, saját dallamát fúva,
Mintegy magának szólva, ama szellem,
A ki fölé most kettős fény borúla.
7. Most ő s a többi mind új tánczra lebben,
S egyszerre távolságba burkolóztak
Gyorsan tünő szikráknál sebesebben.
10. Még kétkedém — és „szólj, oh szólj!“ e szóknak
Magamban adtam hangot csak, hölgyemhez,
Szomjamra ki üdítő cseppet hozhat.
13. De az a tisztelet, mely mindig környez
Már a B. meg az ICE hangzatára,
Úgy elnyomott, mint álom kin erőt vesz.

1—3. — Egyházi hymnusz, azért latinul adja a költő; két héber szó is van benne: Sabaoth vagy Zebaoth, hadseregek: Seregeknek szent Istene! Malachot, helyesebben Mamlachot — birodalmak. Magyarul így szólhatna:

Üdv, Seregek szent Istene, Neked,
Ki fénylesz, ragyogással felülmulva
Ez uralkodó boldog tüzeket!

10. Justinián, a többi fényekkel gyorsan eltünvén, Dante még egy kételylyel küzdve áll, csak Beatricével maradva, de tőle felvilágositást kérni nem mer, csak magában mondva el, a mit kérdezni akarna.

14. B. és Ice: a Beatrice szavának csak kezdőbetűje s végső szótaga hangja is úgy hat rá, hogy erejét elfogyni érzi hallatára.

16. Beatrice igy nem hagyott sokára;
S mosolyának — mely bárkit üdvözítne
A tűzben is — esék reám sugára.
19. „Látom — s én nem csalódom nézetimbe' —
Jogos boszú, te azon tépelődöl,
Mikép lehetne jogosan büntetve?
22. De én megszabadítlak kételyedtől,
Figyelj szavamra csak; nagy igazságot
Mondok, a melytől minden kétely megdől.
25. A nem született ember, a korlátot
Szabó erőnek fékét nem türhetve,
Elestével elejté a világot.
28. Ezért a bűnben betegen fetrenge
Sok századon át az emberi nem, míg
Lőn az Igének földre szállni kedve.
31. S ím a természet, a mely meghasonlik
Teremtőjével, személyébe olvad,
— Mit végbe csak az örök szerelem vitt.

16—22. — De hölgye nem hagyja őt soká a kételyben; csalhatatlanul eltalálja s maga tolmácsolja a kételyt, mely Justinián ama kijelentésén akadt fenn, hogy a jogos boszszuállást (Krisztus kereszthalálát az eredendő bűnért) jogosan lehet-e megbosszulni Jeruzsálem pusztulásával (VI. én. 88—92) s igéri, hogy ezt úgy megmagyarázza, hogy kételye nem marad fenn tovább E magyarázat a következő (25—51) sorokban foglaltatik, úgy azonban, hogy új kételyeket ébreszt, melyek ismét új magyarázatot kivánnak.

25. *A nem született ember* Ádám, közvetlenül teremtve Istentől.

27. *a világot:* t. i. az emberiséget, a tőle származott egész emberi nemet.

30. *Az Igének,* t. i. Krisztusnak, lőn kedve (tetszett) földre szállani az elesett embernem megváltására. Így emberré lévén, az Istentől elhajolt emberi természet isteni személyébe olvad, a mit csak a legfőbb szeretet tehetett. S ez

34. Most azt, a mit mondok, jól meglatoljad:
E természet, teremtőjével egyben,
Jó s tiszta volt, a mint teremtve volt csak;
37. De azután, paradicsom-vesztetten
Önmaga által — mert letért az élet
És igazság utáról, engedetlen.
40. A kereszt-adta büntetést ha méred
A fölvett természettel szembe téve:
Ennél sosem volt igazabb ítélet,
43. De nem: igaztalanb se, összemérve
A szenvedő személylyel, kiben ily két
Természet volt így együtt egy személybe'.
46. Egy tényből itt különböző lőn ilykép':
Isten s zsidó nép egy halált akartak.
Rengett a föld s sötét lőn a megnyilt ég.
49. Ezt képtelennek most már te se tarthat'd:
Ha azt mondják, hogy jogos bosszú ellen
Igaz bíró jogos büntetést szabhat.

által az egyesülés által az emberi természet eredeti tisztaságát — e személyben — visszanyerte.

40. Most már összemérve a kereszten kiállott kinos halált, az egész emberiség által elkövetett bűnök súlyával (melyeket az isteni személy, az egyesülés által magáévá tett) a büntetés a legigazságosabbnak látszik; de a legigazságtalanabb is egyszersmind, tekintve, hogy az a személy szenvedi, a kiben az isteni személy is benne van.

47. Isten akarta fia halálát, mert igazsága büntetést követelt az emberek által elkövetett bűnökért; a zsidók akarták Krisztus elleni gyűlöletből s bosszúból.

50. A büntetés tehát (Isten részéről) jogos és igazságos volt; de a zsidók bosszúja igazságtalan, mely megtorlást és bosszút követelt. A bizonyítás ezzel be van fejezve. De Beatrice Dante lelkébe lát s látja további új kételyeit, látja miért tépelődik még is.

52. . . . . Már látom hogy' jársz, elfogult eszedben
Egy gondolatról másra, szakadatlan,
Hogy tépelődől e csomón szünetlen.
55. Így szólasz: „Fölfogom a mit hallottam;
De váltságunkat Isten mért akarta
Így? ebbe' még előttem mély titok van".
58. — Ez a határzat, testvér, eltakarva
Mind az elől, a kinek lelke még
Szeretet-lángban nincs megérve arra.
61. De mert e pontért sok sziv vágyban ég
S el még sem éri — ím legyen föltárva,
Mért volt *e* mód a legfőbb bölcseség.
64. Isten jósága, melyből ki van zárva
Minden irigység, önmagában égve,
Szikrázik szépségének fénysugára.
67. A mi belőle — soha nincsen vége —
Közvetlen' harmatoz, mind változatlan,
Mert rá van nyomva örökös pecséte.
70. A mi belőle — omlik áradatban
Közvetlenül: az teljesen független,
Mert semmi újnak nincs hatalma abban.

56—57. *Váltságunkat Isten mért akarta így?* t. i. Krisztus ártatlan halálával? Nem lehetett volna más, kevésbbé igazságtalan út és mód arra? Például a megromlott embernek eredeti ártatlanságába visszahelyezése?

65. Plato is mondja (Timaeusában): „Hadd mondjuk el, mily czélzattal rendezte be az alkotó művész a világrendet. Ő jó volt s a jóhoz nem fér soha irigység semmi iránt. Ennél, ment levén ettől, azt kivánta, hogy minden a lehetőségig hozzá hasonlitson".

72. *Semmi újnak:* a közvetlen Istentől eredt s teremtetett, tehát nem a teremtettől sarjadt vagy született, arra a később teremtettnek, az égnek, a csillagoknak nincs befolyása.

73. Hozzá ez méltó s így is van legszebben,
Mivel a mindent besugárzó szent fény
Magában tükröződik leghívebben.
76. Mindezt pedig az emberi teremtmény
Fölveheti; de hogyha egy hiányzik:
Oda van, nemességét elveszitvén,
79. Csak a bűn az, mely által rabbá válik,
Levetve a Fő Jó hasonlóságát
Mert nem eléggé vette be sugárit,
82. S nem nyeri többé vissza méltóságát,
Ha bűne zsoldját nem fizetheté le
A törvénynek s meg nem nyeré váltságát.
85. Igy az egész nem — s ivadéka véle
Elveszté méltóságát és ezen kűl
Még paradicsomát is, melyben éle;
88. S nem szerzi vissza (megérthetd ezekbűl,
Ha jól figyeltél!) más úton, ha csak nem
Ama két gázló egyikén keresztül:

76—84. Minden jó: halhatatlanság — még a testnek is —, szabadság, Istenhez való hasonlóság, mind összefér az emberi természettel: a tökéletességig s csak a bűn által veszithető el. A bűn forrása, hogy a lélek nem vette eléggé magába Isten hasonlatát; s ha a bűn által azt elveszitette — csak akkor nyerheti vissza — a teremtett első ember birt is mindezekkel — ha elvette érte büntetését — s ennek díjában váltságot nyert. A váltságnak itt kifejtett, legalább is igen szellemes elméletét Dante az ő bölcsészeti mesterétől Aquinoi Tamástól (Summa Theol. Pars II. Cap. 1. Quaest. 87. Artic. 1) vette át s azt még világosabbá tette a maga költői felfogásával s nyelvével.

90. *Ama két gázló:* a meglábolhatatlan mélységen csak két gázló, két mentő út vezet át — egyik, ha Isten, végetlen kegyelmével, az ember bűneit egyszerűen megbocsátná — a mire Dante maga gondolt (l. az 56. és 57. sorhoz a jegy-

91. Ha vagy a végtelen kegyelmű Isten
Azt megbocsátva, vagy maga az ember
Módját lelné, hogy eleget tehessen.
94. Függeszd szemed' most, ha netán utat lel,
Amaz örök tanács legfenekére,
S kisérd szavam', mint birod, figyelemmel.
97. Korláti közt a teljes elégtétre
Nem képes ember, hogy alázatával
És megadással oly magasba érne,
100. Mily mélyre szállt elbizott gőgje által.
És ez az ok, a mért az elégtétel
Embertől nem telik, nem bírja vállal.
103. Istennek maga útján így azért kell
Az embert visszaadni önmagának;
Mondám: egyikkel, vagy mindkettéjével.
106. De mert a jóltevő munkálatának
Annál nagyobb becse, minél tisztábban
Mutatj' a szív jóságát, melyből támadt:
109. Tetszék a jó Istennek, jó-voltában,
Mely rátok nyomta képét: hogy segélyit
Az embertől ne vonja meg, buktában.

zetek) — másik, ha az ember maga tud segiteni magán a bűn legyőzésével s az *elégtételt* maga adná meg.

97. Ámde az ember a megjavulásra s elégtételadásra nem képes magától, nincs benne annyi alázat s engedelmes önmegadás, hogy helyrehozhassa, a mit elbizott gőgjében bűnei által elkövetett.

103. Istennek tehát a maga útján kellett az emberért az elégtételt megadnia, egyik vagy másik után; az egyik már megczáfolva, elesett — csak ez maradt fenn.

110. *Rátok nyomta képét,* t. i. az emberekre, kiket képére és hasonlatosságára teremtett (l. Móz I. 26.) l. a 76. sorhoz való jegyzetet. A megváltásnak az a módja, mely a 109—120.

112. Aż első naptól az utolsó éjig
Nem volt, se lesz, sem ebben, sem egyébben,
Felségesebb cselekvény, mint e tény itt!
115. Mert bőkezűbb volt Isten, mikor épen
Magát adá, az embert fölsegitni:
Mint ha csak megbocsátott volna szépen.
118. S az igazságot, jobb út, kibékitni
Nem volt: mint önmagát a testté létre
Isten fiának lealacsonyitni.
121. És hogy betöltsem minden vágyad' végre:
Egy pontra visszatérek, hogy — barátom —
Mint én, te is tisztán lásd, jól megértve.
124. Azt mondod: „A vizet, a tüzet látom,
A levegőt, a földet s mindazoknak
Vegyületét — és bennök minden átom
127. Vesz, romlik — ámde mind teremtve voltak“.
Pedig, ha szóm igaz, a romlandóság
Ellen szükségkép' mind biztositottak.
130. Az angyalok, testvér, s e jámbor ország
A hol ma vagy, mind mint teremtetett él
Mi benne s a hogy van minden valóság;

sorokban van leirva, Istennek bőkezű jóságáról tanúskodik, mely magát, fiában s annak emberi testében, adja váltságnak árául. Az első naptól az utolsó éjig (mióta a világ teremtetett s a míg fennáll) ily kegyelmes — s mégis igazságszolgáltatás nem volt és nem lesz.

121. Beatrice nemcsak fölveszi Dante minden elejtett szavát, de ki nem mondott gondolatait is olvassa s azokra is felel. (A 122. sorban a rim miatt felvett *barátom* szó betoldása megbocsátható, a 130. sorban az eredetiben is meglevő *testvér* megszólitás hasonlatára.)

129. *Mind biztositottak* – mert Istentől teremtettek.

130. De ős teremtettségnek csak az angyalok s a menny mond-

De az elemek, melyeket neveztél
És mind, a mik belőlök származának
Későbbek a teremtett ős-erőknél.
Teremtve az anyag lőn, melyből állnak,
Teremtve lőn az alkotó erő
E csillagokban, mik körűlök járnak.
Az állatok s növények lelke, hő
Mérséklet ált' idézi e szent fények
Sugárait és mozgását elő;
De lelkeitek közvetlen nyerének
Lehet a legfőbb Jótól, mely szerelmét
Beléjök oltá és örökíté meg.
És épen ebből foghatod is fel még
Feltámadástok' — ha meggondolod:
Hogy mikor első szüleid teremtvék,
Az ember teste hogy' formáltatott".

hatók; a miket pedig Dante nevezett, az elemek (viz, tüz, föld, levegő) s a melyek belőlük származnak (állatok, növények) csak másod- s közvetett teremtések, az ős-erőknél utóbbiak; csak az anyag, melyből állanak s beléjök adott teremtő (nemző, alkotó) erő; csak az ember lelke közvetlen teremtése a legfőbb Jónak (Istennek). — Ez magyarázza — s bizonyítja egyszersmind — az első emberpár teremtését: Ádám közvetlen Isten kezéből, Éva ennek testéből, Isten által. Utódaik már tőlök nyerték, a beléjök adott teremtő-erőtől, másod-teremtetésöket; a *lélek* azonban, születéskor közvetlenül adatik Istentől.

HARMADIK FEJEZET.

Vénusban és a Napban. Aquinoi Tamás.

VIII.—XIV. ének.

A földtől — mint középpontból — harmadik távolságú csillagot, legszebb s legbájolóbb fényeért, a pogányság, az istenek közt legszebb istennő Vénus nevével ruházta fel. A planéták s általában a csillagok e pogány neveit a keresztyénség is fentartotta s Vénus ma is megérdemli a szerelem csillagának nevét, mint Mercur is a leggyorsabb járású s Mars a vérpiros és Jupiter a leghatalmasabb csillagét.

A Vénusba föllendüléssel az előbbiekben tapasztalt jelenségek ismétlődnek: a följutás észrevehetetlen gyorsasága s csak a már ottlétel érzete és tudata; a Beatrice arcza fényének újra fokozódása s végre az ott talált szellem-lángok szives fogadása, nyájas üdvözlése s a Dante iránti közlékenység készsége.

Itt is, alig érkeznek meg, a többi közül kiválva, egy szellem megszólítja Dantét, megismerve benne azt, a ki egyik könyvében (a Convitóban, II. 6.) a Vénusban mozgó fény-szellemekről rokonszenvvel emlékezett meg. Dante, felbátorítva Beatrice biztató mosolyától is, megszólítja a szellemet, ki ennek annyira megörül, hogy még nagyobb fényre gyúlad.

E szellem Martell Károly, ki anyja (Mária, magyar herczegnő) révén egy ideig — mint trónkövetelő — Magyarország királya nevét is viselte s Danténak

kortársa és kegyes barátja is volt. Így személyes ismeretség lévén közöttük, a dicsőült lelkek jóindulatú készségén felül még egyéni rokonszenvvel is viseltetett Dante iránt s különös bizalommal nyilatkozott neki, saját viszontagságairól s családi sérelméről is, hogy ő apjánál előbb halván meg, ámbár fiai maradtak, őt túlélő öcscse Róbert ezeket az ő jogos örökségéből kizárta s apjoknak — őt, mint első szülöttet s utána fiait illető — trónját maga foglalta el. Öcscsét, ki fiatalon pazar és kicsapongó volt, trónra lépve mint zsugorit, kincsvágyót és népeit kegyetlenül zsarolót rajzolja.

Ez elbeszélés Dantéban egy új erkölcsi kérdést támaszt: hogy lehet nemes apának gonosz fia? hogy válhat bőkezű, sőt pazar emberből fukar és zsaroló? „Édes magból keserű gyümölcs hogy teremhet?“ Dante, mint látjuk, mindehhez hasonló kérdéseket vet föl magában, melyeket aztán a mindent belátó szellemek elé terjeszt megoldás végett, a paradicsomban óhajtván a földön meg nem oldható kérdéseket megoldatni.

Martell Károly sem tér ki e kérdés elől. De csak azt adja feleletül, hogy az emberi szellem fejlődésére s alakulására a csillagok gyakorolnak befolyást. E válaszszal Dante megelégszik, de megelégedhetünk-e mi is? Ezt a VIII. ének 90—127. soraihoz adott jegyzetünkben igyekszünk majd kifejteni.

A kikkel Dante a Vénusban legközelebb találkozik s beszél, Kunizza, a szerelem hősnője, a hirhedt zsarnok s kegyetlen várúr Ezzelino testvérhúga, ki — épen nem tiszta szerelmeivel dicsekszik: önkénytelen ezt a kérdést támasztja bennünk — ilyen szerelemnek is a paradicsomban van-e helye? E kérdésre

a Vénus egy közelebb Dantéval találkozó alakja, Kunizzának is egykori szeretője, a troubadour Fulko felel meg, kinek Kunizza öt századig fenmaradó emléket igér a földön, halála után. A földi, bár bűnös szerelem, már elmúlt s feledésbe ment a dicsőülés által: bűnbánat nem kiséri; mert a Gondviselés, a szépnek földi szerelmét, átszellemitette az örök szépnek szeretetévé. S erről rögtön egy példára mutat, a mellette fénylő Raháb szellemére, ki az Ó-Testamentom Józsué könyvében kicsapongó szerelmei után (kéjhölgy létére) a honfoglaló Józsuénak tett önfeláldozó szolgálatáért Krisztus által a pokolból ide hozatott — a Vénus csillagába, mert sokat szeretett (mint a magdalai Mária) s bűnei megbocsáttatván, üdvösséget nyert...

De hagyjuk e szerelmeseket, s siessünk a Nap körébe, hol érdekesebb s előkészületre és figyelmünkre méltóbb alakokkal fogunk találkozni: Aquinói Tamással, a középkor legnagyobb skolastikus bölcsével s az egy — ma is becsült (bár túlbecsült) szentatyával, — ki Domokosrendi lévén az Assisi szent Ferenczet, és szent Bonaventurával, ki Ferenczrendi lévén, viszont szent Domokost magasztalja s a két rend jeleseit felváltva dicsérik s mutatják be, nemes versenyben az általok is megkegyelt Danténak.

Aquinói Tamás — a Doctor Angelicus (angyali tudor) bölcsészetével, különösen lélek- és erkölcstanával, mely a Summa Theologiae czimű nagy művében van, a skolastika rendszere modorában kifejtve — már a Purgatórium forditásánál s magyarázatában ismételve s részletesen foglalkoztunk. Jelesen a Purg. XVIII. énekét megelőző ötödik fejezetben, hol Dante dualizmusát e tételben foglaltuk össze: „Dante, lelkében mystikus, eszében skolasztikus; amazt saját

egyéni, emezt korának szellemi iránya szülte. Azután a Purg. XIX.—XXVII. énekeit befejező hatodikfejezetIV. szakaszában, hol az emberi test és lélek organismusának összeköttetése felőli tanát tárgyaltuk az Aquinóinak. Ezeket tehát nem ismételjük itt, mikor vele a Paradicsomban szemtől-szemben találkozunk, elég a fentebbiekre csak utalnunk. Inkább életének s szerzetesi munkásságának vázlatát igyekezünk adni.

Aquinói Tamás nem fogadalmas szegénységre s nélkülözésre, hanem gazdagságra s kényelemre született. Apja aquinói gróf, a nápolyi királyság egyik főura s tartománygrófja volt; anyja Theodora, normann királyi ágból származott, családja házasság útján a hohenstauffenekkel rokonságban volt, sváb vér folyt ereiben s így e nagy tudós, II. Frigyes császárral egy fajból eredt. Büszke családja a nagytehetségű sarjhoz magas reményeket kötött. De neki nem kellett a világi nagyság, ő szemléletre s szerzetes életre vágyott; még zsenge ifjú volt, mikor a Monte Casino szerzetes-iskolájába lépett, hol a Ferencz-rendiek tanitványa lőn. De csakhamar keveselte az iskolai szigort s sokalta az ottani zajt s viszonylagos szabadságot és már 16 éves korában a Domokos-rendiek közé vétette föl magát, a kik a buzgó ifjú szerzetes-növendéket, hogy otthonától s családi körétől távol és elszakitva legyen, Francziaországba küldötték. Világias családja ezt megtudva, hogy a szökevénynek tekintett fiút visszaszerezze: a két idősb fivért utána küldötte, kik őt az úton elfogták s kiséről erőszakkal elvették s Nápolyba szállitották; és a családi kastélyok egyikébe elzárva, szoros fogságban tartották. Édes anyja s nővérei mindent elkövettek, hogy a szerzetesi pályáról lemondásra s a világba visszatérésre

bírhassák. Hiába! A rajongó ifjú megmaradt „kegyes engedetlenségében s szivének szent átalkodottságában“. Két évig tartották e fogságban a legszigorúbb felügyelet s a visszatérésre erőszakoló befolyás alatt. De akkor az „istentelen császár“-nak nevezett II. Frigyes parancsára, családja szabadon bocsátotta s Tamás most a szerzetesi visszavonhatatlan fogadalmat letette a Domokos-rend szigorú társaságában. Párisba ment s a híres tudós Nagy Albert (Albertus Magnus) keze alá került, kinek legkitűnőbb tanítványa lőn. Tanult és gondolkodott: ez volt mindennapi kenyere. Még rendtársaitól is elvonta magát s azok szavát is alig vehették. Buta némának s szicziliai ökörnek csúfolták. De Albert, ki a hit legmélyebb s bonyolultabb kérdései felől kikérdezte s azokat az ifjú tanítványnyal megvitatta, úgy találta s ki is jelentette, hogy a fiatal szerzetes vele — mesterével egyenlő, sőt felül is múlja. „Ez a buta ökör — mondá — meg fogja rázni a világot, ha majd ordítni kezd.“ A hű tanítvány Kölnbe is elkisérte Albertet, hol ez érsekké lett. Aztán visszatért Párisba, hol akadémiai rangot nyert s mindenkit bámulatra ragadó előadásokat tartott. IV. Sándor pápa alatt megjelent Rómában, az ékesen szóló St. Amour Vilmos által megtámadott szerzete védelmére. Majd Kölnben, ismét Párisban, Rómában, Orvietóban, Viterbóban, Perugiában tanított, mindenütt bámuló figyelemmel s elragadtatással hallgatva. Két pápától, IV. Orbántól s IV. Kelementől nyert kitüntető elismerést — mint korának első theologusa. Nápolyi érsekké neveztetett ki, de visszautasította: ő csak tanítani akart s nem fogadott el a rendben magasabb méltóságot, mint a római provinczia definitorságát. X. Gergely pápa őt, a lyoni Conciliumra hivatta meg,

hol úgy várták, mint a keresztyénség legelső tudós tekintélyét, ki előtt mindenki meghajol. De midőn oda indulna Nápolyból, rohamos betegség lepte meg s az első állomáson, a Rossa-nuovai rendházban hirtelen meghalt. Általános volt a hit, hogy megmérgezték — mert „csak emberi gonoszság foszthatta meg a világot ily korán — 48 éves korában — e ritka csodától“. (1224-ben született s 1272-ben halt meg.) A gaztettet I. Károly szicziliai királynak tulajdonították, a ki méltán tartott attól, hogy Tamás kedvezőtlen értesitéseket visz felőle a lyoni Concilium elé. Testét Toulonsban tették nyugalomba. Ötven év mulva (1323-ban) XXII. János pápa a szentek közé avatta.

Milman (Hist. Latin. Christ., VIII. 265.), kitől a fentebbi adatokat is vettük, így jellemzi a katholikus egyház legnagyobb theologusát, a középkor legkitünőbb skolasztikus bölcsészét:

„Aquinói Tamás mindenestől s mindenek fölött theologus. Isten s az emberi lélek, bölcsészi vizsgálódásának egyedüli méltó tárgyai. Ez az „angyali tudor“ egyedüli feladata, az „iskolák angyalá“-nak egyedüli küldetése, munkáiban, vagyis inkább egyedüli nagy művében megvan mindannak végeredménye, a mit Pápa és Concilium eldöntött, a mit az Atyák tanitottak, a mit a hagyomány elfogadott, a mit az iskolák tanítottak és megvitattak, a mit a gyónó székek a lélekbe véstek. A Hittan összessége (Summa Theologiae) a római keresztyénségnek hiteles, szabályozó, elismert codexe. E vaskos könyvet csak az eredeti Evangeliommal állithatjuk szembe; e nagy tömeggé nőtte ki magát az Új-Testamentom, vagy inkább az Új-Testamentomnak hit- és erkölcsi része. De Aquinoi Tamás értelmi theologus: a legtöbb böl-

csésznél s bizonyára a legtöbb hittudósnál jobban megközelíti a tiszta értelmet. Teljesen szenvedélytelen, vita közben fel nem bosszankodik s ment az egyházi férfiak türelmetlen féltékenységétől és gyanuskodásától; nem riad vissza a vizsgálódás bármi eredményétől; nem gyűlöl semmit; az eretnekséget is alig, nem szeret semmit, csak a tiszta, meztelen igazságot. Vidám bizalmában — hogy mindennek jól kell végződni — fölveti a legmerészebb, sőt veszedelmes kérdéseket is, mintha a legközönyösebbek volnának, a mint az Isten Lényegét is. Istent következtetés útján kell föltalálni. Ő maga biztos öntudatában levén értelmi és erkölcsi valója teljes összhangjának, a bűnt nem annyira az akaratnak, mint az értelemnek tulajdonítja. Az ember tökéletessége: a tökéletes értelmiség. Ily tökéletes önuralommal, mondhatni közönynyel vizsgálja a legéletbe vágóbb vallási igazságok tárgyát, úgy mint bizonyitékait. Majdnem oly tökéletes skeptikus, majdnem atheista, mint hitszónok és hittudós. Biztos — a mint látszik — fegyverzetének sérthetetlenségében, nem csak nem haragszik meg vitatkozás közben s föl sem teszi a veszély lehetőségét, nincs benne semmi az elbizakodás hetvenkedéséből, de nyugodt bizalommal a győzelem iránt, minden előnyt ad ellenfelének. Minden kérdésben mindkét fél érveit felállitja a maga világos, határozott okoskodásában s nyugodtan helyezi magát a birói székbe és mondja ki ítéletét egy megczáfolhatatlan syllogismusban. Kimutatja az egyház, a hagyomány, az atyák tekintélyének hozzáférhetetlen területét; de azon túl, a bölcsészet saját körében, teljes szabadságot követel. Nincs az Atyák közt, még szent Ágostont sem véve ki, a kit félelmet nem ismerő értelmével birálat alá ne venne".

Aquinói Tamásról annyiszor levén szó a Divina Commediában s annyi hivatkozás az ő tanaira, nem láttuk feleslegesnek, ismételten foglalkozni vele s itt — mikor személyében is megjelen — élete s jellemrajza e vázlatára is kitérni. Dante itt is a legnagyobb elragadtatással szól róla s a vele való társalgásban a szokottnál hosszabban időz.

Most körülötte levő részint saját, részint az általa mindjárt magasztalandó Assisi Ferencz rendtársait s más szenteket egyenként nevezi meg Tamás — Gracziánt, Lombardi Pétert, bölcs Salamont, az Areopagita Dénest, Orozius Pált, Boéthiust, Szent Izidort, Bedát stb., kiknek mindenikéről, az általa mondott néhány szóhoz a szöveg magyarázó jegyzeteiben adjuk a legszükségesebb felvilágositást. Ez után eszébe jut, hogy beszéd közben két — magyarázatot igénylő — szót ejtett; melyeket most ki akar magyarázni s eközben kitér az Assisi Szent Ferencz magasztalására. Az Aquinóinak fentebb vázolt életrajzában említettük, hogy még serdülő korában, szerzetesi életre vágyott, a Ferencz-rendiek Casinói házába vétette föl magát; de onnan csakhamar a Domokos-rendbe tért át. Most, a mint a Domokos-rend hive, szentje és fénycsillaga, éppen ellenfelét, a másik rend alapitóját s tündöklő csillagát magasztalja, bizonyságául annak, hogy az üdvözült lelkek nem tartják fenn földi versengéseiket s felhőtlen szeretet uralkodik közöttük. Elbeszéli eredetét, leirja születése helyét, gyermekkorát s már akkor kelt elhatározását, hogy a szegénységet vegye élete soha el nem hagyandó társául; azután mikép csatlakoztak hozzá társak, mint alapitja meg rendtársaságát, mint folytatja s végzi be szent szegénységében életét. Az assisi szent e magasz-

talása után mellé állítja saját „patriarcháját“ Szent Domokost is s ezzel adja magyarázatát a Dante által előbb meg nem értett mondásnak, hogy a ki e két szent atya követésében szegénységi fogadalmát híven megtartja „megkövérül“, t. i. gazdag kincseket nyer a Péter csolnakjában evezve.

Az Aquinói beszéde végeztével, a körében levő lángok, melyeket előbb megnevezett volt, új fényre gyúlva, kardalra és tánczra lendülve kerengtek. Egyszerre új fények gyúltak s új kört állítottak az előbbiek körül, ellenirányban kerengve. Most e második körből ismét egyik láng megszólalt, a Ferencz rendből való Szent Bonaventura s a szent Domokos dicséretével viszonozva — üdvözült lelkekhez illő udvariassággal az Aquinói előbbi dicsekvését, magasztalóbban szólva Domokosról. Elmondja születését, anyja jóslatát felőle, mikor még méhében hordozta, majd keresztanyja — mikor a keresztvízre tartotta, egy égből alászállott szent (a Silosi Szent Domokos) sugallatára, ennek nevét adá neki; mint kis gyermek mélázva, gondolkodva hevert a porban. Aztán szent életét, szerzetesi működését magasztalja — s rendjének, valamint a többi rendeknek is későbbi elfajulását fájlalja. Végül a második körben, vele együtt kerengőket nevezi meg s mutatja be.

A két szent e kölcsönös tiszteletadása a Paradicsom legmegkapóbb helyei közé tartozik. De a Napban még egy harmadik — feltünő szépségű jelenet vár ránk. Az Aquinói körül alakult első fénykörből megszólal Bölcs Salamon is, ki Danténak lelkében támadt s Beatrice által tolmácsolt ama kérdésére felel meg: vajjon az idvezült lelkek megtartják-e fényöket akkor is, ha a megdicsőült test feltámadásával azzal

egyesülni fognak s ha az is ily fényes lesz, elviselhetik-e kölcsönösen egymás ragyogó fényét?

E jelenetet, mely a Napban időzésöket befejezi, még Aquinói Tamás egy beszéde előzi meg, melyben első beszédének ama másik kijelentését is megmagyarázza, a melylyel a vele megjelent lángok ötödikének Bölcs Salamonnak páratlan voltát állította volt. S e nyilatkozat hívta föl mintegy, hogy megszólaljon az Ó-Testamentom bölcse is.

Mindez méltó képek sora a Nap keretében. De talán elég is ennyi előkészület a következő énekekhez — s most átadjuk a szót Danténak.

NYOLCZADIK ÉNEK.

1. Soká azt hitte a világ, vesztére,
Hogy szerelmet sugárz a harmadik
Körös-körben kerengő szép Cythére;
4. A mért a régi népek, balga hit
Vezetve őket, áldozat füstjében
S fogadalmakkal ülték ünnepit,
7. De Dionét s Kupidót szint' aképen,
Azt mint anyját, ezt mint fiát tisztelve,
(Kiről hivék, hogy ült Didó ölében).

1—3. A csillagoknak — s különösen a bolygóknak, a pogány világ oly nagy befolyást tulajdonított, hogy azokat isteni névvel ruházva fel, mintegy isteni tulajdonokkal is. (Bizonyára ez a téves pogány-hit szolgált az emberiség *vesztére* (1-ső sor). Némely magyarázó a „vesztére" szót úgy magyarázza, hogy a szerelemben való hit s abba elmerülés szolgál az emberek veszedelmére.) A harmadik bolygó legszebb fényű világa s legváltozóbb egyszersmind (l. a 12. sort) a szerelem képviselőjévé s intézőjévé tette, mely azért Vénus (Kypris, Cythére) nevet nyert. Harmadik körös-körben kerengő: Hold, Merkur, Vénus sorban. Körös-kör: epicyclus, mert először azt hitték, hogy a planéták útja tiszta kör, pontosabb vizsgálat kimutatta, hogy nem az, hanem megnyujtott hosszúkás körben járnak, a mit a csillagászok s végre Ptolemeus úgy állapított meg, hogy a pályakör központja maga egy másik kisebb körben kereng s ez a tétel állott fenn mindaddig, míg Keppler a kerengés vonalát a két tűzponton ellipszisben végkép megállapította.

7—10. Dione Vénus anyja, Kupido (Amor) Vénus fia, kit —

10. S attól, kivel kezdék ma énekembe,
Vevé nevét a csillag, mely a napra
Majd visszáról kacsint, majd újra szembe.
13. Nem érezém hogy szállunk a csillagra,
De hogy már fenn vagyunk, bizonyra láttam
Azt hölgyemen, mert sokkal szebb lőn arcza.
16. S mint észrevenni a szikrát a lángban,
S a hangban hangot, ha egyik tünékeny,
A másik meg soká kitart szilárdan:
19. Más fényeket úgy láték ama fényben
Körben szaladni gyorsabb-, vagy lassabban,
Örök szemléletük mértékeképen.
22. S hideg felhőből nem száll, láthatatlan
Vagy látható szél oly gyorsan világgá,
Hogy lassunak ne tessék mozdulatban,
25. Annak, ki e sok égi fényt itt látná
Felénk közelgni, mely a szeraf-körbe'
Kezdett futását ez alsóbbra váltá.
28. S azok sorából a kik legelőbbre
Jártak, Hosánna hangzék, hogy mióta
Hallám, sovárgok érte mindörökre.

Virgil szerint (Aen. I. 657. s köv.) – Dido ölébe ültetett, hogy pártfogolt Aeneasának megnyerje Dido szerelmét.

19. *Más fényeket:* a csillag körében szállongó üdvözült lelkek, megannyi láng alakban. Gyorsabban vagy lassabban szállnak a szerint, a mint Istenben való szemléletük tisztább s erősebb vagy kevésbbé az.

22—23. Látható szél a villámlás, láthatatlan a levegő mozgása.

25—27. Minden égi mozgás a legfelsőbb körből, a Primum mobiléből, a Szeráfok köréből indul ki. E lelkek onnan szálltak alá — a harmadik körbe, a Vénus csillagéba, s itteni mozgásuk amannak gyorsaságával bír, mely sokkal nagyobb a Vénus körénél.

28. T. i. a csillag körében lebegő fények közül egy.

31. Aztán közelb jött egyikök, így szólva
Csak egymaga: „Készek vagyunk mindnyájan
Megtenni azt, mi örömedre volna.
34. Egy körben, egy menetben, mind egy vágyban
Járunk az égi fejdelmekkel épen,
A kiknek ezt mondád ama világban:
37. ‚Ti bölcsen mozgók e harmadik égben!'
Telvék irántad annyi szeretettel,
Kedvedbe járnunk hogy pihenés légyen".
40. Majd, hogy szemem hölgyemre tekintett fel
Hő hódolattal, és tekintetére
Elégedett biztonsággal telett el:
43. A láng felé, mely oly sokat igére,
Fordúlva: „Szólj, ki vagy te?" kiálték föl,
Felindulástól forrva szívem vére.
46. S mily szépre, nagyra láttam, új örömtől,
Őt növekedni, hogy megszólítottam,
Öröme még új tápot nyerve ebből!

35. Az égi fejdelmekkel (a különböző rendű angyalokkal), kik a felső szferában laknak.

37. Ezzel a sorral kezdi a Convito-ban magyarázott Canzonéelsejét. A Convito (II. 6) magyarázó szövegében a Vénusbeli lelkeket, az angyalok különböző csoportjai közt *Trónoknak* nevezi, itt azonban *Fejedelmeknek* mondja a szellem, a ki hozzá beszél (az Areopagita Dénes beosztása szerint.) A lelkek meggondolt bölcs mozgása azt a felsőbb hatást jelzi, mely őket Istenhez vágyódásuk mértéke szerint mozgatja.

39. Annyi szeretettel vannak Dante iránt, hogy neki kedvébe járni, gyors mozgásukban, mintegy pihenésül szolgál.

42. Beatricére kérdőleg vetett tekintetére, vajjon merjen-e szólani a lélekhez, ki őt ily szeretettel szólította meg, hölgye oly biztató pillantással felelt, mely őt arra egészen felbátorította.

46 Dante kérdésére: ki vagy, a lélek még fokozottabb örömre

49. Igy átváltozva szólt: „Világom ottan
Kevés időig bírt — s sok rossz, mi történt,
Nem történt voln', tovább ha maradhattam!
52. Örömem itt, mely besugárz fénykörként,
Elrejt előled, mint bogárt befonva,
Mikor magát selymébe szőtte önként.
55. Nagyon szerettél s méltán; ha lett volna
Több maradásom ott: szeretetemrűl
Hozzád, a zsenge lombnál több is szólna!
58. A part, mit a Rhon' öntöz balfelölrűl
Mikor a Sorgát már magába vette,
Várt akkor engem, mint urát, vezérűl.

gyúlad. Mint alább kitünik, a lélek nem más, mint Martell Károly, II. Károly nápolyi király legidősb fia, kit Dante személyesen ismert s a királyfi őt rokonszenvével tüntette ki.

49—51. — M. Károly ifjan halt el, apja előtt, s így ennek trónutóda ifjabb fia Róbert lett, kinek uralkodásáról Dante sokkal rosszabb véleménynyel volt, mint ifjú barátjáéról, ha azt kora halála a trónörökléstől el nem zárta volna.

52—54. — A fény, melylyel öröme bevonja, úgy elrejti őt Dante előtt, hogy ez rá nem ismerhet.

55. Dante valószinűleg akkor ismerkedett s barátkozott meg Martell Károlylyal, mikor ez 1295-ben Florenczbe ment apja elébe, a ki két kisebb fiával Francziaországból tért vissza Arragoniai Jakabbal békét kötve s annál túszul volt két fiát hozva haza. Az ifjú Martell Károlynak e Florenczben időzéséről írja Villani, Olaszország akkori tudós krónikása, hogy az ifjú herczeg 20 napig időzött Flórenczben (apjára várva) s ott nagy népszerűséget és közkedveltséget nyert. Az Imolai Benvenuto is nagytehetségű ifjúnak írja le s oly szeretetreméltónak festi, mint „Vénus valódi fiát, a kiben a szeretetreméltóság mind az öt tulajdona: szépség, ifjúság, egészség, gazdagság, erő egyesült“ s azzal magyarázta, hogy Dante e kedves ifjút a Vénus csillagkörébe helyezte.

57. Rövid ismeretségük alatt a királyfi, Dante iránti szeretetének csak zsenge hajtásait mutathatta meg, gyümölcseit nem-

61. S Olaszhon ama sarka, közepette
Bari, Gaéta és Crotona, honnan
A Tronto s Verde tengerhez siet le:
64. S már koronája is homlokomon van
A földnek, a melyet a Duna áztat
Mikor megszünik folyni Némethonban.
67. S a szép Sziczilja, melyre füstje gyászt ad,
Pachin s Palyrum közt, amaz öbölben
Mely Eurusszal csak bajjal csatázhat,
70. (Nem Tifeusz, de termő kén miatt benn')
Még tőlem várhatá jövő királyit,
Károly s Rudolf után kiket nemzhettem:
73 Ha kényural'm, mely leigáz s föllázit
Sok népet — „Veszszen, veszszen!" — üvöltésre,
Nem inditotta voln' Szicziliát itt!

58—71. — A következő sorokban Martell Károly azokat a tartományokat és országokat nevezi meg s festi, szokás szerint kevés szóval, de jellemzőleg, melyeknek koronája várt rá, ha megérhette volna. Először, a régebb jóval terjedelmesebb Provence ama része, mely a Sorga kis folyóját már magába vett Rhone (Olaszország felőli) balpartján terül el. Aztán a Nápolyi királyság, Olaszország ama sarka, mely — három tengertől övezve, három városával, ú. m. Bari-val az Adriai, Crotonával a Jón- és Gaétával a tyrrhéni tengerre fekszik; északra a Trontó folyóig terjed, mely határ volt Nápoly s a Pápai állam közt 1870-ig, mikor ez utóbbi csak a Vatikánra szorult. A Verde szintén folyó, de ma mi a neve, a felől még a földrajz nincsen tisztában. Azután Magyarország, melynek királyává IV. László halála után, a pápa követelésére egy párt meg is választotta s Nápolyban meg is koronázta, de az ország közelebbi Árpád-utódot, III. Endrét választotta s Martell Károly meghalt, mielőtt a vita eldőlt s ő trónjára ülhetett volna. S végre Sziczilia, mely fölött az Aetna örök füstje borong: az Eurus (állandó keleti szél).

76. Szegény öcsém, ha vette volna észre:
Ott hagyta volna Cataloniát, a
Szegényt s fukart, dühét hogy ne tetézze.
79. Bizony, ha bölcs, magától is belátja,
Vagy másoktól, hogy több súlyt nem rakhat rá
Az eddig is már túlterhelt naszádra!
82. Természetének, pazarból fukarrá
Szállván alá, inkább oly környezet kell
Mely a vagyont ládába nem kaparná".
85. — „Mivel hiszem, hogy a magas gyönyört, mely
Szavadra, én Uram, engem így áthat —
(Hol minden jó végződik s bír kezdettel)
88. Te szint' úgy látod, mint velem azt láttat'd:
Még kedvesebb nekem; és antol inkább,
Mivel Isten szemléletén találtad.

76. Dante itt egy bölcs intést ad a Martell Károly szájába, öcscse Róbert király számára, hogy nagyapjok I. Anjou Károlyhoz hasonló fösvénységgel s kegyetlenséggel ne gyötörje s maga iránt el ne keserítse a nélkül is megsanyart s fukar népét; s lássa át, hogy már is túlterhelt országára újabb terheket nem rakhat. Maga is, előbb pazarból fukarrá válva, ne engedjen oly környezet befolyásának, mely mindig csak nyereségre vágy s kincsgyűjtésre törekszik. Robertet Petrarca sokkal kedvezőbben rajzolja s mint pártfogóját dicséretekkel halmozza el; Dantét azonban az is élesíti Robert iránt, hogy ez VII. Henrik császár ellen, kihez Dante oly nagy és merész reményeket kötött, ellenséges állást foglalt el.

88—90. — „E nehéz helyből — mondja Philaletes — három eszmét kell kiemelni: 1. Dante örömét a Martell Károly felelete fölött átalában; 2. a fölött, hogy Martell Károly Isten szemléletében (hol minden jó kezdődik s befejeződik) találta fel neki adott válaszát; és 3. a fölött, hogy ez öröm fokozódását Károly, Dantéban is felismeri és méltányolja.

91. Örömet okozál nekem! De ím ládd!
Szavad kétségbe ejte; kérlek fejtsd meg:
Édes magból keserű hogy terem hát?"
94. Igy én neki; s Ő nékem: „Ha szemednek
Az igazat mutattam, melyet kértél:
Arczába nézz — ne hátat fordíts ennek.
97. A Jó, mely ez országot, melybe értél,
Mozgatja s boldogítja, itt erőül
Használja gondját ím e nagy testeknél.

93. *Édes magból keserű:* pazarból (tulajdonkép bőkezűből) fukarrá (di larga parca). 1. 82. sor.

94. *Ne hátat fordíts.* Dante a kérdést egyoldalúlag nézte s ítélte el, mintegy hátulról; tekintse azt más oldalról is, nézzen szemébe. Ez intésnek bővebb magyarázatát alább a 97—135. sorokban adja.

97—120. A szellem (Martell Károly) itt következő magyarázatot ad arra a kérdésre: „hogy lehet édesből keserű" ismét egyikét azoknak a messziről kezdett s nagy feneket kerítő okoskodásoknak, melyek a scholastikus iskola fejtegető modorára emlékeztetnek, s a melyekkel itt nagyon is sokszor találkozunk. A Fő-Jó, t. i. Isten, e nagy testeknél (a csillagoknál) s azok lakóinál, mozgató erejét képző erőül is használja, jóságuk nevelésére s a mit Ő akar, oly biztosan eléri czélját, mint a jól irányzott nyílvessző, oda talál, a hova czélozva volt. Ha ez nem történnék, az egész mindenség, mely most felséges műalkotmány, összeomolna s rommá lenne. De ez nem lehet, ha csak a Fő-alkotó alkotásától a maga tökélyét meg nem vonja. Ezt Dante is lehetetlennek találván, megnyugszik a magyarázaton, mely pedig — a mily igaz magában — oly kevéssé felel épen a föltett kérdésre. Azért a szellem új kérdést tesz föl. Rossz volna-e az embernek, ha nem volna polgár? (Hogy tartozik ez is a fölvetett kérdésre?) Dante ezt is elfogadja s igenli. S lehetne-e az ember *polgár,* folytatja a szellem, ha nem teljesíti polgári kötelességeit?

S nemcsak természetök nyer ez erőbül
Attól, a ki tökélyes önmagába',
De létök és jóllétök is dicsőbbül.
Mert mit a' ij kilő kimért irányba:
Rendelt ponton megáll mindenkoron,
Mint nyilvessző czélpontját megtalálva.
Ha igy nem volna e mennysátoron,
Hol járdalunk: itt minden úgy történnék,
Hogy mi se volna többé mű, de rom.
Ez nem lehet, ha mozgató törvényét
E csillagoknak, meg nem bénította
A Fő, azoktól megvonván tökélyét.
Kivánsz-e több világot még e pontba?"
S én: „Nem! mivel lehetetlennek látom,
Hogy a természet, szükséges dologba
Belefáradjon!" — S ő még: „Szólj, barátom,
Rossz vol'n-e az embernek: ha nem polgár?"
„Rossz — felelém — s ezt magam is belátom".
„S lehet-e az, ott élve, ha nem szolgál
Különböző szerepben s minőségben?
Nem, mestered ha tanairól jót áll".
Az érveléssel ide juta szépen
S így végezé: „Látod mily messze esnek
Gyökeröktől a tények, eredményben!

Bizony nem, ha mestered (Aristoteles. Polit I. 1) tantétele, hogy az állam a családi s polgári kötelességek teljesitésén alapul, helyes és való. Íme a hosszas okoskodás, mely *épen csak a kérdést* nem világitja meg!

122. A fentebbi okoskodásból azt a tanuságot vonja le a dicsőült szellem: „Lám mily messze esik a termény a gyökértől, melyből sarjadt." S azt oly példákkal magyarázza, melyek az egy vérből származott embernek jellem- és erkölcsbeli nagy különbözőségét tüntetik fel.

124. Ez születik Solonnak, az Xerxesnek;
Az: Melchisédek, s ez — ki gyermekét
Veszíti el, mert a légben repdesnek.
127. A körforgó mindenség, mely pecsét,
A halandó viasznak, végzi dolgát
De nem tekinti a lakház becsét.
130. Innen, hogy Ézsau a Jákob magvát
Nem követi — és Quirinusnak, apja
Silány levén, apául Mársot adják.
133. A nemzett természet, a merre hajtja
Nemzője, menne mindig, isteni
Gondviselés ha vágyát telni hagyja.
136. Most szemben áll, hátad mögött a mi
Állott; de hogy lásd mily kedves vagy nékem:
Be is takarlak még, megvédeni.
139. A természet, szerencse ellenében,
— Mint bármi mag, idegen földbe szórva —
Csak rossz gyümölcsöt hozhat szint' aképen.

124—126. — Solon és Xerxes, mily ellentétek! Melchisédek ó-testamentomi alak — pap — király, kinek Ábrahám hódoló ajándékot ad, s kit az új-testamentomban Pál apostol Krisztus előzményeül állít fel, Jézust „a Melchisédek rendéből való főpapnak“ mondván. Az, ki gyermekét (levegőben repdesés miatt) veszté el, Daedalus, az Ikarus apja. E meggondolatlan vakmerőt úgy állítja itt Dante a bölcs Melchisédekkel szembe, mint imént Xerxest Solonnal.

129. A *ház* vagy hajlék (ostello) alatt valószinűleg *állapot, helyzet, rang*-félét ért a szóló. (Scartazzini jegyzete.)

130. *Innen* az egyéniségek s fajok, és sorsuk különböző voltából. *Quirinus* Romulus másik neve, kit a monda Mars isten fiának vall, szűz apácza levén anyja, kitől származott.

136. *Most szemben áll.* Itt tértünk vissza a kiinduló pontra (l. 96 v.)

138. Megtoldja még védő s biztosító köpenyegül — egygyel.

139—148. — A természet (születés, egyéniség) a véletlen, az

És a világ, ha komolyan gondolna
Rá, mily talajt adott a jó természet,
S azon maradna csak: jobb népe volna.
De most erővel pappá lenni késztet
Olyant, ki kardot kötni hivatott,
S királynak tészi, ki jobb voln' lelkésznek —
Igy téved el az útról lábatok!"

akadályok, az esetleges sors és szerencse ellenében nem bír érvényesülni, hanem eltér adott irányától s fattyuhajtást, rossz gyümölcsöt, eltévesztett existentiát hoz elő.

———

KILENCZEDIK ÉNEK.

1. Királyod, szép Klemánsz, értelmemet meg-
Világosítván, cselszövényeket
Említe, magva ellen mik szövetnek.
4. De szóla: „Hallgass! hagyd az éveket
Forogni!“ — Így csak annyit mondhatok, hogy
Sérelmidért — bűnt méltó gyász követ!
7. S már ama szent fény, megfordúlva, boldog
Szemmel merűl az őt betöltő napba,
Mint a Fő-jóba, mely bút-bajt felold ott.
10. Jaj nektek, eltévedt lelkek csapatja,
Istentelen nép, kik elfordulátok
E Jótól, csak a hívságokon kapva!

1. *Királyod:* az eredetiben: Károlyod, de a versmérték kívánta, s a tényhbeli igazról megengedte ez önkéntes s az értelmet meg nem hamisító változtatást. Klemánsz (Clemence) Martell Károly neje, kihez — az eltünt férj után — Dante részvéttel és vigasztaló szóval kíván fordulni. Mondván, hogy Károly említé, mily ármányokat sző Róbert, hogy gyermekeik (az övé s Klemánszéi) megfosztassanak az örökléstől — de egyszersmind megparancsolta neki, hogy hallgasson s hagyja mentére az időt — csak annyit mondhat, hogy az özvegy sérelmei Róberten meg lesznek boszszulva. (Hogy mikép: azt Dante bölcsen elhallgatja, mert a még akkor jövendőt nem jósolhatja meg.)

9. *Napba.* A Vénusban vannak s onnan tekint a Napba, mely a Fő-jó legméltóbb visszasugárzása.

10—12. — Közbe vetett szánó felkiáltás az Istentől eltévedt — gonosz és a világi hívságok csábjaitól elragadt lelkek iránt.

13. De ím, egy új fényt közelítni látok
Felém — s mutatta ragyogó külsője,
Hogy nékem örömet szerezni vágyott.
16. Beatricém szem-súgara, rám lőve,
Édes megegyezését óhajomba,
Mint az imént is, megadá előre,
19. „Tégy eleget vágyamnak“ — ajkam monda —
„Oh boldog lélek! s bizonyítsd be, kérlek,
Hogy benned olvasom, mi elmém gondja“.
22. Mire a láng, ez előttem új lélek,
Mélységiből, a melyben előbb dalla,
Úgy szóla, mint ki örvend jó tettének.
25. „A földnek, mely Itáliának alja
Azon részén, mely a Rialto mellett
A Piava s Brenta forrásit uralja:
28. Egy dombot látni, nem nagyon emeltet,
Melyről egy fáklya szállt alá, mi feltűnt
És a vidéken szült nagy ijjedelmet.

13. Az új fény, szintén a Vénus lakója s így a nemes szerelem vagy a nemes emberszeretet erényének idvezültje. A kettő közül melyik: az általa mondandókból nem volna kivehető; de mivel megnevezi magát s születése helyét, a Dante-magyarázók, a kor krónikásai után megadják jelleme és sorsa képét. Ezek szerint a szerelem dolgában nagyon is kalandos volt élete; de jótékonysága, szegényeken könyörülete, mindenki iránt jóindulata, melyet Dante iránt is tanusít, sokat szerető szivének megszerezte az égi kegyelmet — mint Magdolnának egykor, s így a szeretet által a Vénus égkörébe jutott.

25. *Italiának alja*, nem földrajzi fekvésénél, hanem népe erkölcsi minőségénél fogva. *Rialto*, Velencze helyett, a Piava és Brenta, az Olaszországot Németországtól elválasztó Alpokból jövő kis folyók. Így a föld, melyről a lélek szól, a Trevisoi őrgrófság.

28. *Egy domb:* a Romano kastély, honnan Ezzelino (Azzolino,

31. Én és a fáklya — egy törzsből születtünk;
Nevem Cunizza; s itten azért fénylek,
Mert rám e csillag fénye hatni nem szünt.
34. S magamnak szívesen bocsátom én meg
E végzetem okát — s még az se' bánt, ha
Tán képtelennek látszik is a népnek.
37. Ez itt mellettem álló — s fényvilágba
Foglalt — szép drágakőhöz hír füződik
Olyan, mely mielőtt homályba szállna:
40. E századév még megötszöröződik.
Kitűnni kell embernek, látod itten,
Hogy első élte fennálljon jövőkig!
43. A csőcselék nem gondol ezzel mitsem,
A Tagliamento és Adige közén itt,
S nem is bünbánó, bár nem büntetetlen.

Azo néven is) származik, a kegyetlen kényúr, a kit a vidékek rettegtető pusztításaiért *fáklyá*-nak neveztek, mert mindent gyujtott, égetett. Nővére most megnevezi magát, Cunizza, ki maga megvallja, Vénusnak rá gyakorolt nagy hatásáért, folytonos szerelmeskedéseért jutott ide; s idejutása okát (szerelmeit) nem is sajnálja, szívesen megbocsátja magának, bár tudja, hogy a nép, a közvélemény, képtelennek találja, hogy ily buja élet után mégis a paradicsomba juthatott.

37. *Ez itt:* Folco, a marseilli híres troubadour, kiről alább bővebben, mikor maga is megszólal (92. v) ugyanaz áll, mint Cunnizáról, a Vénus-csillagba jutása okául s magyarázatául. A troubadour szerelmi dalai s házas és családos létére csapongó szerelmeskedései mellett (melyek inkább a pokol második körébe, a buják közé juttathatták volna) későbbi kegyessége, megtérése s püspökké léte nyitották meg neki is e fénykört. Cunizza oly hírnevet tulajdonít neki, mely holtával nem enyészik el a földön, hanem századokra fog még terjedni. A földi kitünőség biztosít az embernek jövőkre fenmaradó életet.

44. A Tagliamento s Adige (Edzs) folyók nem épen az említett

46. De nem soká, a Vicenza környékit
Mosó mocsárt más szinre festi Pádva
Mert makacs nép s nem tartja meg törvényit.
49. S ott hol a Sile és Cagnan' egy ágyba'
Fut: egy hatalmas jár felemelt fővel,
Kire a háló már ki van bocsátva.

Trevisoi tartományt határolják, hanem azt a vidéket, melyen az Ezzelino (s átalán a Romano-család) kegyetlenségei dúlnak, a különben hitvány csőcselék felett, mely bár ugyancsak bűnhödik, bűnbánatra mégsem tér.

46—60. — Mint fentebb Martell Károly, úgy Cunizza is beszédét vészjóslattal fejezi be, rámutatva a Páduaiak vereségére, a Cammino Rikhárd halálára s a Feltrói püspök gonosz kegyetlenségeire. Mindezek már a Dante korában történtek s az ő közvetlen tudása és tapasztalásai körébe esnek. Átmenve, a mennyire épen szükséges, a részletekre is (46—48): A Romano-család bukása után Padua elfoglalta Vicenzát, de azt lehető szelidséggel kormányozta; mindazáltal VII. Henriknek Olaszországban megjelenésével Vicenza újra függetlenségre vágyott — s Henrik, nem levén a paduiakkal megelégedve, sereget küldött a vicenzaiak segélyére s a tekintélyes Can Grandét nevezte ki Vicenza kormányzójává. Kisebb csatározások után a Paduaiak (az álhitre, hogy Can Grande Paduának is kormányzójává neveztetett ki) egész erővel törtek a vicenzaiak ellen; de azoktól s a császár hadaitól három ízben (1311., 1314., 1317.) véres vereségeket szenvedtek. (49—51.) Trevisóban, hol a nyugatról jövő Sile s északról Cagnano folyók egy mederbe folynak (egyesülnek), Cammino Rikhárd uralkodott, különben szeliden, de szerelmi kicsapongásai miatt, férjes nők s nemes szűzek csellel vagy erőszakkal megejtésével maga ellen a legelőkelőbb családok bosszúját költötte fel, a kik ellene összeesküvést szőttek s felbérelt gyilkos által, játék közben megölették, s hogy magukról a gyanút elhárítsák, a gyilkosra rohantak s azt megölték. (52—60.) Feltro (vagy Feltri) szintén a trevisoi területen, a ghibellin- és guelf-párt dulakodásaiban résztvett s pár-

52. Siratni fogja Feltro is, idővel,
Istentelen püspökje undok vétkét,
Maltába senki nem ment a minővel!
55. Ugyancsak öblös tág csöbör lehet még
Mely a ferrári vért mind béfogadja,
S sokan kidőlnek míg azt felmérhetnék,
58. Mit ez a nyájas pásztor zsoldban adna
A párthűség jeléül s ily ajándok
Az ország jellemét híven mutatja.
61. Fenn tükrök állnak (ti trónnak mondjátok)
Hol az itélő Isten arcza fénylik.
Azért én ily szavakban csak jót látok".
64. Elhallgatott, egyet fordúlva félig,
Mint a ki másra gondol és tovább mén,
S az elhagyott kört lejté újra végig.
67. Egy más öröm, már előbb is ismervén,
Szemembe most olyan ragyogva fénylett,
Mint szép rubin, min megtörött a napfény.
70. Az öröm itt fenn fénylik; föld szinén lent
Csak mosolyog; de árnyba is boronghat,
Szomorúság a szíven ha erőt vett.

tokra volt oszolva. Az ottani püspök Gorzo, egész csoport ferrarait, kik ghibellin létökre városukból menekültek s a feltrói püspöknél kerestek oltalmat: kiszolgáltatta őket a ferrarai helytartónak, ki mindnyájokat megölette. Malta (helyesebben Marta, csakhogy a nevét, betűcserével így is szokták mondani és írni) bűnt elkövetett papok számára való súlyos börtön volt, némelyek szerint Viterbóban, mások szerint az Ezzelino által épített Cittadellában. E gyalázatos ténynyel a feltrói püspök guelf-párti hűségét akarta bizonyítani; de az akkori idő jellegét is mutatta, mely ilyesmitől nem riadt vissza!

61—63. — Tükrök, az ég boltozatán, azok az elsőrangú angyalok, kiket szeráfoknak, kherubinoknak és trónoknak ne-

73. „Isten mindent lát — s szíved abba olvad“
— Mondám — „te boldog lélek! úgy hogy semmi
Abból neked setétben nem maradhat!
76. Hangod, de hát, mely nem szünik részt venni
— Kik magokat hat szárnynyal burkolák be —
Ama szent lángok énekében, ennyi
79. Eleget mért nem tesz vágyamnak? Ámde
Kérdésedet se várnám én be, hogyha
Olyan hatással bírnék rád, mint rám Te“.
82. — „A legnagyobb völgy, legtöbb vizet fogva
Magába“ — ezzel indúlt meg beszéde —
„A föld-övedző tengerről nem szólva,
85. Tördelt partok közt, a nap ellenébe
Oly messze terjed, hogy délkörben áll ott,
Míg nyugaton csak a látkörre lépe:

veznek az egyházi nyelven, azok a legfőbb értelmiségek, mely az Isten akaratát magokba véve, azt visszatükrözik a világ-testek és a világrend mozgatásában, intézésében. Azért jónak látta itt e kemény beszédeket, melyeket az igazságos ítélet mondat vele a fentebbiekben.

67. A más öröm, egy új fény, melyet már előbb is látott, mint alább magát meg is nevezi, a marseille-i troubadour, később toulouse-i püspök Fulco, kit fentebb Cunizza oly nagy magasztalással mutatott vala be. (37—40. v.) Dante azért mer, mint már némileg ösmerőssel, bizalmasabban szólni s őt mintegy sürgetni a megnyilatkozásra.

82—87. — A fény-láng enged a Dante kérésének s megszólal. A vízzel tele legnagyobb völgy, az egész földet körülölelő világtenger után nem más, mint a Földközi tenger mély medre, mely tördelt partok közt (annyi félsziget, öböl, bemetszés!) nap ellenébe (nyugatról keletre), oly messze terjed, hogy mikor a Nap, keleti végén (Ázsiánál) már délponton áll, nyugoti végén Gibraltárnál) épen felkelőben van. Mily mesteri s mégis világos meghatározás!

88. Az a völgy engem partlakónak látott
Az Ebro s Macra közt, mely kurta közzel
Vet Genua és Toscana közt gátot;
91. A nap csaknem egyszerre megy le s jő fel
Buggiában és szülötte-helyemen,
Mely áztatá már partját véresővel.
94. Folcónak hitt a nép, mely nevemen
Ismert; s az ég itt úgy magába vette
— Mint az övét én egykor — bélyegem'.
97. Nem ége jobban a Belus-születte,
A Sicheus s Creuza bosszújára,
Mint én, míg fiatal hajam engedte;
100. Sem a Rhodope lánya, kit csúfjára
Demofoón megcsalt — és Alcidés sem
Mikor Jólét a szívébe zárta.

88—92. Most születése helyét írja le, Marseillet, mely egyenlő távolságban fekszik a Spanyolországból jövő Ebro — s az Olaszországból Genua és Toscana közt tengerbe ömlő (rövid folyású) Macra-folyók torkolatai között. Még szabatosabb meghatározást ad Marseille fekvéséről a 91—92. sorban azzal, hogy az Afrika északi partján Marseille-lel szemben fekvő Buggeiának csaknem egyszerre kél fel s száll le a nap, vagyis ugyanazon délkör alatt fekszenek. Valóban úgy is van: a Marseille délköre ugyanis a keleti szélesség 23^{0}, Buggeia pedig $22^{1}/_{2}{}^{0}$ alatt van. A 92. sorban arra a véresőre czéloz, mikor Brutus, a Caesar hajóhadát vezérelve, a Pompejus által vezérelt marseille-ieket erősen megverte Marseille közelében. (Caesar, Comment. de bello civ. Lib. II. Cap. 4—6.) — E csatáról Lucanus is szól (Pharsalia, Lib. III. 572, 573. v.).

96. Mint ő a földön egészen magába vette a szerelemnek Vénus-bélyegét, úgy fogadta magáénak az övét a Vénus.

97—102. — Három összehasonlítással festi Folco szerelme hevét. A Belus leánya Dido, kinek szerelme Aeneás iránt, egyaránt bosszantotta volt férjét Siccheust és Creüzát az

De nincs bűnbánat, itt mosoly van, és nem
A bűnön, a melyet már elfeledtünk,
De mely így végze: a gondviselésen.
Itt a művészet köt le, mely felettünk
Ragyog, — s a Jót, mely az alsó világot
A fentihez ragadja, készt követnünk.
De hogy betöltsem minden kívánságod',
Elméd ez égi körben mely után van:
Mondásaimhoz még egy mást adándok.
Szeretnéd tudni, ki az ama lángban,
Ki úgy szikrázik, épen itt mellettem,
Mint napsugár a tiszta víz-csillámban.
Tudd meg, Raháb van itt, nagy tiszteletben;
Körünkbe ő a legmagasb pecséttel
Fölvéve áll, megnyugva s ünnepelten.

Aeneás volt feleségét (mert özvegy volt mind a kettő). A rhodopei pásztorlány, Phillis, Siton thrák király leánya, kit Demofoón, a Theseus és Phaedra fia, szerelemmel s házassággal hitegetett, de hazájába Athenébe visszatérve, megfeledkezett róla s cserbe hagyta; a lány, bánatában felakasztotta magát. Alcides (Herakles apai neve) Joléba úgy beleszeretett, hogy a lányok fonójába ült s maga is fonogatott köztük.

103—108. — Szerelmi bűneit nincs oka megbánnia; azokról mások is megfeledkeztek; örvend a sors kegyének, mely őt idehozta

115—124. — Raháb, ó-testamentomi (Josué II. r.) jerikói rossz erkölcsű asszony, ki azzal szerezte meg az üdvösséget, hogy az igéret földének visszaszerzésére Józsuénak jó szolgálatot tett (kémeit elrejtette a poroszlók elől, ablakából kötélen lebocsátotta két kezével, aztán menekvő utat mutatott nekik) — s mindezt azzal a hittel, hogy az igéret földét, egykori ős-hazájukat, a Jehova rendelte és adta valóban a zsidó népnek. Raháb e jutalmát már Pál apostol is jelzi

118. Ez ég körébe, melyhez alig ér el
Földetek árnya, másoknál korábban,
Krisztus diadalánál vétetett fel.
121. Illett is őt valamely sátorában
Helyezni, pálmául, a diadalnak,
Mely nyerve az ő két keze után van!
124. Mert ő szerzé meg, első, az uralmat
A szent földön a Józsué számára,
Melylyel a pápák nem sokat gondolnak.
127. Te városod, a melyet az plántála
Ki Istennek első fordita hátat
S irigységének annyi könny lőn ára —

(Zsid. XI. 31) és Jakab apostol is említi (Jak II. 25). —Mivel az ó-testamentomiak közül való volt, a többi (keresztyének közül üdvözülteknél) korábban, a Krisztus diadalánál — a pokolra alászállt Krisztus által vitetett föl. — A 122. sorban: *pálmául* szóban szójáték van. *Palma* olaszul jelent pálmát is, diadaljelt — s kezet, tenyért is s azért érthető Jézus két vérző kezére a keresztfán, akár a Rahábéira is, melyekkel a Józsué kémeit ablakából kötélen leeresztette; akár mindkettőre, mert az eredeti szövegben így van: „con l'una ed altra palma“ — egyik és másik kézzel.

126. A szent földről levén épen szó, Dante jó alkalomnak találja, hogy itt a korabeli pápáknak oldalvágást adjon. A szent földet, melyet egykor Józsué hódított vala vissza az Izráelnek, a keresztyénségnek most visszaszerzésével a pápák (s a keresztyén államok) felhagytak. A visszafoglalt Jeruzsálem ismét elveszett, az utolsó pont Palestinában, Acre is elesett 1291-ben. Ezt a támadást a pápák ellen Dante, a hozzá beszélő Folcóval a következőkben is folytattatja.

127. *Te városod*, t. i. a Dante városa, Florencz; a költő, e setét hangulatában, szülővárosa alapítását az ördögnek tulajdonítja, ki Istentől legelőször elfordult s kinek irigylése okozta az emberek minden nyomorúságát; ennek tulajdonítja a liliomos aranypénzzel (fiorini) – ez átkos virággal

130. Termette s szórja az átkos virágot
Mely juhot és bárányt tévútra hajt,
Farkasnak adva át a pásztorságot.
133. Szent Írást, szent Atyákat nem ohajt
Olvasni egy sem, csak a Decretálét
Bújják, a mint szélök mutatja rajt'.
136. Ezt keresik, a pápa s kardinálék,
És gondolatjok nem száll Názáretre,
Hol Gábor angyal szárnyait nyitá szét.
139. De a Vatikán s Róma többi kerte
— Mely temetőül azoknak szolgált volt
A kik Pétert követték — majd egyszerre
142. Megtisztuland a rút paráznaságtól!"

— űzött vesztegetéseket, mely által a jámbor népet, az egyház juhait s bárányait farkasok (a pápák s főpapok) vezetése alatt tévútra viszik.

133—138. — Ezek, t. i. a pápák s kardináljaik, nem olvasnak bibliát s szent Atyákat, csak az egyházi törvényeket s ítéleteket (Decretálékat) forgatják szorgosan — mint annak lapjai széle mutatja; és nem gondolva Krisztusra s a Gábor angyal jelentésére.

139—142. — A Vatikán s a pápáknak (Péter utódainak) temető kertjei megvannak fertőztetve a kapzsiság, nyereségvágy s egyéb erkölcstelenség paráznaságaitól, de Folco Rómának mielőbbi megtisztulását helyezi kilátásba.

TIZEDIK ÉNEK.

1. Az első és nevezhetlen Erő, mely
Fiát szemlélve a mindkettejökben
Örökre olthatatlan szerelemmel,
4. Mindazt, mi elménk- vagy szemünkbe szökken,
Oly szép renddel teremté, nézze bárki,
Hogy gyönyör nélkül nézni lehetetlen.
7. Vesd hát szemed' föl, olvasó, belátni
Ama felső körökbe, ép a' pontban
Hol egyik mozgás a mást fogja vágni.
10. S ott kezdd csodálni, gyönyör-áthatottan,
Ama művész munkáját, a ki művét
Úgy szereti, hogy szeme mindazon van.

1. A Vénusból most a Napba emelkednek. Ámbár, az akkori Astronomia szerint, a Nap is a föld körül kerengő planéta volt, még is tudták, hogy a valódi planéták (bolygók), körülte is kerengenek. Ezért két kerengést tettek föl az égi testek mozgásában; egyet a bolygókét a nap körül, másikat az állócsillagokét s a napét a föld körül; a nap e szerint az állócsillagok közt az állatkörben (Zodiacus, Ekliptika, a nap útja) járt. Így a nap kettős s annál fontosabb jelentőséggel bírván a Világrendszerben: a költő itt megállapodik, hogy arról szóljon. Az Isten hármas személye van a teremtés munkájában feltüntetve: az első és megnevezhetetlen Erő (az Atya) fiát (a Krisztust) szemlélve mindkettejökben élő szerelemmel (Szentlélek) teremti s rendezi a világot.

13. Nézd, hogy a rézsút kör hogy válik ott szét,
Mely a bolygókat hordja, kárpótolva
Egész világ rájok szegzett figyelmét,
16. S ha pálya-útjok nem voln' meghajolva,
Sok menne kárba a hajtó-erőből
Az ég ürén és mintegy halva volna.
19. S ha több- s kevésbbé épen a kellőtől
Távolb esnék az elhajlás: úgy égen
Mint lenn a világrend zavartatnék föl.
22. Most, olvasó, veszteg maradj a széken,
S gondolkozzál azon, mit megkóstoltál,
Hogy örvendezz és ne fáradj ki mégsem.
25. Én tápot adtam, most te táplálkozzál,
Most arra fordúl gondom minden vágya
Mit írni kezdtem s ím tollam alatt áll.
28. A természet nagyobbik szolgalánya
Mely közli az ég erejét földünkkel
Míg az időt nekünk kiméri lángja,
31. Amaz említett részszel ím együtt kel
Most körfutásra a csavarkörökben,
Mikben naponta korábban tünik fel.

13. A *rézsút-kör:* melyen a planéták járnak. A zodiakus rézsútosan metszi az ég egyenlítőjét, s ha ez elhajlás nem, vagy nem épen ily szög alatt volna: a bolygók s egyéb csillagok járása megzavarodnék, már Aristoteles és Albertus Magnus csillagászati és világrendi nézetei szerint is.

22—24. — Dante egyik legrégibb s tekintélyes magyarázója, az Ottimo Comeneuto, helyén idézi itt a bölcsész mondatát: „Minden ember vágyik tudni a természetről, s ha vágyukat elérik és kielégíthetik: örömet okoz nekik s nem fáradnak bele. A tanuság megkönnyiti fáradságukat."

28. T. i. a nap.

31. Az állatkörrel, melynek most kos-csillagzatában áll a nap

34. S én benne voltam; de belé hogy' jöttem,
Nem vettem észre, csak a mint megérzi
Ember, eszébe ha új eszme szökken.
37. De Beatric', ki jóról jobbra nézni
Oly gyorsan készt s visz, hogy telő időnek
Nincs abba' semmi, bár parányi, részi,
40. S a mily világ, magából eredőleg,
Mi benn a Napban — hova most beléptem —
Nem szín, de fény által érezhető lett:
43. Művészet, ész, gyakorlat, bár segédem,
Nem írhatnám le úgy, hogy elgondolni
Bírnád; hihetsz csak, s vágyhatsz látni épen.
46. S ha képzetünkkel nem érünk utol mi
Oly magasságot: mit bámulni rajta
Hogy a napon túl szem nem bír hatolni?

(tavasz kezdetén) s vele együtt Dante és Beatrice is, kik most érkeznek oda

32 A nap járása, a Ptolemeus csillagrendszere szerint, csavarköröknek mondható — s most épen azon pontok egyikén áll, a hol az állatkör s a földkörüli (látszólagos) forgás körei egymással találkoznak Mivel most a napok hosszabbodnak, a nap mindennap korábban kel (s később megy le).

34 39. — A napba érkezés gyorsaságát s észrevehetetlen voltát az elménkben hirtelen támadó, mintegy észrevétlen szökkenő gondolathoz hasonlítja; azt a támadás pillanatában sejtjük, de csak teljesülésével jő tudatunkra Beatricének tulajdonítja e gyorsaságot Dante, a ki őt jóról jobbra, szépről szebbre oly gyorsan készti és viszi, a hogy az időbe — bármily parányiba — sem kerül.

40—45. *Világ*, fény értelemben; melynek szine nincs, csak a fény mértéke által lesz érezhetővé; de e benyomás, hiába művészet, ész, gyakorlat, nem lehet; hinni vagy látni, vágyni lehet, de elgondolni nem.

49. Úgy fényle itten negyedik csapatja
Az ég atyjának, a ki azt szünetlen
Mutatva' mit fuvall s nemz — jól lakatja.
52. És Beatrice szólt: „Borulj le menten
S hálát az angyalok napjának adj, ki
Kegyével eddig fölhozott imetten“.
55. Emberszív oly kész még hálákat adni,
S Isten iránt oly áhitatra gyúlva
Nem volt, miként én e szavak miatti
58. Felbuzdulásban, hogy elé' borúlva,
Egész valóm úgy rászegezve volt ott,
Hogy Beatric' is elhomályosúla.
61. Ő nem neheztelt; sőt rám úgy mosolygott,
Hogy mosolyától ragyogó szemének
Egységes elmém most ismét megoszlott.
64. Látám, a mint az élő, röpke fények
Koszorútánczba körülünk, — szavokra
Még édesbek mint fényre — eredének.

49—51. — *Az ég atyjának negyedik csapatja* üdvözült lelkek) — a Holdban, Merkurban, Vénusban láthatók után, ez a Nap. Az ég atyja, szüntelen mutatván a mint fuvall és teremt, őket kielégíti s mintegy jól akarja ez égi látványnyal. (A versben, az eredetiben is nehézkes kissé, a fordításban még inkább.)

58—59. — *elé'* borulva, *rá* szegezve az 56. sorban előforduló *Istenre* vonatkoznak.

63. *Egységes — megoszlott:* elmém, mely előbb kizárólag Istenre volt irányulva, most ismét megoszlott Beatrice s a többi fényességek között.

66. *eredének* t. i. *koszorútánczba* (65. s), a röpke fények, daluk még édesebb mint fényök Az állítmány kissé távol esik az alanytól, de ez Dantéval (az eredetiben) még gyakoribb mint nálam (a fordításban).

67. Latóna lányát látjuk így gyakorta
Magát övezni, oly sürű ködökben,
Hogy megszorúl körűle öve fodra.
70. Ég udvarában, honnan visszajöttem,
Oly gyönyöröknek sokasága van
Miket kihozni onnan lehetetlen;
73. S e fények éneke is ép' olyan!
S ki szárnyakat nem ölt, hogy fölrepűlne:
Némákól vár hírt róla csakugyan!
76. Háromszor lejtettek dallal körűl e
Fénylő napok minket, mint csillagok, ha
Lejtnek, szilárd gönczöljüket kerűlve.
79. Mint hölgyek tűnnek föl nekem, kik abba
Nem hagyják még a tánczot, néma csöndben
Várják csupán, míg új dallam riadna.
82. S egyszerre ily szót hallék egyikökben:
„A kegy sugára, melyben a valódi
Szeretet meggyúl s nő, szeretve, nőtten,

67. A hasonlat a holdat (vagy más csillagot is) körülvevő ama fénykörtől van véve, mely a csillag fényének a sugárzása az őt környező sürű ködökre, melyek „öve fodrát", t. i. dereka körét (egyenlítőjét) megszorítják; s a görög ἅλως-ról haló-nak vagy aló-nak neveztetnek. Latóna lánya természetesen a hold.

70. *visszajöttem*, t. i Dante ezt akkor mondja (írja), mikor az égből már visszajött a földre, hova az ég udvarában látott gyönyöröket lehozni lehetetlen.

74—75. — A látottakat elbeszélni senki sem tudja, s azért ki az égbe nem szárnyalva, azoktól felvilágosítást vár, annyi, mintha némáktól kérné azt.

76. Úgy forogtak Dante s Beatrice körül, mint tengelyök körül a csillagok.

82. Egyikökben, t. i. a fények közül. Mindjárt megnevezi magát.

84. A szeretettől nőttön nő.

85. Ha ennyire bir benned fokozódni,
Hogy felhozott e lépcsőn, a melyen
A ki leszáll, csak vissza kezd vágyódni:
88. Most korsaját szomjadtól kénytelen
Ki megtagadná, szint' olyan rab volna,
Mint víz, ha le nem fut lejtős helyen.
91. Vágysz tudni, mily virágokból van fonva
E koszorú itt szép hölgyed körül,
Ki téged fölsegit az égi honba.
94. Bárány valék ama szent nyáj közül,
Útján a melyet Domokos vezérle,
S melyben, ki rosszra nem tér, megkövérül.
97. Ez a ki itt mellettem áll, jobb félre,
Testvérem s mesterem volt, Kölni Albert,
S én — Aquinói Tamás voltam élve.

88—90. — Ez az Istentől átsugárzott szeretet oly erős, hogy a vágyó kivánságát meg nem tagadhatja, ha csak külső kényszer miatt nem kénytelen, mint a víz — ha elgátolva nincs — hogy lejtős oldalon le ne futhasson.

94 *Bárány valék* — szerény tagja a szent Domokos szerzetének.

96. E sornak bővebb magyarázatát a következő XI. énekben találjuk meg.

98. *Kölni Albert,* a Nagy (Albertus Magnus) a XII. század legvégén született s a XIII. elején tanult Paduában a Domokos-rend iskolájában. Kölnben s Párisban szolgálva, nagy hírre emelkedett; 44 éves korában a szerzetben Vicarius, két év múlva a németországi Domokos-rendűek provinciálisa, majd regensburgi püspök; de öreg korában visszatért kölni zárdájába, hol 87 éves koráig, holta napjáig maradt, szemlélődő életet folytatva. Mint bölcsész Aristoteles magyarázásával szerzett hírt magának, mint hittudós (az alább említendő) Lombardi Pétert követte. Inkább tudós polyhistor, mint önálló vizsgálódó volt s nagy olvasottsága miatt soroztatott kora első csillagai közé. Kegyességeért a római egyház szentei közé soroztatott.

100. Ha mind a többit vágyol hogy megismerd,
Beszédemet kövesd csak hűn szemeddel,
Körül hordozva végy e szent körön szert.
103. A Gratián mosolyából lövell fel
Itt ez a láng, ki mindkét forumon
Oly't végze, mit a paradicsom kedvel.
106. Ez meg, ki ép' itt fénylik balomon,
Péter, ki az egyháznak adta kincsét,
Ama szegény özvegygyel egy nyomon.

99. *Aquinói Tamás.* A középkor e legnagyobb scolasticusáról, az elsőrangú bölcsészről és theologusról, a *Doctor Angelicus*-ról, itt felesleges bővebben szólanunk; külön tárgyalván szellemét s hatását Dantéra Itt elég annyit, hogy a Nápolyi királyságban, Roccasiccában az Aquinói grófok családjából született s anyja és a világ csábjai ellenére állt a domokosi szerzetesek sorába. Először Monte Cassinoban tanult, aztán Párisban, majd Kölnben, hol Albertus Magnus tanítványa volt, kiről mint mesteréről beszél, utóbb a rend Definitora (magyarázó) volt, a minél magasabb rangra emeltetését visszautasította.

103. *Gratián,* Bolognában a szent Félix-zárdában hittanár, a Decretum Gratiani (az egymással ellentétben levő kánonok egyeztetése) írója, mely a Corpus Juris Canonici első kötete. E gyűjteményben a szorosan vett egyházjogi törvényeken kívül számos világi közjogi törvény is van, az egyháziakkal egyeztetve, úgy hogy mind a két (az egyházi és világi) forumot kielégítve a mennyben is tetszést talál.

107. *Peter Lombardus* Bolognában, majd Rheimsban tanult, 1155 párisi püspök, miután ott előbb huzamosb ideig tanárkodott. Tudományos hírnevét *Libri IV. Sententiarum* cz. theologiai munkájával szerezte, a melytől Magister Scientiarum nevet nyert. Különben egyszerű jámbor ember volt; jótékonyságáról is nevezetes. Nagy munkája előszavában többi közt így szólt: „Óhajtunk a magunk szegénységéből valamicskét — ama szegény özvegy módjára (Márk XII. 42) — vetni az Úr kincstárába“, erre czéloz Dante.

109. Köztünk ki legszebb, nézd az ötödik fényt
Ki hő szerelmet úgy lehell, hogy róla
Egész világ beszél s-be sem telik még!
112. Oly magas ész s oly mély bölcsesség szóla
Belőle, hogy ha igaz az igazság:
Nincs második, ki néki párja volna.
115. Nézd ama mécset ott, benn' az olaj láng
Mely lent a testben legjobban felfogta
Az angyalok mivoltát s szolgálatját.
118. Ott ama kicsi lángban, mosolyogva,
Az ős-keresztyén kor ügyésze; könyvét
Ágoston is tanusággal forgatta.

109—114. — Ez Bölcs Salamon, kit három kanonikus (ó-testamentomi) könyve, a Példabeszédek, Predikátor és Énekek éneke után méltán sorolhatnak az egyház tudorai (Doctores ecclesiae) közé. Különösen az Én. én., mely a legforróbb szerelem dicséneke, melyet először St. Victor Hugó (a középkori Mystikus Theologusok egyike) nevezett Krisztus nászénekének, jegyesével az egyházzal. Salamonnak páratlan s felülmulhatatlan voltát Dante az ó-testamentom (1 Kir. III. 12) Isten ama nyilatkozatából meríti: „Íme adtam neked bölcs szivet, úgyannyira, hogy hozzád hasonló nem volt előtted és utánad sem támad hasonló".

115. *Ama mécs:* Dyonisius Areopagita, az athenéi areopág birája, az őskeresztyén korszak egyik nevezetessége, kit még Pál apostol térített meg, Athenében prédikálása alatt. Később több vallásos s theologiai iratot tulajdonítottak neki, ki a monda szerint mint párisi püspök szenvedett vértanú-halált. A nevére írt munkák legnevezetesebbike: De coelesti et ecclesiastica Hyerarchia — mely főleg a mystikus iskola magasztalását nyerte meg, de az Aquinói T. szigorúbb iskolájánál is tetszésre talált. (Bővebben lásd az Első Mozgóról szóló hetedik fejezetben.)

118. *Ama kicsi láng* — „az őskeresztyén kor ügyésze" Orosius Pál, ki az ötödik század elején, a koráig terjedő világtörténelmi munkájában azt bizonyítja, hogy a római birodalmat

121. S ha lelki szemeid híven követték
Magasztaló beszédim' lángról lángra:
A nyolczadikra legszomjasb lehetsz még.
124. A minden jó szemléletében várta
Üdvét e szent szellem, míg csalfa voltát
Ama világnak — mások elé tárta;
127. A test, a melyből e lelket kiolták,
Számüzetés és vértanúság árán
Cieldoróban érte végre nyugtát.
130. Lásd ott tovább, lánglehelet sugárán
Izidor, Béda s Richárd szellemét, ez
Szemléletében emberin túl járván.

akkoriban ért csapásokat nem a kereszténység bevétele (a mint a pogányok állítják), hanem Róma bűnei okozták. E munkát St. Ágoston ösztönzésére írta, a ki nagy művében, De civitate Dei, azt használta is. Hogy Dante egy ily kisebbrendű lelket is sorol a nagyobb fények közé — jegyzi meg Philal. — azt „mosolygó kis láng" kifejezésével jelzi.

123–129. Ez a nyolczadik láng a nagy római senator Theodorik császár idejében, Böethius, államférfi, bölcsész — kinek néhány keresztyén theologiai munkát is tulajdonítanak. A byzanzi udvarral összejátszással vádolva, börtönbe vettetett, kínzásokkal gyötörtetett s ítélet nélkül, Theodorik parancsára, börtönében megöletett s Paviában a Ciel d'oro nevű szt. Péter templomában temettetett Börtönében írta nevezetes — s a középkorban nagy tekintélyben állt bölcsészeti művét *De consolatione philosophiae.* Ebből idézi D. a Pokol V. 121. 122. ama szép mondatot, mely az idézett helyen s annak magyarázatában megtalálható.

131. *Szent Izidor,* sevillai püspök († 636) az arianismus ellen Spanyolországban folytatott és sikeres küzdelméről nevezetes. *Béda,* jarrowi (Anglia) szerzetes († 735) hatalmas prédikáczióiról híres. Egy ízben, mondja a monda, beszédét „per omnia secula seculorum" szavakkal végezvén be, a templom falai *ámen*-t zúgtak rá; e monda, beszédének megrendítő hatását jelképzi. — *Richard,* a St. Viktor-zárdában

133. S az, a kiről most énrám visszanézesz,
Oly lélek lángja, mely — tudásra vágyva —
Fájt, hogy halála késik vinni révhez.
136. A Sigieri örökfényű lángja,
Ki némely kényes kérdést fejtegetni,
A szalma-utczán szállt tudós vitákba".
139. — Most, óramű gyanánt, a mely jelenti
Az Úr arája keltét, ki szerette
Urát korán „jó reggelt"-tel köszönti,
142. Fogózva egy kerék a más kerekbe,
„Tin-tin"-szavak oly édesen csendültek,
Hogy szeretet gyúl minden jó lélekbe:
145. A dicsteljes kar, látám, úgy lendül meg
S ád hangra hangot, oly kimért dallamban,
S oly édesen, hogy kedvesebb a fülnek
148. Csak ott lehet hol örök üdv s összhang van.

Párisban, a scholastikus és mystikus iskola egyeztetésére alakult theologus-kör legkiválóbb tagja. Dante, ki a két iskola közt lebeg s azok irányát magában egyesíti, méltán magasztalja e bölcset, ki a szentháromságról (De Trinitate) s egyéb könyveiben az „emberin felül emelkedő szemléletet" tanusít

136. *Sigieri* (vagy Siger) — „tudós, de hitetlen" — ki a párisi úgynevezett szalma-utczán, a hit „kétséges kérdéseiről" (az eredetiben „invidiosi veri" — gyűlöletes igazságok) tartott vitatkozásokat „questiones naturales" — „Impossibilia" s más czimek alatt. Ezért az egyházi közvéleményben eretneknek is mondatott; mert a XIII század vége felé élvén, mikor az egyház tanai ellen már megkezdődött a reactio s a reformatio már előkészíttetett: Siger 1278-ban a Du Vali dominikanus-prior elé meg is idéztetett eretnekségeért, de feloldatott a vád alól. Dante, bár hivő, maga is kedvezőbben itél felőle.

139. Itt az „angyali tudor" beszéde megszünik. *Az Úr arája,* az egyház ébredésekor zengő reggeli ének, hasonlatával jelzi Dante a lelkek fény-karának édes énekét.

TIZENEGYEDIK ÉNEK.

1. Oh te, halandók esztelen sok gondja,
Okoskodásod mily sikertelen, mely
Szárnyát alantas légkörben mozgatja!
4. Ez, egyenest csak joggal, amaz, elvvel
Törődik, ez papságra, uralomra
Vágy az, s erőszakot meg ármányt kedvell,
7. Rablásra az, polgári szorgalomra
Adja magát ez, testi gyönyörökre
Vágy s kimerül, ez tétlen nyugalomra!
10. Én, mind e dolgok nyűgét összetörve,
Beatricével e magasba szálltam
S dicscsel fogadtatám az égi körbe'.
13. S mikor mindenki, tőlünk különváltan,
A körbe, hol előbb állt, visszatére,
S úgy álla mind, mint gyertya a csilárban:
16. Én, ama fényben — mely előbb beszéle
Hozzám, mosolygva hallám (mialatt még
Mindegyre jobban növekvék a fénye):
19. „Sugáriba minél jobban tekinték,
Az örök fénynek, annál jobban érzem
Kivánatodnak forrását s értelmét.

1—12. — Dante magában való bölcselkedése, az emberi vágyak és törekvések hiábavaló ürességéről s értéktelen voltáról. Ellenben az a szellemi s erkölcsi törekvés, mely Isten utáni vágyban nyilvánul — dicsőségre s boldogságra vezet.

16. Ama fény, mely a többi lelkek ismét előbbi körükben elhelyezkedése után megszólal, ismét Aquinói Tamás.

Te kétkedel — s óhajtod hogy ismétlen
S tisztábban is kifejtsem szegrül-végrül,
Hogy azt megérthesd mit imént beszéltem:
Mikor előbb azt mondtam: *„megkövérül“* —
S azt mondtam ismét, hogy *„nincs második“*,
Jó lesz ha erre szóm még visszatérül.
Gondviselés, a mely uralkodik
Oly bölcseséggel a világon, melybe
Szem megvakul, de nem lát fenekig,
Hogy a menyasszony, kedvese elejbe
Menjen, ki őt magának, szent vérével
Jegyezte el, örömkiáltást ejtve,

22. Aquinói Tamás, az idvezült lelkek belátásával, észreveszi Dantén (bár ez annak kifejezést nem ad), hogy előbbi beszédének némely helyeit nem értette s azokra nézve bővebb felvilágositást óhajt nyerni.

25. Két ilyen hely bővebb magyarázatát kivánja Dante. Egyik, az Aquinói beszédének az a pontja, hogy a Domokosiak rendjében, a ki rosszra nem téved, *megkövérül* (X. 96). A másik, mikor Bölcs Salamon magasztalásában (X. én. 112—114) azt mondja róla, hogy

„Nincs második, ki néki párja volna“.

Erre a két szóra akar most magyarázatot adni.

28—42. — Aquinói Tamás, annak a magyarázatnak — melylyel a Domokos-rendről mondott szavait — hogy a ki abban rossz útra nem tér, *megkövérül,* akarja igazolni — hosszú bevezetést bocsát előre A nagy mondat első fele, egy közbevetett mellékmondattal van megnehezítve. A mondat ez volna: A gondviselés az uralkodása alatt levő világnak szolgálatára két fejedelmet rendelt, egy szeráfot s egy cherubot A közbevetett mondat: „hogy a menyasszony (az egyház) vőlegénye (a Krisztus) elé, ki őt szent vérével jegyezte el, magában is, de vőlegényében még inkább bízva járulhasson“, azért rendelte a szeráfot és a cherubot; ezek azonban nem valódi angyalok, hanem két istenes ember, mint alább kitünik.

34. Bízván magában s benne több hitével:
Két fejdelmet rendelt szolgálatára,
Ki egyik s másik oldalon kisérj' el,
37. Egyik merő szeráf volt, lángolásra;
A másik, földi bölcseségét mérve
Cherubi fénynek volt a ragyogása.
40. Most csak egyikről szólok, azt dicsérve;
A másik is van — mert akárhogy látod:
Együtt munkál mindkettő és egy végre.
43. Tupino s a patak közt, mely az áldott
Ubaldo bájos dombjától szakad:
Magas hegy-oldalon dús lanka áll ott,

43—48. — A tájkép, melyet D. itt ad, Assisi fekvésének költői s hű rajza, a mint a Perugia felől jövő utas szemébe tünik, az olajfákkal teljes termékeny hegyoldalon. E hegyfok két párhuzamos völgy közt fekszik. Egyik a Qualdo és Nocera mellett alárohanó Tupino-folyó völgye, másik az Apenninek egy magas pontján Gubbio mellett fakadó Chiasso völgye. E vizek, mellékpatakaikkal együtt, egyesülve, nyugot felé a Tiberbe folynak. Gubbio azonban születéshelye s püspöki székhelye szent Ubaldonak. A Tiberen túl pedig, középszerű magaslaton a tekintélyes Perugia városa fekszik, melynek a közeli magas hegyek havának fagyától s olvadásától függ változó hőmérséklete, különösen az Assisi felé vezető kapuja környékén a Porta Gole nevét viselő városrészen. Gualdo s Nocera miért siratják jármukat? a kommentárok erről különböző nézeteket tolmácsolnak Egyik szerint a kis városkák a guelfekhez szitó Perugiától szenvedtek, ghibellin rokonszenvük miatt; másik szerint Róbert nápolyi király nyomása alatt nyögtek; meg mások a két kis város baját csak kedvezőtlen fekvésök miatt a természettől s időjárástól kiállott káraiknak tulajdonítják. (Philal.) (Részemről a két első magyarázat bármelyikét elfogadhatóbbnak tartom a harmadiknál, tudva levén, hogy Dante a guelfeknek engesztelhetetlen ellensége s Róbert királynak legalább is rosszakarója volt!)

46. Honnan Perugia érez hőt s fagyat
A Porta Solén; a mögött siratják
Gualdo s Nocera súlyos jármukat.
49. Ez oldalon, ott hol meredek partját
Lankábbra váltja, született a földnek
Egy nap, minőt olykor a Ganges-part ád.
52. Ascezi nevet minek emlegetnek,
Kik erről szólnak, mert ez keves volna,
Szabatosabban mondták: Napkeletnek.
55. Keltétől még alig egy kis távolba',
Vigasztalását éreztetni kezdte
Nagy erejének, — a föld érze róla.
58. Már ifjan apja haragát érezte
Egy hölgy miatt — kinek, mint a halálnak,
Ajtót ki sem nyit, hogy azt beereszsze.
61. *Et coram patre* ő s Az egygyé váltak
A lelki szentszék színén és szeretve,
Még nőve napról-napra, híven álltak.

51. A Ganges partjánál kél fel nekünk a természeti nap.

52. *Ascesi*, így mondják népies kiejtéssel az Assisi városnevet; Dante itt azért használja e népies kiejtést Assisi helyett: mert az emlékeztet az olaszba a latinból átment *ascendere*-re, mely fölkeltet (a nap fölkeltét) jelenti.

58. *Már ifjan:* apja ellenére, ki őt nagyobb előmenetelt igérő polgári pályára szánta, lett szerzetessé, hol a szegénységi fogadalmat kellett letennie

59. *Egy hölgy miatt.* Allegoria; e hölgy, kivel örökre akarta összekötni magát, mint alább (74. s.) meg van nevezve: a szegénység.

61. *Coram patre,* érthető saját atyjára, kinek jelenlétében tehette le esetleg szerzetesi fogadalmát, vagy a püspökre, a kinek a kezébe tette le azt „a lelki szentszék czímén“. *Az:* a Szegénység, mint arája.

64. Mert első férjét elvesztvén, feledve,
S megvetve — ezeregyszáz s még több évig —
Várt, meg se kérve, a most érkezettre.
67. Hiába volt, hogy kinek hangja végig
Dörgé a földet, őt nyugton találta
Amiclas-szal, bár felhatott az égig;
70. Hiába volt, hogy oly szilárdan álla
S bátran, míg Mária alant maradt
Krisztust siratni s a keresztre hága!
73. De nem folytatva rejtett szavamat
Tovább: Ferenczet és a Szegénységet
Értsd már a hű szerelmes pár alatt.
76. Az egyetértés, a nyájas beszédek,
A szeretet, csodálat, s édes ábránd,
Alkalmat adtak szent s kegyes eszméknek,
79. Úgy, hogy a tiszteletre méltó Bernád
Először old sarút — s hogy el ne késsék,
Siet fölvenni a szent béke jármát.

64. *Első férjét.* A Szegénység első férje alatt a Krisztus értendő, kit a kereszten veszitett el; s utána — tovább mint tizenegy századig (Kr. után 1182-ben született Assisi Sz. Ferencz) várt a most elérkezettre, miután mindenki megvetette és senki sem kérte (lásd 59., 60. s.).

67-69. — Kinek hangja végig dörgé a földet: Caesar, kiről Lucanus írja (Pharsal. V. 527—531), hogy Amiclas nevű szegény halászt, kunyhójában bizton és nyugodtan találta, mivel a szegénységnek, veszteni valója nem levén, támadástól sincs mit félnie.

70—72. — A kereszten meztelenül függő Krisztust anyja is csak a kereszt lábánál siratta, míg a szegénység őt a keresztre is felkisérte. Hiába! mert mindennek daczára kérője nem akadt.

76—78. – Az allegoria folytatása, a szerzetes és a szegénység közötti viszony kedves és boldog voltáról.

79. Bernád nevű volt az első tanítványa, ki egy Péter nevűvel

82. Oh ismeretlen kincs, legjobb elégség!
Egid s Sylvester követék sarútlan
A vőlegényt, az ara úgy megtetszék.
85. Így járt a mester, mint atya, az útban,
És hölgye és egész családja véle,
Mind a szerény kötéltől átkaroltan.
88. Kislelküségből szemét sem süté le,
Hogy ő a Bernardo Péter szülötte
S mindenki megvetően néz feléje:
91. De Innocenttel fennkölten közölte
Szigorú szándokát s erős hitét,
S a rend első pecsétét nyerte tőle.
94. S hogy a szegény csoport növekedék
Annak nyomán, kinek mennyei ének
Jobban dicsérné csoda-életét:

a rend-alapító Assisi Ferenczhez csatlakozott. Bernád gazdagságáról mondott le; Péter előbb is szegény sorsával elégedett meg.

83. Egid volt a harmadik a rendben. Sylvester, már pap, a Szent Domján tiszteletére építendő templom javára köveket adott el Ferencznek, ki azok árát a Bernád pénzéből fizette ki; de Sylvester elröstelte magát s a pénzt visszavitte s maga is beállt a szegények rendébe.

87. A Ferencz-rendiek ma is fehér kötelet viselnek fekete szőrruhájuk derekán.

89. Assisi Ferencz apja Bernardo Péter volt, jómódú gyapjukereskedő, ki 1182-ben született fiát Jánosnak kereszteltette, de mivel ez, utazás közben franczia földön született, Francesconak hívta s ez a név maradt rajta. Ez a Ferencz magát alázatosan vallotta mindig a Bernardone Péter fiának.

91. Innocent (vagy Innocencz) e néven III. pápa, ismerte el először a Ferencz-rendet, melyet később (lásd a 98. versben) III. Honorius pápa erősített meg ünnepélyesen 1210-ben.

97. A második szép koronát nyeré meg
Honoriustól, égi sugalatra,
Szent óhaját az Isten-emberének.
100. S mikor a vértanúság szomja hajtva,
Ott a kevély szultán körüli körbe'
Hirdette Krisztust s követőit ajka:
103. Látván, a nép megtérni hogy mi dőre
S nyers még — hogy idejét ne töltse tétlen,
Csak visszatért az olasz legelőre.
106. Arno s Tiber közt a sziklás vidéken,
Krisztustól nyerte a végső pecsétet,
A melyet két évig viselt testében.
109. S hogy Annak, a ki rá ily nagy jó-tétet
Halmoz vala, magához venni tetszék,
Alázata méltó jutalma végett:
112. Testvérinek, kikre szállt az örökség,
Szerelmes párját nekik ajánlotta
S kéré hogy azt örökre hűn szeressék —

100—105. — Missionariusi buzgóságától sarkalva, néhány társával keletre ment a mahomedán- s pogányság térítésére; az egyiptomi szultán előtt, damietta melletti táborában hirdette Krisztus evangeliomát, de átlátva, hogy e népek még arra nem értek meg, csakhamar visszatért hazájába.

106—108. — Monda, inkább legenda szerint Ferencz már öreg korában 1224-ben az Alverna-hegy sziklái közé vonult vissza, hatheti böjtölésre — mint Krisztus a pusztában; s itt könyörgött a Megváltóhoz, éreztesse vele a legnagyobb testi fájdalmat, hogy hite megpróbáltassék. Kérése meghallgattatott s egyszerre két keze és két lába fején dárdaszúrást érzett s tagjai átszegezve véreztek; végre kebelén hasonló seb támadt. E jeleket haláláig (két évig) viselte testében. Ily nagy kegyelmet nyert Krisztusától, hogy a saját szent testének stigmáival jegyezte meg e hozzá vágyó hívét.

115. S körükből a nagy lélek ama honba
Vágyék, hogy azt érhesse mielébb el,
S „testére nem kell más hüvely“ — úgymonda.
118. — Gondold el már, ki volt az érdemével
Méltó társ, Péterként vezetni bárkánk'
Tengerdagályon czélhoz: biztos kézzel!
121. Ő volt az épen, a *mi* partriárkánk:
S hogy őt híven követve — ezt megérthetd —
Jó árút vittünk s jó nyereség várt ránk.
124. De nyája mind új tápra érze éhet,
S azt más úton nem érheté el, mint ha
Különböző új legelőkre széledt;

112—113. — *Testvérinek*, szerzete tagjainak; *szerelmes párját:* a szegénységet, melyet törvényül adott nekik.

117. Haldokolva meghagyta, hogy testét ne tegyék koporsóba, hanem temessék oda, a hova a legszegényebbeket — a kiknek nem telik koporsóra való költség.

118. A fentebbiekben az assisi Szent Ferencz magasztalását befejezve, ő (Aqu. Tamás) a Domokos-rend tagja, most a maga rendjének patriárkájára mutat rá, a ki érdemével méltó társa Sz. Ferencznek abban, hogy bárkájukat (az egyházét, a szerzetét, a Péterét) vezesse — vonatkozással a Péter halászbárkájára, kinek Krisztus azt igérte, hogy nem halakat, hanem embereket fog halászni.

123. Ezzel érthető — mondja Tamás Danténak — hogy ily vezérkormányossal élén s azt híven követve — jó árút visznek s jó nyereség vár rájok. Egy kereskedő-hajó allegoriájába öltözteti, az igazság, hit s szent cselekedetek terjesztését, mely az üdvösséget szerzi

124—129. — A szegénység fogadalmát tett szerzetesek — a központban, hol a zárdafőnök e fogadalmat szorosan fentartotta velök, nem szivesen maradtak s más vidéki zárdákba széledtek el; ott lazábban és szabadabban élve, kevesebb *lelki* táptól, soványabb szellemi tejjel tértek vissza.

127. S e vágyuk mentől távolabbra hivta
Távozni tőle juhait: aztán csak
Soványabb tejjel tértek aklaikba,
130. Jól járt a melyik — féltében e kárnak —
A pásztornál maradt; — de oly kevés volt,
Hogy nem sok posztó kelle a csuháknak!
133. És ha az én beszédem érthetőn szólt
S jól rászegezve volt a te figyelmed,
S ha abban elméd minden szót megfontolt:
136. Egy részbe' vágyad' teljesitve lelhet'd,
S láthat'd a fát s hajtásait tövérül,
Melyből a kámzsás neked így felel meg:
139. Hogy *a ki rosszra nem tér, megkövérül!*"

132. Megfogyván a létszám, kevesebb rendtag s a csuhákhoz kevesebb posztó kellett.

136. *Egy részbe* — t. i. Dante két kételye közül az elsőre nézve.

137. A fa, a Domokos-rend; a forgács az arról levált silány tagok.

138. *A kámzsás, il correger*, első jelentésében a helyreigazító, kijavító (korrigáló, corrector); de használtatik, a derekat szorító kötélről a kámzsás barát jelentésében is; így Aquin. Tamás magát nevezi annak, ki a kérdésre megfelel, hogy értelmezi a maga szavát: a ki nem tér rossz útra (a maga szent fogadalmától) megkövérül, t. i. lelkileg, erkölcsileg.

TIZENKETTŐDIK ÉNEK.

1. Az áldott láng alig hogy elvégezte
Az utolsó szót, és azonnal arra
A szent malom megint forogni kezde.
4. De még egy fordulót se tőn, mikorra
Egy második kör fogta azt be önként,
Hogy énekök s mozgásuk egybeforra.
7. Daluk, mely égi fuvolákon zöngvén,
Múzsa- s szirén-dalt annyival haladt túl
Mint visszaverődött fényt az első fény.
10. S mint gyönge felhőn a hogy párosan gyúl
Egyenközű s hasonszinű két félkör,
Ha szolgalányának Junó parancsol,

1. *Az áldott láng:* Aquinói Tamás.
3. *A szent malom:* a körül kerengö lángok (üdvözült lelkek).
7. *Daluk:* Dante itt egy akustikai jelenséget, a dalok hangját, a mennyei és a földi dalokét, egy optikaival, az eredeti s a visszaverődött fényekével hasonlítja össze. A következő hasonlatban pedig megfordítva.
10—18. — Itt az egymás körül forgó két fénykört, ama természeti jelenséghez hasonlítja, mikor a szivárványnak, magán belül, visszaverődésekor egy második halványabb szivárvány származik, mely lassanként úgy halványul s vész el, mint az epedő láng (ama nimfa) hangja, ki Narcissz szerelme után esengve s azt meg nem nyerve, magában úgy elemésztődött, mint a nap elemészti a ködöt s csak a visszhangban maradt fenn. A 16—18. sorok a szivárvány bibliai (mondai) eredetére czéloznak — itt tulajdonkép feleslegesen a főhasonlathoz toldva.

A belső származván külsőbbikéből,
(Az epedő láng hangjaként, a kit
A szerelem, mint nap ködöt, emészt föl)
Hogy jóslanának mind a népnek itt,
Hogy több özönvíz nem jő már a földre,
Mint a kötés Noéval köttetik:
Akép fűződék mikörűlünk körbe
A két fűzér, amaz örök rózsákból,
A külső így felelvén a belsőbbre,
Aztán, a mint a körtáncz- s ünnep-tábor
— Egyforma lévén nyájasságuk s kedvük —
A daltól és a versenyragyogástól
Egyszerre és egy akarattal megszünt,
Mint a szemek, egy akarat mozgatván,
Egyszerre nyilnak és zárulnak együtt:
Az egyik fény szivében szó hallatván,
— Mint delejtű keresve csillagot,
Önkénytelen fordúlnom kelle hangján,
S kezdé: „Szeretet, melytől szép vagyok,
Késztet beszélnem a másik vezérről,
Kiért enyémre oly díszt raktak ott.
Méltó, hol annyi szó volt egyikéről,
Legyen a másikról is — mint a hadban,
Részök legyen egykép a harczi bérből.

26--27. — A szemek mozgása s a kettőnek egyszerre felnyílása és lezárulása ugyan önkénytelen, de belső szükségből ered, mint itt a két fénykör körtánczának s éneklésének egyszerre megszünése.

28. E fény, mint alább kitünik, a Ferencz-rendből való Szent Bonaventúra, ki Aqu. Tamásnak a megérdemelt kölcsönt visszafizetni akarva, Szent Domokos dicséretére szólal meg.

37. Krisztus hadserge, a melyet újabban
Fölfegyverezni sokban állt — s a zászló
Nyomába gyéren indúlt s még lassabban,
40. Midőn királya, az örök országló,
Gondoskodék a habozó seregről
— Kegyből csupán, nem minthogy arra méltó —
43. S mint mondtam, az arát segitni kelt föl:
Kiküldé két hőst, kiknek szava, tette,
Új serget gyűjte az eltévedtekből.
46. A tájon, hol a szellő lágy lehellte
A zöld lombot kihajtja és kitárja,
Míg Európát újra öltöztette,
49. Közél ahoz, hol a hullámok árja
Embertől a napot elrejti gyakran,
Oly messze terjedvén ki láthatára:

37. Bár a középkor előző századaiban a keresztyénség egész népek tömeges áttérésével s megkeresztelkedésével számban nagyon gyarapodott, Krisztus valódi hadserege, az igazán hivők, részint az eretnekségek, részint az erkölcstelenség s hitetlenség gyarapodása által nagyon elfogyatkoztak s azt újra összegyűjteni a Krisztus zászlója körül, nagy fáradságba került s mégis lassan ment.

40. Midőn királya, Krisztus, a határozatlanul habozó s kételkedő seregnek (nem mintha érdemelné, de kegyelemből) két hőst — Szent Ferenczet és Szent Domokost — külde vezérül. ezek — szóval, példával — hittel és szeretettel újra szervezték és helyreállitották Krisztus hadseregét.

43. *Az arát:* az anyaszentegyházat, Krisztus aráját.

46. A táj, mely itt oly költőileg van leírva, Spanyolország, hol legelőbb zsendül meg a tavasz s a télen át megmeztelenült természetet, jelesen Európát, újra zöld mezbe öltözteti.

49. Spanyolország nyugoti partján, mely az Atlanti óczeán végetlen láthatárára néz, hol a tenger távola emberi szemek elől elrejti a lemenő napot. Dante a *gyakran elrejti*

52. Áll a szerencsés Callaroga ottan,
Melyet nagy pajzson oroszlán védelmez,
Felülkerülve itt, ott elnyomottan.
55. Itt született a szent szívnek szerelmes
Jegyesse, szent és bajnok is egy névben,
Barátnak kedves, ellennek félelmes.
58. Teremtve úgy, formában szint' eképen,
Élő erővel már is úgy megtelve,
Hogy terhes anyja is próféta légyen.
61. S mikor az eljegyzése fölszentelve
Lőn a szent kútnál, a hit közt s közötte
S egymást az új pár üdvvel idvezelte:

szavakat úgy érti-e, hogy a téli napforduló (deczember 21) körül, délibb vizekbe megy le s azért nem látható azon a tájon, melyről szó van, vagy hogy a nyár derekán a nap lementét azért nem látja ember, mert D. azt a vidéket lakatlannak gondolja: Philal. eldöntetlen hagyja. — Scartazzini szerint Dante Péter (a legrégibb magyarázó) e sorhoz azt jegyezte meg: „posito, quod aliqui essent deorsum" — a mi azt látszik jelenteni, hogy némelyek *lentebb* laknak s azért nem láthatják.

52—54. — Callaroges, Sz. Domokos szülővárosa Castiliában. Castilia és Leon egyesített czímere egy két részre osztott paizson; egyik részen felül egy vár, alatta egy oroszlán, az alsó részen megfordítva, felül egy oroszlán s alatta egy vár látható.

56. A mily kegyes, oly bátor és kérlelhetetlen a hit dolgában és védelmében.

60. A legenda szerint Domokos anyja, teherviselése alatt azt álmodta, hogy gyermeket hord méhében, eb-alakút, szájában égő fáklyával: ez mintegy jóslat, az eb az egyház hű őrzőjét, a fáklya az általa terjesztendő világosságot jelentvén.

61—63. — A szent kútnál (a keresztségben) lőn eljegyezve a hitnek; s mint ő a hithez, a hit is hozzá hű maradt, megerősítve őt élete küzdelmeiben.

64. Akkor az úrnő, a ki szólt helyette,
Álmában látá a csodás gyümölcsöt,
Mely tőle és utóditól eredne.
67. S hogy az legyen a mily formát felöltött,
Egy lélek szállt le innen, kijelölve
Saját nevét, hogy néki adja kölcsön.
70. Domokosnak nevezték; és felőle
Úgy szólok én is mint művesről, Krisztus
A kit dologra küldött a szőlőbe.
73. Úgy is jelent meg, mint volt küldve, Krisztus
Munkása — s úgy ébredt első szerelme,
Első parancsra, melyet ada Krisztus.

64. *Az úrnő* (ki öt a keresztvízre tartotta s érette a fogadalmat letette), szintén álmot látott, a gyermek homlokán fénylő csillagot látva, mely az egész világra fényt hint, nemcsak maga, hanem az általa alapitandó rend (s abban utódai) által is.

68. *Egy lélek szállt le innen:* mennyből Mondják, hogy a szent anyja Johanna, szülése előtt kilencz éji vigiliát töltött a Silosi Szent Domokos apát sirjánál, segitségért könyörögve, hogy szerencsés szülése legyen. E vigiliák egyikén a Szent megjelent neki s megvigasztalta, hogy oly fiút fog szülni, ki tudományban s életével az egyháznak nagy szolgálatokat teend. Az anya hálából a szent apát nevére Domokosnak kereszteltette fiát. Ez a monda, Dante azonban úgy veszi föl, hogy az égből megjelent szent maga adta saját nevét a gyermeknek. A *Dominicus* név jelentése ugyanaz mint a görög *Küriakos* (Czirják) az Úré.

71. Krisztus egyik példázatában, A gazda — az Úr — egykor a fiát, másszor munkásokat küld szőlejébe munkálkodni. (Mát. XXI. 28. — Márk XII. 1. — Luk. XX. 9. stb.) Ez közmondássá vált: „Munkálkodni az Úr szőlejében“.

74—75. — A kereszteléssel nyerte az első parancsot; első szerelme: a kisded első eszmélete.

76. Dajkája gyakran lelte őt merengve
A földön fekve — mintha mondta voln' ott,
Bár szót se szólt — „ezért jövék e helybe".
79. Oh édes apja — igazába' Boldog,
Oh édes anyja, — igazán Johanna,
Azok vagytok ti, a mi névre szóltok!
82. Nem, a világnak a mint tészi annyia,
Az Ostiai s a Taddeus nyomába' —
De mint kinek szerelme a szent manna!
85. Ő nemsokára, nagy tudóssá válva,
Munkálni kezdte szőlejét immáron;
A mely kiszárad ha nincs jól munkálva.
88. S a Széktől — mely előbb nem oly siváron
Bánt a szegénynyel (nem a bűne néki,
Azé, ki rajt' ül s túl csap a határon!)

77. *Ezért jövék e helybe,* alázatosságot és önkéntes szegénységet jelez a földön fekvése.

79—81. — Édes apja neve Felix (boldog) volt; édes anyjaé Johanna (kegyelemmel teljes).

83. Az Ostiai püspök s bibornok, Susai Henrik, a XIII. században élt s derék (gyakorlati s nem hittani) könyvet írt az Egyházi törvények Decretalis könyveiről. Taddeus (Alderotti) kiváló physikus, bolognai tanár, az akkori természettudósok legkitünőbbike, s Aristoteles Ethikájának (latin) forditója. Villani (VIII. 66) így ír róla: „Ez időben (1303) halt meg a bolognai Taddeus mester, a ki — bár florenczi születésű, bolognainak mondatik, ott működvén, a keresztyén világ legnagyobb physicusa". — Mind a ketten világi érdekeket szolgáltak tudományukkal s nem a szent mannát keresték.

88. T. i. a pápai széktől, mely előbb (az előtti századokban) nem volt oly zsaroló, mint már a Dante korában, az általa s a vele a Paradicsomban beszélgető szentek által is annyit s oly keserűséggel emlegetett romlottság és kapzsiság

91. Két- s háromtól ő hat diját nem kéri,
Sem megürült egyházak javadalmit,
Non decimas, quae sunt pauperum Dei;
94. Nem ő; csak engedelmet: viadalmit
Vívhatni a világgal a vetésért
Melynek huszonnégy gazdag sarja hajt itt.
97. Aztán erővel s tudással foglalt tért
Apostoli teljhatalommal — s mint a
Folyam, a forrástól vett sürgetésért,
100. Rohan a bérczről, úgy ő — elborítva
Eretnek törzseket, annál hevesbben
Az ellenállás mint jobban kihívta.
103. És patakok eredtek, nem kevesben
Áztatva úgy a katholikus kertet,
Hogy növevényi kivirúltak szebben.

korában. E romlottságban a pápák után a püspökök is elmerültek. Dante itt az általa annyira gyűlölt s annyiszor megbélyegzett VIII. Bonifáczra gondol első sorban.

91—93. — Ő, t. i. Szent Domokos, nem kér kettőtől, háromtól, úgynevezett „szent czélokra“ hatnak a diját, hogy a többletet magának tarthassa; nem kér üresedésben jött egyházak javadalmainak élvezését; nem az Isten szegényeit illető tizedeket.

96. A huszonnégy buzgó hithirdető közül tizenkettő a X. ének 96. és következő verseiben — a többi tizenkettő alább — ennek a XII. éneknek 127. s köv. verseiben van elősorolva és bemutatva.

101. *Eretnek-törzsek* alatt első sorban a már ekkor — nem ugyan Spanyolországban, de Délfrancziaországban s különösen a Provence-ban, erősen mozgó Albigenseket érti; másodsorban átalában a hitetleneket, mint oly terméketlen fákat, melyekre Krisztus ítélete áll, hogy minden fa, mely gyümölcsöket nem terem, kivágatik és tűzre vettetik. (Mát. III. 10.—VII. 19.)

103. A patakok, a Domokos-rend gyorsan szervezkedő s gyara-

106. Ha egyike tehát a két kereknek
A szekérben ilyen volt, a szentegyház
Védelme, hogy félt tőle az eretnek:
109. Gondolhatod, milyen volt az az egy más
Melyről Tamás, mielőtt ide léptem,
Oly szeretettel szóla mint hites társ.
112. De pályaútján a legszebb hely épen,
A kör magassa, úgy el van hagyatva,
Hogy csak penész van a borkő helyében.
115. Utódi, kikre örőke maradt, a
Nyomába lépvén, oly nagyot fordúltak,
Mi elejöket hátraforditotta.
118. De majd kitünik, hogy az elvadúlt mag,
Rossz műveléstől csak gyomot terem, mely
Sír, hogy előtte csűreik bezárultak

podó rendházak, melyek alapitójuk heves és olykor erőszakos tevékenységét egyre szélesbedő körre vitték át, a katholikus egyház felvirágoztatására.

106—111. — A két kerék egyike Sz. Ferencz, a másika Sz. Domokos; amarról Aquinói Tamás beszélt oly szeretettel — erről most Bonaventura beszél hasonlóképen.

112—117. — Mind a két rend addig felelt meg hivatásának teljesen, míg alapitóik álltak a kör magaslatán s magok vezették sergeiket; haláluk után utódaik elsatnyultak (borkőből, mely a bor erejét táplálja, penész lett, mely azt megrontja) s örökébe lépve alapitóiknak, a czélnak hátat forditottak s rendeltetésöket megtagadták, mint ha a kerék megfordul s ellenkező irányban megy.

118—120. — Jézus ama példázatának szavai szerint „Szedjétek össze először a konkolyt és kössétek kévébe, hogy megégettessék: a gabonát pedig takaritsátok be az én csűrömbe (Mát. XIII. 30)“ — a hivatásukról megfeledkezett rossz papok sirni fognak az itélet napján, hogy ők az Úr csűreiből kizárva, az örök tűzre vettetnek.

121. S ki lapról-lapra olvas figyelemmel
A könyveinkben: sok lapot talál ott,
Min irva áll, hogy *így szoktunk mi evvel.*
124. De nem lesz Acquasparta sem Casál ott,
Hol az irásba ily dolgok jöhettek:
Egy szigorítá, más enyhébbre válott.
127. Én a Bagnoreggióból eredettnek
Nevét Bonaventurát tartom magamnak,
A kis gondok helytt nagyokat végzettnek.

122. *Könyveinkben* alatt Bonaventura a saját Ferencz-rendének emlékkönyveit, illetőleg történetét, mintegy naplót érti. A Ferencz-rendiek között, alapítójuk Sz. Ferencz halála után mindjárt szakadás támadt. Már következő főnök, Ferencz közvetlen utóda, a Cortonai Illés maga is s rendtársai nehezellették a feltétlen szegénység fogadalmának túlszigorát s a főnök azon mindjárt könnyített is tényleg, miért a Paduai Szent Antal IX. Gergely pápánál panaszt emelt ellene s a pápa őt hivatalától meg is fosztotta; s a Szent Ferencz végrendeleti parancsait feloldhatlanoknak jelezte. Azonban később III. Miklós pápa *Exit qui seminat* kezdetű bullájában módot nyujtott a magában e miatt meghasonlott rend ügyének kiegyenlítésére, megengedvén, hogy a rendnek két különböző rendtartású osztálya legyen: egy szigorúbb s egy enyhébb. A következő rendfőnök, Aquasparta (1289) alatt ismét lábra kapott a szabadabb életre törekvés — mikor a szigorú főnök feddő szavára, a lazább életű tagok azt felelték: már ezt így szoktuk; de alatta kihágásokat tenni még sem mertek. Később a Casalei Ubert – a rend legszigorúbb tagja, társainak rendbontásai ellen, az enyhébb szabályzatú *Fratres Communales* között is 25 kihágás s a III. Miklós bullája ellen 10 sértés miatt panaszt adott be a rend főnökéhez. A kihágásokban a toscanaiak mentek legtovább: egy részök ki is lépett a rendből s a ki benmaradt is csak elnagyolta kötelességeit.
127—130. Fidanzai János, szerzetes-nevén Bonaventura, 1221-ben Bagnoreggióban, Orvieto mellett született s 1243-ban lé-

130. Illuminat s Ágoston is itt vannak,
Derék-kötéssel Istennek baráti,
Elsői közt a mezítlábas hadnak;
133. Velök Szent-Victor Húgót is itt látni;
Itt Mangidor' s a másik Péter még, kit
Huszonnégy könyve hirdet, a Hispáni

pett a Ferencz-rendbe, theologiai képességét Párisban nyerte a híres Hales Sándor alatt, ki róla azt mondta, hogy „oly jámbor és ártatlan, mintha Ádám benne nem vétkezett volna". Mestere helyét, tanárul, ő foglalta el később; 1265-ben a rend generálisa lett; azután albanói bibornok-püspök s 1274-ben a lyoni conciliumon halt meg a kegyes és nemeslelkű X. Gergely pápa oldalán. Theologiai felfogásában a gyakorlati mystikus irányt követte a szemlélődő scholastikus irány ellenében. Tisztán mystikus műveiben s fejtegetéseiben a legfőbb mystikus S. Victor Richard nyomdokain haladt. Erre czéloz a kifejezés, „hogy kis gondok helyett nagyokat végzett" — nem foglalkozva világi dolgokkal s érdekekkel, csak az „egy szükség dolog" — az üdvösség forgott mindig eszében.

130. Rieti Illuminatus, szent Ferencz egyik meghitt tanítványa s az egyiptomi szultánnál kisérője. Mikor a szent (a XI. 106—108. jegyzetben említett sebeket kapta, azt kérdezte Illuminatatól, kell-e, ha valakin titkos csoda esik, azt másokkal is közölni — ez azt felelte, igen — mert ily csodát Isten nemcsak az illetőért, hanem másokért is tesz, hogy tudják s bámulják Isten hatalmát és kegyelmét; e bölcs feleletért kapta Felvilágosított (illuminatus) nevét. — *Ágoston.* nem az ismeretes hasonnevű szent, de Ferencz legelső követői s hű tanítványai közül való. Az Ottimo Commento szerint mind a kettő író is volt, bár munkájok nem maradt fenn.

133. *Szent Victor Hugo,* Blankenburg gróf, 1097-ben született, tehát Szent Ferencz és rendje előtt; a párisi Sz. Victorzárda növendéke, tehát a nagy mystikus tanítványa s követője. — *Mangidoro* (máskép Comestor) Péter 1164-ben a

136. S Natán proféta s Chrisostom van még itt,
Az Aranyszájú, s Anzelm és Donáto,
Ki nem kicsinylé űzni nyelvészségét.

párisi egyetem kanczellárja. Később nyugalomra a St. Victor zárdába vonult, hol 1179-ben halt meg, minden vagyonát a szegényeknek hagyva. — A másik Péter, ki Hispáninak neveztetik, Julianus lissaboni orvos fia, orvosi tanulmányain túl theol. és bölcsészeti tudományokat is végzett. Bragai püspökké s később (1273-ban) bibornokká s tusculumi püspökké lett; s végre XXI. János névvel római pápává; de a méltóságát csak nyolcz hónapig viselte, 1276-ban meghalván: szegényeknek s tanuló ifjaknak és szűkölködő egyházaknak segélyezésével sok jót tett. Orvostudományi munkáin kívül főleg Summae logicales cz. művéről lett nevezetessé.

136. Miért van itt *Nathán próféta* (ó-testamentomi, I. Sám. XII: 1. 9.) — és Chrisostomus *Aranyszájú Szent János* a Kr. u. negyedik századból, az ékesen szólásnak, szóval s írásban nagymestere: egymás mellett? — Philaletes úgy véli: mert a föld hatalmasainak (Dávid királynak az, ez Eudoxia császárnénak) szemébe bátran mondottak kemény igazságokat!

137—8. — Szent *Anzelm* szül. Aostában (1034), könnyelmű ifjúsága után szerzetesnek állt be a bec-i zárdában, a hol prior s 1078-ban apát lett. 1093-ban Canterbury-i Érsek s ott 1109-ben halt meg. Szigorú igazságú, erkölcsi méltósággal és szelídséggel. A scholastikus iskola tulajdonképeni megalapítója. Erős hittel, még is érezte annak szükségét, hogy a kijelentett igazságokat, a vallást, az értelemnek is bizonyítani kell, a bölcsészet által, mert bár a hit minden bölcselem fölött áll, de a bölcselem is képes annak igazságát érvekkel megerősíteni. Főművei a *Monologium* és *Proslogium*. Irányát s alapigazságait Aquinói Tamás nagy művében, a *Summa Theologiae*ban fejtette ki legtökéletesebben. — Donatus, a középkor legnagyobb grammatikusa, melynek tanára volt Rómában a Kr. u. negyedik század közepén. Dante azért sorozza a grammatikát a művészetek

139. Itt Rabanus s a mellettem világló
Joákhim is, Calábria apátja,
Ki jós lelkével a jövőbe látó.
141. Dicséretet szórnom ily sok barátra:
Tamás testvérnek lángoló beszéde
S jósága gyújtott engemet is lángra,
144. S kisére mind e társak összesége“.

közé, mert az a trivium és quadrivium (középiskola) két „művészete“ (artes) közt az első sorban áll.

139. *Rabanus Maurus* 766-ban született Mainzban; szerzetes lett Fuldában, honnan Toursba küldetett; hol a híres Alcuin tanítványa volt. Majd Fuldába visszatérve, ott a zárdai iskolában tanár volt; 842-ben zárdába vonult s kizárólag a tudományoknak élt — végre mainzi érsek lett s 856-ban halt meg.

140. *Joákhim*, Calábria apátja. Tudós és kegyes férfiú. „Jövőbe látó“ annyiban, hogy műveiben királyokról, császárokról, pápákról s az Antichristus uralmáról jósolgat. Ez utóbbiról jelesen azt, hogy már meg van születve s Rómában fog uralkodni. Ezt Dante szívesen magyarázta gyűlölt ellenségére VIII. Bonifáczra, kit szeretett antichristusnak nevezni; holott VIII. Bonifácz, e jóslat keletkeztekor (1190-ben) még meg nem született!

TIZENHARMADIK ÉNEK.

Képzelje el, ki azt, a mit most láttam,
Felfogni vágyik, s tartsa meg a képet,
A mint leírom, kőszikla-szilárdan.
Tizenöt csillag, mely az ég-vidéket
Különböző ponton derűsre festi,
Áthatva fényök a legsürűbb léget;
Képzelje el a szekeret, mely esti
S nappali boltján úgy elfér a mennynek,
Hogy fordulásra szabadon ereszti;
Képzelje el a kürt száját, a melynek
A kezdőpontja ama tengelyvégen,
Mely körül az ős-mozgások kerengnek:

1. Dante itt egy képet alkot s ad elő a csillagok állásáról arról a pontról nézve, a hol most állanak (a Napban) áttekintve a látható egész égboltozatot.

4—6. — A képnek első vonása az ég legfényesebb csillagainak, különböző pontokon szétszórt csoportja, összesen tizenöt, elsőrangú csillag — melyek oly fényesek, hogy a legsürűbb levegőt is áthatják, tehát mindenkor láthatók.

7—10. — Aztán a gönczölszekér, a nagy medve hét csillaga; e csillagkép körül nincs oly csillagsürűség, hogy éjjeli (látható) fordulásában környezete által akadályozva legyen.

10—13. — A kürt, a kis gönczöl (vagy kis medve), mely igen hasonló a gönczölszekérhez, de kürtalakú is, melynek tágas torka a két hátulsó kerék, szája (a hol fújják) pedig a rúd vége, a kürt kezdőpontja, mely a sarkcsillag, mely vége annak a képzeleti tengelynek, a mely körül az egész

13. Magából oly két jelt irván az égen,
Mint a Minosz leánya — a halálnak
Fagyát mikor érezni kezdte épen;
16. És sugaraik egymásban valának,
Mind kettejöknek, úgy hogy ez előre,
Az hátra látszaték, hogy fordulnának.
19. S a jelzett csillagképletről, körűle
Hű képet alkotand, s a kettes tánczról,
Ki pontomon nézésbe elmerűle.
22. Mert a mily lassan a Chiána vánszorg:
Az ég forgása mindent úgy előz meg,
Hogy képzetünk sincs olyan gyorsaságról.

ég és világ ős-forgása van. A kis gönczöl-csillagzatnak csak rúdja vége — a sarkcsillag — és az ezzel szemben levő hátulsó kerék jövén számításba: s két — a nagy gönczölszekér hét – s az elsőrangú tizenöt: összesen 24 csillag alkotja a leírt csillagképet.

13—18. — A krétai király Minosz leánya (14. s.) Ariadné, kit Bacchus isten nőül vett s neki a földi élet helyett isteni halhatatlanságot adott, de mikor Ariadné meghalva, a halhatatlanságba költözněk: Bacchus levette fejéről a koszorút s halhatatlansága jeléül az égre helyezé a csillagok közé. Ehhez a koszorúhoz hasonlítja Dante a két medve-csillagzat körforgását a közös tengely körül; e két csillagzat tengelyei (a szekerek rúdjai) egymással szemben, de egy vonalban vannak; azért forgásuk olyan, hogy az egyik szekér rúdjával előre, a másik hátrafelé megy.

19—21. — E sorok összefüggése a fentebb leírt csillag-képlettel, az 1., 4., 7. és 10. sorokban van, hogy a ki az ott mondottakat elképzeli s eszében tartja: a csillagok állásáról s a két gönczöl kettős forgásáról hű képet alkothat magának.

22. A Chiána, most kiszárított mocsár s lecsapolt folyó, a Dante korában még mocsáros talajon át lassan vánszorgó folyó volt, Arezzó vidékén.

25. Bacchusról itt, Paeánról ének nem zeng,
Csak ama három isteni személyről,
Emberivel kik *egyben* megegyeztek.
28. Táncz s ének aztán megszűnik; egérül
Mindannyi szent láng ránk szegzett szemében
A gondról gondra üdv s megenyhülésül.
31. Ez egyet-értő szent valók csöndjében
Megszólal egy fény, mely Isten szegénye
Csodás történetét mondá el nékem.
34. S így szóla: „Most, hogy ki van egyik kéve
Csépelve, magva csűrbe takarodva,
Mást cséplenem hajt hő szerelmem éhe.
37. Véled, hogy a kebel, melyből a borda
Kivétetett, alkotni bájos arczot,
A melynek ínye, hajh, kerüle sokba!

25 Pogány énekek itt az égben s csillagaiban, nem zengenek, hanem csak a Szent Háromság-Isten dicséretei, ki három személye közül egyben, (Krisztusban, a Fiúban) isteni természetét az emberivel egyesítette.

30. *A gondról gondra:* a mennyei lelkeknek örömük telik abban, ha az emberi gondokat eloszlathatják — s ha egyet eloszlattak, mindjárt akad egy más, a melyet feloldhassanak.

32. *A megszólaló láng* ismét Aquinói Tamás, ki fentebb (a XI. énekben) Assisi Ferencznek, ennek az Isten önkéntes szegényének, csodálatos történetét oly szépen elbeszélte volt.

34. 35. — A Dante két kételye, vagy általa meg nem értett rejtélyek közül (hogy a jó magaviseletű szerzetesek megkövérülnek, s hogy Bölcs Salamonnak párja sem előtte, sem utána nem akadt): az elsőt Sz. Tamás már megoldotta; most a szeretet ösztönzi, hogy oldja meg a másikat is, a mit következő beszédében teljesít is.

37. *A kebel:* Ádámé, kinek bordájából alkotta Isten a bájos arczú Évát, kinek inye, a tiltott almára vágyva, összes maradékainak oly sokba került.

S a másik is, keresztjén, mely a harczot
Megvíva, vérze s elégtételével
Minden bűnért lefizeté a sarczot:
Mind azt a fényt magába nyelheté el
Mit bírni emberterményszetben jog van,
Attól ki mindkettőt szülé lehével;
Bámulsz azért azon, mit föntebb mondtam,
Mikor azt mondám, hogy ahoz hasonló
Nincs második, az ötödik fénypontban.
Nyisd most szemed' ki, mit vágyok mondandó:
S meglátod, hogy hited s az én beszédem
Valóban úgy áll, mint kör a központho'.
A halhatatlan — s halandó, egyképen
Csak annak az örök eszmének árnya
Mely nemz, szeretve: Istenünk az épen.

40. *S a másik*: Krisztusé, ki az emberiség összes bűneiért vérével fizette le a sarczot (az eredetiben: lenyomta az ítélet mérlegét).

43—48. — Véled, folytatja megkezdett okoskodását, hogy az Istentől ajándékozott fény, mi embernek juthat, ki van merítve, az említett kettővel (Ádámmal s Krisztussal)? azért csodálod, hogy Salamonról azt mondtam, hogy nincs párja? — Az ötödik fénypont, t. i. Salamon volt, a Tamás által bemutatottak közül.

49. *Kör a központhoz;* a kör területének minden pontja, bármily távol egymástól, sugaraik a körpontban mind összeérnek.

52. Innen a 87. versig fejtegeti Aquinói Tamás a maga állításának igazságát, tételének helyes voltát. Messziről kezdi; de nyomon jár s a Dante (ki nem mondott) kételyére a feleletet tulajdonkép csak a 90. s köv. versekben adja meg. Az eszmemenetet mint átalában a hasonlókat a Paradicsomban) nehéz követni; de egyes helyek szükséges magyarázatával azt megkönnyíteni igyekszünk. Halhatatlanok a lelkek, angyalok s minden rendeik, az örök mozgás törvényei, s mindaz, a mi közvetlen teremtetett; halandók az

55. Mert az az élő fény, mely kisugárza
Ama lámpából, melytől el se válhat,
S a szeretettől sem, mely bele szálla
58. Jósága által, a mely mind a hármat
Úgy egyesíti, bár kilencz alanyban
Mely mindazáltal örökre *egy* állag.
61. Így száll alább és egyre alantabban
A legvégső hatályra — így születnek
Csak rövid éltű képződmények abban;
64. S ezek alatt csak oly valók értetnek,
Mik az időben, magtalan vagy maggal,
A kerengő világtól úgy nemzetnek.
67. Viaszuk, s mely azt ellátá alakkal,
Nem mind egyforma s az eszményi bélyeg,
Színén kevesb vagy több fénynyel tör által.
70. Innen van, hogy ugyanegy fa nemének
Gyümölcse jobb vagy rosszabb; s nem egyforma
Észszel születnek emberi egyének.
73. Ha a viasz is mind tökélyes volna
S az ég is a hatályból mit se' vesztett,
A bélyeg is egykép ragyogna róla;

időleges, másod teremtmények, melyekről a 61–66. versekről van részletesebben szó.

55—57. — Az élő fény a Krisztus, a lámpa — melyből kisugárzott — a teremtő Isten, a szeretet a Szent Lélek.

58—60. — *Mind a három:* a Szent Háromság; a kilencz alany, a kilencz égkör s az angyalok kilenczedik rendje (cherubok, szeráfok stb) — de a kilencz, mint a három is, örökre *egy* állag (substantia).

61—66 — L fentebb az 52. jegyzetben.

67—69. — E képződmények, mint formálható viasz, különbözők s a bennök ható erő is különböző tökélyben nyilatkozik bennök.

74. Az ég, tulajdonkép, hatályából sohasem veszt, csak nem alkalmazza azt teljes mértékben.

76. De a természet is csak úgy képezhet,
Mint a művész, hogy alkot műveket,
Bár tudja módját, de a keze reszket.
79. Azért, hol Ige s forró szeretet
Alkot, az ős erőtől szentesítve,
Tökéletes a mű csak ott lehet.
82. Egy ízben igy adott a földnek szinte
Tökélyes embert a teremtő lélek,
Így lőn a Szűz is megtermékenyítve.
85. Azért helyeslem nézeted' s dicsérlek,
Hogy embernek természete sohsem volt
S lesz oly tökélyes, mint e két személynek.
88. S ha nem folytatnám, mit eddig ajkam szólt,
Azt kérdenéd: ‚miképen mondhatám hát,
Hogy a világ nem láta még hasonlót?'
91. De mit most nem látsz, szemed azon átlát
Csak nézd: ki volt ő és mely ok sürgette
Hogy e parancsra: ‚Kérj!' fölnyissa száját.

76. Természet alatt itt a szó tulajdonképi értelmében veendő, a mint maga szüli s képezi a tőle származó másodfokú terményeket (v. ö. 64—66).

79—81. — Az Ige: Krisztus, Szeretet: Szent Lélek, Ős-erő: a teremtő Atya; tehát a teljes szentháromság összeműködése kivántatik, hogy a mű tökéletes legyen. Így jött elő Ádám, közvetlen Isten kezéből; így Krisztus emberanyának megáldott méhéből.

91. Most vezeti át a szent bölcselkedő, Dantét a felvetett kérdésre: miért mondta Salamonról, hogy mása nem volt?

92—96. — Dávid halála után, fia — a még fiatal Salamon ült apja királyi székébe. Királyi hivatásáról elmélkedve, mikor elszunnyadt, álmában Isten jelent meg s így szóla hozzá: „kérj a mit akarsz, hogy adjak neked!" Salamon pedig felele: „Íme, gyermek vagyok s nem tudok az én népem előtt járni. Adj azért a te szolgádnak bölcs szivet, hogy

94. Nem szóltam úgy, hogy meg ne érthessed te
Hogy — mint király, bölcs lenni — áhított csak,
Hogy oszt' tökéletes király lehetne,
97. A mozgató erőket és azoknak
Számát nem kérdé sem azt nem kereste:
Szükség s esetleg együtt mire jutnak?

tudja ítélni a te népedet, hogy tudjon választást tenni a jó és gonosz között." Tetszék e beszéd az Úrnak és monda: „Mivel nem kértél tőlem hosszú életet, sem gazdagságot, sem ellenségeid lelkét, hanem értelmet az ítélettételre: íme úgy cselekszem. Adok neked bölcs és értelmes szivet, úgyannyira, hogy hozzád hasonló ne volt előtted és utánad sem támad hasonló" (1. Kir. III. 5—12). Ebben a bizonyításban — mely csak azt mondja, hogy Salamon nem *mindenben tökéletes ember*, hanem tökéletes *mint király* — csak az a különös, hogy Dante ne ismerte volna az ó-testamentom imént idézett szép kifejezését; de Dante itt csak azt akarta megvilágítani, hogy Bölcs Salamon e szerény kivánságot azért intézte az álmában őt kérésre biztató Istenhez, mert ennek czélja volt, mintegy próbára tenni a hozzá folyamodót, önzésből vagy népe javára kéri-e Isten segedelmét? s e kéréssel alkalmat adni Salamonnak önzetlen kivánatának bebizonyítására.

97—102. — Salamon csak kormányzási bölcseséget kért Istentől, népe javára; nem oly bölcseséget, mely elvont, nehéz kérdések megoldásával törődjék, olyanokkal, a mikkel elmélkedő bölcsészek foglalkoznak. Például: melyek s mily számmal vannak a világot mozgató őserők (97. 98. v.); vagy, hogyha egy szükségkép bekövetkezendő dologgal szemben egy esetleg van, összeütközésök eredménye a szükséges lesz-e? — a mire Plato igenlőleg, Aristoteles tagadólag felel; vagy feltehető, hogy egyetlen forrásból (erőből) mint elsőből ered minden mozgás? a mit már Aristoteles igenlőleg oldott meg; vagy a félkörbe írandó háromszög (úgy értve, hogy az alap a kör átmérője, a csúcs pedig a kör bármely pontja lehet: a mire a felelet

Sem: *si est dare primum motum esse.*
S hogy a félkörbe háromszög, a melyben
Derékszög nincs, beírható-e? — ezt se.
Ha hát, a mit mondék s most kiemeltem,
Megjegyzed: a királyi bölcseség lesz
Fő-jó, melyet nyilammal czélba vettem.
S ha most szemet „nincs párja“ szómra szegzesz:
Belátod, hogy csak királyokra mondtam —
Az volt sok, jó kevés, de egy se' mint ez.
Ekép különböztess hát mondatomban,
S így összefér hiteddel, a mely első
Apánkban és mi Fő-Örömünkben van.
Legyen ez ólom, lábadra nehezlő,
Hogy lassan mozdúlj, fáradtként, mi válasz
Kell, ha mit nem tudsz: tagadó? igenlő?
Mert a bolondok közt is hátul áll az,
Ki egyik úgy mint a másik esetben
Igen s Nem közt ítélet nélkül választ.

az, hogy ily háromszög, bármely pontján van is a csúcsszöge, ez csak derékszög lehet. Oly scholastikus kérdések, melyekkel a philosophusok, geométrák stb. foglalkoznak; de Salamon, a király, ezekkel nem törődött.

106. Hivatkozás a X. én. 114. sorára, hol Salamonról azt mondotta (Aqu. Tam.), hogy „nincs párja“.

109. Ádámban és Krisztusban való hitünkkel összefér, Salamont a királyok közt páratlannak tartani.

112. Tanulság, hogy ha valamit nem értesz meg s nem tudsz felőle egyszerre határozni, ne hamarkodd el ítéletedet; gondolkodva, mérlegelve lassan haladj s fontold meg, igent vagy nemet mondj-e? E példa legyen mintegy lábadra kötött ólomsúly — mely késleltessen gyors ítélethozásodban vagy elhatározásodban. „Mert a bolondok közt is —“ stb.

118. Mert megesik, hogy a gyors itélet nem
Helyes, de már a hamis úton járva
Az észt a hajlam tartja megkötötten;
121. Még többször az, hogy indul egy irányba
S nem arra fordúl merre indula:
Igazságot keres, de nem találja.
124. Nyilt példa erre soknál több vala:
Parmenides, Melissus, Brissus s mások —
Kik elindúltak — s nem tudták hova.
127. Így tett Sabell', így Arius s az a' sok
Bolond, kik az Írásnak csúfja végett
Elfintorítják természetes arczok'.

120. Inkább elfogultság a kellő megfontolás nélkül elfogadott előitélet iránt.

125. Parmenides, Melissus: az elzai — Zeno-iskolabeli bölcsészek. Parmenides a Xenophanes tanítványa; tantétele, hogy a lét nem teremtetett és változhatatlan, minden önmagából eredt. Melissus a Parmenides tanítványa, samosi eredetű. Brissus, a mathematikusok ábrándjának, a kör négyszögűsitésének (quadratura circuli) a kergetője.

127. Sabellius és Arius a híres eretnekek Sabellius afrikai eredetű, ptolemaisi presbyter, a harmadik században Kr. u. Tagadta az Istenben a három személy lételét, állítva, hogy a Fiú és a Szent Lélek csak időleges megnyilatkozásai Istennek a teremtésben és a megváltásban, s munkájuk befejeztével az egy Istenbe visszatértek. — Arius, alexandriai presbyter, ki a Fiút az Atyával egyenlő hatalmúnak, de tőle különböző természetűnek és lényegűnek vallotta, mely tantétel adott alkalmat a „különböző és ugyanazon lényegűség (hetero-úsian és homo-úsian)“ hitvitára s az ős-keresztyénség majdnem két pártra szakadására; mi majdnem három századig tartott; míg végre conciliumi és zsinati végzéssel az arianus hittétel eretnekségnek bélyegeztetett s hivői üldöztetés alá vétettek.

130. Még nem találom érettnek a népet,
Ítélni; olyan, mint ki gabonáját
Lábán becsüli, mikor meg sem érett.
133. Mert láttam én, a tél egész szakán át
Dermedni, fagyban, száraz csipke-bokrot,
S aztán kinyílni bájos rózsa-szálát;
137. S láttam hajót, a mint a hullám-fodrot
Gyorsan s vígan szegdelte tenger-hosszon,
Mit, révbe' már, az ár magába sodrott.
139. Ne higyje Márton gazda s Berta asszony,
Hogy mert ezt lopni, azt áldozni látta:
Azért az ítéletbe beláthasson.
141. *Az* fölkelhet, *ez* elbukhatik — hátha!"

130—138. — A nép, nehéz és elvont — kivált hitbeli kérdésekben ítélni sohasem elég érett; azért ily kérdésekben mindig csak a tudomány lehet illetékes biró. A hitben magában felsőségi kény nem gyakorolható az egyéni érzelemre s meggyőződésre. Aquinói Tamás azért igazat mond: de ennél további következtetést ebből le nem vonhat. A 133. és 136. s köv. sorokban foglalt költői hasonlatokra is ugyanezt mondhatjuk. A 138. versben a *Mit* szó helyesebben *Melyet* volna, t. i. hajót.

139—141. — E népies nevek azt jelentik, hogy a nép értelmetlenségéről fentebb kimondott igazságot kiáltó példával igazolják. A hit főtétele az üdvösség; ember abba be nem láthat, csak Isten ítél. Az áldozó farizeus ép oly kevéssé bizonyos, hogy idvezül, mint a Krisztus mellett kereszten függő lator, hogy elkárhozik!

TIZENNEGYEDIK ÉNEK.

1. Középtül a körig s körtől középig
Mozog a víz kerek edényben, a' hogy
Belül- avagy külről kapá lökésit;
4. Elmémbe úgy jő véletlen, s ki sem fogy
A mit most mondok, mihelyest Tamásnak
Szava a szent fényből megszűne szintúgy.
7. De ím Beatricének s a szent társnak,
Hangjok hasonlatából kivehetni
Hogy hölgyem az, ki így eredt szólásnak:
10. „Ím ez szeretne, noha nem jelenti
Szóval se nektek, gondolatba' sem még,
Egy új igazság gyökerére menni.
13. Mondjátok néki: vajjon e fényesség
Mely lényetekből súgárzik ki néktek,
A milyen ím most, úgy marad-e mindég?

1—9. — Aquinói Tamás elhallgatott s most mindjárt Beatrice szólal meg. Bár hangja mind a két üdvözült léleknek hasonlatos (8. v.). Dante felismeri, hogy más-más beszél; s e benyomást a kerek edényben levő víznek különböző irányokból támadó mozgásához hasonlítja. Beatrice *szent társa* (7. s.) természetesen Aqu. Tamás.

10. *Ím ez:* t. i. Dante, kinek Beatrice gondolatait olvassa, óhajtásait megérti szó nélkül is — s tolmácsolja.

11. Dante nemcsak szóval nem fejezte ki óhajtását, de még gondolatban sem szövegezte azt s azért csak Beatrice találja el.

13—18. — Dante szeretné tudni, hogy e fényesség, mely a

16. S ha megmarad, mondjátok azt is még meg:
Hogy' lesz, ha láthatókká lesztek újra,
Hogy még sem árt az a látó érzéknek?"
19. Mint kik örömtől hajtva s felbuzdúlva
Táncz közben annyira neki hevűlnek,
Mozgásuk élénk, dalukat láng fújja;
22. Úgy a beszédre akként élénkül meg
A szent kör itt és új örömre gyúlad,
S kerengve, dallon kél magasztos ünnep.
25. Ki már azon busúl, hogy itt kimúland,
Hogy ott fön éljen: nem sejti, az áron
Az örök harmatban hogy megujúland!
28. Az örök-éltű Egy, Kettő, meg Három,
A háromban, kettőben és az egyben,
Korlátlanúl ül az örök kormányon.
31. S megzendül itt az ének három versen
A szellemek közt, oly dicső dallamba'
Hogy minden érdem méltó díjat nyerjen.

szenteket rejtő lángból kisugárzik, vajjon ha megdicsőült testöket felöltendik s abban láthatók lesznek, megmarad-e akkor is; s ha megmarad oly fényesnek, nem lesz-e egymás szemének is elviselhetetlenül vakitó?

19—23. — Már többször láttuk (s volt mondva is), hogy a boldog lelkek örömüket találják abban, ha kérdeztetnek s felvilágosítást adni, gyönyörükre válik. Így most is Danténak Beatrice által tolmácsolt kérdése oly örömre ragadja a hármas szent kört, mint a tánczosokat a táncz s kerengés — úgy hogy ők is új tánczra lendülve, „kerengve s dallva" egész ünnep kél közöttök.

27. Az örök harmat: a mennybeli üdvösség.

28. Az Egy, Kettő, Három: a szentháromság s annak személyei egyenként és összesen is — uralkodnak (mivel közöttök meghasonlás úgy sem lehet).

34. S a kisebb körben, legdicsőbb csillagba'
Zendűlni hallék hangot, oly szeliden,
Mint Máriához szólt az angyal hangja,
37. S így válaszolt: „Paradicsom ölében
A milyen hosszan tart az öröm-ünnep:
Szerelmünk így ragyog sugár-mezében.
40. Világosság kiséri lánghevünket,
E hév a látást — s ez oly véghetetlen,
Mint a kegy, mely becsünk felett kitüntet.
43. S ha újra a dicsőült lelki testben
Leszünk: személyünk annál kedvesbbé lesz,
Ruházkodjék annál is fényesebben,
46. Minél több fényt ad ingyen kegyelméhez
A legfőbb Jó, oly égi fényt nekünk,
Mely minket, őt meglátni, képessé tesz:
49. Ahoz arányban nő szemléletünk,
És nő a hév, mely lángját nyerte onnan,
Nő a sugár, melyben fürödhetünk.

33. *Hogy minden érdem* minden egyes léleknek érdeme, jutalmát nyerte társainak összhangzó énekében.

34—36. — S *a kisebb* körben — t. i. az először alakult körben, mely körül utóbb alakult a második vagy külső, tehát nagyobb kör. Amabban volt, az Aquinói által bemutatott fények (dicsőült lelkek) közt amaz ötödik, a legfényesebb, bölcs Salamon — a ki most megszólal, oly szelid, édes hangon, a mely a Máriát mennyei hírrel üdvözlő Gábor angyal hangjához volt hasonló.

37—50. — Salamon igenlőleg felel a Dante vágya szerint Beatrice által föltett kérdésre: megmarad-e a lelkek mostani fénye, a test feltámadása után (a dicsőült test felvételekor is) s ha meg, nem lesz-e vakító egymás szemeinek? Megmarad, mondja, sőt Isten növekedő kegyelme által még fényesebb lesz — de a szemek is annyira erősbek, hogy Isten (a legfőbb fény) látását is elviselhetik.

52. De mint a szén, melyből a láng kilobban,
Izzó tüzével ezt felül haladja
És látható voltát megtartja jobban:
55. Akép a fényt, mely lelkünk sugárzatja,
Legyőzi majd a test, dicsőbb szépségben,
Bár most a földnek nyom még súlya rajta.
58. És még se fáradunk ki ennyi fényben,
Elég erős lesz amaz új test szerve,
Bár mily gyönyör hogy petyhüdtté ne tégyen".
61. S oly hirtelen kiálta s oly egyszerre
„Ámen"-t a két kar: meglátszék, mint vágynak
Hogy elhalt testét lelkök visszanyerje.
64. Nem magokért tán, de apák- s anyáknak
S a többi kedviért, kiket szerettek,
Még mielőtt örök lángokká váltak.
67. S ím körülöttök az előbbieknek,
Új kört, hasonló fényűt gyúlni láték,
Mint láthatár ha kipirúl körösleg.

52—54. — Tény, hogy ha izzó szénből kilobban a láng, amaz fénylőbb a lángnál s látható marad a lángban is. A következő hasonlat, hogy a dicsőült test fénye felülmulandja a mostani fényt, helyes — annyira, mint a következő három sor (58—60) magyarázza a feltámadandó testnek, minden fényt (Isten látását) s az abból eredő gyönyört is elviselni képes erejét.

65. Némelyek úgy értik s magyarázzák e sorokat, hogy az üdvözült lelkek földi szeretteikért, nem azok viszontlátásáért várják a feltámadás napját, hanem mert azok lelkeit esetleg még a purgatoriumban, a tisztulás fokán vélik lenni, a minek a végitélet napja véget vetend. Philaletes azonban egyszerűbbnek véli azt a magyarázatot — hogy — mivel az idvezültek legfőbb gyönyöre mások örömét látni, szeretteiknek is a testi feltámadással növekedendő boldogságát óhajtják.

68. *Új kör:* az előbbi két körhöz, még a Napban levő többi

70. S mint kora estén, éj ha lé se' szállt még,
Új s új csillámok lobbannak az égen,
Hogy azt se tudni, igaz-e vagy játék:
73. Úgy tünédéztek a szemembe nékem
Ez újabb lények, koszorút alkotva
A más kettőnek a kerületében.
76. Oh szent fuvallat égi sugárzatja,
Mely hirtelen s ragyogva tűnt szemembe,
Hogy nem tűrhetve, elvakúlt miatta.
79. S Beatricét oly szépnek s égi kedvbe'
Látám, hogy őt, a többi látottakkal,
A közt hagyom — mi el van már feledve!
82. Erőt vevén, szemem' fölnyitni halkal:
Magam' hölgyemmel egyedül találtam,
Magasb üdvkörbe helyeztetve által.
85. Jól észrevettem, hogy magasbra szálltam:
Ama csillag kigyúladt mosolyán,
Égvén a rendesnél rőtebb világban.

üdvözültek lelkeiből, amazok örömében osztozni, egy harmadik (legkülső) kör képződik, hasonló csillag-fényekből. E külső kör, fényével, a horizon szélén elterjedő piros körvonalhoz hasonló.

76—81. — Már láttuk egyszer, a napba emelkedőben, hogy Beatrice arczának növekedő fényétől Dante úgy elvakult, hogy azt emlékében sem tarthatta meg. Most, újra magasabbra, a Mars körébe, szállva ez ismétlődik s itt az a kérdés támad: a harmadik csillagkör keletkeztét még a napban látta-e Dante, vagy már a Marsban. Valószinűbb ez utóbbi, mert ez s a Beatrice fényének az emelkedés általi növekedése okozta a Dante elvakulását a növekedő fénytől — s egyszerre mind a Beatrice, mint a többi látottak (a két előbbi kör s e harmadik) eltüntek előre e pillanatban — s az elfelejtett dolgok közé merültek. A következő sorok is azt bizonyitják (83), hogy magát Beatricével egyedül (t. i. másodmagával) találta.

88. S szivem teljéből s ama nyelv szaván
Mely mindnyájunkban egy, ez új kegyéhez
Az Úrnak, méltó lánggal áldozám.
91. És már is érzém, szivem tűzhelyén, ez
Új áldozat-lángok még el sem égtek —
Hogy jól fogadták ott, mit szivem érez.
94. Mert új lángok, oly fényesek s oly rőtek
Tüntek fel két sugár közt, hogy kiáltám:
„Oh Héliosz! mi széppé tetted őket!"
97. S mint sarktól sarkig a tejút, kiválván
Sok nagy s kicsiny csillagtól, átfehérlik,
Hogy bölcs se' tudja mit gondolni láttán:

87. *A rendesnél rőtebb:* a Mars a többi csillagoknál, a napnál is vörösebb szinű; ezért nevezték Marsnak, a véres harczok istenének a nevéről.

88. *Ama nyelv:* az érzés és gondolat nyelve, mely szavak s a nyelv különbsége nélkül, mindnyájunknál egy.

94—96. — Dante az új lángokat első tekintetre csillagoknak vélte — melyek két sugár: az imént elhagyott nap s a most elért Mars közt fénylenek, amattól fényöket, ettől rőt szinüket nyerve; *Héliosz*, a nap neve; némelyek, a zsidó istennevek egyikével (a *Éli*-vel) azonosítják, de a nap neve (Héliosz) mellett e magyarázat felesleges.

99. A tejút mivoltával a bölcsek sincsenek tisztában. A Pythagoraeusok, meg Anaxagoras és Demokritos föltevéseit Aristoteles megczáfolta, de az ő föltevése se valószinűbb amazokénál. Mindenik föltevés lényege, hogy egy az égben a csillagokkal történt nagy katasztrófa idézte elé a tejutat. A pythagoraeusok szerint, mert a nap a Phaetonmonda következtében, megváltoztatta addigi útját s új utat törve magának, temérdek csillagot összemorzsolt; Anaxagoras és Demokritos szerint a föld árnyéka veszi el a tejút csillagaitól a nap fényét. Aristoteles szerint az egyetemes égforgás okozza a tejút halványságát, azért, mert épen annak közelében vannak a legragyogóbb csillagok.

100. Úgy illeszkedtek, Mars egész mélyéig
E fény-világok a szent jelben össze,
Mint kör-metszők egymást keresztben érik.
103. Emlékem itt képzelmemet legyőzte,
Úgy lángolván fel e kereszten Krisztus,
Hogy méltó kép nincs eszméimnek közte.
106. De a ki fölvevé s követte Krisztus
Keresztjét: fáradt voltomat kimenti.
Látván, mi hajnal-fényben úsza Krisztus!
109. S kartól karig s alantról a legfenti
Pontig szaladt a sok fény, sziporkázva
A mint egymást, találkozván, érinti.
112. Itt egyenest s görbén, majd tétovázva,
Majd gyorsabban, kis és nagy testparányok
Látszottak (arczuk mind szebben sugárza)

Ez érthetetlen magyarázatra maga Dante kimondja a Convitóban, hogy ennek érthetetlensége Aristoteles művei különböző s gyarló fordításaiból származik (Philal. XIV. én. 16. jegyzete).

101. *Szent jel:* a kereszt. A körnek egymásra, a középponton át egymást függőleg metsző két átmérője keresztet alkot. E két vonalon helyezkedtek el a szent fények, a Marsban látható idvezültek fényei.

104. A szent fényekben a kereszten, Krisztus képe tünt fel; de a költő, ezt bár látta s emlékezetében bírta, költői képzelete azt szavakban, versekben visszatükröztetni magát képtelennek érzi. (Jegyezzük meg, hogy Dante itt ismételve alkalmazza hármas rímül a Krisztus nevét változatlanul. Bizonyára a Krisztus neve iránti tiszteletből, kinek nevére mást nem szabad rímelni.)

106. De Krisztus híve s követője e hiányt (fáradt voltát) kimenti s maga is a költővel együtt érzi.

109. *Kartól karig,* t. i. a kereszt két karjának egyik végpontjától a másikáig. A lelkek (a fények) a kereszt aljától legfelső csúcsáig vannak elhelyezkedve.

112—117. — A fénylő kereszt körül „egyenest és görbén, této-

115. Mozogni ama fényben, mely az árnyat
Szegélyezé: – s a' mit az emberek
Eszök- s művészetökkel fölhasználnak.
118. S mint hegedű és hárfa zengenek
Sok húrral, összhangzón, annak fülébe
Ki dallamuk' nem is értette meg:
121. Úgy itt, a sok csillagnak összegébe'
Oly dallam környezé itt a keresztet,
Mely elragadt, a hymnuszt bár nem értve,
124. Hogy az dics-ének, olyasmit éreztet,
Mikor ezt hallám: „kelj föl s győzz!“ belőle,
Mint a ki hallja, de nem érti ezt meg.
127. De hallva csak, oly lángra gyúltam tőle,
Hogy lelkem olyat mind maig sem érzett,
Mi engem ennél több gyönyörrel tölte.
130. Szavam talán kelletinél merészebb:
Hogy gyönyörömet ama szép szemekben,
Hátrább teszem, mikbe oly vágygyal nézek;

vázva és gyorsan“ röpködő testparányok képlete abból van véve, mikor a teljes vagy aránylagos setétbe vagy homályba, egy ponton behatoló napsugárban, a levegőben különben észre nem vehető porszemek röpködnek, seregesleg sürűn. Nyári hőségben becsukott ablaktáblán egy kis nyílást engedve a napfénynek, e jelenséget gyakran láthatjuk.

125. „Kelj föl és győzz!“ régi hymnusznak töredékben fennmaradt szavai. Azért mondja Dante, hogy hallja csak, de nem érti, ki levén e szavak összefüggésökből szakítva.

130. Dante magát vádolja azzal, hogy Beatrice szép szemeiben való gyönyörét, itt hátrább tette s elmulasztotta, a látott fénycsoport feletti meglepetésében; de önvádjának mentségét is adja abban, hogy minél magasabban, az elragadó

De ki megérti, hogy élő jelekben,
Minél magasbban, annál több a szépség
S hogy én ezeknek nem is álltam ellen:
Átlátja azt, hogy ebben áll a mentség
Önvádam ellen — s igaznak találja
Hogy itt a szent gyönyör föltárva nincs még,
Mert egyre nő s tisztúl magasbra szállva!

jelenségek annál szebbek s lebincselők s az ő szent gyönyöre — Beatrice szemléletében. sincs még egész fenségében föltárva s befejezve, mert — mint már tudjuk — Beatrice arczának s szemeinek fénye, minél magasbra szállnak, abban az arányban növekszik.

NEGYEDIK FEJEZET.

A Mársban. — Cacciaguida.

XV—XVII. ének.

Alig végzé beszédét Bölcs Salamon dicsőült lelke s a két fénylő kör, áment zengve reá, kerengni kezd ismét (XIV. 63), midőn a két, egymásban kerengő fénykör körül Dante egy harmadik ugyan olyant lát feltünni s az előbbiek körül kerengni — de ugyanakkor érzi, hogy ismét fölebb emelkedik, látja Beatrice arczát abban a növekedő ragyogásban, mely minden újabb csillagzatba emelkedéskor jobban tündökölteti — s érzi, hogy a Marsban vannak. A csillag rőtebb mind a többinél, magánál a napnál is; s benne, úgy mint az előbbiekben, megannyi kigyúló csillagokként fellobbanó lángok — dicsőült lelkek — jelennek meg, melyek itt nem körben forogva — hanem kereszt alakban helyezkednek el, dicséneket zengve Krisztus nevének.

Még a XIV. énekre visszamenve, a Mársba érkezésre és a keresztre, egy pár észrevételt tenni nem lesz felesleges.

A csillagmagyarázás és csillagjóslat (astrologia) babonái, melyek az araboktól a középkori kereszténységbe is átvéve, annyira elhatalmasodtak, hogy elsőrangú tudósok úgy mint a fejedelmek s államférfiak, hadvezérek s főpapok egyaránt meghajoltak előttök s tetteiket és elhatározásaikat azok szerint

intézték. A csillagok egyéni s közvetlen befolyása — nemcsak a földre s annak terméseire, az időjárásra s annak változásaira, hanem az emberre s annak lelkére, erkölcseire és sorsára: átalánosan elfogadott tan volt az egész középkorban. A csillagok közül különösen a planéták és a Zodiakus (állatkör) — tudniillik a nap útja csillagai voltak a legbefolyásosabbak s a csillagvizsgálók feladata volt, az időnek és az embereknek a horoskopját felállitani s abból jellemét meghatározni, sorsát megjósolni. A középkor, sőt még a renaissance története is, nem a míveletlen és tanulatlan köznép, hanem a királyi udvarok, a főpapi székek, a tudósok kamaráinak története hemzseg e babonák s belőlök származó vagy velök összekötött tettek és események sokaságától, melyek nem egyszer népek s országok sorsára döntőleg hatottak. Csak mikor Galilei és Keppler a világegyetem s különösen a naprendszer mivoltát s törvényeit megállapitották s a régi ptolemeusi rendszer érvénye megszünt: ingott meg az egyes csillagok befolyásának hite is az ember sorsára.

Mondani sem kell, hogy a középkor úgynevezett tudományosságának virágzása idejében, a Dante korában, a csillagok minőségéről, egyéni sajátságairól s az emberek sorsára való befolyásáról uralkodó tanok még mind érvényben álltak s valóságukban senki sem kételkedett, még a legvallásosabb hivők s a legfelvilágosultabb elmék sem. Maga Dante mind e két tulajdon — az erős vallásos hit s felvilágosult tudomány birtokában — ugyanez elfogult babonák jármába hajolt. Nagy költeménye tele van a csillagok constellatióiból vont következtetésekkel. Legközelebb a Napba érkezése pillanatában, az akkor a kos jegyé-

ben levő planéta (t. i. a nap) s az ott találkozó égi körök egymáshoz való helyzetéből levonja következtetéseit.

Mivel épen a Mársba érkeztünk, megemlítjük, hogy ezt a planeták rendszerében, sok tekintetben a legérdekesebb csillagnak tartották. Megjegyezték róla, hogy bizonyos tekintetben a világrendszer vagy is annak gömbsugarának —, a közepén áll; mert az egymás fölött álló égkörök rétegei közt, akár a központból, akár a legkülsőtől számitva, ő az ötödik, s a kilencz ú. m. Hold, Merkur, Vénus, Nap, *Mars,* Jupiter, Saturnus, Álló Csillagok, Első-Mozgó között középső. Ezt Dante is nagy nyomatékkal emliti Convitójában (II. 14). „A másik (nevezetessége a Mársnak) — folytatja, hogy kiszárítja s fölégeti a mihez ér, mivel forróbb a tűznél — a mit vörös fénye is bizonyit s tény, hogy a Márs szine tüzesebb a napénál mely sárga. A Márstól származnak az ég-ürben történő erős gyúlások és felrobbanások, jelesen a meteorok; melyek Albumasar — arab csillagjós — szerint, királyok halálát, birodalmak felfordulását jelentik — mind a hadisten képét jelentő Márs hatalmából. Seneca is mondja, hogy Augustus császár halálakor ily tűzgömb látszott az égen. S Florencz hanyatlása kezdődtével is ily tüzes gőzök nagy tömege mutatkozott a levegőben és pedig kereszt-alakba csoportosulva.“

A kereszt a Mars-csillag jellege és czimere. A kereszt, mint a Márs körének egymást függőlegesen metsző két átmérő, van a Mars képein feltüntetve. A paradicsombeli lelkek közül a kereszt bajnokai mutatkoznak e vereslő csillagban. Ilyeneket nevez meg s mutat be — e fejezet további folyamában

Caccáguida, Dante őse, kiről alább szólunk — a Márs szellemei közt, mint Józsuét, Makkabeus-Judást, az ótestamentomi, s Nagy Károlyt, Rolandot, Bouillon Godofrédet, Guiscard Róbertet stb. a keresztyén hősök közt, kik mind a hitért küzdöttek s győztek vagy vérzettek.[1] Mert a kereszt a Márshan tulajdonkép a Krisztus jelképe s mintegy személyesítője — a minek azt maga Dante is veszi s jelzi is, mint Didron (Millington fordítása) a keresztyén képletrajzában (Christian Iconography) I. 367. magyarázza: „A kereszt több mint Krisztusnak csupán jelképe; a képletrajzban majdnem Krisztus maga s megszemélyesítése". Legenda képződött, mely a keresztet megszemélyesíti s oly történetét adja annak, mintha valóban élő lény lenne. Egy epikai költemény tárgya és hőse, a mint az apokrif hagyományok könyvei után az ismeretes és többször feldolgozott Arany legendában van feltüntetve, s a tizennegyedik századtól a tizenhatodikig számos képben és szoborműben van ábrázolva. Az Ádám halála után fia Seth az Élet fájából egy hajtást apja sírjára ültetett, mely a földi paradicsomban nagy fává nőtt. Erről vágta Mózes azt a vesszőt, melylyel Egyiptomban Pharao előtt a csodákat tette s a tíz csapást előidézte; melylyel a veres tenger vizét ketté választotta s a kősziklából forrást fakasztott. Salamon ez időközben óriásira nőtt s vastagodott fa törzséből akart magának palotájához egy erős oszlopot faragtatni, de ez sehogy sem sikerülvén, végre hídul szolgált egy nagy folyón — melyen azelőtt nem tudtak

[1] Ezek a hősök, a Márshan időzésnek a XVIII. énekbe is átmenő utolsó részében, tehát jelen fejezetünk határán túl említtetnek.

átmenni. Mikor Krisztust meg akarták ölni, e fából faragták keresztjét, a melyre feszítették. A keresztet, miután Krisztust levették róla, a Golgotán ásták el, a hol azt szent Ilona császárné találta meg. Aztán Chosröes persa király vitette el — kitől Heraklius császár hozta vissza nagy diadallal. Aztán szétdaraboltatván ezer meg ezer forgácsba, széthordták — ereklyékül — az egész keresztyén világba" stb.

A kereszt fája tehát a földi paradicsomban termett; s az utolsó itélet napján — Krisztus vagy az angyalok ismét felviszik az égbe, mert e fán függött az emberiség bűnét szerző alma — és aztán a bűn megváltója. Krisztus másik jelképe: a bárány, csak az áldozatot ábrázolja s annak ártatlanságát; a kereszt azonban a bűntermő fát s a megváltó tényt egyben. A kereszt a világegyetem vázlatát is ábrázolja: észak és dél a mindenség tengelyét, kelet és nyugat annak egyenlítőjét. A föld porából ég felé repülő madár, testével s kiterjesztett szárnyaival szintén egy keresztet alkot; s a tengeren evező hajó, két oldalt kiterjesztett evezőivel szintén azt. „Azért mutatnak — végzi a keresztyén Ikonográfia — a mi templomaink is keresztet, nemcsak tetejökön, hanem alaprajzaikban is". Azért látja Dante is, tegyük hozzá — a keresztyénség bajnokait is keresztalakba helyezkedve el a Márs csillaga egész felületén.

E bajnokok sorából, megannyi fényláng közül kiválik egy s a kereszt egyik karjáról a kereszt lábához röppen le, a hol Dante áll Beatricével oldalán. S mielőtt Dante szólni merne hozzá s kérdezni tőle a mit tudni vágyna — az megszólal s megnevezi magát, mint a költő apjának nagyapja, a florenczi Caccaguida, egy patricius család törzse; s elmondja

neki családja történetét s lerajzolja neki a korabeli Florenczet, összehasonlítva a Dante korabeli Florencz erkölcsi sülyedésével és romlásával. Elmondja, mily erkölcsök uralkodtak ott még az ő korában s mily tiszta polgárias életű volt, a még akkor kis város. Mint rontották meg azután a beköltözöttek, mint fajultak el a fényüzés, nagyravágyás, dorbézolások s a vegyes lakosság viszályai és meghasonlása által. Eleven erkölcsi rajz, melynek szinét, a Dante boszszúja s képzelődése még setétebbé teszi — a ghibellinek és guelfek folytonos harczaival. A földi dolgok árnyéka erősen vetődik fel a tiszta fényes égre — a mint a következő énekekben tükröződni látjuk.

Maga Cacciaguida is mint a hit bajnoka esett el a szent földön a keresztes háborúban s halála úgy mint élete megfelel a Paradicsom e fejezetének s az ehez tartozó énekek szinhelyének, de mielőtt azt a költemény olvasói előtt feltárnók, még a Cacciaguida megnyilatkozásának második részéről is kell szólanunk.

Élesen körvonalozott rajzát adván a korabeli Florencznek s azóta nagyméretű erkölcsi és társadalmi sülyedésének, ezzel Danténak érdeklődését s bizalmát annyira felköltötte, hogy e jós-lélekről a saját jövője iránt is kérdezősködni merjen. Mert már a Pokolban s utóbb a Purgatoriumban is kapott fenyegető intéseket (lásd a XIII. én. a 19. sor jegyzetében). Caccaguida nem is tagadta meg a választ s jóslatot monda az unokáját érendő veszedelmekről, számüzetéséről, bujdosásáról stb.

Mint tudjuk, Dante a Divina Commedia álmát 1300 márczius havára teszi, de a költeményt csak évek mulva, számüzetésében írja meg, mikor az előbbi s a Paradicsomban nyert jóslatok már beteljesedtek.

Nem példátlan a költészetben hasonló jóslatok elölegezése — teljesedésök *után*. Dante azonban, helyesen és ügyesen — oly elburkoltan adja őse szájába e jóslatokat, hogy azok csak teljesedésök után válnak teljesen érthetőkké. Egyes részleteik rövid magyarázatát a szöveghez tett jegyzetekre tartjuk fenn; itt egy pár fontosabb mozzanatnak bővebb megvilágitására veszünk alkalmat magunknak, olvasóink könnyebbségére.

Florencz a XIII. század végén s a XIV. első évében folytonos háborgásoknak volt kitéve a feketék és fehérek (a guelfek és ghibellinek, pápaiak s császáriak) torzsalkodásai s dühös küzdelmei között. 1300-ban Dante, a fehérek vezérlelke még priorságot viselt a városban, 1301-ben már megszünt az lenni s a pártállások annyira változtak, hogy 1303-ban már kétszer itéltetett el, s tiltatott ki a városból. Mind a két itélet ma is megvan még Florencz levéltárában; a második több izben nyomtatásban is megjelent, különböző oklevél-tárakban, mind a két itélet azzal vádolja Dantét — ez bűntársait — hogy meghagyták magokat vesztegetni s vétkes nyereségszomjat tanusitottak (*quod facerunt baratterias et acceperunt quod non licebat*), az első itélet még azt is hozzáteszi, hogy Dante „priorsága idején“ Károly úr a városba jövetelének ellenszegült. Mind a két itéletet Gabrielli Carte podesta mondotta ki, a feketék pártjának egyik teremtménye. Az első itélet két évi számüzetésre szólt, a másik elevenen megégettetéssel fenyegette azokat, kik a köztársaság területén mutatkozni mernek. Hogy a megvesztegethetőség vádja ily egyetemlegesen s épen egy konok ellenpárti által kimondva, legalább Dantéra nézve merőben alaptalan, azt egész élete

bizonyitja s a Divina Commedia olvasói közül senki sem hihetné el. Valódi okul elfogadható volna a másik vád Dante ellen, hogy Károly (az Anjoui) elfogadását Florenczben ellenezte. De ennek is ellene mondhatunk annyiban, hogy Anjoui Károly jöveteléről a Dante priorsága idejében (1300 első felében, június 10-kéig) szó sem volt, mert csak 1301 első felében merült fel. Hogy Dante, bár nem prior, nem elöljáró, annak akkor ellenszegült, több mint valószinű, mert Dante fehérpárti ghibellin levén, Károly pedig e párt ellenében jött s akarta elfoglalni magának s a pápa-pártnak Florenczet; s tény, hogy Dantét a város — az akkor többségben levő ghibellin-párt — akkor küldötte Rómába, az Anjoui Károly előnyomulása ellen tiltakozni. Ez a küldetés s Dante egész magatartása lehetett a költő számüzetésének oka, mikor Florenczben, a feketék kerültek felül s Dante otthon maradásától méltán félhettek. A második itélet kimondása után Dante már csakugyan nem maradhatott szülővárosában, életének koczkáztatása nélkül.

Nem alaptalan Dante föltevése (vagy Cacciaguida jóslata) hogy a számkivető itéletre Rómának, különösen a pápának is közvetlen befolyása volt. Mert a pápa már abban az időben, mikorra Dante túlvilági utazását teszi, titkos követe által alkudozott Florenczben Donati Corso (Dante ellenfele) megnyerése s lekenyerezése iránt.

Dante és számüzött társainak, otthonuk visszanyerésére intézett kisérletei (lásd a XVII. é. 64—67. soraihoz tett jegyzetet) meghiusulása után Dante engesztelhetetlen ellensége VIII. Bonifácz pápának halálával (1307) jobb remény derenge rájok. Utóda a

szelíd és béküllékeny XI. Benedek igyekezett a pártok közt a békét helyreállítani s e végből Prato bibornokot küldötte Florenczbe, ki jó akarattal teljesen, komolyan vette megbizatását s a fehérek részéről is megbizottakat hivatott Florenczbe. De az erejökben elbizakodott feketék konokságán minden jó akarata hajótörést szenvedett és zátonyra jutott; s az 1304-ki borzasztó tűzvész után a fehérek utolsó maradványa is kénytelen volt Florenczet odahagyni. Hasonlóan sikertelen maradt egy hadi kisérlet is, melyben a fehérek Tosinghi Baschiéra vezérlete alatt egész a székes egyházig előnyomultak: „Béke, béke!“ kiáltásokkal, de a városban támogatásra nem találván, kénytelenek voltak visszavonulni, míg a Pistojából várt segély megjöve. Ezekben az eseményekben azonban a Dante neve egyszer sincs említve; sőt már 1306-ban okmányilag bizonyos, hogy Paduában, majd Lunigianában tartózkodott.

Ez időben a fehéreket az a csapás is érte, hogy Pistoját a florencziek bevették, Bologna pedig a feketékhez pártolt s az Ubaldiniek Monte Accianicoi kastélyát is — mely a fehérek legerősb védvára volt azon a tájon — elfoglalták a florencziek. E balesetek daczára a fehérek összeszedték magokat s a legelőbbkelő ghibellin-nemesek, köztök Dante is, összejövetelt tartva (1307), kötelezték magokat, hogy védelmökre s első sorban az accianicoi kastély visszafoglalására, a hadviselés költségeit együttesen fedezik.

Ez az *utolsó okmányi bizonyíték Dante tényleges részvétele felől* pártja vállalataiban, s Florenczbe viszszatérhetésének reménye mind inkább csökkent s végkép meghiusult, mikor Arezzo és az Ubaldiniek Florenczczel békét kötöttek s Donati Corso — ki a

számüzöttekkel összeköttetésbe lépett — 1308-ban meghalt s Dantenak benne vetett reménye ezzel meghiusult. Ez időtájt Dante mind messzibb vonúlt Florencz tájáról, s némelyek Párisba és Oxfordba utaztatják, a mi azonban bizonyítva nincsen. Hogy Dantét saját pártja is cserben hagyta, sőt bántalmazta volna (a miről maga s a Cacciaguida jóslataiban, bár elburkolva, oly keserűen panaszkodik) arról tényleges adatok nincsenek — s ezek egy elkeseredett lélek képzelgései. Valószinűleg, mert Dante nem levén megelégedve pártja intézkedéseivel s elkeseredve folytonos vereségeiken és minden kisérleteik sikertelenségén, ellenök ki-kifakadt s ezzel ellenségeket szerzett magának közöttök s azért vonult vissza tőlök. Valószinű, hogy ekkortájt s ez okból alkotta meg magában a ghibellinség ama rendszerét, melynek a Commediában és a Monarchiában ismételten ad kifejezést s mely a Luxemburg-házbeli VII. Henrik császárban, újra kelő csillagában való reményeit sugallja.

A XVII. ének 71. s 76—81. verseihez tett jegyzet, az ott megnevezetlenül, de nagy reményt nyujtó jóslattal említett fiatal della Scaláról, kit Can Grandenak neveztek, van utalás e fejezetre, mely a XV—XVII. ének befejező magyarázatára kiván szolgálni. Mielőtt tehát ezt befejeznők, ez utalásnak kell, ha röviden is megfelelnünk.

A hatalmas és hírneves Della Scala (palotájuk nagyszerű lépcsőjéről nevezett) család három ifjú sarja élt, kik közül a legfiatalabb, Francesco, 1300-ban (a Dante álma idején) csak kilencz éves volt, de már akkor nagy remények voltak hozzákötve, az akkori guelf- és ghibellen-küzdelmek eldöntésére. S nem kell elfelednünk, hogy Dante nagy költeményének tárgyát

az 1300. év tavaszára tette ugyan, de a költeményt jóval később, számüzetése után s bujdosása éveiben írta meg s fejezte be, és így jóslat alakjában, már bekövetkezett tényeket és reményeket írhatott és írt is e művébe. Mikor ő e sorokat írta, akkor Can Grande már felnőtt ifjú férfi volt, ki a politikai harczokban tényleg nagy szerepet játszott, s a számüzött Danténak nagy pártfogójául szerepelt s volt ismeretes. Így Dante őt nagy hálával emlegethette s hozzá a szivén fekvő ügy eldöntése és sikere iránt a legnagyobb — bármily vérmes — reményeket is fűzhette.

Can Grande már testvérbátyja Alboin családfősége s tartományuk uralma végső éveiben 1315—20 körül, döntő befolyást gyakorolt a politikai s hadi ügyekre és mikor VII. Henrik császár Olaszországba jött, a két Della Scala testvér egyszerre neveztetett ki császári helytartókká. A fiatal, alig serdülő ifjú, már a Padua ellen, a ghibellinek által küzdött harczokban kitüntette magát vitézségével. A VII. Henrik halála után befolyása és tekintélye a ghibellin-párt előtt folyvást növekedett s 1318-ban a pápaellenes párt, a ghibellin-szövetség élére őt állította. Bár utóbb Cremona és Padua újra guelf-kézbe esésével vereségeket szenvedett 1320-ban, de élete végén ismét Padua és Treviso ura volt. Dante, haláláig benne vetette reményét. De Dante túlélte a fiatal hőst, úgy — mint VII. Henriket is — s fejét így minden reményében csalódva kellett a koporsóba hajtania!

TIZENÖTÖDIK ÉNEK.

A jó akarat, ama szerelemnek
Sugallata, mely mindig igazat mond,
— Míg aljas vágyak ferde úton mennek —
Hallgattatá el azt az édes lantot,
S szent húrokat, a melyeket az égnek
Jobb keze fentebb- s alantabbra hangolt.
S méltó kivánatokhoz hogy' lennének
Siketek ama lelkek, kedvemért kik
Elnémultak azért, hogy tőlök kérjek?
Méltó is, hogy bánkódjék véges végig,
Ki múlandóért fosztja meg magát
E szeretettől, mely tart örökkétig.
Mint tiszta csöndes esti légen át
Egy-egy futó láng gyorsan átczikázik,
Izgatva pihenő szem sugarát:

1. A lelkek énekét a Dante iránt, szeretettől sugallt jó akarat hallgattatja el, azért, hogy őt ezzel mintegy felhívják, hogy tőlök valamit kérjen, vágyait előttök kijelentse.

10—12. — Visszatekintőleg a 3. sorra vagy annak folytatásaként, mondja Dante, hogy mulandó javakért (testi, aljas vágyak útján) ama szerelmet, az örökkévalókat feláldozni, örök büntetésre s a fölötti bánatra méltó. Aquinói Tamás e tételt a Summa Theol. III. részének Toldalékában két oldalról is kifejti: mert az Örök Szeretet elleni vétség halálos bűn s méltó örök büntetésre; s mert a ki neki kegyelemből fölajánlott örök boldogságot ideiglenes gyönyörért elutasítja magától, arra többé soha igénye nem lehet.

13. Míg Dante e gondolatokon merengve elmélkedik, egy csillag

16. S helyét változtató csillagnak látszik,
Kivéve, hogy csak rövid ideig tart,
S ott, hol kigyúlt, egy csillag sem hiányzik:
19. Ép' úgy a félkarból, a mely jobb oldalt
Terjeszkedik, lábához a keresztnek,
A fény-csoportból egy csillag átnyargalt,
22. Gyöngyként, melyet zsinórja nem eresztett,
Sugár-fonala szálán úgy haladt át
S a fény, mint alabastrom-födve, reszket,
25. Így futni képzelem Anchises árnyát
— Ha hiteles a mit sugall a Múza —
Fiához, kit Elysiumban ott lát,
28. „O sangvis meus, o super infusa
Gratia Dei! sicut tibi, cui
Bis unquam coeli, janua reclusa?"

a kereszt jobb karján letelepedett fénycsoportból a kereszt-lábon telepedett társaihoz szalad át — mint futó csillag szokott, csendes tiszta esti légen át — de csak egy perczig tart a látvány s onnan, a honnan jőni látszik, nem hiányzik egy csillag sem — mert nem az atájon volt csillagok egyike, csak kilobbanó láng volt.

24. Alabastrom-födve: alabastrom-anyagú, átlátszó lámpa alól mérsékelten csillámló láng gyanánt.

25. Anchises, Aeneás apja, mikor fia az alvilágot meglátogatja, oly örömmel halad fia felé, mint most Dantehoz e csillag — mely nem más, mint Cacciaguida, Dante egyik őse, ki harmad-unokáját a boldog lelkek közt üdvözölni siet.

28—30. — Az eredetiben is latinul talán azért, mert Cacciaguida életében s hazájában még a latin nyelv volt járatos; de annak egyházi fontossága s ünnepélyes hangja is okozhatta. Értelme ez: „Oh én vérem! Oh bőségesen ömlő isteni kegyelem! Mint előtted, valaha még ki előtt nyilt meg kétszer az egek ajtaja?"

31. Úgy ez a láng is! — s én hozzá simúlni
Vágytam, — meg aztán kedvesemre nézék
S nem győztem azt is és ezt is bámúlni.
34. Mert szép szemében oly mosolygó fény ég,
Hogy az enyéim, szinte a kegyelmem
S paradicsomom mélyét látni vélék.
37. A szellem, melyet hallanom s szemlélnem
Merő gyönyör volt, a mint szólni kezde
— Hogy kezdetben nem értém — olyan mélyen.
40. Mert nem önakaratból, de vezetve
Felsőbb hatálytól, burkolózék ködbe,
Levén eszméi embernek felette.
43. S mihelyt az ív, forró tüzét kilőtte
A szeretetnek, annyira megernyedt,
Hogy felfogásunk mérvét megütötte.
46. Első, mit elmém most felfognom engedt,
E szó vala: „Légy Három és Egy áldva,
Hogy ily kegyelmet juttatál véremnek!“
49. És azután folytatta: „Hosszú s drága
Bőjtöt, mit a nagy könyvben olvasással
Tölték, melyben fehér s fekete váltva,

31. Beatricére felváltva s a beszélő fényre (Cacciaguidára).

35. *Enyéim*, t. i. a D. szemei, melyek a Beatrice szemei mosolygó fényében a kegyelem és a paradicsom mélyébe látnak.

40—45. — A szellem (Cacciaguida) először oly mély hangon szólt, hogy Dante meg sem érthette, mert felsőbb hatalom (a szükség) kényszerítette rá, mivel emberi felfogás felettieket szólott. De mikor a szeretet, első kitörését (mint a nyíl íve első erejét) kiadta, oly csöndessé vált, hogy már elérte az emberi felfogás mértékét.

47. Hálát ad a Három és Egy Istennek, a vele s unokájával éreztetett ritka kegyelmeért.

49—53. — A hálaadást folytatja a fényes szellem. Unokája

52. Oldál föl, én fiam' e fényes lánggal,
Melyből veled beszélek, hála Annak,
Ki fölrepülnöd ím elláta szárnynyal.
55. Te azt hiszed, hogy az által juthatnak
A gondolatid hozzám, a ki Első,
A mint az *egy*ből öt s hat kicsillannak.
58. Azért nem kérded, ki vagyok e felső
Világban, ki neked jobban örűlök,
Mint mind a többi itt körénk gyülemlő.
61. S hited való, mert nagy s kicsiny közűlök
Azon tükörből olvas itt, a melyben
Gondolatid' te öntudatlan közlöd.
64. De hogy a szent szerel'm, melyben szünetlen
Éber szemekkel élek, édes vágygyal
Teli, ne légyen kielégitetlen:
67. Fejezd ki tisztán, nyiltan, bátorsággal,
Akaratod mi és kivánatod mi:
A válaszom kész, hogy adhassam által!"

ideérkezése, nagy nélkülözést (hosszú böjtöt) oldott fel, melyet az isteni végzés nagy könyvének olvasásával (oly sok ideig, de oly drága gyönyörben) töltött — abban a fényes lángban, a melyből szól. Valószinűleg e könyvből tudta meg, hogy Dante nem végleg jö most a Paradicsomba, hanem annak ajtaja most csak először nyílik meg előtte.

56. 57. — A pythagorási tétel szerint minden szám az *egy* törzséből ered s levonható és meghatározható. Itt, talán némi szójátékkal, az *Első*, azaz Egy, melyből minden ered, az egész világ. A beszélő szellem tehát azt a gondolatot tulajdonítja Danténak, hogy gondolatai amaz Első által úgy jutnak hozzá, mint az *egy* számból minden más szám, pl. az öt és hat származik.

62. Azon tükörből: t. i. Isten (s általa az idvezültekre is átruházott) látásából.

70. Beatricéhez fordulék — s még szólni
Se kezdtem, már is hallá s szeme, arcza,
Vágyam szárnyának voltak biztatói.
73. S így kezdtem aztán: „Érzés s elme harcza
— Mióta rád derült az egyenlőség —
Kiegyenült, egymást mintegy takarva;
76. Mivel a napban, hol a fény s a hőség
Ragyogtatá és tüzelé orczádat,
Egészen egygyé tette mindkettőjét;
79. De halandókban, erő és kivánat
— Hogy mely okokból, az világos néked —
Szárnyukba' más-más tollal, szemben állnak.
82. Így én, halandó még az ellentétet
Érzem magamban, s legfölebb szivemben
Köszönhetem atyai kegyességed'.
85. Te, ki ragyogsz topáznál ékesebben,
Egy gyöngyöt illeszsz még e drága-kőbe:
Mondd meg neved' s elégíts így ki engem'!“

74. Az első Egyenlőség Istenben van, mivel benne minden egyenlő és örök. A lelkek benne találják s tőle nyerik egyenlőségüket, mint a hogy rá néznek, mint tükörbe s belőle olvassák minden tudásukat.

77. A fényt és a hőt, melyek úgy is elválhatatlan testvérek, a szemlélet tökéletesen egyenlővé tette.

78—80. — Az emberekben még az erő és az akarat különböző színben (szárnyukban más-más tollal) állanak egymással szemben s egyenlőtlen küzdelemben. Dante kivánná tudni, ki az, a kivel beszél; de erő és tehetség nincs benne, hogy óhajtását elérhetné vagy teljesíthetné.

86. T. i. az itt csoportban fénylő szellemek drágakőhöz hasonló sorába — nevét Danténak tudtul adva, ezzel nevelve azokban talált gyönyörét.

88. — „Én gyönge ágam, benned gyönyörködve,
Rád várva is már, én gyökered voltam!“
A válaszát ezzel vezette ő be.
91. S így szóla aztán: „A kiről fajod van
Nevezve, és több mint egy század óta
Kereng a hegy körűl, az első fokban.

88—96. — Gyönge ágnak nevezvén Dantét, magát az ő gyökerének mondja. Cacciaguida, Dante e negyedfokú őse, florenczi nemes volt; neje Aldighieri-leány Ferrarából vagy Pármából (nem tudni melyikből, mert mind a két helyen voltak ily egyszerű családok s Cacciaguida csak annyit mond róla, hogy a Pó völgyéből való s ez úgy áll Ferrarára mint Páduára). Fia anyja nevéről kapott nevet, mert akkor még tulajdonképi vezeték- vagy családnevek nem voltak rendszerint s ily nevöket majd az apától, majd az anyától vették; de Aldighieri (vagy Alighieri) név állandó maradt a családban s azért mondja, hogy „fajod róla van nevezve“. Ez Danténak nagyapja volt s 1201-ben halt meg. Halála után miért jutott a „hegyre“, t. i. a purgatoriumba, a kevélyek vezeklő helyére, a hegy első fokára: azt Dante nem emliti, sem egyéb adat nincs reá. Cacciaguida fivéreiről, kiket alább a 136. sorban említ, csak neveiket tudjuk, a mint Morontó- s Elizeonak nevezi, egyéb bizonyost nem tudunk. Némelyek a fiatalabbikat a tekintélyes Elisei-ik törzsapjának mondják; de Villani szerint az Eliszik már száz évvel Cacciaguida előtt, Fiezoli földúlásakor (1010) már virágoztak Florenczben; mások azt mondják, hogy Cacciaguida maga ebből az Elizei-családból eredt, a mi (az imént emlitett vezetéknév-zavar s családnevek cserélgetése mellett) nem is lehetetlen s valószinűtlen sem, de bizonyitó adat nincs reá. A két utolsó sor (95., 96.) mondása, hogy ősének az I. Alighierinek purgatoriumi vezeklése megröviditésére szolgálna, ha unokája őt könyvében (a Div. Comm.-ban) szólna felőle: arra vonatkozik, hogy a Purgatoriumban vezeklők éveit kegyes lelkek buzgó imái megrövidíthetik Isten kegyelméből. Ez eszme a Purg. VI. én.

94. Nekem fiam, s apád nagyapja volt a',
Illik, hogy hosszú útja nagy gyötrelmét
Megröviditsd, könyvedben szólva róla.
97. Florencz, a régi keritésivel még
— Hol harmad- s kilenczedét értheti —
Békében élt s birt józan szívet, elmét;
100. Nyakláncz, korona sem volt, hölgyei
Himzett harisnyát nem hordtak, sem övet
Mit nézni méltóbb, mint ki viseli;
103. Kis lány, alig születve, a szülőnek
Nem szerze gondot még, hogy a sok várás
S a hozomány, majd végtelenre nőnek.
106. Még akkor nem volt lakatlan sivár ház,
Se Sardanapal nem jött adni példát:
Hogy mi a fényüzés, meg a pazárlás!

28. versében (Virgil egy helyére hivatkozással) volt már érintve, — de tagadólag vagy legalább is kétségbe vonva.

97. s köv. — Cacciaguida itt s a következőkben az ő korabeli Flórencz állapotát festi, a jelen (Dante korabeli) állapottal szemben, társadalmi s erkölcsi szempontból. A *régi kerítés* a gyorsan növekedő s felvirágzó városnak első körfala volt, a Totila által lerombolt régi római körfal helyett; ez új kerítés a Badia-apátságot is magába foglalta, melynek tornyából a 12 órára terjedő nappal harmadát (mikor munkára mennek) s kilenczedét (mikor a munkát abbahagyják) jelezte

100—102. — A flórenczi nők egyszerűségéről sokat irnak a XIII. századi s később a magok korabeli fényűzést kárhoztató irók. Dante már Convitójában (I. 10) mondja: „az oly nő szépsége, kinek ruhái ékessége nagyobb bámulatra ragad, mint ő maga" —

106. Lakatlan sivár ház alatt a nagy — alig lakott s pompás, de üres termekkel ásítozó palotákat érti. Sardanapal alatt: átalában a keleti pazar és hiu fényűzést jelzi.

109. Sem a Madárhegy, Montemalo dombját
Nem győzte még le, most, hogy győzni kezde,
Hanyatlásban majd gyorsabb rohamot lát.
112. Bellincion Bertit csont- s bőrtől övezve
Láttam kijárni, s hölgyét a tükörtől
Fölkelni tisztán, arczát nem szinezve;
115. S a Nerliket s Vecchiókat, durva bőrből
Készült ruhákban láttam, és a nőket
Nem kelni fel az orsó s rokka mellől.
118. Oh boldog nők! nem aggasztotta őket:
Hol lesz sirjok? — s nem kelle üres ágyban
Siratniok a frank ellen menőket.
121. Egyik virasztott a bölcső gondjában
S az édes anya-nyelv dalát dudolta,
Mely cseng apák s anyák fülébe lágyan;
124. A más a rokkán fonalát sodorta,
S meséIgetett a kis családi körnek,
Trója-, Fiezola- s Róma felől szólva.

109—111. — Madárhegy — Uccellatója — melyről, Bologna felől jőve, Florencz házai legelőször pillanthatók meg; a Montemalo pedig, melyről Rómát lehet Viterbo felől meglátni. A két hegy itt a rólok látható távlatokat személyesíti. Cacciaguida itt azt akarja mondani, hogy az ő idejében Róma palotái még sokkal szebbek voltak a florenczieknél; de most, hogy Florencz legyőzni kezdi szépségében Rómát. hanyatlása azután még rohamosabb lesz, mint emelkedése volt.

112—117. — Válogatott, előkelő s gazdag florenczi családokat, a maga korabelieket említ Cacciaguida, egyszerű ruházataikról: a Ravignai családból. Bellincioni Berti-t, a Nervieket s Vecchióiakat, nagy főnemes családokat, kik durva bőrruhákban járnak s rokkájokon szorgalmasan dolgozó nejeiket.

118. A nők akkor még boldogak voltak — férjeik oldalán — a kiknek nem kelle még háborúba menni a francziák ellen s őket magokra hagyniok!

127. Akkorba' szintúgy csoda-számot tőnek
Cianghella s Lapo Salterello — mint ma
Egy Cincinnatus, egy Cornelia nőnek.
130. Ily édes boldog nyugalomra, minta-
Polgári életkörbe helyze engem
Mária kegye, csöndes otthont nyitva —
133. Esdvén anyám, kínoktól meglepetten,
És ős keresztelő egyházatokban
Egyben keresztyén s Cacciaguida lettem,
136. Moronto s Elizeo bátyja voltam;
A Pado völgyéből jött feleségem
S család-nevednek eredete ott van.
139. Szolgáltam Konrád császár seregében,
Lovagi karddal ő övedze engem
S kegyét nyerém szolgálatom fejében.

126. A nők családiasságát, erényét a gyermeknevelésben s a házias munkásságot rajzolja, gyöngéd vonásokkal.

127—129. — Akkor oly tiszták voltak az erkölcsök, hogy oly emberek, mint Cianghella (della Tosa, elbízott, kevély, durva — a mellett kicsapongó életű) és Lapo Salterello (flórenczi jogtudós, de jellemtelen, a fehérek és feketék küzdelmeiben mindkét párttal titkon és kétszinűen alkudozó ember) oly ritkák voltak, hogy szinte csudaszámba mentek; míg most e romlott korban (Dante korában) oly ritkák a nemes jellemek, hogy egy Cincinnatust, nőnek egy Corneliát (a Grachusok anyját) bámulnak csodául.

133. *Mária,* Cacciaguida anyja, kinek nevét nem tudjuk, szülési fájdalmaktól meglepetten, Szűz Máriát hívta segédül, kiáltásaival — a ki meghallgatta esedezését.

136—138. — V. ö. a 88—96. sorokhoz adott jegyzettel. A Pado a Pó folyó.

139—148. — A Hohenstaufeni III. Konrád császár 1147-ben ment a keresztes hadakkal a szentföldre, a hitetlenek ellen küzdeni, kik a keresztyének jogát, a szentföld és Krisztus

142. Alatta mentem én ama hitetlen
Nép és törvénye ellen, mely bitorlja
Jogotokat — s a pásztor bűnös ebben!
145. Ott szabadita a gazok csoportja
Meg, a csalárd világtól, melynek mérge
Veszélybe oly sokak lelkét sodorta —
148. S vértanuságból igy juték e békbe!“

koporsója természetes birtokát, bitorolták; s hogy tőlök ezt oly nehéz volt visszaszerezni, azt Dante a pápák mulasztásainak s közönyösségének szereti tulajdonitani. III. Konrád Cacciaguidát, ki önként jelentkezett, lovággá ütötte — s Dante őse ott a szentföldön esett el a mahomedán fegyverektől. Így vértanuság útján jutott a menybe, az örök békébe.

TIZENHATODIK ÉNEK.

1. Vérünknek — oh te hitvány nemessége,
Ha lenn a földön magad adsz alkalmat,
Hogy magasztaljon a föld buta népe:
4. Azt nem csodálom — mikor itt, hol hallgat
A hiuság s nem téved az ítélet,
(Az égben értem) én is magasztallak!
7. Igen! Köpeny vagy, mely ha röviddé lett,
S nap napra ki nem toldjuk: ollajával
Biz' az idő hamar elbánik véled.
10. A *Te,* mit Róma legelőbb elvállal
(Bár népe azt meg nem igen tartotta)
Im ajkam újra így kezdé szavával.

1—9. — E kezdő sorok egyfelől azt bizonyítják, hogy Dante adott valamit a születési nemességre s büszke volt őseire, másfelől azt, hogy a nemes származással kötelességek is járnak s azok teljesítése nélkül csak üres szó. Azt új meg új érdemekkel kell megújítani s kiegészíteni, mintegy fölfrissíteni, mint a viselt ruhát.

10. A *te* megszólítást a megtisztelőbb *Vos* (Ihr, Vous, You) helyett Róma foglalta le s fogadta el; de utóbb az is a Vos-sal élt a nagyokkal s fejedelmekkel szemben. Dante a D. Commediában csak Beatrice-t, s (a Pokolban) egykori tanítóját Brunetto Latinit tisztelte meg e többesi megszólítással. De e megkülönböztetést a magyarban nem lehet érvényesiteni, mert a magyar a *Ti* megszólítást *egy* egyénnel szemben nem használhatja; a megfelelő *Önt* vagy *kegyedet* pedig nem merném használni — a túlvilágon!

13. Beatrice, magát ki félre vonta,
Mosolygva, oly' volt mint a ki köhintett
Mikor Ginevra legelőbb megbotla.
16. S kezdém: „Te voltál a ki nemzél minket,
Adád nekem, hogy szólhassak merészen
S tevéd, hogy megelőzzem őseinket.
19. Elmém oly sok forrásból telve lészen
Gyönyörrel — s az még új örömmel tölt be,
Hogy elbirá s szét nem repedt egészen!
22. Mondd meg nekem hát, drága törzsököm, te:
Kik voltak ősid és melyek az évek
Melyeket írtak még gyermek-idődbe'.
25. Beszélj nekem, Szent János védhelyének
Lakóiról, hányan voltak — és a sorban
Kiváló helyeket kik érdemlének?"
28. Mint szél fuvallatára lángra lobban
A szén: az én hizelgő szavaimtúl
Úgy gyúlt ki ama lángnak fénye jobban.
31. És szemeimnek az a mint szebbé gyúl:
Beszéde is még édesebb hangoknak
— De nem az újdon nyelvjárásban — indúl.

15. *Ginevra* Arthur király felesége, ki Lancelot-val hűtlenségbe esett; az első csóknál egy udvarhölgye jelen volt, s a fölött elmosolyodott. Ilyen pajkos mosoly volt a Beatriceé is annak láttára, hogy Dante, ősét Caccaguidát a többesi Voi-jal tiszteli meg (melyet azonban én, az előbbi jegyzet szerint nem használhattam) s melytől Dante is a *Te*-hez alább (XXVII. én. 13. s köv. verseiben) ismét visszatér.

25. Flórencz védszentje Keresztelő Szent János volt. Most Dante szülővárosa akkori népességéről, lakóiról, előkelő családjairól s vezérférfiairól kérdezősködik.

30. Ama láng: Cacciaguida.

33. *Az újdon nyelvjárás,* a még Cacciaguida korában járatos

34. Így szólt: „A' naptól, melyen „Avé"-t mondtak,
Születtemig, midőn anyám, ki szent már,
Terhétől tőlem szabadult viszontag:
37. Ötszáz meg nyolczvan ízben tért e csillár
Az oroszlán lábához itt felettünk,
Hol fénye mindig új megújulást vár.
40. Elődeim s én azon-helytt születtünk,
Hol a hatod, közel a városvéghez
Áll még, s a hol évente ünnepeltünk.
43. De őseimről ennyi már elég lesz.
Hogy kik valának s honnan származának:
Hallgatni jobb, mint fogni új beszédhez,
46. Mind a kik fegyverfoghatók valának
Akkorba', Márs és a keresztelő közt,
Csak ötödrésze volt a mai számnak.

s általa is használt (v. ö. XV. én. 28—30) latin helyébe Dante által művelt nyelv magaslatára emelt olasz. Őse itt a mennyben is ódon nyelvét, a latint beszéli.

34—39. — Cacciaguida itt saját születése idejét (ha nem is épen napját, de legalább évét) határozza meg. Hogy e számítást megérthessük, tudnunk kell, hogy a Márs (melyen vannak) mint bolygó a Nap körül kerengve, vele megy az Állatkör csillagzatai között az Oroszlán-jegyhez is. A Nap minden egy év alatt érinti mindenik égi jegyet, de a bolygók nem mindig vannak épen a Nap mellett s abban az égi jegyben; de ki van számítva, hogy a Márs csak minden 686 nap 22 óra s 29 percz multán érinti az Oroszlánt ismét; s ez az idő, az *Ave* mondástól (Krisztus születésétől) 585-ször véve, az 1091. évre mutat. Így Cacciaguida, a III. Konrád alatti keresztes háborúban esvén el, 1147-ben 56 éves lehetett. A Márs (39. sor) az Oroszlánnal minden érintkezésekor fényének új megerősbülését nyeri.

41. *Hatod,* Florencz város azon hatoda, a város végén, hol ünnepeiket tartották.

46. A Márs szobra s a védszent Keresztelő Jánosé közti (tehát

49. De a polgárság, a most vegyessel szemközt,
Mely Campi-, Certald'- s Figghinéből jött be,
Még tiszta volt, kezelt bár ipar-eszközt.
52. Oh hányszor jobb voln', e népnek közötte
Szomszédul élni és a galuzzói
S trespianói határhoz lenni kötve.

a város zömét magába foglaló) területen, a fegyverfoghatók létszáma a *mainak*, t. i. a Dante-korabelinek (1300) csak ötödrésze, tehát az ekkori már 30,000-rel szemben mintegy 6000. A fegyverfoghatók pedig a Ponte-Vecchio (Ó-hid) melletti Márs-szobortól a Porta de Duomo mellett álló Sz. János-szoborig, a tulajdonképeni belvárosban voltak, a külvárosok nem számítván.

49. Itt s a következőkben Cacciaguida azon panaszkodik, hogy szülővárosa nem maradt meg előbbi mivoltában, hogy vidékiek s idegenek beköltözése által vegyes lakosságot kapott s e keveredés kárára szolgált. Az addigi törzsökös polgárok békében laktak a nemesekkel, feledve, hogy az a törzspolgárság is rómaiakból, fiesoliakból s bevándorolt németekből gyülekezett össze — s hogy a városok az által lesznek nagyokká és virágzókká, ha beköltözések által növekednek

50. *Campi*, kis helység Florencz és Prato közt, melyet a florencziek utóbb megerődítettek, magok védelmére. *Certaldo* az Elza-völgyben, Boccaccio szülőhelye. *Figghine* (talán Figline) a felső Arno völgyében, mert e név a térképeken nem található. Az Imolai, Benvenuto s da Buti Jeghino néven említik.

52. 53. — *Galluzzo* a sienai úton, valamint *Trespiano* egy pár miglia távolban Florencztől, amaz délre, ez északra a bolognai úton. A Cacc. által kifejezett óhajtás, vajha e két szomszédon túl ne terjednének városok határai, s a távolabbi faluk parasztjait (kikről azonnal szól) ne kellene magok közé beereszteniök.

55. Mint itt benn látni őket és szagolni
Az aguglioni s signai parasztot,
Ki nyilt szemű s kezén is ragad holmi.
58. S a nép, mely minden más fölött megromlott,
Ha Caesarnak nem volna mostohája
S fiára anyaként fordítna gondot!
61. Sok, ki florenczivé lett, itt csinálva
Vásárt, Simifontiba visszatérne,
A hol nagyapja még koldulni jára;
64. S Montemurlóba a Contiak vére,
A Cerchiek meg vissza Aconába,
A Buondelmontiak meg Valdigriév're.
67. A városok ily kevert lakossága
Forrása mindig a város vesztének,
Mint testnek oly táp, melyet meg se rága.

56. 57. — *Aguglione* és *Signa* is közel vannak Florenczhez. De ezek ellen valószinűleg kifogásai vannak Danténak. Aguglionéban az ottani törvénybiró Aguglionei Baldo ellen, ki Giandella Bella ottani főnök ellen támadt s annak elűzése után többeket üldözött s bajba sodort, sőt csalásokat is követett el a város s egyesek pénzeivel. — A signai Fazio pedig amannak bűntársa s az összeesküvés részese volt szintén.

58—60. — *S a nép:* t. i. a pápa népe s az által kormányzott romlott egyház. Ha ez a Császárságnak nem volna ellensége s a Császárnak mostohája, ha mint anya gondoskodnék fiáról az egyházról s híveiről — sóhajt fel — mi máskép mennének a dolgok!

63. *Simifonti* a florencziek által 1202-ben megostromolt s árulás által bevett város. Az egész mondás értelme, hogy a pápák s császárok közti torzsalkodás megrontván a népet, a városokba minden csőcselék, kufárok, csalók betódultak; ezeket nevezi megromlott népnek, világcsalóknak, a Császár ellenségeinek (pápa-pártiaknak), kiket mind visszakiván oda, a honnan jöttek (64—67); s átalában ebben látja a városok veszedelmét s romlását!

70. A vak bika előbb megy a veszélynek
Mint a vak bárány — és *egy* kardnak éle
Nagyobb sebet vág gyakran, mint ötének.
73. Ha nézed Lunit s Urbisagliát véle,
Hogy múltak el s hogy múlnak el utánok
Chiusi s Sinigagli s mind eféle:
76. Nem lesz előtted új s nincs mit csodálnod,
A mikor városok így tönkre mennek
Hogy így egyenként pusztulnak családok;
79. Így van halála nálatok mindennek,
Mint magatoknak; rejtve némelyekben
Hogy hosszasan tart; röviden tinektek.
82. S mint a hold karimája sebesebben
Forogva, partot eltakar és felfed:
A szerencse is így forog Florenczen.
85. Azért csodának azt ne vélje lelked
Mit most az ős florencziekről szólok,
Kiknek híre a múlt titka szemednek.
88. Az Ughiakat láttam, tudtam rólok,
Catellini-, Filippi-, Greciekről,
Mind ismerős, jeles polgári voltak.

70. Nagy és vak állat, vésznek menve hamarább összetöri magát, mint a kis jámbor: a hasonlat a városokra s testületekre szól.

73—75. — Luni régi etruszk, Urbisaglia római, Chiusi sienai területen, Sinigaglia Rómától keletre az Adria partján feküdt, de mind elhanyatlott egykor virágzó városok; az utóbbi a Dante idejében valamennyire fölemelkedett.

82. A hold példabeszéd szerinti változandósága képe a szerencsének.

85. A Dante idejében már régi hiröket elvesztett családok, melyeket Cacciaguida még virágzásukban ismert, vagy még előbbi híröktől hallott.

88—93. — Az Ughiak mesés régi család, kik magokat Uberto,

91. És tudok mind a többi jelesekről:
Sannell'-, dell' Arca- és Soldaniérik-,
Nagy őseik előttem így kelnek föl . . .
94. Kapúikon, miken most szitkok érik,
Sok árulás miatt, úgy megterhelve,
Hogy csolnakuk' vész s sülyedés kisérik:
97. A Ravignaniak — s vérükből kelve
Ült Guido gróf s utána mind a mennyi
A nagy Bellincion'-nevet viselte,

Catilina mondai fiának egy kisérőjétől Ughotól származtatták; a Catelliniekről is hasonló monda volt, ugyanazon forrásból; Filippiek, Greciek: e két családtól Villani csak annyit jegyez föl: „egykor hatalmasak voltak, most semmik". A tizenharmadik század közepén, Dante születésekor már említés sincs rólok Florenczben.

92. A della Sanella és dell'Arca, a Dante századában csak mint „egykori nemesek" említtetnek"; még a Nagy Károly lovagjai közt fordul elő a nevök, söt a dell'Arca-k egyike az előbbi jegyzetben emlitett Uberto kisérői közt is. A Soldoniéri-eknek nagy tornyos házuk volt, a Sz. Háromság közelében. Előbb határozott ghibellinek voltak; palotájok e párt összejöveteleire központul szolgált s II. Frigyes halála után számüzetést is szenvedtek. Későbbi magoktartásáról Dante a Pokol XXXIV. énekében emlékezik meg (121—123. sor), hol a „gaz Gauclon"-nal s a Faenza kapuját a guelfek előtt, éjjel, míg az őrség aludt, felnyitó Tribadellóval együtt említi az árulók között.

Itt meg kell jegyeznem (s bevallanom), hogy Dante e helyen a fordításomban előforduló neveken kívül még többeket is felsorol: Ormanniakat, Alberighieket (89. sor), Bostichiakat, Ardinghieket (93. sor), kik azonban az én verssoraimba már nem fértek bele. Sajnos, de nem lényeges hiba: mind a többiekkel együtt egykor nagy, aztán lehanyatlott nemzetségek s a szövegemben helyet talált példák is eléggé megfelelnek a czélnak; annál inkább, mert alább még egész sora következik a hasonló példáknak!

97. A Ravignani nemzetség a legrégibb nemességhez tartozott

100. Már Pressa tudta, hogy kell nagyra menni
Uralkodásban; már Galigajónál
Kardmarkolat s gomb mind arany, más semmi!
103. Nagy volt a pettyes oszlop is mely ott áll,
Sachetti-, Giuocchi-, Barucci-, Sifanta-,
És Galli-, s több mérték-hamisitónál.
106. A fa, melyet Calfucci-törzs bocsáta,
Már nagyra nőtt; s a Sizzi-, Arrigucci-
Hajtás is a kurul-széket kivánta!
109. Mily nagyok voltak, kiket láttam bukni
Gőgjök miatt! És a nagy tettek révén
Florencz arany-almákkal mint virúlt ki!
112. Atyáik is így éltek, ifjú és vén,
Azoknak, kik a Capitol' tanácsán
Lakmároztak, a szent szék üres lévén.

még Nagy Károly lovagjaitól eredve. Egyik águk a Bellincioniak, s ennek utóda két Guido, egyik Guerra, másik Novello melléknévvel, kevély, nagyralátó urak; de kiknek kapuit, sok erőszak és árulás miatt most (t. i. Dante idejében) átkok, szitkok ostromolják.

100. A Pressa és Galigájo két rokon család, amaz hatalmaskodásával, emez fényüzésével tette magát nevezetessé. Részint a guelfekhez, többnyire a ghibellinekhez szítottak.

103—108. — A pettyes (hermelintarkaságú, fehér alapon fekete pettyes) oszlop a lovagság jelvénye. Az e sorokban elősorolt nevek, mind hatalmas, de többnyire erőszakoskodó s csalással felgazdagodott nemzetségek; nagyravágyásukkal a kurulis (a köztársaságban a legmagasb méltóságokat megillető elefántcsont-)székekre tartottak igényt.

109—111. — *Gőgjök miatt* buktak az Ubertiek; *arany-almák* a Lambertiek czímere. *Florencz* — *virúl* szójáték, mely a magyarban vissza nem adható: Fiorenze — fiorire.

112. Ezekből a nagyra ment s elhatalmasodott családokból teltek ki az egyház nagyjai a Capitolium főpapjai (bibor-

115. A gőgös faj, mely a futó csapásán
Üvölte, de ki erszényét mutatta
S fogát, ahoz szelid volt mint a bárány:
118. Már nagyra nőtt — de rangjának alatta
Levén: Ubertin Donato neheztelt,
Hogy ipja őket rokonúl fogadta.
1. Fiesoléból már gyökért eresztett
Caponsacco a vásártéren; s Giuda
S Infangato már jó polgárok lettek;
1 . Bár hihetetlen, de igaz a monda:
Hogy oly kapun jártak be a kis körbe
A mely a della Perák nevét hordta.

nokok, püspökök) s a guelf-párt nagyjai, kik — mikor a pápai szék üresedésben volt, annak javadalmain osztoztak s dőzsöltek.

5. E *gőgös faj*, (felkapott guelf-családok, mint a Cavicciuliak és Adimatiak), mely az előle megfutamodó gyávákat üldözte, csúfolta, tiporta — de a ki vele szembe mert szállani, vagy pénzzel kenyerezte le, az iránt nyájas volt: félelemből vagy nyereségvágyból meghunyászkodó.

119. *Ubertin Donáto* ősrégi kevély patricius, ki egy Bellincioni leányt vett nőül, s aztán nagyon bosszankodott, mikor ipa másik leányát, egy ugorkafára felkapott Adimatihoz adva nőül, őt ezekkel sógorságba hozta.

121. Caponsacco családja, Fiesoléből származva, Firenzében az Ó-vásártér nevű városrészben telepedett le. Leányai egyike a Portinari Folco neje s a Dante Beatricejének anyja volt. Ginda s Infangato, a régi krónikákban nem igen említett családok; Malespini szerint a Gindák „régi nemesek“ voltak; az Infangatók törzsét pedig II. Henrik császár ütötte lovaggá. Mindkét család ghibellin-párti volt.

124—126. — A della Perák, a XII. s XIII. század harczaiban nem szerepeltek; névtelen, jelentéktelen család volt; még is úgy volt (Dante hihetetlennek, de mégis igaznak mondja), hogy rólok neveztetett el a város kerület-falának egy nyil-

127. Mind azt, ki egy részecskét is felölte
A nagy Báró szép czimeréből (a ki
Hirét s nevét Tamáskor ünnepelte)
130. Nemessé és lovaggá szokta ütni;
Bár van, ki paszománttal körül rakva
A nép közé kiván ma keveredni!
133. A Gualterottik s Importunik sarja
Bejött, s a Borgo jobb neven venné még
Ha sorsa őt ily szomszédoktól óvja.
136. A ház, a melyben jajotok kezdődék,
A méltó bosszúsággal, mely haláltok
Volt s boldog élteteknek hozta végét,

vános kapuja, melyen a felebb nevezett előkelő s hirneves családok jártak a belvárosba. E „hihetetlen igazságot“ a Dante-magyarázók sokkép magyarázzák; némelyik szerint dicséretet akar mondani Dante, hogy annyi arisztokrata család mellőzésével egy tekintélytelen, de becsületes polgár (vagy köznemes) családtól neveztek el egy kaput; mások épen ellenkezőleg, a városi polgárság dicséretére számítja Dante szerint, hogy megengedi egy nemes családról neveztetni a kaput.

128. *A Nagy Báró* Hugó marquis volt, ki III. Ottó császár alatt Toskána őrgrófja (alkirálya) volt. Halála Szent Tamás napján történvén, e napon ülték s dicsőítették emlékezetét. Sokszoros czimerét különböző nemes családok közt osztotta szét egyes részenként s mindenkit, a ki abból részt kapott, lovaggá ütötte, a mivel népszerűségét s tekintélyét még emelte. De volt közöttök (Dian della Bella). a ki, miután czimere paszomántokkal bővittetett: népizgatóvá vált (a ghibellinek ellen) s magát „nép fiának“ vallotta.

133. *A Gualterottik* s Importunik családjai a szent Apostoli Borgo-városrészben telepedtek le; de már akkor régi fényök s jó hirnevök lehanyatlott s szomszédjaik az új szomszédot nem szívesen látták.

136. *A ház,* melyből a nagy gyász eredt, az Amadéik háza

139. Lakóival nagy tiszteletben állott.
— Oh Buondelmonti, mily nagyot hibáztál,
Gonosz tanácsra milyen nászt hagyál ott!
142. Mi sok vigadna, ki most sír a háznál,
Ha Isten pihenődül adja Émát,
Mikor először e városba szálltál.
145. De a tört kőért, mely a híd felén állt,
Florencznek még egy áldozatot kellett
Békéje végett hoznia, mint prédát!
148. E törzsekkel s többekkel ezek mellett,
Olyan békében láttam itt virulni
— Hogy sírni oka sose volt — Florenczet.
151. Ezekkel láttam népét boldogulni
Hírben s igazságban, hogy liljoma
Zászlón alá nem kénytelen fordulni
154. S viszály pirosra nem festé soha!"

volt. A gyászos harcz, mely a Buondelmonti és az Amadéi család közt egy házasság (illetőleg annak elmaradása) miatt kitört, el van beszélve a Pokol (XVIII—XXX. énekei) *Ötödik fejezet* czíme alatt 284—6. ll.

143. *Éma* kis folyócska, melyen az első Buondelmonténak, montebunói kastélyából Florenczbe átköltözésekor útja átvezetett. Mennyi gyász elmaradt volna, sok családról s egész Florencz városáról, ha az első Buondelmonti az Émába fúlt volna.

145. *A tört kő:* az Arno hídján, melyen Buondelmontit az Amadéiek bosszúból megölték, hajdan egy Mars-szobor állott, melyet, mikor Attila hún király — egyebek közt Florenczet is — elpusztította, összezúztak s az Arnóba beledobtak. Ezért a tört kőért kellett Florencznek még egy áldozatot adnia: abban a nagy harczban és romlásban, melyet a Buondelmontiak elleni támadás egész pártviszályával okozott.

148. s köv. — Ezzel végzi Cacciaguida, a maga korabeli dicsőségének s jóllétének, az utóbbi Dante-korabeli állapotával szemben a rajzolatát.

TIZENHETEDIK ÉNEK.

1. Mint az, ki Klimenéhez ment, megtudni
Mit róla mondtak, néki szemtől szemben
(S mi sok apát hajt még kétségbe futni):
4. Úgy voltam, úgy látott Beatric' engem,
Úgy az a szent fény is, mely változtatta
Helyét, midőn előbb tünt föl szememben.
7. És hölgyem akkor: „A vágyad-foganta
Lángot bocsásd ki most magadból“ — szóla —
„Hogy belső bélyegét jobban kiadja.
10. Nem, mintha tudomásunk biztosb volna
Beszéded által: — csak, hogy szomjadat
Tudd megnevezni, hogy tehessünk róla.“
13. — „Oh drága törzsem, oly magasba' vagy,
Hogy mint a földiek, a háromszögrül
Értik, hogy két tompát be nem fogad:

1—3. — *Mint az:* Phäeton, Kliméne fia, házasság szerint Daedalusé, de hir szerint Phoebus- (Apolló)-tól. Midőn ezt neki Epaphus szemére vetette, Phäeton anyjához ment, megtudni tőle az igazat. Oly vád vagy ráfogás, mely sok apát gyanúra vagy kételkedésre indít. Philaletes szerint azonkívül a Phäeton mondája azt a tanuságot is adja az apáknak, hogy fiaik esztelen kivánságainak engedni őrizkedjenek.

4. *Úgy voltam:* t. i. valamely kétes, vagy tőle elrejtett titkot (itt a jövő titkát) megtudni vágyva. Beatrice s Cacciaguida is olvassák szivében e vágyat. Beatrice biztatja, hogy fejezze ki azt szókban is — ámbár ők tudják.

13—18. — A milyen bizonyos s köztudomású a korlátolt földi

16. Te úgy belátod az esetlegekrűl,
Előbb mint megvolnának, ama pontra
Nézvén, a hol jövő s múlt egybegördűl.
19. Mikor Virgillel együtt ama dombra
Másztunk, a melyen gyógyulnak a lelkek,
S szálltunk a más világra le, a holtra:
22. Jövőm felől oly sok gyászt híreszteltek,
(Bár én a sors minden csapása ellen
Érzém magam' eléggé vértezettnek).
25. Vágyam' lecsillapitná: megszívlelnem
Hogy rám mi sors vár; mert előre látott
Nyil oly erős sebet nem üt a mellen."
28. Így szólitám meg ama fényes lángot,
Mely szólt előbb s mint Beatric' akarta,
Kivánatom kifejezést talált ott.
31. S nem csűr-csàvarva, a mibe a balga
Nép elmerült, a mikor még az Isten
Bárányát, bűneink' ki eltakarta,
34. Meg nem ölék, — de félreérthetetlen
Világossággal s átlátszó mosolylyal
Felelt meg ő, atyai szeretetben:

elmék előtt is, hogy *egy* háromszögben *két* derékszög nem lehet, oly bizonyosnak tartja Dante, őse előtt a jövőbe látást, mert a dicsőült lelkek előtt mult és jövő már összefolyt.

19. *Ama dombra:* a Purgatoriumba; a *holt világra:* a Pokolba; a fölcserélt sorrend áll az eredetiben is. Baljóslatokat hallott sorsa felől: *Pokol* X. 79—81., 124—132. — XV. 61—78., 88—96. — *Purg.* VIII. 133—139. — XI. 140—141.

28. *Ama fényes lángot:* ősét Cacciaguidát.

31—34. — Nem pythia-szerűen kétes és sokkép magyarázható szavakban, mint az orákulumok, a Krisztus előtti pogányidőben, a kérdezők megtévesztésére.

37. „Mind az esetleg, mit magába foglal
Tudások könyve s nem terjed azon túl,
Le van rajzolva örök vonalokkal;
40. De szükségesség nem hárul rá attúl,
Mint a hajóra nem, az őt kísérő
Szemtől, a mint a folyamon leindúl.
43. S onnan, mikép az orgonáról élő
Összhangzat ér a fülhöz, meghasonlott
Jövődnek képe úgy szemem elé jő,
46. Mint Hyppolit Athénből megfutamlott
A csalfa s hűtlen mostoha miatt:
Úgy kell Florenczet néked is otthagynod.
49. Ezt így akarják, s ürügy is akad —
Sikerül is annak s ott, hol eladják
A Krisztust minden isten-adta nap."

37. —46. — E sorok könnyebb megértése végett vissza kell utalnunk az Első fejezet I. szakaszában foglalt cosmogoniai magyarázatra, hol a nem közvetlen teremtett — s azért csak esetlegesnek nevezett dolgok a közvetlenül — az első októl teremtett — s annálfogva szükséges dolgok közötti viszonyról s különbségről szólottunk. Amazoknak az esetlegeseknek, az emberi tudás könyvébe tartozását hangsúlyozza Cacciaguida, mely tudás a szükségesekre — az öröktől fogva valókra nem terjed ki, de a dicsőült lelkek abba is belátnak. Így Cacciaguida, Dante sorsának jövőjébe oly világosan belát, a mint a fül meghallja az orgona hangját.

46—48. — Hyppolit, Theseus fia, férjéhez hűtlen mostoha anyja Phaedra hamis vádja miatt volt kénytelen magát számüzni Athenéből. Dante mások miatt, mások gonoszsága s csalárdsága miatt számüzetett Florenczből, szülővárosából.

49—51. — A feketékre — az őt üldöző guelfekre czéloz s egyenesen a pápára *(annak s ott)* Rómában, a hol a Krisztust

52. A bűnt, üvöltve, a sértettre fogják,
Szokás szerint, de majd csak kijelenti
A megtorlás, hogy kié az igazság.
55. Odahagysz mindent a mit tudsz szeretni,
— S ez lesz az első nyílvessző, melyet
A számkiüzés íjja fog rád vetni.
58. Hogy milyen sós lesz, majd megizleled,
Az idegen kenyér, — s más lépcsejére
Föl- és lejárni mily nehéz lehet!
61. S mi válladat leginkább nyomja végre:
Az a silány és gonosz gyülevész lesz,
A melylyel együtt esel a mélységre.

mindennek eladják, árúba bocsátják. Futnia kell, de a megtorlás nem fog elmaradni. E jóslat egyenesen arra szólhat, hogy Dantét, száműzött nagy fiát, a változékony Florencz később visszahívta, de ő — a büszke — elkeseredett — nem ment vissza. Némely magyarázói azonban e jóslatot más, szintén közeleső történetekre magyarázzák; így a Florenczet 1304-ben ért nagy tűzvészre, melyet a sors csapásának tekintenek; mások a *Ponte Caraja* beszakadására —ugyanabban az évben — a hol sok lakos vesztette életét; ismét mások a Corzo Donati erőszakos, iszonyú halálára, kit hűtlensége miatt ért el a boszu (v. ö. a Purgatorium XXIV. én. 82. s köv. verseiben adott jegyzettel. Purg. 383. l.). Szerintem mégis a Danténak adott elégtétel, a mire itt a jóslat a legtermészetesebben czélozhat.

63. *A melylyel együtt* . . . A számüzetéssel s hontalansággal természetesen együtt járó kellemetlenségek s szomorúságok és nélkülözések megható elősorolása után teszi még Cacciaguida (tulajdonkép Dante) számüzetése társainak silányságát. A Florenczből kiűzött fehérek névsora ma is fenn van, köztök van Lapo Saltaxelló, florenczi jogász is, kiről Dante fentebb (XV. 128) oly megvetőleg emlékezik.

64. Hálátlan, rossz szívű és bárgyu még az,
Agyarkodó rád; ámde nemsokára,
A ki pirúl majd: ő és nem te lészesz.
67. Mindannyi tette csak baromiságra
Leend tanú s díszedre szolgál néked,
Hogy új pártot vonsz magad oldalára.
70. Legelső otthont s biztos menedéket
A nagy Lombárditól nagylelküség ád,
Lépcsőn ki szent madárt tart czímer végett;
73. Ki gondot annyi jósággal visel rád,
Hogy közte s közted kérés és adás oly
Gyors lesz, a mily lassan más végzi dolgát.

64—67. — Dante s társai eleinte (1302—7) békés alkudozást kisérlettek meg visszahivatásuk iránt; ez nem sikerülvén, fegyveres segitséget kerestek. Először Uguccione della Faggiola az arazzoi podesta hitegette támogatásával, de titkon a pápával szövetkezve cserben hagyta a számüzötteket s Arezzót is őket odahagyni kényszerítette. Aztán Ordelaffi Scarpetta állt élökre, de kisérletök szomorú véget ért. Az ellenök Fulciolo da Calvoli által elkövetett kegyetlenségekről a Purg. XIV. én. 58—63. soraiban s az ahhoz tartozó jegyzetekben volt szó. A jó reménynyel biztató kezdet gyászos véget ért. A számüzöttek később annyira szétzüllöttek, hogy Dante kénytelen volt tőlök elválni. Lásd bővebben a XV—XVII. énekhez bevezetőül szolgáló Negyedik fejezetben.

71. *A nagy lombardi:* kétségkívül a három Della Scala egyikéről van szó, kik ekkor, a Dante számüzetése idejében éltek. A legfiatalabb Can Grande ki van zárva, akkor még gyermek levén; a két idősb: Bertalan (1301 - 4) és Alboin (1304—11) s Francesco, ismeretes e néven: Can Grande (1311—29), három testvér, uralkodtak Veronában. Dante első pártfogója, kiről itt szó van, valószinűleg Bertalan, a legidősb. Családi czímerök, lépcsőn fekete sas.

Majd nála látod azt, ki csillagától
A születéskor nyert oly bélyeget még,
Hogy minden tette majd dicsfénybe' lángol.
A népek őt még észre sem vehették,
Oly ifjú még, hogy a körök felette
Forgásukat csak kilencz évbe' tették.
De mielőtt még a nagy Henriket le-
Főzné a gascognei, az ő nagysága
Már is ragyog, veszélyt s aranyt megvetve;
Bőkezűsége s pompája oly drága
És oly híres lesz, sok irigykedőnek
Rossz nyelve nem pihenhet, hogy ne rágja.
Várd őt — s a mint jótéteményi nőnek:
Sok ember sorsát, gazdagból szegénynyé
S koldusból dússá változtatja ő meg.

76—81. — A még akkor 9 éves Can Grande, a Della Scalák legnevezetesebbike, később Dante legfőbb pártfogója s nemes barátja, kiről már a Pokol I. énekében (az agár allegoriájánál) s annak első fejezete (62 – 65. l.) s az I. ének 94—105. verseiben volt szó. (Bővebben lásd a XV—XVII. énekekhez bevezetőül szolgáló negyedik fejezetben.)

82. *A nagy Henrik* a Luxemburgi, VII. Henrik császár, kit a *gascognei*, előbb bordeauxi érsek, később V. Kelemen pápa, kétszinűségével s csalárdságával főzött le. Biztatólag pártolta Henrik római útját megkoronáztatása végett, de valóban a franczia királyi ház pártját fogva, Henrik legfőbb ellenfele nápolyi Róbert érdekében működött s ő rendelte — vagy legalább hozzájárult — hogy Henriket méreggel ölték meg.

84. Cangrande már egész fiatal korában egyfelől bátorságának, másfelől a pénzsovárság (a kor uralkodó bűne) megvetésének adta jeleit s Dante e két erényét tünteti föl itt is: tevékenységét s elhatározott bátorságát egész élete bizonyítja; nagylelkű bőkezűségét számtalanon érezék — Dante mindenek fölött.

Elmédben ezt, a nélkül, hogy beszélné,
Megőrized majd“. Ezeket mondotta,
S több hihetetlent még bocsátva széllé.

S hozzá tevé: „Fiam, ím meg van oldva
Mit kérdezél; föltárv' a cselszövények,
Ma még nehány ködfoltba elburkolva.

De nem kivánom, hogy e söpredéknek
Irigye légy te — mert elég soká élsz
Gazságuk büntetését, hogy megérhetd“.

Elhallgatása mutatá, hogy már kész
A tiszta lélek — és ama szövet
Bogát megoldta — mert ez volt a kérés.

S kezdém, mint a ki hő vágygyal siet,
Kérkedve még, tanácsot kérni attól
Ki igazat lát, jót akar s szeret;

„Jól látom, atyám, az idő hogy hajszol,
Siet, reám hogy oly csapást mérjen, mely
Arra, ki enged, mélyebb sebet karczol.

Jó lesz azért magam fegyverzenem fel,
Ha már a drága otthont elveszitém,
A mást is el ne játszszam verseimmel.

A gyászos ország végtelen sötétén
És a hegyen, melynek derűs ormáról
Szép hölgyemnek szemébe tekintém én,

93. *S több hihetetlent.* Dante itt valószinűleg, az általa oly előszeretettel ápolt ábrándos reményre czéloz, hogy VII. Henrik alattomos meggyilkoltatása után a Cangrande (Della Scala) császársága fog következni — ezt azonban még most nyilván kimondani nem merészli, csak ily burkoltan czéloz rá.

97. *Söpredék* alatt itt Dante ellenségeit vagy számüzött társai közül az őt gyáván cserbehagyókat érte.

101. 102. — *Ama szövet bogát . . .* A Dante jövője, a neki megjósolt csapások mivoltának (l. a 19. sor jegyzetét) megfejtését kérte — s most azt megkapta.

115. S aztán az égben, sugárra sugárról,
Sok dolgot láttam, mit ha elbeszélek
Sokaknak eltün a mosoly ajkáról.
118. Az igazság félénk barátja, félek,
Hogy olyanokkal csak időmet vesztem
Kik ama korról, mint régről regélnek."
121. A láng, miben a kincs, melyet itt leltem,
Mosolyga — azután csillogni kezde
Mint napsugár arany tükör-keretben.
124. És így felelt: „Lelkismeret, szennyezve
Saját vagy más bűnétől, a gonosz nép
Fanyarnak kell hogy szavadat érezze;
127. De mindazált' ajkad ne titkolózzék —
S látásodat, úgy a mint volt, beszéld el;
A ki rühes, az csak hadd vakarózzék!
130. Mert bár először nehéz leszsz az étel
Egy kóstolásra: de jól megemésztve,
Erősitő táp lesz idő teltével.
133. Kiáltásoddal mint a vihar lészsz te,
Mely a magas tetőkre sújt legjobban —
S ez jó alap lessz hírnevedre nézve.
136. Azért mutatták odalent jártodban,
A hegyen és a siralom völgyében,
Csak azokat, kiknek hirhedt nevök van.
139. Mert a figyelmes hallgató, hitében
Nem nyugszik meg *egy* példán, mely hiányos,
Vagy elrejtett gyökéren épül épen,
142. Sem olyan érvben, a mely nem világos."

112 *A gyászos ország* a pokol; a *hegy* a purgatorium, melynek ormán találkozott Beatricével.

121. *A láng* Cacciaguida.

129. Legjobb mentsége s igazolása Dante sokakat oly élesen hibáztató modorának s kíméletlenül sujtó ítéletének.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Jupiterben: A sas. Az isteni kiválasztás. A Saturnus. Belépés az álló csillagok körébe.

XVIII—XXII. ének.

Miután Cacciaguida még néhány idvezült hős lelkét mutatta meg ősunokájának, Danténak, ki megütközve bámult a fölött, hogy ezek közt néhány olyant talált, a kiket pogányoknak vélt, (de ősapja felvilágositotta, hogy ezek bár életökben pogányok, de megtérve mint keresztyének haltak meg): egyszerre a következő csillagba, a Jupiterbe emelkedtek, a mire Dantét Beatrice figyelmeztette.

I.

A Jupiterről Dante azt mondja *Convito*jában, hogy minden csillagok közt az az egy fehér, mintegy megezüstözve (*bianca, quasi argentata)* s azért oly szép a vörös-tüzű Mársból az átmenet a halvány-fehér Jupiterbe, mint a természettől fehér nő arczszine változása, hirtelen jött kipirulása után. E színváltozásról a Márs és Jupiter közt, Dante maga s több jeles magyarázója, érdekes megjegyzéseket tesznek. Dante, a maga elvont okoskodásával, a Convitójából imént idézett mondatot így folytatja: „A Jupiter ég-körét a Geometriából vett hasonlattal lehet magyarázni, és pedig két sajátságával. Egyik az, hogy a Jupiter két egymással ellenkező kör között mozog, a Márs és a

Saturnus körei közt; a miből Ptolemeus azt következteti, hogy Jupiter mérsékelt vegyületű csillag, az izzó Márs és a fagyos Saturnus között. A másik az, hogy valamennyi csillag közt egyedül ezüst szinű, fehér. E két dolog pedig megvan a Mértanban, mert az is két véglet közt mozog: úgy mint a pont és a kör között; a mint Euclides mondja a pont a Mértan kezdete, kiindulása, a kör pedig a legtökéletesebb, bevégzett alak, s a Geometria e kezdet és e végzet közt mozog. E két mértani fogalom szabatossága is ellentétben áll egymással: mert a pont oszthatatlan s meg sem mérhető; a kör pedig folytonos görbe ivekben hajlásánál fogva nem négyszögösithető s annálfogva hossza sem mérhető meg pontosan. S azonfelül a Geometria tiszta fehér (a mennyiben semmi folt sem hiba nincs benne), teljesen pontos magában és alkalmazásaiban: a mit perspectivának mondunk". Dante e symbolismusát nem tanulságképen idézzük, csak példáját adjuk avval, hogy' okoskodik prózában, a mit költészetében is (magasztos fenségének rovására!) nem egyszer alkalmaz.

Nem sokkal valóbb és érthetőbb, de mégis világosabb és érdekesebb a Jupiter jellemzésére, a mit Buti (többnyire az arab Albul Masarból való idézéssel) mond. „A Jupiter bolygó hideg, nedves, levegődús és mérsékelt természet, s a természetes lelket s annak minden alkotó elemét képviseli: gyermeket és unokákat, szépségeket és bölcseket, törvénytudókat és igazságos birákat, szilárdságot és tudást, értelmet és álommagyarázatot, igazságot és kegyességet, a törvény- és vallás-tudományt, Istentiszteletet és félelmet, a hitegységet s annak gondviseléssel föntartását, s a modor és magaviselet szabályozását. Dicsé-

retet is óhajt és képviseli a türelmes szemlélődést, s talán a lelki gyorsaság gyakorlatára a veszedelem közti bátorságot, megfontolás nélkül, aztán türelmet és halogatást s királyságot és királyokat, gazdagokat s főranguakat, reményt és örömet, a kényelem utáni vágyat, tehát a gazdagságot, továbbá szerencsét új terményekben és aratásban s a birtok bizonyosságát, nyugodt kedélyt, bőkezűséget, vakmerőséget, egy város polgársága fölötti uralom vágyát és gyönyörét; azután czifra ruhák ékességét; jó mulatást, vigalmakat, szóbőséget és sima nyelvet . . . és a rossznak gyűlölését, társulást az ismerősökkel s az ismeretlenek kerülését. *Ezeket képviseli a Jupiter bolygó* s ezek a befolyások, melyek tőle jőnek".[1]

Egyszóval minden a mi elképzelhető — s mind ez Jupiterből sugárzik ki. Bizony, „sok szépet irának a bölcsek" s sok hiábavalót!

Helyesebb lesz azért ezektől a különös elmefuttatásoktól az elénk táruló felséges képek felé fordulnunk!

A mint Dante Beatricével a Jupiterre lép, felséges látvány tárul elébe. Megszámlálhatatlan fénypont, tudjuk már, hogy ezek az üdvözült lelkek megjelenései, mintha tűzszikrák lebegnének, hópelyhek sürűségével, s egyenként kiválva a nagy sokaságból, úgy sorakoznak, hogy olvasható betűket alkotnak, hány lángpont képez egy-egy betűt, nem számithatjuk ki. Az első betű egy D, a második egy I, a harmadik egy L, s igy tovább mig az első szó: DILIGITE (szeressétek) kikerül belőle. Azután a második szó: JUSTITIAM (az igazságot), a harmadik: QUI (a kik), a negyedik:

[1] Az előbbi s ezen idézet Longfellow jeles Danteforditásának gazdag jegyzeteiből a III. kötet (A paradicsom) 290—292. lapjáról (Tauchnitz-kiadás 1867.) van kivéve.

JUDICATIS (ítélitek), végre az ötödik: TERRAM (a földet). Öt szóban harminczöt betű, s mily jelentős mondás! De e súlyos mondás, az igazság őrei, a fejedelmek és a birák lelkéhez szólók, nem a falra vannak egyenes sorban és sorrendben írva, mint a Belthazzár babyloni király palotája falára a fenyegető intés, a büntető Isten szózata; ezek a fények, betűkbe sorakozásukkal és szavakba csoportozásukkal, egy képben — egy lángoló arany sas képében helyezkednek el. Eleven képzelődés kell arra, kimódolni: ez az öt szó miképen alkotja meg a sas-alakot; de talán nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, hogy az első szó a sas fejét alkothatta, mely aztán beszél is szájával; másik kettő a madár két — kiterjesztett szárnyát s a harmadik és ötödik a testet, mely a fejnél s a szárnyaknál kisebb a sasban. A sas feje (a mint azt rendesen czimereken rajzolják is) nem szembe néz, hanem féloldalt fordul s csak egyik szeme látszik s e szemben és fölött félkörben levő szemöldökén (van-e a sasnak szemöldöke?) elhelyezkedett szellemek meg is vannak nevezve. Szemfényében Dávid király a Zsoltár-iró (a Szentlélek Hárfása) s a szemöldökben legfölül Nagy Konstantin császár, alább Hiskiás (Ezékiás) király, s legalul Traján császár és Rhipeus trójai hős; ismét két pogány, a kiknek kivételesen, csodás módon keresztyénné létök meg van magyarázva.

E felséges alak — a Jupiter sassa — megalakulása egészen önkénytelenül megy végbe; nem alkotja, nem rendezi senki — mint szövegünk szól:

Ki ezt formálta, nem vezérli senki,
Vezér maga, amaz erővel szemben,
Mely élő sasokat költ fészköken ki.

E három sorról mondandónk érdekében idézzük az eredeti szöveget is.

Quei che dipinge li non ha chi il guidi,
Ma esso guida, e da lui si rammenta
Quella virtú ch'é forma per li nidi.

E három sor sok nehézséget s megannyi vitát okozott a Dante-magyarázók közt. „Én — úgymond Betti — így magyarázom: a ki ezt alkotta, nem volt vezetője, *maga alkotta,* tudniillik a kitől eltanulják az állatok (jelesen a madarak is) azt a csodás alkotást, melyet fészkeikben valósitanak“. Ezt teszi magáévá Longfellow is: „Az, a ki az egeket alkotta, megtanitja a madarat is, hogy fészkét azon minta szerint rakja“. — Philaletes (János szász király), kit legtöbbször követünk az értelmezésben és magyarázatokban, így szól e helyen: „Ez a hely, mely sok kételyt költött a magyarázókban, kétségen kivül homályos. Részemről ezt az értelmezést találom legjobbnak: az isteni hatalom, mely ezt a Sast közvetlenül maga alkotta meg, mintha ide festette volna, a mint mindent az égben, mint a földi fészkekben a sasokat, ha természeti erők közbejöttével bár, teremt, midőn a sasfészkekben a tojásba rejtett magot megeleveniti“. Én e magyarázatot, bár Longfellow mystikusnak nevezi, szivesebben fogadom el s követtem is.

Dante nem állhatja, hogy valahányszor alkalom kinálkozik, ha messziről is, ne sujtson le a vétkekbe sülyedt papságra, különösen a pápákra s első sorban épen az akkor élő VIII. Bonifáczra, a ki neki s a kinek ő, engesztelhetetlen ellenségei egymásnak. Itt is, a XVIII. ének végén, az Isteni erő s égi fény dicséretéről egyszerre arra a földi füstre csap át, mely ezt a fényt elhomályositja, épen a papság sülye-

désére s gonoszságaira és egyenesen megszólítja (bár meg nem nevezi) a pápát: „azt, a ki ír, hogy ismét kitörülje a mit írt“ s inti, gondolja meg, hogy Péter s Pál apostolok, elődei, az egyházért éltek s haltak meg, míg ő (a pápa) annak pusztítója, ő csak a pusztában járó s tétlen Keresztelő Jánost követi, ki egy buja leány táncza miatt halt meg — de azt sem tiszteletre méltó egyéniségeért, hanem azért, mert az ő képe van a florenczi aranyforinton, tehát képlegesen, a pénz iránti mohó szeretetből; Pétert (a halászt) s Pált pedig nem ismeri. Ez ép oly erős, mint gúnyos megtámadás épúgy megilleti VIII. Bonifáczot, a mint Dantéhoz s természetéhez hasonlít, ki a Pápaság világuralmát (az általa teljes életében sürgetett császári, tehát a papi ellen a világi uralmat) sürgetvén, gyűlölte s az ellen szóval, tollal, tettel harczolni haláláig meg nem szünt!

A XIX. ének elején megszólal a Sas. Ki az, a ki beszél, nem nevezi meg magát; szól a Sast alkotó, abban összecsoportosult összes lelkek nevében, ép azért első személyben „én“, „enyém“ stb. alakban s nem öndicséretül, hanem tárgyilagosan mondja, hogy mindnyájokat földi életökért érdemesítette az isteni kegyelem e magasba juthatásra. Mivel Dante még most sem feledheti el, hogy ebben a fényes seregben pogányok lelkei is vannak, kételyeit, ha félénken s tartózkodva is, kifejezi, a mire a Lélek theologiai magyarázatot ad, igyekezve felvilágosítni s megnyugtatni a kételkedő költőt. A szöveghez kötött helyi jegyzetekben nem levén helye sem módja e felvilágosítások rendszeres és összefüggő fölvételének s kifejtésének, itt e magyarázó s tájékoztató fejezetben kell azt megkisérlenünk.

„Mielőtt a következő magyarázatokba bele mennénk“ — mondja Philaletes a XIX. ének 40. verséhez tett jegyzetében, melyet, ha csak kivonatban, mi is követünk — „szükséges világosan megértenünk a Dante kételyeit s azt a módot, a mint az ő korának theologiája az ily eszmék körül nyilatkozik; annyival inkább, mert mindez a következő ének megértésére szolgál. Befejezésül aztán a Sas előttünk levő beszédének eszmemenete is meg lesz világítva. A dogmai tétel, hogy: „Hit és keresztség nélkül senki sem nyerhet üdvösséget“. A Dante kételye pedig az: mikép egyezhetik e tétel Isten igazságával, ha valaki sohasem hallott Krisztusról, sem keresztségről, s mindazáltal, a mennyire természetes esze sugallatától vezetve, bűntelen életet folytat, minő vétekért volna elkárhozandó?

„Az említett tételt a középkor theologiája feltétlenül kimondja s fentartja és vitatja. A Dante ellenmondását Aquinói Tamás könnyű fegyverrel veri le, mondván: az ember elébe magas czél van tűzve, a mi természeti tehetségeit felülmúlja, t. i. az Isten szemlélete s megismerése, ezt pedig magától el nem érheti, csak tanítás útján, mint az emberiség kijelentés által érte el. De ezt a merev — s magában véve helyes tételt, magok a szigorú scholastikusok is megenyhítik. Aqu. Tamás maga különbséget állít föl a *fides implicita* és *explicita* közt; az *implicita* azaz önkénytelen, a természettől magától sugallt s minden ember lelkében gyökerező, könyv nélkül tudott s érzett hit; az explicita pedig az írás magyarázatával, az iskolai tanítással, az egyéni bölcselkedéssel s a szemlélettel szerezhető meg. Ilyen tárgyai a hitnek, az Isten emberré létét — a keresztyénség e sarktételét illető hit; ilyen a szentháromság hite is. E megkülönböz-

tetésnél fogva különbséget kell tenni, a mivelt és a miveletlen lélek vallásossága mértékének a megitélésében. Még tovább megy a szelid lelkű St. Victor Hugó, a nehézség elhárításában. Mert, úgymond, ha az, ki Krisztus előtt élt s Krisztusról és váltságáról mit sem tudhatott, de erényes volt, hitetlenségeért nem levén elkárhoztatható, Isten az ilyennek bizonyára ki fogja Krisztust jelenteni, mert igazságtalan volna, őt kárhozatra vetni.

„Még kétségbevonhatatlanabb a keresztség hiánya miatt: kárhozat tételének az enyhitése. Az első keresztyén századok vértanui, vízzel való keresztelés nélkül is, *vérkeresztségökkel* megnyerték az üdvösséget; s ha a keresztelést óhajtó — valamely akadály miatt azt meg nem nyerhetné, pl. meghalna, mielőtt a keresztség megérkeznék: a kivánság a keresztség megtörténte helyett elfogadtatik. Lombardi Péter is így okoskodik: az Istenhez megtérés, ha a keresztség elhárithatatlan ok miatt el is marad: megszerzi az idvességet; mert ha a még nem is eszmélő csecsemőnek maga a keresztség biztositja hit nélkül az üdvöséget, hogyan ne a hit, keresztség nélkül is? Krisztus maga mondá: a ki én bennem hiszen, örök élete van annak, ha meghal is él. Csak ha a keresztelés a sacramentom megvetéséből szándékosan maradt el, vész el miatta az üdvösség.

„Ez engedékenyebb felfogásoknak azonban ez előttünk fekvő énekben semmi kifejezését, semmi nyomát nem találjuk. A Dante kételyét nemcsak mellőzi, sőt egyenesen lesújtja a rá adott válasz azzal, hogy az emberi elme igen gyönge arra, hogy az isteni igazság mély titkába behatolhasson. S azért köteles a kijelentett igazságnak magát alárendelni — mivel mindaz

mi a legfőbb Jótól származik, csak jó és üdvös lehet, még ha gyenge értelmünk nem foghatja is fel. S e mellett a puszta hitben való elbizakodás ellenében — mely csak a dogmákból táplálkozik, hozzá van adva, hogy a hit jócselekedet és szeretet nélkül „megholt állat“, sőt ezzel szembe, sok a ki Krisztusról nem is tudott, az ítélet napján közelebb álland hozzá, mint azok, a kik váltig „Uram, Uram!“-ot kiáltoztak. Így, miután a hit erejét megállapitotta, s a dogmai tétel erkölcsi hatását megmentette: Dante a következő (XX.) énekben, két pogánynak az idvezültek sorában létele által a maga felfogásának igazságára is rátalált“.

Ez elméleti kérdések fejtegetése után, a Sas nevében szóló lélek számos földi hatalmasság gonosz, vagy igazságtalan eljárásai s jelleme birálatába bocsátkozik, a Sast-alkotó betűk és szavak magyarázatául, kikről a szöveg (XIX. 114—148) jegyzetei elég világos magyarázatot adnak. Majd a következő (XX.) ének elején, a Sas szószólója — a kinek kilétét most sem tudjuk még — megnevez a Sast formáló ezernél több lélek közül nehányat, különösen a Sas szemefényét, s a szemöldökét formáló ötöt, kikről már szóltunk. És többet nem is! Miért nem? holott a Sasban adott jelmondat után méltán várhattuk, hogy igazságos fejedelmeket, nagy törvényhozókat, pl. a nagy Justiniant s hasonlókat találjunk a Jupiter Sasmadarában csoportosult lelkek fényei közt megnevezve.

II.

Észrevétlenül röppent fel Dante a következő hetedik csillag-körbe, az utolsó planetába Saturnusba — akkor a ma ismeretes Uranusról és Neptunról a földieknek még nem levén tudomásuk.

Dante figyelmét ott mindjárt egy ragyogó szellem bilincseli le, de azt megszólítani nem meri. A kegyes lélek látván a földi halandó érdeklődését iránta: maga szólítja meg s kegyes nyájassággal biztatja, mondja meg, mit kiván tudni. Dante első kérdése, a mit tudni óhajt: mi az oka, hogy míg Jupiterben egész serge a dicsőült lelkeknek jött elébe, itt csak egy fényes szellem jelenik meg, s míg ott hangos karének szólt az ezer ajkán, itt csak hallgatás és néma csend honol? Miért csak ő, egymaga van kiválasztva a sok közül erre az égből? A szellem azonnal válaszol, de kikerülve a kérdést, azzal, hogy az Úr elhatározásának, rendelkezéseinek okát még az üdvözültek se — annál kevésbbé egy korlátolt földi halandó ne kutassa. Dante ezzel sarokba szoritva, a szivén tulajdonkép fekvő egyetlen kérdésre szorítkozik, megkérdeni a szellemtől: ki-létét. Erre, a költő vágyát szemeiből is olvasva, a jó lélek egyenes feleletet ad, megnevezve magát, rajzolva földi életét, melyért az isteni kegyelem őt ide méltatta: Damiáni Péter, a kegyes és buzgó s szemlélődő tudós, zárda- és szerzet-alapitó, az ó-kort a középkorra áthidaló hatodik század egyik szellemi hőse. S míg beszél, megpendítve a Dante szellemi s erkölcsi meggyőződésének húrjait is, kifakadva az ő korabeli barátoktól a maiakra való gyalázatos sülyedést, oly lelkesen s tűzzel beszél, hogy erre már számos égi szellem száll alá, mintha fényszikrák zápora esnék az égből s csoportosul körülötte.

Most már Damiáni Pétertől a szót az újonnan érkezett sereg „legszebb, legragyogóbb gyöngyszeme“ — szent Benedek, a róla nevezett tanítórend alapítója s első vezére veszi át s szólítja meg Dantét.

Elmondja röviden a maga életét s munkáját és nem tulajdonítva magának az érdemet, megnevezi s bemutatja kor- és munkatársai kiváló jeleseit. Első sorban azt a kettőt, kik nem vele és alatta, de már előtte, mint úttörők s neki példát adók az útat törték meg számára: Makárt és Romuáldot, kikről itt akarunk szólani, hogy a szövegben (XXIII. 49) csak épen megnevezettekkel s ott elhallgatott érdemeikkel ne kelljen foglalkoznunk.

A Macarius név a Kr. utáni negyedik század afrikai (egyiptomi) szerzetesei, remetéi közt háromszor fordul elő. Egyik a Szent Antal kedves tanítványai közül való s ennek halála után, a thebaisi szerzet-társaság tagjai közt élt. A más kettő, kiknek egyikét egyiptomi, másikát alexandriai Makárnak nevezik s a lybiai pusztákon élő anachoreták közt emlegetik s csodáikról szólanak, melyeket a daemonokkal való küzdelemben vittek véghez. Egy csinos elbeszélés szól az egyiptomi Szent Makárról. Egyszer, imádkozása közben, hangot hallott hozzászólani: „Makár — szólt hozzá a hang — még nem érted el a szomszéd városban lakó asszonyok magasságát“. Makár, végezve imádságát, a városba ment, hogy felkeresse azokat az asszonyokat. Megtalálván őket, látta, hogy testi magasságra nem nagyobbak s kérdé őket életökről s foglalatosságaikról. Ezek elmondák, hogy nem nővérek, hanem férjeik testvérek s együtt laknak már 15 év óta, de soha egymásnak s férjeiknek egy rossz szót se szóltak — s köztük, a két családban, sohasem volt perpatvar. Többször akartak a szüzek társaságába lépni s azokkal együtt imádkozni, de férjeik ebbe nem egyezvén, magok közt tettek fogadást, hogy egymás közt sem fognak világias beszédet folytatni sem egy

olyan szót kiejteni. Erre Makár azt mondotta: „Valóban sem egy szűz, sem egy férjes asszony, sem egy szerzetes barát nem valami érdemes — hanem az Isten itéli meg őket s adja nekik az élet lelkét s az üdvösséget“. A másikról, a ki alsó Egyiptomban a czellák pusztáján lakott, azt beszélik, hogy különböző remeteségekben tartózkodva, senkivel, csak a maga lelkével beszélt s mondá: „Én lelkem, ha egyszer a mennybe jutsz, a hol Istennel s angyalaival beszélhetsz, vigyázz, hogy onnan többé le ne kelljen szállanod“. A harmadikról pedig a következő furcsa történetet beszéli a „Szentek Élete“ czímű könyv: Egyszer imádkozás közben, öntudatlanul megölt egy poloskát, mely őt megcsípte. Azután meggondolta s mondá: „most nem voltam tűrni tudó a kis bajt“ s elhatározá, hogy ezentúl keresi a bogarak és a mérges legyek és kullancsok társaságát, melyek nagy barmokat is véresre csipkednek — s ilyen között élt fél esztendeig és nyugodtan tűrte csipéseiket. A három közül, említi Szent Benedek Danténak, nehéz volna eltalálni a valódit!

A másik, Szent Romuald, a tizedik század közepén, 953-ban született Ravennában, előkelő Onesti családból, gondnélkül fényüzésben neveltetett, de nemesebb érzelmekben, hogy míg a vad medvékre vadászott a ravennai fenyvesekben, a zenét is kedvvel gyakorolta s olykor buzgó imádságba merült, mondva magában: „mily boldogok voltak a régi remeték, kik mindig imádkozhattak“.

20 éves korában tanuja volt, hogy apja egy ellenfelét párbajban ölte meg, ez őt annyira fölindította, hogy apja gyilkosságáért neki kell vezekelnie önfeláldozásával. Ezért egy Benedek-zárdába vonult Ravenna

közelében s barátnak öltözött be. Hét év leteltével megbotránkozva szerzet-társai szabados magaviseletén, kilépett közülök s az eredeti szigorú rendszabályok visszaállításával, sőt szigorításával a Camalduli új rendet állította föl, mely a Benedek-rend reformatiójául ismertetett el. Több rendházat épített s ezek legnagyobbika Camaldoli-ban, honnan az új rend nevét kapta. Ennek a kolostornak közelében magának egy remete-lakot is épittetett, a hol elvonulva szigorú életet élt, imádságban s bőjtölésben. A legenda azt mondja róla, hogy 120 évet élt, s hogy 1466-ban csaknem 400 évvel halála után, testét még romlatlanul találták — de mikor e rothadatlan testet ellopták, hogy ereklyéül őrizzék: a test hamuvá omlott össze.

Most Dante elragadtatva a szentnek jóltevő s előzékeny szives modorától, kérte őt, „mutassa meg magát, leplezetlenül, hogy megismerhesse“. Ezt a szent nem teljesítheti; itt, az egyes csillagokban, mely nem állandó lakóhelyök, az üdvözült lelkek csak fénycsillagokul jelenhetnek meg s arczukat nem mutathatják: „majd — úgymond — meglátod ott, hol szinről szinre vagyunk láthatók mindnyájan, ama legfelsőbb körben, a hol otthonunk van“, de látva Dante hő vágyát, megnevezi magát — ő Szent Ferencz — s általa alapitott rendjének szintén bekövetkezett erkölcsi sülyedéséről panaszkodik. S ezzel megfordulva, többi társaihoz csatlakozik s velök, szárnyra kelő madarak csoportjaként a magasba röppen, nagy suhogással, a honnan csöndesen alászállottak volt.

Erre Beatrice int Danténak, hogy a magasba vivő létrán menjen ő is utánok — s mintegy észrevétlenül, vezetve hölgye által, egyszerre fölemelkedik s egy percz sem telve bele: a planéták körein kivül,

és pedig az Ikrek csillagzatában, vagy is az Álló csillagok tágas, mérhetetlen körében találja magát. Ráismer az áldott csillagzatra, mely alatt született s melynek lelki tehetségeit köszöni s hálával telik el iránta. Elragadtatását látva Beatrice, figyelmezteti, hogy pillantson vissza az általok hátrahagyott roppant térre s lássa meg: hány világ, a planétakörök mily terjedelme maradt vissza mögötte — midőn egy magasabb s örök fényekkel bíró országba: az Álló csillagok körébe lép, nagy lépéssel közelítve ezzel, a legmagasb körökbe, melyek még hátra vannak a legmagasb trónig — a végetlenig!

TIZENNYOLCZADIK ÉNEK.

1. A boldog lélek maga, ön-szavában
Gyönyörködék s én az enyémben, véle,
És ezt vegyítve keserűhöz lágyan.
4. És hölgyem, a ki Istenhez vezérle,
Szólt: „Másra gondolj! Gondold meg, hogy ahhoz
Vagyok közel, ki rosszért jót cserél be“.
7. Megfordulék e bájos édes hanghoz,
Megnyugtatómhoz; s mit a szent szemekben
Láték, szerelme nem juttathat szóhoz.
10. Nem, hogy csak en-szavamnak nem hihettem
De mert elmémnek is, ha nem segítnek,
Oly messze visszatérni lehetetlen.
13. E pontra nézve csak annyit említek:
Hogy őt csodálva, rajta és szerelmén
Kivül egyéb vágy engem nem hevitett!

1. *A boldog lélek:* Cacciaguida, egészen elmerült Isten szemléletében s önszavában, mint Dante a magáéban — amannak édes, magának keserű nyilatkozatait összefoglalva.

4. *És hölgyem:* Beatrice, ki Dantét ez égi útban vezérlé, e gondolatoktól eltéríteni igyekszik.

8. *S mit a szent szemekben láték:* az egyre szebb és ragyogóbb Beatrice úgy elvakítja, nemcsak mert önszavában is kételkedik, hanem mert elméje, segítség nélkül, nem képes az előbbiekre visszatérni s emlékezését összeszedni s csak Beatrice tekintete nyugtathatta meg.

16. Mert az örök kegy, Beatric't tüzelvén,
Úgy fényle rajta, hogy tekintetében
Megnyúgodott, őt újra látva, elmém.
19. Fénymosolyát hogy rám vetette szépen
S így szóla: „Nézz körül! Nem csak az én
Szemembe' van a paradicsom épen!“
22. Mint olykor itt lenn, valaki szemén
Ráismerünk a hajlamra, ha oly nagy,
Egész lelkét hogy betölti a fény:
25. Úgy itt, ama szent fényben úgy lángolnak
Sugárai, hogy bennök ráismertem
A vágyra, szólni hozzám még ujontag.
28. És kezdte is: „Itt ez ötödik körben,
E fán, tápját mely talajából kapja,
Folyvást gyümölcsöz s lombját tartja zölden —
31. A lelkek boldogok, kik ott lenn lakva
Oly hiresek voltak, hogy tetteikben
Minden muzsának volt elég anyagja.

19—21. — Beatrice, egészen szépségébe s fénylő mosolyába látván elmerülni Dantét, föl akarva őt e merengéséből rázni, figyelmezteti a körüle lebegő fényességekre.

22—27. — Beatrice e gyöngéd figyelmeztetése magához téríti Dantét s ismét abba a szemléletbe vezeti vissza, hogy ne maga lásson, hanem Beatrice szavaira figyeljen s tőle nyerje a látandók magyarázását, látván, hogy Beatrice akar neki magyarázatokat adni.

28. *Ez ötödik körben:* a Márs csillag körében.

29. *E fán:* t. i. a kereszten, melyen Krisztus függött, mely az Ádám sírja fölé, fia Seth ültette fából faragva, végre Márs csillagba került (lásd a Negyedik fejezetben).

31. *Ott lenn,* t. i. míg a földön éltek s tetteik a múzsáknak — harczban, tudományban, kegyességben stb. — tárgyul szolgáltak.

34. Nézz a keresztnek két karjára itten!
Kit nevezek most — oly mozdúlatot tesz,
Minőt a gyors tűz tesz a fellegekben!“
37. S látám, hogy a kereszten egy fény repdez
A Józsue névre, mihelyest kimondta,
S a szó se hangzék gyorsabban, mint lett ez.
40. A Makkabeus hős körül azonba’
Egyszerre látám egy új fény forogtát,
S öröm vala, mi azt forgásba vonta.
43. Utána Róland és Nagy Károly vonták
Magokra, ketten, szemeim figyelmét,
Mint a vadász kiséri röpke solymát.
46. Majd Vilmos s Renouárd s herczeg Godofréd
S Guiscard Robert tünének a szemembe
Egymás után és mind a kereszten még.

34—37. — A kereszt karján üdvözült lelkek ülnek, kiket most Beatrice egymásután megnevez s ezzel mozdulásra készt. Józsue — a Mózes utóda s Izráelnek az igéret földére bevezetője s az eredeti haza visszaszerzője. Majd a hős Makkabeus, a szír uralom alá került zsidóság felszabadítója.

43—48. — Nagy Károly ismeretes mondakörének hősei, köztük első sorban a győzhetetlen Roland, ki Nagy Károlylyal egyszerre mozdul meg s tünik Dante szemébe, ki rólok el sem fordítva szemét, őket folyvást kiséri. Vilmos bizonyára nem mondai alak, mint pl. Renouard. Vilmost Nagy Károly Toulouse helytartójává nevezte ki, de a kit a monda később más Vilmosokkal (a pusztabeli, majd a gellonne-i Szent Vilmossal) kever össze. Godofréd, a bouilloni Godofréd, a keresztes háborúk hőse, a Jeruzsálem meghódítója; végre Guiscard Róbert, a hit hősei egyike, ki a szaraczének ellen Szicziliában s déli Italiában küzdött s VII. Gergely pápát hősileg védelmezte — kit Villani, a Dante által is nagyrabecsült Matild grófnéval egy vonalba helyezett.

49. Aztán a többi fénynyel elegyedve,
A hozzám szólt kegyes lelket vizsgáltam,
A menny karát művészileg vezetve.
52. S jobb oldalamra fordulék, hogy lássam
Beatric' arczán — teendőm mi légyen —
Egy szó-, vagy mozdulat-, vagy jel-adásban.
55. S szeme csillagjait oly üdén, oly szépen
Látám ragyogni, hogy túltett az arcza
Mind másokén, mind a mi ő volt régen.
58. Mint a ki jól-tevésben napról-napra
Több örömet lel, abból látja át
Erénye, mint növekszik mind nagyobbra:
61. Úgy vettem észre, mily magasra hág
S az éggel szélesül ki kör-futásom,
Hogy egyre szebbnek láttam e csodát.
64. S mily percz alatt megy át nagy változáson
Egy női arcz fehérre, hogyha végre
Erőt vehet a szégyen-piruláson:
67. Úgy tűnt szemembe szép ezüst-fehére,
— Hogy felpillanték rá — a hatodik
Bolygónak, a mely fölvett most keblére.

50. *A hozzám szólt kegyes lelket,* t. i. Beatricet, ki a mennybeli kart, művész módjára, vezette s irányozta.

56. *Túltett az arcza:* minden másén s önmagáén is, minő azelőtt volt; Beatrice mindig szebb lesz, a mint egy magasabb égkörébe emelkedik a paradicsomnak. Itt is az történik: a Mársból a Jupiterbe.

67. A Beatrice arczának szépülése — s átalában a piruló nőnek, a szégyenpír legyőzésével, arcza fehérre változása — a Jupiter fehér képe, a Márs vörös arczához képest jelzi e változást.

70. S a szent sereg, mely ott tartózkodik
E Jupiter-fáklyán, szikráit úgy szórta,
Hogy bennök érthető szó láttatik.
73. A mint vízpartról madarak csoportja
Fölszállva, párnak már előre örvend,
S majd körbe alakúl, majd hosszú sorba:
76. Úgy szálltak itt, dalolva, föl s le. körben
A szellemek, kik e lángokba' laktak,
Majd D. meg I. meg L. alakba törten;
79. Mozdúlva elsőbb, hangján dallamoknak,
Majd megalkotva egy vagy más jelet,
Megálltak egy kevéssé — s elhallgattak.
82. Oh égi múzsa, a ki hírnevet
Adsz embereknek s halhatatlanságot
S ők, városok- s országoknak veled:
85. Oh kölcsönözd belém világosságod'
S mutasd erőd' e kurta versezetben,
Hogy írhassam le, mit szemem ott látott.

70. *Érthető szó.* Jupiter üdvözült lakói az igazságos fejedelmek s törvényhozók lelkei. A seregekbe s felismerhető betű-alakokba, csoportosuló lelkek az igazságot hirdetik, mint mindjárt látni fogjuk.

73—77. — A dicsőült lelkek, mind magasabb s magasabb égkörökben, egyre nagyobb csoportokban jelennek meg s szabadabban és jellemzősebben szállanak, a mint ezt már a Mársban is vettük észre s itt még inkább látjuk. A víz partjáról csoportosan felszálló madarak példázata mily találó s jellemző!

78. A D. I. L. betűk, a következőkkel együtt hozzák ki az Igazságot a föld hatalmasainak lelkére kötő mondatot.

80. Szünetet tartanak a következő mondat egyes szavai közt.

82. *Oh égi múzsa:* az eredetiben: o diva Pegasea. Pegasusról, az isteneket hordozó szárnyas lóról van véve e név, mely

88. Egymásután ötször hét izületben
Mással- s magán-hangzók alakja ége,
És a mint láttam, úgy meg is jegyzettem:
91. DILIGITE JUSTITIAM név, meg ige,
Volt első része az egész irásnak;
QVI JUDICATIS TERRAM — volt a vége.
94. S az ötödik szó M-jével aztán csak
Nyugton maradtak, — látszva Jupiternek
Ezüst földén mintegy arany sujtásnak.
97. S leszállni látém erre új fénysereget
Az M. csúcsára, s megpihenve rajta,
Annak, ki őket vonja, énekeltek.
100. Mint égő testek, össze-összecsapva,
Szórnak magokból számtalan szikrákat,
Mikből magának jósolgat a balga.

csak múzsát jelenthet, ki embereknek hírt, nevet ad, kikről aztán városokat s országokat neveznek el.

88. Ötször hét — harminczöt betű alakjában helyezkednek el a fénypontok (a dicsőült lelkek); e betűk, felváltva mással és magánhangzók, szintén öt értelmes s összefüggő szókban egy mondattá sorakoznak, melynek értelme ez: „Szeressétek az Igazságot, kik a földet itélitek“ — tehát a fejedelmek s a törvényhozók és birák.

94. Az ötödik szó M.-je az utolsó betű, melylyel a mondat bevégződik. Mikor ez megvan, mindnyájan megállanak s a mozgás megszünik, értelmet s a fontosság jelentőségét adva a mondatnak. Jupiter ezüst szinén, mint alapon, arany-sujtásnak látszik a mondat.

97. *Új fénysereg* . . a betűk megalkotásával még nem fogytak ki a Jupiter dicsőültjei: még egész sereg telepedik a mondat utolsó betűjére le.

102. *Jósolgat a balga.* A földi lakók a csillagokból s az égi fény egyéb jelenségeiből jósolgatnak. Vagy más magyarázat szerint: két összedörzsölt fadarab szikráiból.

103. Több fényt ezernél láttam, hogy fölszálltak,
Ki kevesebbé magasan, ki fenn,
Mint *AZ* a fényt adá, min fölgyulának.
106. S mikor helyén mindegyik megpihen:
Egy sas alakja, feje, nyaka tűn ki
Világosan, e lángok fényiben.
109. Ki ezt formálta: nem vezérli senki,
Vezér maga, amaz erővel szemben
Mely élő sasokat költ fészköken ki.
112. S a többi Boldog kik előbb az M-ben,
Liljom-keretben édesen pihentek,
Gyors mozdulattal odaszálltak egyben.
115. Oh édes csillag! sok szép ékkövednek
Fényében olvasám, hogy csak gyümölcse
Igazságunk a te fénylő egednek!
118. Azért a lelket, mely erőd' közölte
S mozgásodat: kérem, tekintsen arra,
Honnan a füst, mely sugarad' megtörte,

105. Mint *Az:* Isten — kitől kapta a fényt *a nap,* min ezek fölgyuladtak.

109. *Sas-alakba* csoportosulnak mind a fények; Isten maga formálta ezeket sas-alakká, ki a kis sasokat tojásaikból életre hozó természeti erőt kormányozza. (Lásd e sorok bővebb magyarázatát az ez éneket megelőző Ötödik fejezet I. czikkelyében.)

113. *Liljom-keretben:* a Jupiter fehérségében, a boldog lelkek fényei.

118. *A lelket:* Istent hívja segítségül.

120. *A füst, mely sugarad' megtörte;* az a bűn, mely Isten fényét elhomályosítja, a zárdákból s a papoktól jő, oly helyekről, melyeken kufárkodás foly, holott égi jelek s vértanuság építette őket szent czélokra.

Hogy másod-izben ébredjen haragja
A kúfárság miatt ama templomban,
Melynek jelek s vértanuság alapja!
Védserge égnek, rád nézek ujonnan,
S kérlek, könyörgj a földön tévelygőkért,
Kik tév-uton járnak, rossz példa-nyomban!
Hajdonta karddal vívták ki a harcz-tért
Most, mit az Úr a szegénytől se tiltott,
A kenyeret is elveszik, mint papbért!
De te, ki írsz, hogy kitörüld, a mint volt:
Gondold meg, hogy a szőlőért halának
Pál s Péter; s élnek, míg te azt pusztitod!
Azt mondhatod: vágyim csak arra szállnak,
Ki a magányt kereste szüntelen,
Kit egy tánczért vérpadra hurczolának,
Én a halászt, se Pált nem ismerem!

124. *Védserge égnek:* az angyalokat s az égi szenteket, e dicsőültek seregét kéri, hogy imádkozzanak a földi bűnösök megtéréseért.

127. *Hajdonta karddal* harczoltak a papok az igazságért s a hitért, most zsarolnak s a szegénynek az isten-adta kenyerét is elveszik párbér fejében.

130. *De te . . .* VIII. Bonifácz pápát azzal vádolják, hogy ártatlanok ellen lesujtó, büntető rendeleteket, bullákat adott ki, csak azért, hogy azoknak visszavételét, busás váltságdíjakért adja meg.

131. Az Úr szőlőjeért harczoltak. Péter (a halász) és Pál, a kik — bár meghaltak — most is élnek, mert halhatatlanok.

133. *Vágyim csak arra szállnak.* Mondhatja VIII. Bonifácz: értve Keresztelő Jánost, de alatta a nevét viselő aranypénzt (lásd a megelőző fejezet I. czikkelyében); Pált, Pétert már nem ismeri, mert őket már nem követi!

TIZENKILENCZEDIK ÉNEK.

1. Kiterjesztett szárnyakkal állt előttem
A bájos kép, mely itt boldog csapatba'
Oly sok lelket füröszte örömökben.
4. Rubinnak látszék mindegyik, de abba'
A nap sugára lángolt, oly erővel
Hogy azt szemembe visszacsillogtatta.
7. S mit festenem már sor s idő most jő el:
Szó nem beszélte, toll nem írta még le,
Sőt képzelettel sem volt érhető fel.
10. Mert nyilni látám, s hallám hogy' beszéle,
Száját s a szó hangzék „*Én*- és *enyém*“-nek
Holott „*Mi*- és *miénk*“ volt értelmére.
13. S kezdé: „Mint igaz, istenfélő lélek,
E dicsőségre felmagasztaltattam
— A melyet földi vágyak el nem érnek.

2. *A bájos kép* a sas, kiterjesztett szárnyaival; annyi üdvözült lélekből egyesülve s magok és egymás gyönyörében osztozva.

11. 12. — A sas szája egyesben beszélt, holott az ezer lélek nevében s által szólt; az *én* és *enyém* szavak igazi értelme *Mi* és *miénk* lett volna, a száj az egész csoport helyett szólván. — E boldog lelkek ily szoros összetartásával, melyben magokat egy egységnek érzik és vallják, Dante kétségkívül az egész emberi nemzetnek egy közös monarchiában egyesülésére gondolt — melyet *Monarchia* czimű könyvében oly szellemdúsan rajzolt.

16. A földön én olyan emlékem' hagytam,
Hogy magok is a gonosz szívű népek
Dicsérnek, ámde nem követnek abban".
19. Sok izzó tűzből csak *egy* melegséget
Érzék, mikép sok szerető lélekből
Egy hang szólaltatá meg itt e képet.
22. Mire viszont én: „Örök örömekből
Termett virágok, kik' mindannyiának
Egész illatja *egy* gyanánt tűnik föl:
25. Illattok, oh, hadd oldja föl a vágynak
E hosszu böjtjét, melyet régen érzek
S a melyre tápot földön nem találnak.
28. Azt is tudom, ha más részén az égnek
Állítana tükört a szent igazság
Fátyoltalan voln' ott is az tinéktek.
31. Tudjátok azt, mi vágy hajt, hogy hallhassák
Füleim azt, a mit hallgatni, engem
Oly szomjuság és vágy gyötört mostanság!"
34. Mint sólyom rögtön röpülésre lebben,
Ha sapkáját levették s szárnya csattog
S magát mutatni vágyék s mentől szebben:

16—18. — Ezt az egy mondja mindnyájok nevében; az utókor dicséri s eszméjöket magasztalja, de az egy világállamot nem valósítja!

27. Dante méltán mondja s ad kifejezést az egységes monarchia utáni szomjának — mely benne megvan s egész lelkét eltölti — de a földön arra tápot nem nyujt.

30. E dicsőült lelkeknek, kik a földön is az igazságot gyakorolták, az ég bármely részében világos volna Isten akaratának bármely megnyilatkozása.

33. Dante régóta szomjuzza azt az igazságot, melynek megvilágítását s feloldását most is e lelkektől kéri.

34. *Mint sólyom.* A röpülni s martalékát elfogni ohajtó sólyomról

Úgy láttam azt a zászlót — mely úgy volt ott
Az égi kegy dicséretéből szőve —
S úgy énekelt mint csak az a ki boldog.
S így kezdte: „Az, ki a Világnak öve'
Forgását hajtja s annyi elrejtettet
S nyilvánvalót helyzett el égre, földre,
Ön-erejéből annyit nem fektethet
A mindenségbe, hogy mind ahhoz mérve
Az Ő Igéje ne maradjon fentebb.
Így érthet'd, hogy az ég első kevélye
(Minden teremtett lénynek is mintája)
Nem tűrve fényt, levettessék a mélyre.
Innen, hogy minden kisebb lény, tartálya
Csak ama Jónak oda fönn, a mely
Határtalan — s csak Önmaga szabálya.

vett hasonlat. A sólyomnak, mielőtt prédára eresztenék, szemét elfedő sapkát tesznek a fejére, mely miatt nem lát; s mikor ki akarják ereszteni, azt leveszik a fejéről s a sólyom visszatarthatlanul siet a prédára rohanni.

37. *Azt a zászlót:* a Sast, melyet az idvezült lelkek alkotnak, s mely mintegy Isten magasztalását zengő dalokból volt szőve.

40. A „világ öve forgását" Isten hajtja, ki a világ minden részébe, égre-földre, oly sok titkos és nyilvánvaló dolgot helyezett, de előbb — önmaga lényéből adta Igéjét (a Krisztust) s erre a magáéhoz hasonló fényt és erőt ruházott. Azért a teremtett világnak mindössze sem adhatott annyit, hogy azok összesége fölött is az Ige ne maradjon még fentebb.

46. *Az ég első kevélye:* Lucifer, kit az Úr, gőgjeért — mely az emberekre is átszármozott s L. minden embernek mintája lőn — a pokolra sújtott.

49. *Minden kisebb lény,* az értelemmel bíró emberek s még az angyalok is, csak megannyi tartálya (edénye) ama Fő-Jónak, Isten valójának.

52. Így, mind a mit látástok megfigyel,
Habár a legfőbb szellem egy sugára,
Melyből tartalmát minden veszi fel:
55. Annyi erőt nem ölthet föl magára,
Hogy ős-elvét ne lássa távol attól
A mit szemével, láthatót, bejára.
58. Azért a pillantás világotokból
Úgy hat be csak az örök igazságba,
Mint az, ki a tengerbe hatni gondol.
61. A fenekét a partnál ugyan látja,
De nem a sikon, ott is ugyan ott van,
De ott a mélység elnyeli magába.
64. Nincs fény, csak örök fénytől származottan,
Mely nem homályosul el; sőt setétség,
Csak a test árnya, mérgétől romoltan.
67. — Föl van derítve most már az a kétség,
Mely elvoná az örök igazságot
Szemed elől, melyért től annyi kérdést.
70. Ha szólsz: ‚Az Indus partján lát világot
Valaki — és így senki sincs körében
Ki Krisztusról szól, olvas, ír talán ott;

56. Az ős elv Isten igazságában és bölcseségében van; annak mélységébe az ember szeme be nem hatolhat s lehetetlen hogy azt, a szemével láthatóktól távol lenni ne lássa. A hasonlat a tenger feneke s az isteni tudás mélysége között, találó igazság.

66. *Csak a test árnya* Az Isten valójába belátást az ember korlátoltsága akadályozza; a test árnya: az eredendő bűn homályositja el szemünket, annak *mérgétől megromoltan* képtelenek vagyunk Isten mélységébe belátni.

67. Ezekkel felel meg a Sasban beszélő lélek a Dante által inkább érzett, mint kifejezett, de a szivébe látó lélek által fölismert kételyekre és kérdésekre.

70. Itt a lélek ismét egy kérdést ad a vele vitázó költő szá-

73. A jót akarja, jót tesz minden lépten,
S a mi ítélet telhet ember-észtül,
Nem követ el bűnt tettleg, sem beszédben;
76. Kereszteletlen hal meg, így, hit nélkül:
Hol az igazság, mely őt elítélje?
Hol van a bűn — ha lőn ismeretén kül?'
79. — De hát ki vagy te, hogy bírói székre
Ülhess, ítélni, száz mérföldre távol,
Rövid látásod egy araszig érve!
82. Igazad lehet, ki velem vitázol:
Ki a Szentírást nem tekinti, lelhet
Kételyt sokat, min lába át nem gázol!
85. Oh földi lények, oh ti tompa lelkek!
Az Első akarat, mely jó magában,
A Fő-Jóhoz, magához, hütlen nem lett,
88. S igaz csak az, mi csak az ő nyomán van;
Teremtett lény magához őt nem vonja,
Forrása lévén csak sugárzatában!"
91. Mint fészke fölött hogy kereng a gólya
Kicsinyjeit ha megelégítette,
S hálával néz reá a jól-lakottja:

jába, melylyel azt fejtegi: lehet-e a Krisztus (és a keresztség) nélkül idvezülni; s erre aztán a 79—90. sorokban felel meg. (Ezekről bővebben a XVIII—XXII. éneket megelőző V. Fejezetben szóltunk.)

86. *Az Első akarat:* Isten akarata, mely feltétlen s mindent irányoz, jó önmagában s tévedés nélküli egyedül; természetes a Fő-Jóhoz, magához Istenhez, kitől eredt, sohasem lett, nem is lehetett hűtelenné; azért csak az lehet igaz, a mi vele nincs ellentétben.

89. *Teremtett lény;* Isten egyedül a teremtő, minden más csak teremtett lény, akár közvetlen Istentől, akár rendeletéből mások által létrehozva; teremtés nem vonhatja magához a teremtőt, mert annak alapja csak ennek kisugárzása.

94. Úgy néze rám (úgy én reája szinte)
Az áldott lélek — s annyi bölcseségtől
Mozgásra hajtott szárnyakkal legyinte.
97. S kerengve, dallva, szólt: „Mint a beszédből,
Mit én szólok, nem értesz te, — az ember-
Ész az örök végzésig úgy nem ér föl!“
100. A Szent Lélekbe' most, ragyogó szemmel
E fény-sugárok ismét megnyugodva
A Jelben — egy Rómát mely hírre emelt fel —
103. S meg' újra kezdé: „Nem jutott e honba
Föl senki, hite ha nem volt a Krisztus,
Földön se' járva, vagy keresztre vonva.
106. De nézd, mi sok kiáltja: Krisztus, Krisztus!
Ki messzibb lesz az itéletkor tőle,
Mint kiknek ismeretlen volt a Krisztus!

95. *Az áldott lélek:* a Sasból beszélő csillag — a dicsőült szellem, bölcseségétől — gondolatait közölni — mozgásba hozott szárnyakkal, keringve, dallva szólt s kijelenti, hogy mint Dante nem értheti meg, a mit ő mond, úgy átalában az ember-ész nem ér föl az örök végzésig s nem hatol be annak titkába.

100. S e kijelentéssel, a Szent Lélekben megnyugodva az összes üdvözültek megnyugosznak a Jelben t. i. a Sasban, mely Rómát nagygyá tette s dicsőségre vezette vala.

103. E megnyugvás után ismét itéletet szól. Visszatérve az előbbi példára (70—78. v.) kimondja, hogy Krisztusban való hit nélkül senkisem idvezülhet. De voltak, még mielőtt Krisztus a földön járt, kik Isten első igérete s a Próféták jóslatai következtében már hittek az eljövendő Megváltóban, s voltak, a kik a keresztre feszitett Krisztusban hittek; és voltak, kik egyre kiáltották (Máté VII. 21): „Uram, Uram!“ s mégsem mehettek be Isten országába, mert nem hittek — még kevésbbé, mint a kik Krisztusról nem is tudtak!

109. Az aethiopi majd itél felőle,
Mikor a két sereg két részre válik
S *az* égbe száll, *ez* a mélységbe dől le!
112. Mit mondanak majd a perzsák, királyid
Felől, ha a nyilt könyvbe néznek, melyben
Föl vannak irva minden álnokságik!
115. Ott mind az Albert tetteivel egyben
Olvasni fogják azt, a mitől Prága
Országa rom, mitől a toll megrebben!
118. S a pénzhamisitást, mit Szajna tája
Megsinle, míg azt, a ki elkövette,
Egy neki bőszült vadkan agyon vága;

109. Dante, a romlott világról és sülyedt erkölcsökről szivében hordott kemény ítéletét itt a Sasban beszélő léleknek, mint az igazság itélő-birájának a szájába adja, de tulajdonkép maga beszél. Az *aethiopi* — ez egészen míveletlen nép is, bár Krisztust sem ismer, megitéli a Krisztust kiáltó, de benne nem hivő — csak névvel keresztyént, látva, hogy a végitéleten hogy taszíttatik pokolba, elválasztva a hivők égbe menő seregétől; s a buja perzsák hogy fognak itélni a keresztyén királyok vétkei felől!

115. *Albert*, a kiről a Purg. VI. 97—103. soraiban volt megemlékezés, a ki 1303-ban Csehországba tört s azt leigázta. Venczel cseh király, nagyban segítette sógorát, Albert herczeget a német császárságra jutásában, s soká jó barátságban volt vele. De Venczel, az Árpádház kihaltával Magyarországot, fiának ifj. Venczelnek megszerezte, maga pedig Lengyelországot elfoglalta. Albert irigyelte e vivmányokat tőle (s a pápa unszolására, kit az ifjú Venczel magyar királysága bántott, mivel anjoui Róbert Károlyt kivánta volna a magyar trónra ültetni) beütött Csehországba s azt elpusztitotta.

118. *A pénzhamisitást* . . . Szép Fülöp, franczia király, a pénzértéket ismételten alább szállította önkényüleg. Büntetését

121. S a nagyra-vágyást keltő gőgöt egybe'
Mely skótot, angolt úgy elbolondított,
Hogy meg se tudnak férni bőreikbe'!
124. S látják a bujaságot s elpuhított
Lágy életet, mit a spanyol s cseh folytat,
Becscsel s erénynyel ki végkép szakított!
127. És látni fogják Jeruzsálem korhadt
Sántáját, a kinek jobb része I-t,
A rossza számjelül meg M-et hordhat.
130. Ott látni gyáva fukarságait
Annak, ki ura ama tűz-szigetnek,
Hol agg Anchises végzé napjait.

azzal vette el, hogy egy vadászaton (1314) lova lábai közé egy a hajtásban feldühödt vadkan került, mire a neki vadult ló a királyt levetette, ki ez esés következtében lábát eltörte és sebébe belehalt.

121—123. — I. Eduard, angol király — a Bruce Róbert és Wallace által vezetett skótoktól országukat elhódította s a két szomszéd nemzet a birtokok és határaik fölött dühös harczokat folytattak. Erre czéloz Dante, ki különben Bruce Róbertről a Purg. VII. 132. versében nagy méltósággal nyilatkozik.

124—127. — A spanyol alatt IV. Ferdinánd értendő, ki 1295-től 1312-ig uralkodott; éretlen korában fajtalan nevelést kapott s életét bujasággal töltve, korán halt el. A cseh alatt ismét IV. Venczel értendő, kiről a 115. jegyzet alatt volt már szó.

127. A nápolyi királyok „Jeruzsálem királya“ czímet viseltek. A kiről itt szó van, II. Károly nápolyi király, sánta s nyomorék volt, kiről a Purg. VII. 124. v. kicsinylőleg s a XX. 77. versben mint saját leányát pénzért eladó czudarról emlékezik. A római számírásban I egyet, M ezeret jelentvén, Dante úgy jellemzi Károlyt, kiben a mi jó van a legkevesebb, a mi rossz, az a legnagyobb számmal jelölhető.

130—132. — Arragoniai Frigyes, az Aetnáról itt tűz-szigetnek nevezett Sicilia királya, fukarnak és gyávának van nevezve.

133. S mily kis becsű ő, abból értheted meg:
Hogy róla, egy szűk térre szorítottan,
Apró betűk sok mindent emlegetnek.
136. Majd két rokonról olvashatni ottan
Nagybátya s öcs rút tettiről, s azokkal
Két koronát s ős vért berondítottan!
139. S a portugall s norvég is helyet foglal
Majd ott — s a rácz is, a ki, vert pénzednek,
Velencze, árát megfizette sokkal.

Dante valószinűleg azért van róla ily rossz véleménynyel, mert a Dante által oly nagyra becsült VII. Henrik halála után, kihez a ghibellinek oly nagy reményeket kötöttek, mikor német császárrá koronáztatott — de a pápa által méreggel gyilkoltatott meg — a pisaiak Frigyesnek ajánlották fel városuk Signoriáját s hogy álljon a ghibellinek (fejérek) élére s folytassa a harczot a guelfek (feketék, pápások) ellen; ő ezt oly nehéz feltételekhez kötötte, melyek az egyenes visszautasítással voltak egyenlők s egyszersmind csak saját Siciliája védelmére fordította minden erejét, a mit Dante fukar önzésnek s gyávaságnak tulajdonított. Anchises, kit fia Aeneás hátán hozott ki az égő Trója lángjaiból, a monda szerint Siciliában halt meg.

133—135. — „E helyet — mondja Philaletes ez ének 22. jegyzetében — úgy értelmezem, hogy a Frigyes lapján abban a könyvben, melyben minden ember tettei följegyeztetnek, annyi bűne van beirva, hogy sokaságuk miatt egy lapra alig férvén, sürű apró betűkkel kellett feliratniok.“

136. A két rokon, kikről itt szó van, nagybátya és öcs: Jakab, arragoniai király (az előbb emlitett Frigyes testvérbátyja) és szintén Jakab, majorcai király, III. Péter öcscse s Frigyes s a másik Jakab nagybátyja. Ez utóbbi a történelemben csakugyan szennyesen van följegyezve: mikor bátyja Péter neki Majorcát átengedte, ő még Valencziát is követelte s családja tagjai ellen igazságtalan harczot folytatott, idegen segélylyel, Merész Fülöp franczia király segélyével. De unokaöcscse sem volt jobb s másokkal szövetkezett ellene.

139. A portugal király, kiről itt szó van, Dénes (1279—1325),

142. Oh boldog Magyarország csak ne engedd
Gyötretni már magad'! — s boldog Navarra,
Ha bércz-övedben nyersz biztos védelmet!

korának egyik legderekabb királya. Dante mégis a gonoszok közé írja nevét, miért, nem mondja. De egyik, még korabeli magyarázója, az *Ottimo Commento* megoldja a kérdést, mert azt mondja a királyról — ki országát jól kormányozza s alattvalói iránt engedékeny és jóltevő s a rendre jól vigyáz — „egészen a pénzszerzésre adta magát, úgy él mint valami kereskedő, s országának minden nagy kereskedőjével üzleti viszonyban áll". — Dante előtt ez nagy bűn. Még az is meggondolandó, hogy Dénes, derék nejének — a későbbi Szent Erzsébetnek — fiatal korában csapodár hűtlenségével sok szomorúságot okozott. — A *Norvég* alatt vagy a szerzetes-gyűlölő *Erich* királyról van szó (1280—1300) vagy utódáról a Hosszúlábú *Hakon*-ról (1300—1319) lehet szó; mind a ketten engesztelhetetlen, kegyetlen harczot folytattak Dániával. — Végre a rácz: a Duna és Száva táján, az akkor is már fészkelődő szláv faj fejedelmei István és Wksán a római pápához fordultak, hitöket megváltoztatták, s a pápától királyságot kértek; s Wksán végre meg is kapta a királyi koronát és czimet. Ez a velenczei ezüstpénzt utánozta — s mikor ezt Velencze hamisításnak bélyegezte — ezzel nagyon meggyűlt a baja. Velencze rendeletet bocsátott ki, az ezüstöt álérczczel utánzó hamis pénz ellen s azt külön rendelettel beszedette, elkoboztatta s a szerb (rácz) királyt csúffá tette.

142. Magyarországnak boldogságot igér, ha nem engedi magát (királyai által) gyötörtetni. Az utolsó Árpád, III. Endre, Dante kortársa, épen akkor (1301) halt meg s vele kihalt az Árpádház. Ámde Endre jó király volt, népe — melylyel jól bánt, őt megsiratta; közvetlen elődeire, V. Istvánra s IV. Lászlóra — valamint a közvetlen utána következőkre a Cseh Venczelre és a Bajor Ottóra alkalmazhatóbb az intés. De mikor Dante ez intő sorokat tényleg írta, már Anjoui Róbert Károly volt a magyar király, kiről Dante a legjobb véleménynyel volt s méltán igérhette Magyarországnak a boldogságot.

145. S mind-kettejök vegye felpénzül arra
Nikózia s Famagosta rivalgásit,
S szidalmit a rajtok tipró baromra
148. Ki el nem hagyja többi zsarnok-társit.

143. Navarra boldogsága a pyréni hegyek s azok ágazatai, a Sierrák által a francziák betörései ellen biztosítva, különösen épen akkor Szép Fülöp támadása s jogtalan követelései ellen. Ugyanis I Henrik navarrai király halálával, fiú-örököse nem maradván, leánya Johanna örökölte a trónt, kit a birtokra vágyó Szép Fülöp vett nőül. De az alkotmány szerint Johanna maga uralkodott s Fülöp csak férj volt, nem király. Johanna korán elhalván, még kiskorú fiára Lajosra maradt a királyság s Szép Fülöp most nemcsak fia gyámságát, hanem Navarrának Francziaországhoz csatolását s a Franczia korona alá foglalását követelte. De Navarrát e jogtalan foglalástól megvédték a Pyrének bástyái.

145. Biztosítékul, mintegy felpénzül szolgálhat e jóslatnak mind a kettőre nézve — Dante itt félreeső távoli országból veszi a példát. — Nikózia és Famagosta Cyprus szigetének városai s itt az egész szigetet (pars pro toto) érti alatta D. 1300-ban a Lusignani házból való II. Henrik kormányozta Cyprust. Vad, baromi életű, buja és kegyetlen fejedelem, hasonló az előbb említett gonosz fejedelmekhez.

HUSZADIK ÉNEK.

Ha az a fény, mely a nagy mindenséget
Világítá, egünket odahagyja
S köröskörül a nappal-fény kiégett:
Az ég, imént mely fényét tőle kapta,
Egyszerre sok kis fénytől gyúl legott,
De amaz egynek fénye gyúl mind-abba':
Eszembe im az égi tény jutott,
Hogy a világ s vezéri e jelvénye,
A Sas, ez áldott száj, elhallgatott.
Mert valamennyi csillag élő fénye,
Melyekből álla, szent dalokba kezdett,
Mik keltek és meg' elhaltak elmémbe'.
Oh édes szerelem, mely égve reszket
Mosolyukon, szikrád lángokra mint kel
És szent eszmékre lelkem' mint függeszted!
S mikor a drága ékköveknek, mikkel
A hatodik csillag kirakva volt,
Angyal-harangja többé nem csilingel:
Mint egy patak-morajt hallottam ott,
A mely csillogva szökken kőrül kőre.
Míg víz-bősége habjain ragyog.
És mint a dal, a lant nyakán kitörve,
Alakot nyer, és mint a sípnak ajki
Szintúgy bocsátják a hangot előre:
Úgy tört a Sas ajkán ez a moraj ki,
Magára nem váratva, mintha épen
Üreg voln' mely tud búgni és sohajtni,

28. És hanggá vált egyszerre — s azonképen
Szót, alakot öltött az ajjakon
S nyomúlt szivembe, a hová bevéstem.
31. „Bennem a rész, mely földi sasokon
A napfényt látja és eltűri, mostan
Figyelmet vár“ — kezdé e szavakon.
34. „Mert e tüzek közt, mikből alakúltam,
Azok, melyek szeme fejemben csillog,
Űlnek a többiek közt legmagasbban.

1—28. — E kezdettől végig oly remekül kivitt képhez nem kell magyarázat, csak egyszerű figyelmeztetés a figyelem felköltésére s ébrentartására. Ha a nap leszáll az égről, a csillagok gyúlnak ki helyette: egyenként apró fénypontok, együtt a nap részekre oszlott fényét helyettesítve; így, elhallgatva a Sas szája, a többi fények együtt folytatják vezérök szavait; daluk egyenként kelve s elhalva, együtt mégis elfoglalja a hatodik csillagban (Jupiterben) járó Dante figyelmét, a kőrül kőre szökellő patak összefolyó morajaként, mely aztán, a lant nyakán s a síp ajkán kitörő dal-hang ismét a Sas ajkán (az idvezültek nevében szóló vezérök szájából) tör ki újból s nyomul be a hallgató szivébe, a hová bevésődik. Dante annyi felséges allegoriái s részleteiben oly pompásan keresztülvitt s megárnyalt leírásai egyik legsikerültebbike!

31. *A rész:* a szem; a sasról mondják, hogy a napba néz s szeme, éleslátásával, a napfényt kiállja.

34. *E tüzek*, az üdvözültek lángjai, melyek sorakozva a sasalakot alkotják. Ezek közt a fejben levőket az alábbiakban sorolja elő, bár meg nem nevezi, de jelzésökkel felismerhetőkké teszi.

37—39. — A szemfényt ábrázoló csillag szent Dávid a zsoltáríró, kiről tudva van, hogy az ellenség kezébe jutott frigyládát visszafoglalá s városról városra, Kariathiarámba, majd az Obed-Edom házába s onnan Jeruzsálembe vitte s ott helyezte el.

Az, mely középen mint szem-fénye villog,
A Szentlélek hárfása, kinek hajdan
A frigyládával sok kapu megnyílott.
Most érzi csak becsét a régi dalban,
Mint maga szántából keletkezettben,
Mely most veszi jutalmát legdusabban.
Az öt közül, kik — mintegy ívezetben
Szemöldököm' képzék — a csőr melletti,
Vigaszt keltett fiáért az özvegyben,
Most látja már, mi nagy árt kell fizetni
(*Ez* életet *a mással* összemérve)
Annak, ki Krisztust nem tudá követni.
S amaz, ki a félkörnek tetejére
(Melyről imént szólék) jutott, őszinte
Bűnbánatával késő véget ére;

40—42. — Dávid, felséges Zsoltárait (bár őt előbb a szentlélek hárfásának nevezte) nem isteni sugallatból, csak önlelkéből s jószántából énekelte; de most az égbe jutva élvezi legmagasb jutalmát.

43—48. — A szemöldököt öt csillag alkotja, melyek közül a madár csőréhez legközelebb levő, tehát a végső, Traján a római császár, ki, mert Krisztusban nem hivő pogány volt, a pokolba jutott, de a kinek földi életében annyi erénye, nemes szive volt, többi közt egy szegény özvegyet is megvigasztalt fia elvesztése fölötti bánatában, Nagy Gergely pápa buzgó imádságára Isten a mennyországba vitte s az igazságos uralkodók sorában, a Jupiterben, helyezte el. Most, a mennyei életet a pokolival összemérve, érzi, mily nagy árt kell fizetnie (ötszáz évet töltött a pokolban) annak, ki Krisztust nem tudá követni.

49—54. — A szemöldök tetején Hiskiás (Ezékiás) zsidó király, isteméhez sokat s buzgón imádkozván, hosszú életet nyert Istentől. Átlátja most, hogy Isten ítéletében nincs változás, de a valódi bűnbánat ott lenn, holnapra változtatja a mát.

52. Most tudja már, hogy a vég-ítéletbe'
Nincs változás bár, de a hő imádság
A mát holnapra változtatja itt lenn.
55. Szomszédja meg — mint én s törvények mondják —
Jó szándékból, mely rossz gyümölcsöt terme,
Helyt adni a pásztornak, görögre vált át;
58. Most látja át, hogy jó szándéku terve,
Következése rossz bár, még sem árta
Magának, ámbár a világ megverve.
61. S amaz, kit ott látsz a kör hajlatába';
Vilmos, kit az a nép sirat, a melynek
Károly s Frigyes élőkön van sirāma.

Ez ellenmondást Isten elhatározásának változhatatlansága s mégis megváltozása közt, Aquinói Tamás (Summa Theol. II. r. Quaest. 83. Art. 2) így fejti meg: Isten előre meghozza ítéletét az ember jövője fölött, de bizonyos feltételeket enged, ha a bűnös ember megtér, imádkozik, vagy ezt, vagy amazt teszi: a szerint kedvezőbb ítéletet szab ki rá. Hogy az imádság s a bűnbánat módosit az ítéleten vagy holnapra egyenesen megváltoztatja a mát, az bizonyos. Ez ellen ismét azt lehetne mondani, hogy Isten az ember ily változását s minden jövőbeli cselekedetét is előre látja — s a szerint feltétlenül ítél és azt nem szükség megváltoztatnia.

55. *Nagy Constantin* császár, a ki nyert diadala után, az „In hoc signo vinces" égi jelenés láttára, keresztyénné lett s Rómába visszatérvén, hogy ott a császárság a pápasággal ne legyen kénytelen versengeni, Rómát s annak minden uralmát a Pápának adta át, sőt nagy uradalmat is ajándékozott neki „az egyház birtokául" s maga Byzánczba tette át császári székét — görög lett — s ezzel, mit jó szándékból tett, megrontotta a világot, a pápai hatalmat a császárinak egyenjogú versenytársává emelvén. Dante hite a világi császárság egyeduralmán sarkallik.

61. *S amaz:* II. Vilmos, normann eredetű, Sicilia kegyes, jól-

64. Most látja, mily öröme van a mennynek
Egy jó királyban, és fénylő világa,
Megjelenése, a tanúja ennek.
67. Aztán ki hinné e romlott világba',
Hogy a trójai Rifeus e körben
Az ötödik, a szent lángok sorába'?
70. Most eleget tud abból, mit legtöbben
Nem látnak lenn, az égi kegyelemből,
Bár ő se' lát titkukba legmélyökben!"
73. Mint a pacsirta magasan röppen föl
Dalolva elsőbb, majd hallgat, jól lakva
Dalában a legédesb szerelemtől:
76. Úgy tünt elém, a legszebb lenyomatba'
Az örök jóllét képe, mely utáni
Vágy önt mindent, a mi, azon alakba.

tevő s igazságos királya, kit népe tisztelt s halálát megsiratta; annál inkább, mert utána — már említett — gonosz királyok (XIX. 127—132. v.) Károly és Frigyes alatt még jobban kellett jajgatniok.

68. A trójai Rifeus (vagy Ripeus) Aeneás egyik jeles bajnoka, alvezére, ki Trója ostromában hősileg esett el (Virgil Aeneise II. én. 426—7. v.); pogány volt s azért csodálkoznak az égben, hogy pogány létére ide kerülhetett. Csodálni lehet azt is, hogy Dante, ha már példánya, Virgil, hősei közül egyet ide méltatott, nem magát Aeneást ültette a Jupiter sasába, a ki Róma megalapítójának is tekinthető. — Ezzel a hat király sora, kik közül az első (Dávid) a sas szemefényét, a más öt a szemöldököt alkotják, be van fejezve; elhelyeztetésök rendje ilyenformán mutatkozik:

O
Constantin

O Ezékiás — O Vilmos

O Traján — O Dávid — O Ripeus

79. S daczára kételyemnek, melytől válni
— Mint üveg a színtől a melyet elföd —
Nem birtam én, de az időt bevárni
82. Még sem tudám hallgatva, — mint az ellőtt
Nyil, tör ki ajkamon: Mik ezek itten?
S fényt láttam erre, mint czikázó mennykőt.
85. Egyszerre, szeme még több fény-hevitten,
Az áldott Jel, hogy bizonytalanságom'
Tovább ne tartsa, választ ada erre:
88. „Hogy elhiszed szavamra — szólt — azt látom,
E dolgokat: de hogy *mik*, azt nem érted,
Hited van, ám nem látsz túl a korláton.
91. Úgy vagy, mint ha nevét már megismérted
Egy tárgynak, ámde nem tudod mivoltát.
Ha más azt meg nem magyarázza néked.
94. A *Mennyeknek Országa* tűr feloldást
Hő szerelemnek s élő reménységnek
A mely legyőzi Isten határoztát.

83. *Mik ezek itten?* Dante megütődött azon, hogy az öt idvezült között, ily fényes helyen, két pogányt lát — Trajánt és Ripeust. Hogy jöhettek azok ide? — Nem tudta magának megmagyarázni s kitört belőle a kérdés: mik ezek itt, mit keresnek itt ezek? E kérdésre fellobbant a Sasban beszélő csillag, mely a kételyt eloszlatni, válaszol.

94. *Mennyek országa* az eredetiben, ünnepélyes latin nevével: Regnum Coelorum. A mennyország a hő szerelemnek s élő reménységnek bűnbocsánatot adhat Isten előhatározata ellenére. Utólag vitettek föl lelkeik az üdv honába. Ripeus Krisztus előtt sok századdal halván meg, egyéb pogányokkal pokolra vitetett; de ki tudja, nem volt-e azok közt, a kiket holta után a pokolra leszállt Krisztus, az ó-testamentomi patriarchákkal együtt magával hozott ki? Traján Krisztus földön járta s égbe menetele után élt és halt meg, tehát keresztyén lehetett volna; de bár pogány s ötszáz

97. Nem a hogy embert más ember győzvén meg,
Eltűri: sőt győz, vágyva legyőzetni,
S legyőzve győz kegyelmes volta végett.
100. Szemöldököm első s utolsó lenti
Két lángja bámulatba ejte téged,
Mert fényök angyalok honát jelenti.
103. Testök nem úgy kelend föl, mint te vélted,
Nem mint pogány, de mint hivő keresztyén
Mert tűrt s türendő kínokban hivének.
106. Egyik, pokolból — honnan ama mesgyén
Nem jő ki senki — egyesült testével —
(Kegyelemért élő reménynyel esdvén,
109. Élő reményből, összes erejével
Kérvén az Istent, hogy még keltse föl,
Első határozatától térítvén el).
112. S a megdicsőült lélek, a kiről
Szól a beszéd, testébe visszatérve,
Segélyt remélt s nyert ura kegyitől.
115. Hivén, az igaz szeretet tüzére
Gyúladva, im a második halállal
Érdem szerint ez üde honába ére.

évig kinlódott a pokolban — mint ez ének 43—48. verseihez való jegyzetben említettük — Gergely pápa forró kérelmére mennybe szállhatott

100—101. — *Szemöldököm két lángja.* Az imént nevezettek, lásd a 68. sz. jegyzetet.

103. A földön tűrt s a jövő életben türendő kínokban hivének. Ez maga már vallásos hit, mely pogány voltuk mellett is keresztyén erényül volt beszámítandó.

106. *Egyik*, Traján, a ki mint pogány, pokolra jutott s onnan, Gergely pápa közbenjárása, Isten különös engedelméből újra feljött s földön hagyott testével egyesülve, második halállal lelke égbe szállt. Ezt a legendát Aquinói Tamás

118. A másik, (oly kútból fakadt kegy által,
A melynek mélységét s első hullámát
Szem még nem érte el pillantatával)
121. Egész szerelmét oly hitnek adá át,
A melyben, kegyről kegyre, adta Isten,
Hogy megláthassa jövendő váltságát.
124. És abba hivén, többé kedve nincsen
Eltűrni a pogányság ronda bűzét,
Feddvén a hitlen népet bűneikben.
127. Keresztelés hely'tt a menny három szűzét,
Nyeré', kiket a jobb keréknél láttál,
Mikor nem is volt keresztelő víz még.

ellenérvül s bizonyítékul használja fel azon állítás ellen, hogy a pokolban levő üdvösségére semmi imádság nem használ.

118. *A másik,* Ripeus, ki Istennek csodálatos segedelmével, megfoghatatlan hatás által, melynek kútforrását emberi ész soha fel nem foghatta, arra vezéreltetett, hogy a még kijelentésre sem jutott keresztyén hitnek adja át magát s megláthassa a még ezer év mulva bekövetkezendő váltságot. Buti (Dante legelső magyarázói egyike) azt mondja erre, hogy „csak a Dante találmánya, mert semmi adat nincs arra, hogy a Trójai Rifeus idvezült volna". Hát a többiekre, kiknek idvezülését se Buti, se senki más, kétségbe nem vonja: van-e biztos adat?

127. Hogy Ripeus a paradicsomba jusson, legalább meg kellett volna kereszteltetnie (a mi Trajánnak, testével újraegyesülése után s második halála előtt megtörtént, a kegyesebb és következetesebb monda szerint), de Krisztus előtt még keresztvíz és keresztelés nem levén, azért keresztelés helyett, a Purgatorium tetején a földi paradicsomban Dante előtt megjelent angyali háromság, Hit, Remény és Szeretet (Purg. XXIX. 121) voltak mellette s fogadták be az üdvösség eljegyzettjei közé.

130. Oh előrendelés, mi távol álltál
Még gyökereddel, mind ama szemektől,
Miknek azóta láthatóvá váltál!
133. Halandó, tartózkodj az ítélettől,
Holott mi, kik az Istent látjuk, még sem
Ismerjük mind az idvezülteket föl;
136. S gyönyört lelünk még e nélkülözésben,
Legfőbb javunk mert abban a jóban van:
Hogy a mit Isten — azt akarjuk épen!"
139. Az égi kép így nyújta gyógyszert abban
Rövid-látó szememnek, felnyitotta
Hogy lássak azzal most világosabban!
142. Miként a jó zenész követni szokta
A jó dalost, s a húr összhangra pendül
És tetszetősb lesz a dallamnál fogva:
145. Úgy hallom most is még, hogy hangja csendül,
S látom, hogy a két áldott láng egymásra
Mikép tekint mosolygva, szembe szemtül,
148. S mozdulnak a kis lángok a dallásra!

130. *Előrendelés*, előhatárzat, praedestinatio; annak csak Isten tudatában van gyökere s azok is, a kiket illet, csak bekövetkezte után ismerhetik föl.

133. Hogy tudhatnák a halandók, kik az idvezültek? holott magok az idvezültek sem ismerik társaik mindenikét?

146. *A két áldott láng:* Traján és Rifeus.

HUSZONEGYEDIK ÉNEK.

1. Szemeim hölgyem ragyogó arczára
Függesztve voltak s vélök szinte lelkem
Minden más gondolat elől bezárva.
4. S ő nem mosolyga, — „Nem szabad nevetnem,
— Kezdé — mert té' s úgy járnál, mint Seméle,
Mikor nagy fénytől hamvvá ége menten;
7. Mivel szépségem, minden lépcsején e
Menny-palotának, mind jobban világol,
Mint láttad is, minél magasbra méne.
10. S ha nem mérséklem, itt oly égre lángol
Hogy halandó erőd úgy érzené meg
Mint gyönge ág, lesújtva gyors villámtól.
13. Körébe értünk a hetedik fénynek;
Sugári most az égő Oroszlánban
S azzal vegyülve, kettős lángban égnek.

1. *Szemeim hölgyem* . . . Beatricét a Jupiterben mintegy elvesztettük szemeink elől, de Dante — miután a Sastól hallottakat magáévá tette, szeme ismét hölgyére fordult s az egész figyelmét lekötötte ragyogó arczával.

4. *S ő nem mosolyga,* de ezt nem Dante iránti hidegségből, hanem kiméletből; mert jelezve, hogy felsőbb csillagba, a Saturnus körébe emelkedtek észrevétlenül, arcza ott ismét ragyogóbbá, vakítóvá vált – s ez Dantét elégette volna, mint egykor Semelét a Jupiter-isten, a villámokat szóró, látása.

14. Saturnus most az Oroszlán-csillagzatban áll.

16. Forditsd a lelked' szemeid nyomában
S tedd tükörévé őket ama képnek
Mely e tükörnek tiszta kristályán van.
19. Ki azt tudná, szemléletén e képnek,
Szememnek mily dús legelőt találék,
Midőn ez új gondomra fordulék meg,
22. Megérti: milyen nagy hálámra válék
Ez égi fényt követni, mely kisére,
Amahhoz mérve, melylyel szemben állék.
25. S e kristályban, a mely dicső vezére
Nevét viselte, szüntelen forogva,
Ki alatt a gonoszság véget ére,
28. Arany-szinben, sugártól átragyogva,
Létrát olyan magasra nyúlni láttam,
Hogy be se foghatám pillantatomba.
31. És lépcsein, le-föl, oly sokaságban
Világokat szálldosni, — azt hihettem:
Az égből minden fény leszállt, a hány van!
34. S a mint szokása varjaknak, seregben,
A nap keltével együtt megmozdúlnak,
Fölmelegítni szárnyuk' a hidegben,

16. Beatrice erre a kettős fényre (a Saturnusra és az Oroszlánra) figyelmezteti Dantét.

19. Dante kettős fénybe van elmerülve: a Beatrice s a csillagzatok szemléletébe: öröme és gyönyöre van abban, hogy az őt kisérő Beatricét követheti az előtte megnyíló új látomány élvezetében.

25. *E kristály* a Saturnus csillag, mely dicső vezére (Saturnus isten) nevét viseli, szüntelen forgásban — mint a planéták mind. Saturnus a mesebeli aranykor megteremtője.

32. *Világok:* a fénypontok, meg annyi üdvözült boldog lélek, igen nagy sokaságban.

37. Aztán nehányan egyenest indúlnak
S vissza se térnek, ott marad a többi,
Meg mások ismét másfele fordulnak:
40. Ilyen szokást látszék itt is követni
A szikra-zápor, mely egyszerre kelt föl,
Míg egy fokon látám megtelepedni.
43. S a legközelbi hozzánk a telepből
Oly fényes lőn, hogy így szólék magamban:
Szerelmed' hozzám, olvasom szemedből!
46. De ő, kitől némán, avagy szólamban
A „hogy-“ s „mikor“-ra várok, néma volt még,
Vágyam daczára bár — de csak hallgattam.
49. De ő, ki látta: néma vágyam mint ég,
Láttára Annak, a ki mindent jól lát,
Így szóla: „Töltsd be forró vágyad kedvét!“
52. Kezdém tehát: „Bár nincs rá érdemem, ládd,
Hogy válaszolj: de kedveért ím annak
Ki engedélyt adott, hogy kérdjelek hát;
55. Te boldog lélek, ki saját magadnak
Üdvébe öltözél, mondd meg nekem:
Hogy ily közel jösz, mily okaid vannak?
58. És szólj, miért van, hogy e fényhelyen
A paradicsom kardala nem hangzott,
Mely zenge mind a többi körbe' lenn?“

41. A szikra-zápor, ugyanazok, melyek a szárnyra kelő s különböző irányba elszálló varjusereg módjára repülnek szét, míg ezek — együtt tartva — egy ponton települnek meg.

43. *A legközelbi* — a ki mellette volt, a fény-szellemek közül — tekintetében oly szeretetet mutat, hogy Dante szólni akarna hozzá, de kételkedik s nem mer. Amaz ezt látva, maga ösztönzi őt a szólásra.

57. *Hogy ily közel jösz* (hozzám), mily okai vannak? Erre a kérdésre a lélek alább, a 64—72. versekben felel meg.

58 - 61. — *Hallásod* olyan mint látásod, tökéletlen és korlátolt.

61. „Hallásod oly', halandó, mint az arczod:
S a mely okon Beatric' nem mosolyga",
— Viszonza ő — „dal itt azért nem harsog!
64. Azért jövék a szent lépcsőn e fokra
Hogy ünnepélyesen fogadjalak, csak,
Szóval s a fény által körül-ragyogva.
67. Részvét s rokonszenv jobban nem sarkaltak,
Mert fölfelé több — s oly szeretet lángol,
Mit lángolásom fénye is mutathat.
70. Az a magas szeretet, a világról
Gondoskodó tanács szolgálatába
Kiválogat minket, mint láthatád jól".
73. „Jól látom én" — feleltem — „Oh szent lámpa,
Hogy a szeretet önként lép e körben
A fő- s örök határozás nyomába.

Itt a dal azért nem hangzik, mivel annak erejét oly kevéssé tudná füled elviselni, mint szemed el nem viselhette volna Beatrice mosolyának fényét; azért nem mosolygott B.

70—75. — E két terzina értelme valójában ez: Nemcsak az, hogy téged üdvözöljelek; de még inkább az a magas (isteni) szeretet ösztönze engem, mely minket szolgáit kiválaszt arra, hogy a világ jóvoltáról gondoskodó (tehát isteni) tanács czéljait megvalósítsuk. Aquinói Tamás ezt a tételt állítja fel az üdvözült lelkek szeretetéről: Itt a földön Isten törvénye, hogy első sorban Istent, azután magunkat s végre felebarátainkat szeressük. Az égbe azonban azok jutnak, kik az önzés salakját magokról ledobva, tiszta erényeik által magasabb elhivatásra érdemesültek. Ott Isten feltétlen szeretete mellett, a felebaráti szeretet első sorban üdvözült társaikra kell hogy irányuljon Azért fogadják előzékeny szeretettel az égben levők, az utánok oda lépőket. A lélek tudja, hogy Dante nem mint idvezült lépett ugyan az égbe, de Isten akaratával és engedelmével jelent meg itt közöttök.

76. De a mi nem világos még előttem:
Hogy társaid közül miért te vagy csak
E tisztre kiszemelve és mért több nem?"
79. Végére sem juték még szózatomnak,
Midőn a fény, központba gomolyodva
Forgott körül, mint kereke malomnak.
82. S a benne rejlő szeretet meg' monda:
„Az égi fény onnan belém lövelle,
Áthatva azt, mi engem tart burokba'.
85. Az az erő, mit — engem átölelve —
Látsz, enmagam fölébe úgy emelt föl,
Hogy látom a Fő-lényt, melyből szökelle.
88. Örömem innen származik, a melytől
Ragyogok én, mert látásom fényével
Saját világom is arányba' szépül.
91. De a legfényesb szellem sem érné fel,
Az égi Széraf, Istent nézve mindig,
Kérdésedet, hogy bizton dönthetné el.
94. Mert a mit kérdsez, olyan mélyen rejlik,
Az örök végzet fenékén letéve,
Hogy teremtett szem nem hat el mélyéig.
97. A halandó világnak, — visszatérve
Hozzá — jelentsd ki, hogy ne merészkedjék
Keresni s lábát mozditni a végre!

77. Dante óhajtaná tudni, ki az a lélek, a ki vele beszél? de csak kerülő úton teszi fel a kérdést.

83. *Az égi fény*, áthatva a boldogult lélek fényburkolatán, Isten kegyelmének kisugárzása, melynek mértéke szerint hat ennek ereje s világossága.

91. Isten működésének s hatásának mértékét az egyes lelkekre, sem annak a választásnak okát, még a folyvást Istent néző Szeráf sem éri föl, mikép érhetné el egy — bár idvezült — földi lélek, hogy azt a kérdezőnek megmondhassa.

97. *A halandó világnak*, mert a lélek tudja, hogy a Dante még

100. A lélek, mely itt lángol, lenn a füstjét
Mutatja csak, hát ott mikép lehetne
Megtudni mit az églakó sem ért még?“
103. Beszéde engem ily békóba verve,
A kérdést abbahagytam; hogy ki ő?
Csak ezt a kérdést koczkáztatni merve.
106. „Itália két pontja közt, merő
Sziklás, a te hazádnak közelében.
Mennydörgésen felül emelkedő
109. Hegypúppal áll, hivják Catria néven;
Sziklái azt a kis kápolnát védék,
Mely áhitatnak volt szentelve épen“.

a földre vissza fog térni s tanácsot ad neki, hogy ily megoldhatatlan kérdéseket, talán merő kiváncsiságból, fejtegetni se próbáljon a halandó.

103. *Hogy ki ő?* Dante már régóta küzd a vágygyal, megtudni: ki az a jóltevő lélek, a ki vele beszél s neki feleleteket ad kérdéseire. Most, a következőkben megnyilatkozik a fénylő szellem s elmondja kivoltát. Földi neve Damiáni Szent Péter, ki a Bollandisták adatai szerint Ravennában, Kr. u. 988 körül született. Nagyon későn jövő gyermek levén, nemcsak már idősb bátyjai, de édes anyja is kedvetlenül fogadta. Szülői kora halálával legidősb bátyjának jutván gyámsága alá, ez rosszul bánt vele s mint mondják, disznópásztorul használta. A gyermekben azonban oly vallásos érzés volt, hogy egyszer egy pénzdarabot találva a mezőn, a helyett hogy azt magának örömére használná fel, elhunyt apja lelkéért misét mondatott rajta. Látván fiatalabb bátyjai egyike nemesebb hajlamát, kivonta őt a disznópásztorság megalázó szolgálatából, iskolába adta. Ettől kezdve élete vázlatát maga mondja el az alábbiakban.

106—110. — Az Avellana-zárda — később Santa-Croce (szent kereszt) néven — mert épen Damjáni Péter ott Krisztus megfeszittetése emlékére a minden-pénteki böjtöt hozta be, a magasba nyuló Catria-csúcs alatt áll. Gubbiótól észak

112. Így kezdte hozzám harmadik beszédét.
S folytatta aztán: „Itt tanúltam, — monda —
Szolgálni Istent és az ő felségét,
115. Úgy, hogy magam' mindentől visszavonva,
Tél- s nyáron át csak olajnedvből éltem
És boldogan elmélkedém magamba'.
118. Termett e zárda gyümölcsöt bővében
Az ég számára! De oly üres mostan,
Hogy nem soká maradhat észrevétlen!
121. E helyen én Damjáni Péter voltam,
Míg ama Bűnös Péter, Asszonyunknak
Házában élt, az Adriánál ottan.

keletre, Toskana (Dante hazája) határától csak kevés mérföldnyire; Catria az umbriai főhegyláncznak, melyet Dante más helyen Itália hátgerinczének nevez, egy sziklaágazatában van, nem messze attól.

115—117. — Hogy D. Péter nagyon szigorú bőjtöt tartott, néha 40 napig főtt ételt sem evett, s ha olykor evett is, nem vajjal vagy zsírral főzöttet, hanem csak olajjal: kortársa s legrégibb életírója, Liprandus bizonyítja.

118—120. — E zárdában, akkor s még soká számos szent életű remete tartózkodott — s épen ezek közül többen, részint a Nap, részint itt a Saturnus égkörében vannak az idvezült lelkek elhelyezve. Később azonban alásülyedt a zárda becsülete s a kegyesek száma megfogyatkozott. Dante különben gyakran emlegeti a szerzetes rendek erkölcsi sülyedését.

122. Damjáni Pétert sokszor összetévesztik egy másik Péterrel, kit *Onesti* Péternek hívtak, Ravennából, ki magát kegyes szerénységből *bűnös* Péternek nevezte s az Adria partján egy szűz Mária nevét viselő zárdában élt. Mások a kettőt *egynek* veszik; s a kérdés eldöntve nincs. Dante a kettőt megkülönbözteti. De Buti így magyarázza e helyet: „Előbb Bűnös Péter valék a szűz Mária rendében; azután a Catria-zárdába jöttem át s itt nevemen neveztek Damiáni Péternek; ott barát valék — itt szerzetes“.

124. Halandó éltemből kevés maradt csak:
Hogy a kalaphoz vitt a szentszék kénye,
Mit aztán rossznál rosszabbak hordottak.
127. Kéfás — s a Szentlélek amaz edénye
Jártak soványan és mezítláb, bármi
Csapszék silány eledelével élve;
130. Új pásztorok most úgy szeretnek járni,
Ha vezetik, két oldalt támogatva,
S oly súlyosak, hátul kell taszigálni.
133. Díszméneik palásttal borogatva,
Hogy két barom van ott egy bőrrel fedve...
— Oh türelem, hogy nem roskadsz alatta!"
136. Ily szókra látám — mind lejebb s lejebbre
A lángocskákat szállni, gyorsan forgva
S minden forgással válni szebbre, szebbre.
139. S amaz körül gyülének egy csoportba,
S oly kiáltás vegyült hangjokban össze,
A milyet itt nem adhat senki torka,
142. Hogy meg sem értém, a hangtól legyőzve!

125. *A kalaphoz.* Tudománya által nagy hírre kapván, a pápák megkülönböztették s egyházkormányzati ügyekben is igénybe vették tanácsát, majd alkalmazták is, különösen Hildebrand bibornok, a későbbi hatalmas VII. Gergely pápa. Ez őt bibornokká tette s mikor Péter e méltóságot visszautasította, őt excommikálással fenyegetvén, ráerőszakolta a bibornoki kalapot; melyet, a mint itt panaszolja, azóta sok érdemetlen „rossznál rosszabbak is viseltek és viselnek".

127. *Kéfás* annyi mint kő, kőszikla — Petrus. Eredeti neve Simon volt; Krisztus adta neki a Péter nevet, mely kősziklát jelent. *A Szentlélek amaz edénye* pedig Pál apostol: Cselek. IX. 15. *én az én edényemnek választottalak.*

130. A mai papok kényelmet szeretnek s mások szolgálatát veszik igénybe.

134. *Két barom,* t. i. a díszló s a rajta ülő.

HUSZONKETTEDIK ÉNEK.

1. Elnyomva rémülettől fordulék meg
Nemtőm felé, a mint mindig csak ahhoz
Kiben bizalma van, fordúl a gyermek;
4. S Ő, mint anya, egy biztató szóval hoz
A sápadt, tikkadt fiúnak segélyt, kit
A félelemtől egy szava feloldoz.
7. És szóla: „Nem tudod, hogy ez: az ég itt?
És nem tudod-e hogy az egész ég szent
S mind tiszta szándék a mi itt történik?
10. Mint levert volna ott az ének téged
És mosolyom, hogy e riadalomnál
Így megrettentél: ebből is megérthetd!
13. S ha felfogod a kérést, melyet hallál,
Mindjárt a bosszút is megérted abból
Melyet megérsz még, mielőtt meghalnál.
16. Nem csap le a kard gyorsan a magasból,
De késve sem, csupán annak szemében,
Ki várva azt vágy rá vagy retteg attól.

2. *Nemtőm* — Beatrice felé.

11. *A riadalomnál:* az a kiáltás, melyet a Damiani Péter szavaira a többi lelkek oly harsányan hangoztattak, hogy Dante annak hallatára megrémüle, tulajdonkép kérés volt az éghez, a gonosz s elaljasult papok megbüntetéseért.

16—18. — Az ég büntetése nem jő hamar, de késve sem, hanem a kellő időben — csak annak késik, a ki óhajtja s annak gyorsan, a ki megérdemelvén retteg tőle.

19. Most fordúlj ama másokhoz ismétlen;
Sok híres lelket fogsz itt látni még
Ha szót fogadsz — oda fordúlva — nékem".
22. Kivánatára visszafordulék
És száz golyócskát láttam, mik egymástól
Nyert fényök' kölcsönösen növelék.
25. Úgy álltam ott, mint ki az óhajtástól
Eláll magában és kérdezni sem mer,
Félvén a túlságos tolakodástól.
28. És most a legszebb, ragyogóbb gyöngyszemmel
Szemben valék, ki kész egyszerre nékem
Eleget tenni, szóval. jó-hiszemmel.
31. S hallám belőle: „Ha látnád, miképen
Én látom, a szerelmet, mely bennünk ég:
Kivánatod' kimondtad volna régen.
34. De habozással hogy ne késleltesd még
A czélhoz érést — legyen válasz adva
Gondolatodnak, míg azt összeszednéd.
37. Azt a hegyet, min, csúcsának alatta
Van Cassino most, az előtt megromlott
És félrevezetett gonosz nép lakta.

23. *Száz golyócskát:* megannyi üdvözült lélek fénypontja, kiknek csoportosulása egymás fényét növelé.

28. *A legszebb ragyogóbb gyöngyszem,* a ki alább (a 31–51. versben beszél) Szent Benedek, a ma is élő s virágzó tevékeny Benedictinus-rend alapítója, a Kr. u. hatodik század első felében.

37. *Azt a hegyet.* Aquinum közelében, a Lavora földén, mely Juvenál és Aquinói Tamás szülőfölde, áll a ma Cassinonak nevezett hegy, melynek Szent Benedek adta e nevet, az így nevezett s általa alapított társas házról. Benedek Norciában, a spoletoi fejedelemség városában született 480-ban Kr. u. Tanulmányait nagy szorgalommal végezte Rómában

40. Első valék, a ki hirdettem volt ott
Annak nevét, ki az égből lehozta
Az igazat, mit emberekbe oltott.
43. S énrám is annyi kegyelmét halmozta,
Hogy a falúkat mind megtéritettem,
Mik elmerűlve voltak a gonoszba.
46. Eszmélkedő ember volt mind köröttem
E többi láng, ama tűztől hevítve
Mely dúsan hajt s gyümölcsöz a szívekben.
49. Itt van Makár, itt Romualdo íme,
Emitt testvérim, kik a kolostorban
Lábok' nyugtatták, szívök' erősítve".
52. S én erre: „A szeretetben s modorban,
Melyet velem mindenben éreztettél,
S mely mind e lángból szemeimbe lobban,

s onnan eltávozva, Subiaco vidékén remeteséget kezdett s az ott körül tanyázó még vad pogány népet kezdette térítgetni. De ellenségei támadtak s onnan elűzték; most a Cassino hegyén telepedett le s nehány hozzá csatlakozott remete-társával alapította a szerzetet, mely őt fejének ismerte el. Nagy Gergely pápa a Szent Benedek életrajzában, szépen írja e szerzet-alapító itteni életét s munkáját. Pogány telepet talált ott, mely egy Apollónak szentelt oltár körül, a daemonoknak szentelt berekben űzte vad szokásait, erkölcstelen módon. Ide telepedve az Isten embere, lerontotta a pogány oltárt és a bálványszobort s annak helyére építette a szűz Mária kápolnáját, azután a Cassino nevét viselő szerzet-házat s megalapította társaival s több pogányokból megtérítettekkel a később róla elnevezett tanító-rendet.

49. *Makár és Romualdo,* kikre Benedek rámutat, voltak buzgó társai, kik vele együtt foglalnak helyet a szentek közt az égben. Mindkettőről régi legendák szólnak, még a Benedek kora előttről. Ezekről a megelőző fejezetben szóltunk.

50. *Emitt testvérim.* Az említetteken kívül, Benedek Cassinói szerzettársai közül.

55. Énbennem oly bizalmat ébresztettél,
Mint nap a rózsát, meddig kelyhe terjed,
Fölnyitja, a mikor rásütve felkél.
58. Azért, Atyám, ha megnyerném kegyelmed',
Kérlek, mutasd magad' meg, szinről-szinre,
Hogy lássam arczod' úgy mint leplezetlent".
61. S ő erre: „Testvér, magas vágyad szinte
Meglesz a végső körben, hol minden vágy
Beteljesül, enyém s a többi minde!
64. Ott teljes, érett lesz minden kivánság
S tökéletes, mert az az egy hely, melyben
Minden helyén van s nincsen semmi válság.
67. Mert nincs a térben, sarka sincs s egy helyben
Áll mindig, és odáig ér létránk, a
Miért szemednek észrevehetetlen.
70. Odáig látta Jákob patriárka
Fölnyúlni felső végét, a mikor rajt'
Az angyalok nagy seregét csodálta.

62. A végső kör, az Empyreum, hol az üdvözültek tulajdonképeni lakóhelye van s az egyes csillagkörökben való megjelenésök csak meg van osztva, ideiglenes tartózkodásra, a hol csak fénypontokként, csillagokul vagy lángokul jelennek meg, de az Empyreumban saját alakjokban láthatók s egyénileg megismerhetők.

67. Az empyreum már nincs a *tér*ben, mely az egyes égkörökre van elosztva, míg amaz, a csillagokkal teleszórt téren kívül már *űr*nek nevezhető; sarka sincs, mert nem forog tengelye körül, hanem mozdulatlan; s az a létra, mely a térből oda felvezet, a halandó szemének láthatatlan.

70. Jákob patriarcha is csak álmában látta, mikor bátyján Ézsaun elkövetett bűne s atyjának haragja miatt bujdosásba menve, a pusztában, fejével egy kövön elaludt s egy égből lenyuló létrán angyalok sergét látta leszállni s ismét fölmenni.

73. De most a földről senki már nem óhajt
Odáig jutni; az én Rendem is lenn
Maradt, papir-fogyasztás ad nekik bajt!
76. A falak, egykor apátságok, hitlen
Rablók barlangja most, a barát-kámzsák
Most romlott liszttel állanak telitten.
79. De még a súlyos uzsorák se bántják
Az Istent úgy, a mint a szerzetes nép
Szivét betöltő sok gonosz kivánság.
82. Mert nem az egyház birja őrzött kincsét,
Hanem a nép, mely kér Isten nevében;
Nem a rokonság, vagy tán rosszabb is még —
85. Az emberhús oly lágy és engedékeny
Hogy a jó kezdet, bár annyi időre
Míg a cserfából makk lesz, sem elég lenn.

73. Ismét a szerzetes-rendek megromlására czéloz itt Dante. Szent Benedek saját rendének erkölcsi sülyedéséről beszél, mondván, hogy ma már senki sem óhajt (mert arra önfeláldozás s erkölcsi szigor kellene!) az égbe jutni; az Ő rende is lenn marad, ott (úgy is mint tanító rend, iskoláiban) csak papirfogyasztással foglalkozik.

76. 77. — Az egykori klastromok rablók barlangja, t. i. a barátok valódi rablókká váltak. Mint a megromlott liszt büdös lesz, táplálékból méreg, úgy a barátok kámzsáiban megromlott s büzhödt erkölcsök rejlenek.

79. Isten előtt utálatos az uzsora (melyet a barátok szintén űznek), de még utálatosabb a sziveiket elfoglaló testi bujálkodás szerelme.

82. Az egyházi javak, szigorún véve, a templomok fentartására s az istentisztelet ellátására és megtartására s a szerzetesek életszükségeinek fedezésére rendeltetvék első sorban; azután a szegények segélyezésére, kik kérnek Isten nevében. De nem, a szerzetesek által oly nagy mértékben gyakorolt botrányos nepotizmus, rokonok gazdagítása — s még ennél rosszabb bűnös czélok kielégítésére, az egyház tulajdonából.

88. Péter arany s ezüst nélkül megéle,
Beszéddel én és bőjttel, míg Ferencz
Alázatával hata szerzetére.
91. S ha mindezekről tudomást szerezsz:
Mikép eredtek s hogy' s hová jutottak,
Meglásd: fehérből hogy fekete lesz!
94. Jordán hullámi fölfelé futottak,
Szétnyilt a tenger, Isten úgy akarván;
Nagyobb csuda: ha itt segitni fognak!"
97. Mondá — s megfordult, társaihoz tartván,
A társaság pedig összébb szorúlt ott
S egyszerre fölrepüle mint egy orkán.
100. Édes hölgyem csak egy intéssel unszolt,
A létra lépcsein őket követnem,
Akarata erőmnek úgy parancsolt.
103. S természetes mozgás — mely föl s le lebben,
Hág s száll a földön, fogható sosem
Volt még ahoz — a hogy ott felröppentem.
106. S a mily igaz, hogy hő vágygyal lesem
E diadal-jelt látni még ujontan,
Melyért sirok még s mellem verdesem:

94. Benedek itt reményét nyilvánítja, hogy Isten mindezeken a bűnös eljárásokon segítni fog, mint a hogy a Vöröstenger s a Jordán rendes medrét elhagyatta a vizek természete s iránya ellenére, hogy népét az elvesztésből megmentse. Az a hatalom, mely megforditotta a vizeket, hasonló csodával fogja az egyház romlottságát megszünetni – bármily lehetetlennek látszik is — jegyzi meg Longfellow.

100—105. — A szent sereg fölreppenésére Beatrice int Danténak, hogy kövesse őket. Dante önkénytelenül követi őket, a Beatrice parancsára, melynek nem tudna ellenállani.

107. *E diadal-jelt* a felszálló fények csoportját. Földi bűnei öntudatában e dicsőültekre csak sírva s bűnbánattal tekinthet.

109. Újjad' se dugnád tűzbe oly legottan
S vonnád ki — mint a Bikát követő jel
Szemembe tűnt — s egyszerre benne voltam!
112. Oh drága csillag, te hatós erővel
Telt fény! neked vagyok adósod, Néked,
Hogy birok olyan a milyen elmével!
115. Veled kele, útját veled tevé meg
A fény, mely minden földi élet atyja,
Hogy először szivék toskáni léget.
118. Most égi kegy hogy ím meglátnom adta
Azt a dicső kört a melyben forogtok,
Országotokban lőn beléptem abba:
121. Lelkembe' buzgón hozzátok sohajtok,
Esdvén erőt a nagy lépésre, melyhez
Sietnem — ellenállhatatlan' vontok.
124. „Oly közel állsz a legmagasb üdv-helyhez"
— Kezdé Beatric' — „hogy valóba' tiszta
Világos szemre mostan szükséged lesz.

110. *A Bikát követő jel.* A nap évi útjának, a Zodiakusnak egy körben (havonként következő) 12 csillagzata van. A tavaszi nap-éj-egyennel kezdve márczius 21-én, az első a Kosjegy, második (április végén) a Bika, a harmadik (májusban) az Ikrek csillagzata. A nap most ebben a jegyben van épen, mikor Dante abba lép, kimérhetetlen gyorsasággal.

113. *Neked vagyok adósod.* A középkorban nagy következtetéseket vontak az ember sorsára arról, ki mely égi jegyben, a Napnak abban létekor született. Dante 1265. május 14-én született, mikor a Nap az Ikrekben volt. Az Ikrekben születettek, a közhit szerint lángelmék, művészek, költők stb. lettek. Hálás azért az Ikrek iránt, hogy alattok született s szivta először a toskánai levegőt.

124. Beatrice figyelmezteti, hogy a Planéták köreiből magasabba (az állócsillagokéba) lépve, most közelebb jut a legmagasabbhoz; az ég körei egyre fényesebbek s fényök elhor-

Azért, mielőtt még mélyebben iszsza
Szemed a fényt, előbb tekints alá, lásd
Mennyi világ maradt mögötted vissza!
Hogy szived teljesb örömmel mindjárást
Léphessen a diadalmas sereghez
Mely fenn az égi körben nyere szállást!"
S szemem, fordulva, gyorsan vissza-repdez
Át mind a hét körön; látám tekénket,
Milyen silány, s nevetség, hol fetreng ez!
S igazat adtam ama véleménynek
Mely legkevesbre tartja — s bárki légyen
Ki többre nézi: nincs esze szegénynek.
Látám Latóna lányát, szende fényben,
Menten az árnytól, mely tévútra vitt,
Hogy itt sürűbbnek, ott ritkábbnak véljem.
Fiad tekintetét álltam ki itt
Hyperion! — s látám közel körűle
Mája s Dióne járja útait.

dozására mind erősebb s világosabb szem kell. Figyelmezteti arra, hogy pillantson vissza az eddig elhagyott útjokra, lássa, hogy mennyi világ — hét planéta-kör marad már vissza utána.

134. A hét planéta-körön áttekintve, látja a parányi tekét: a Földet, melyet a többi mellett csekélynek s jelentéktelennek gúnyosan jellemez.

139. *Latóna lányát,* Lúna, a Hold; megemlékezik a Holdba értekor arra a tévedésére s balmagyarázatára, melyet a Hold foltjaiból következtetett volt.

142. *Fiad* . . . Hyperion fia a Nap.

144. Merkur a Mája fia, Vénus a Dióne leánya — mind a görög mythologiában. A Jupitert elől nevezi, mert a két kis planéta a Napot kerülve, helyzetök váltakozni látszik s a perspectiva azokat a Napon majd innen, majd túl mutatja.

145. Szemembe Jupiter mérséke tűne
Apa s fiú közt, s akkor helyzetökben
Hogy váltakoznak egymást kikerülve.
148. És mind a hét világos lőn előttem:
Milyen nagyok, milyen gyorsan keringnek,
S mint járnak mind külön-külön körökben.
151. A kis pont, büszkesége sziveinknek,
A mint forogtam az örök Ikrekkel,
Hegy-völgyivel tisztán látszék meg innet.....
154. S a szép szemekhez emelém szemem' fel.

145. *Jupiter mérsékelt* fénynek tartatik, fia, a vörösfényű Márs, s apja, a hideg Saturnus között, ezek melegét s hidegét mintegy mérsékelve.

151. *A kis pont:* ismét a földre szól, melyet most, az előbbi kicsinylő gúny után szeretettel emlit.

154. *A szép szemekhez:* Beatrice szemei, melyeknek hatásától s gyönyörétől nem tud megválni.

HATODIK FEJEZET.

Az álló csillagok ege.

XXIII—XXVII. ének.

A mint Dante a végetlen űrben mind magasabbra emelkedik s vele — gondolatban kisérve őt — mi is: egyre növekedik a fény, s Beatrice arcza is mind szebbben ragyog, érezve az örök fény forrásához, Istenhez közeledtét s a végetlen világ-egyetem középpontjához (ha a végetlennek volna középpontja) megérkezésünk felfoghatatlan gyönyörét.

A teremtett világ középpontjának, korlátolt értelmünkkel csak azt a pontot gondolhatjuk, a mely körül az égi testek forognak. Az alsóbb rétegekben, melyek lakó-földünket előbb közelről, majd mind távolabbról környezik, a bolygó csillagok keringenek. Legközelebbről a Hold, majd Merkur, Vénus, a Nap, Márs, Jupiter, Saturnus (Uranusról s Neptunról a Dante idejében még nem tudtak s amazt csak Herschel, emezt Lavoisier ismerte s ismertette meg a földiekkel először). A mai csillagászatot megelőző időkben s jelesen még a Dante korában is, e bolygókat a föld körében forgóknak hitték, az egész naprendszerrel — mely a világ-egyetemnek csak parányi része — sem levén tisztában, mert hisz' a nap maga, e naprendszer közép-pontja, is a föld körül kerengőnek látszott s látszik — minden nap felkeltével s lementével — ma is. A korlátolt emberi ész, a tudomány nélkül,

sőt a Dante nagy tudományávali s, csak az után itél, a mit szemeivel lát.

De a bolygókon messze túl levő álló csillagok is, melyek estétől reggelig látszanak, szintén a föld körül látszanak kerengeni s ha este nyugaton letüntek, reggel újra feltünnek keleten. S ha keleten, vagy az ég magasán aludtak ki a fölkelő nap fényétől, más nap nem tegnapi helyöken, hanem valamivel tovább nyugatra — vagy egyideig épen nem — tünnek fel ismét a földi szemeknek.

Így a földi szemlélőnek azt kellene hinnie, hogy a föld gömbje a világ közepe s valóban ezt is hitték az emberek, sok század vagy talán ezred-évekig. Ma már ezt csak a legegyügyűbbek s a merőben tudatlanok hiszik. Mióta a természetvizsgálás s jelesen a csillagászat is megkezdődött s tudománynyá vált: mindenki tudja, hogy az égi testek legnagyobb része (még ha az ég távolában csak egy fényes pontnak látszik is!) sokkal nagyobb a hozzájok képest parányi földnél — s a természettudomány a súly és a vonzás törvényeivel is tisztába jövén: a föld a nála sokkal nagyobb s rengeteg távolba eső égi testeket nem vonzhatja s mintegy pórázon tartva maga körül nem kerengetheti. A bolygó csillagok — köztük földünk is — a nap vonzása körében vannak, körüle kerengenek, az álló csillagok pedig a nap vonzási körén kívül esnek s a végetlen út különböző pontjain elszórva, megmérhetetlen távolban tőlünk s egymás közt is — úgy gondoljuk, mert többet nem tudunk rólok — mozdulatlan állanak.

Nem az ég forog a föld körül, hanem a föld, a maga tengelye körül. Ennek forgását s mozgását — rajta levén s vele együtt forogván — mi nem érezzük

s azt hogy „eppur si muove“ (mégis mozog) Galilei merte kimondani az igazságot s börtönt és rablánczokat szenvedett miatta. De a közbeszédben ma is azt mondjuk, hogy a nap felkél, a nap lemegy; s a költő — természetes Dante is — úgy veszi s úgy festi a világot, a mindenséget: a milyennek látja.

Így Dante nem csak a föld körül valóban kerengő Holdat, hanem a Nap körül kerengő bolygókat, s magát a Napot is, sőt az egymás közt mozdulatlan álló csillagok nagy seregét is, a föld körül kerengőknek látja s veszi és képzelteti velünk is, erről a világegyetemről szóló nagy művében. Tegyük azért magunkat mi is az ő (sok tudománynyal egyesült) képzeletének kellő közepébe — s kisértsük meg annak szemléletét.

A föld a középpontban van s neki csak saját légköre van, a maga természeti jelenségeivel, felhőkkel, villámokkal, váltakozó világossággal és setétséggel.

A bolygó csillagok, különböző távolságokban, kerengenek a föld körül. S mindeniknek ez a távolsága egy üresnek képzelt gömbnek a sugara, fél-átmérője, melynek belső ürege egy pontján áll a bolygó s azzal együtt forog a föld körül. Ezt az illető bolygó körének nevezzük, bár az nem geometriai *kör*, hanem üres gömb. A földhöz legközelebb levőn kivül a következőnek nagyobb s a továbbiaknak mind nagyobbsugárú (s átmérőjű) köre (szintén üres gömbje) fedezi s tartja magában, az őt megelőző rajta belül (a föld felől) maradó s mindig a föld körül kerengő egyes planéta-köröket. Sorban: legbelül Hold, aztán Merkur, Vénus, Nap, Márs, Jupiter és Saturnus. Ezek, földtávoluk sorában együttal egymás körei (nem maga a csillag) körül is kerengnek, közös központjuk, a föld,

körül is kerengvén. Mintha mindenik, egymástól fedett, üres gömb belső oldalának valamely pontján volna a bolygó fölszegezve s pillantana le a földre, oldalaslag egymásra is.

A csillagkörök s magok a csillagok forgása a föld körül, bizonyos tekintetben egyenlő, más tekintetben különböző. Egyenlő az általok megtett fordulat *idejére* nézve, mert a hold (a legközelebbi) ugyanannyi idő (24 óra) alatt végzi el kerengését a föld körül; de annál különbözőbb a gyorsaságuk, mert a nagyobb átmérőjű (a földtől távolabb levő) kör sugarának (t. i. földtől távolának) mértani arányában nagyobb a rajta belül levőkénél s ugyanegy idő alatt annyiszorta gyorsabb haladással lehet s kell az útját elvégeznie; a távolságok különbségei pedig rendkívül nagyok levén, a Saturnus vagy Jupiter képzelhetetlen mértékben múlja felül a Hold vagy Merkur gyorsaságát.

A bolygók körein kivül, mindnyájokat üregeikbe foglalva van az álló csillagok köre — vagyis gömbürege — melynek a földfelőli felső falán, állandó pontokon van az álló csillagok rengeteg sokasága, felszegezve vagy elszórva, mert lehet egyik mélyebben s nagyobb távolban a másiknál, vagy a többinél s így mindeniknek forgási köre (a föld körül) s azzal gyorsasága is aránylag növekedik.

Így a mindenség (e végetlen űr) határozott része, a földről is látható ég, összes csillagaival, olyan szerkezet, mint egy álló középpont — a föld — körül egymásba — egymástól bizonyos kimért távolságokban elhelyezett — üres gömbök összesége, melyek szüntelen mozgásban, körforgásban vannak. A Föld, hét planéta s nyolczadik az álló csillagok köre. De ezzel még nincs vége a világnak, a mindenségnek. Az álló

csillagok körét még egy kilenczedik veszi körül, a kristály-ég, melyben már nincsenek csillagok — de az is forog s ő adja a mozgást a rajta belül állóknak s azért Első Mozgónak (Primum Mobile) neveztetik. De ebbe még csak most jutunk fel Dantéval s a következő fejezetben fogunk beszélni róla.

Már eddig is a földről a Holdba s attól Saturnusig s most az álló csillagok egéig felérkeztünkben elég bizonyságát találtuk annak, a mit a jelen fejezet első soraiban mondottunk. A látományok, a képek, a költemény egyre szebb, egyre felségesebb, fényesebb és magasztosabb, a mint magasabb és magasabb körökbe visz a szó, a képzelet — a költő magasztos alkotása!

Nem csak a természeti fény növekedése, a mi fokról-fokra visszatükröződik a Beatrice arczán s egész lényén is, hanem az egyes csillagkörökben általunk talált lelkek társaságának előkelőségében is folytonos emelkedés mutatkozik. Nem világi, társadalmi s rangbeli előkelőségről szólunk, mert hiszen királyokkal és pápákkal s más főranguakkal a Pokolban és a Purgatoriumban is nagy számban találkoztunk, hanem a szellemi és erkölcsi magasság fokozatait értjük s észre veszszük, hogy minél fölebb, annál fényesebb szellemek társaságába jutunk. Így a Holdban, a Paradicsom e legalsó lépcsején, megdicsőült lelkek közt, apáczákkal találkozunk, a kik fogadalmuknak nem tettek teljesen eleget s így életök nem egészen kifogástalan, szinte azt gondoljuk, hogy még a Purgatoriumban kellene lenniök, hogy egészen megtisztuljanak, de az isteni kegyelem könyörületes volt irántok. Vénusban ismét a szerelmi kalandjairól a földön hires Cunizzát (kinek, mint az evangeliombeli Magdolnának „Vétkei megbocsáttattak, mert sokat szeretett"), majd a mar-

seillei Folcó-t, kit kicsapongó szerelmei után mint toulousi püspököt ért el a halál; sőt Ráhábot is, a jerikói kéjleányt, kit Józsuénak tett szolgálatáért az Úr feloldozott s Pál is — Zsid. XI. 31. versben — igazol; oly alakok, kik mocsoktalan fényben még a Vénus csillagában is, csak isteni kegyelemből tündökölhetnek. A Napban már Aquinoi Tamással, a nagy hitbuzgó bölcsészszel, Danténak egyik választottjával s Szent Domonkossal és Szent Ferenczczel e nagy szerzet-alapitókkal találkozunk, kik az erkölcsi és szellemi fokozaton sokkal magasabban állnak az előbbieknél. Marsban, mely — nem világos, hogy miért s mikép — a Nap után jő a sorban, Cacciaguidával találkozunk, ki derék ember s a keresztes háborúk egyik becsületes hőse volt, de főérdeme s érdekessége abban áll, hogy Danténak egyik őse, kivel a költő Florencz sorsáról s jövőjéről beszélhet; s ugyanitt kiválóbb hősökkel inkább mint valódi erényhősökkel találkozunk. Jupiterben, a felséges Sassal s abban magasztos szellemekkel, igazságos fejedelmekkel s törvényhozókkal látjuk emelkedni a szinvonalt; és Saturnusban, hol szent remeték, önfeláldozó kegyes lelkek, köztük a minden földi dicséreten felülálló Szent Benedek s Damiani Péter ragyognak. S végre az álló csillagok legmagasabb körében, más szentek között, a Krisztus választott apostolai, legkitünőbbjei, Péter, Jakab és János jelennek meg s ragyogásukkal a legfényesebbé teszik a legfelsőbb égi kört, melyben még csillagok tündökölnek.

Íme a fénynek és dicsőségnek fokozatos emelkedése!

Dante eddigi útjának e vázlatos rajza után, állapodjunk meg itt az álló csillagok e szférájában, hol

az Egek urának, a Megváltó Krisztusnak és Szűz Isten-anyának legbensőbb bizalmas köréből a legkiválóbbakkal találkozunk s a Szent Háromság harmadik személye, a Szent Lélek fuvallatát érezzük, eltölteni a teremtett s megnépesitett világ e felséges birodalmának légkörét.

Az álló csillagok e regiójába érve, Dante örömmel és a boldogság érzetével látja magát az Ikrek csillagzatában; a melyben ő épen született s az azzal összekötött jóslatokban részesült. Az állatkör, tizenkét csillagzatával a Nap útját alkotja. A Napnak ugyanis, a bolygók e legnagyobbika-, legfényesebb és feltűnőbbikének az az előnye van a többi bolygók fölött, hogy szemlátomást megteszi évenként (a Földről nézve) körútját az égen s tizenkét hónap alatt tizenkét álló csillag-képben jelenik meg s a Napnak ezek mindenikében mulatása alatt a Földön született emberi lelkeknek különböző jóslatok adatnak, lelki tehetségeik s életök sorsa felől. Dante születésekor a Nap az Ikrek (Castor és Pollux, Léda ikerfiai) csillagzatán mulatott s haladt át s az Ikrek jele alatt születetteknek kiváló lelki tehetségek jóslatával dicsőség és hírnév igértetett.

Az Álló csillag-égbe fölmenetel már az előbbi (XXII.) ének vége felé van megénekelve s Dante ott üdvözli kitörő örömmel és hálával az Ikreket, a melyekbe belépett s a honnan, Beatrice felhivására, egy pillantást vet, a hátrahagyott útra, a bolygók köreire.

A nagyobb planetákban már nemcsak egyes szentek s idvezültek alakjai jelentek meg egyenként s érintkeztek Dantéval, hanem egész csoportok — mint Jupiternél a Sasban — mint egy más tájról, vagy magasb égkörből aláröpülő madárcsapat, zúgással s

a bennök levő fény elszórásával. Itt, az Álló Csillagok egében is (XXIII. 79. s köv.), a felsőbb égből alászállva egész csoport fény jelent meg, Mária nevét énekelve, dics-énekben. Hozzájok, egy nagyobb fény, mint egy fáklya száll alá, a szent szűz szolgálatában s őt dicsőítve, Gábor angyal, ki neki az égből hozta volt meg az üdvözletet egykor s most is és örökre az Istenanya szolgálatában áll. Bármily fényes jelenségeket láttunk a planéták köreiben: ilyen még nem jelent meg Dante — majdnem elvakuló — szemei előtt. Az eddig megjelent szentek s egyéb üdvözültek után most nagyobb méltóság, az Angyalok egyike jelenik meg: a Szűz Anya angyala, Gábor; ki állandó helyétől, az Isten trónja közeléből, nem száll le a planeták köreibe, az álló csillagokéba is csak kivételesen, a közvetlen szomszédból a kristály-égből, mely a dicsőültek gyülő helye. Onnan jő most ez a fényes sereg, melyben angyalok s apostolok is vannak — kikkel mindjárt egyenként fogunk találkozni. Az egész sereg pedig üdvözlő s dicsőítő karéneket zeng a Boldogságos Szűznek, a templomokban husvéti karban évenként zengő Regina Coeli édes dallamára. E dics-ének hallatára lelkesedés hatja át Dantét s bámulat fogja el a boldog lelkek iránt, kik a földről annyi lelki kincset hozhattak fel a magasságba, a mi őket az örömdalra ragadhatja. Egy merész hasonlat van itt közbeszőve, a zsidók babyloni fogságához hasonlítva a jóknak is földi élete, hol küzdelmeikkel, szenvedéseikkel s kegyes munkáikkal szerzik meg a mennyei kincseket. A babyloni foglyok földi kincseket nem gyüjthettek s aranyakat nem hagyhattak a rabság hazájában, de szabadságot nyerve ismét visszamehettek az igéret földére s boldogságot találhattak

ott. A földön kegyes életüek is szenvednek sokat, de elviselik; földi kincseket nem gyűjtenek s ha van is gazdagságuk, örömmel hagyják azokat a földön, e babyloni fogság házában, csak felvihessék lelki kincseiket, a melyekből az üdv hazájában gazdagon és boldogul élhetnek!

Beatrice látva Dante üdvszomját a Gábor angyal és serege öröménekének hallatára, szószólóul áll mellé s kéri az idvezült lelkeket, hogy közelitsenek e rájok' szomjazó halandóhoz. Kérésére hallgatva, most egymásután közelit a három apostol; előbb Péter, azután Jakab, végül János, hogy megpróbálják s vizsgaalakjában kikérdezzék Dantét, vajjon méltónak találják-e arra, hogy a szentek szentébe, az idvezült lelkek — sőt az angyalok körébe s az Úr szine elé is bocsáttassék.

A kikérdezés tárgyaivá, a keresztyéni erények három legfőbbikét és sarkalatosait: a Hitet, a Reménységet és a Szeretetet teszik, a melyeket Krisztus is a legfőbbekül állitott fel s apostolai is hirdettek.

Mint a mennyország kulcsának őre, Péter vette magára a Hit kérdését. A három főerény között is a legfőbb, a Krisztus lényege, a szeretet, Jánosnak jutott, ki a szeretet apostolának méltán neveztetik, mert ő volt az Idvezitőnek legkedvesebb s választott tanitványa, ki az Úr kebelében nyugovék s a keresztten rábízta Jézus hátramaradt anyjának gondját. Ki legyen a harmadik erény: a remény szóvivője? nehezebb elhatározni, mint a két előbbi, mert nem tudunk apostolt, a ki kijelölten épen a remény apostola volna. De a Jakabra esett választást [1] itt is helyeselnünk

[1] A két Jakab-apostol közül a János testvére, a Zebedeus fia ez.

lehet és kell. Jakab volt, Péter és János után — s mellett, az Úr leggyakoribb társa, a kivel együtt járt, a kit magával vitt, a ki vele volt a hegyen is, megdicsőülésekor, midőn Mózes és Illés is megjelennek az égből. (Máté XVII. 3.)

E három apostol egymásután, kereszt-kérdésekkel veti Dantét valódi censura alá. Először, a legfogasabb kérdésben, a hitről, Péter, valódi vizsgáló-birói modorban, kérdésről kérdésre, majd ellenvetésekkel — mintha zavarni akarná, azonban inkább útmutatóul, az igazság és a szabatos felelet-adás irányában. A helyeslő elismerésre, melynek Péter meleg kifejezést ad, az őt környező fényes égi kar örömének s megelégedésének ad kifejezést. S az a jelenet ismétlődik, Jakabnak a reményről s végre Jánosnak a szeretetről föltett kérdései helyes és az apostolok által elfogadott feleletek után.

Dante, az őt helyeslő s örömkiáltásokkal üdvözlő lelkek fellobbanó fényétől elvakul. Még emberi szeme az égi fényt el nem viselheti.

Legkülönösebb s legérdekesebb a három közül az utolsó — a János beszélgetése Dantéval a szeretet felől. A szeretet apostola nem tesz föl elméleti kérdéseket, hanem egyes szavaival vezeti Dantét az önként való nyilatkozatokra. Valóban a szeretet nem is a tudományos elméletnek, hanem a szivnek s az egyéni bensőségnek a tárgya. S mikor János azt kérdezi tőle: mi irányzá őt (Dantét) Isten iránti szeretetre? ez azt feleli: Bölcsészi érvek s Isten hatalma nyomta szivébe e szerelmet. (XXVI. én. 24—27. v.)

Dante összes munkái, még a tisztán szerelmieket sem véve ki, annál inkább a Convito, a De Monarchia s maga a Div. Commedia minden lapjokon bizonyít-

ják az ő bölcsészeti irányát, s annak erejét. Úgy az ó-kor, mint a keresztyénség nagy bölcsészeiben teljes jártassággal és azok gondolkozásának mélységébe behatolással bir. Aristoteles és Plato oly világos előtte, mint Dionysius Areopagita és Aquinói Tamás s oly otthonos a sophisták szőrszálhasogató elemzéseiben és mint a scholastikusok elvont okoskodásai s élökre állitott száraz érveléseiben és a keresztyén középkor eszményi, mondhatnók rajongó spiritistáinak rejtelmességében. Nem csodálhatjuk azért, hogy a Dante magyarázói felvetették a kérdést, a nélkül, hogy megegyezhettek volna abban, melyik bölcsészeti irány s iskola érveire hivatkozik Dante, mint az istenszeretet forrására a maga érzetében és meggyőződésében?

A kik itt Aristotelesre gondolnak, a Stagirita amaz érvelésére hivatkoznak, hogy minden létezőnek egy első forrásának kell lennie s így a világnak egy fővalóságtól kellett erednie. Igaz azért, hogy az a felfogás, melyet Aquinói Tamásnál is megtalálunk, hogy mind az, a mi *van, jó* s tehát az, a mi minden létezőnek szerzője csak tökéletes lehet, s a legfőbb jó; de ez a meghatározás nem foglalja magában azt a szeretetet az alkotó iránt, a melyről Dante szól, mert ez okoskodásnak erkölcsi oka s követelménye merőben hiányzik vagy legalább kifejezést nem nyer.

Platónál viszont Dante csak az ő *Symposion*-jának ama helyére gondolhatott, a hol azt mondja: „Azt hiszem, hogy az összes istenek közt a legrégibb, a legfontosabb és a legszükségesebb Ámor, ki az embereket az erény, a szerencse és az életben s halálban elnyerhető boldogság megszerzésére vezeti“. De ennek a felfogásnak is megvannak a nehézségei. Mert mikor Plato azt mondja, hogy az összes istenek közt

a szeretet istene a legelső s legjobb, csak a pogány istenfogalomnak megfelelőleg, nem az Istent, hanem a sok istenség egy ágát, vagy is az istenfogalom egyik tulajdonát hozza föl, s a legfőbb jót nem személyesíti.

Legvalószinűbbnek látszik azért, hogy Dante itt az Areopagita Dénes egy tételére hivatkozik, a mely így szól: „Ha a lelki valóságok különböző voltára gondolunk s mindeniknek saját természetet és vágyat tulajdonitunk, föl kell ismernünk azok közt azt az isteni szerelmet, mely az érzékiségen és értelmiségen felülemelkedett anyagiatlanság és változhatatlanság fogalmával azt a tiszta és felséges kisugárzást s a legmagasabb szépséget egyesíti;“ s e tételben ki van fejezve az, hogy Isten minden lelkek s az angyalok legfőbb vágya, a legtisztább fény kisugárzása és a legfőbb szépség, egyszóval minden szépnek s igaznak tökéletes eszménye.

De mivel az Areopagitát, a görög bölcsészt Pál apostol téritette meg a keresztyénségre s maga, idézett okoskodásának bizonyitékait Pál apostol leveleiből s tanaiból veszi, ezekben csak a keresztyénség érvei s nem a bölcsészet eredményei találhatók. Mind a mellett valószinű, hogy Dante e szavában „bölcsészi érvek“, leginkább ő rá gondolhatott.

Dante vizsgálatára mind a három apostol teljes megelégedését nyilvánitván, ezek befejezése után az összesereglett boldog lelkek üdv-éneklései közben egy szózat válik ki, mely ezt énekli: „Szent, szent, szent!“ — mely Istennek szól s mégis, mintha Danténak szólana. Ez Ádámnak az első embernek a szava, kire Dante bámúlva néz és elragadtatott lelkében kérdések merülnek föl, a melyeknek Dante nem mer

kifejezést adni; de a lélek maga olvassa a ki nem mondott kérdéseket s azokra önszántából meg is adja a feleleteket. Számokban mondja el földi élete éveit, bukása okát, halála után pokolban töltött idejét, égbemenetelét; végre az emberi nyelv változásait az ős nyelv után s elismeri az emberi szabadságot a nyelvalkotásban. Oly érdekes és tanulságos részlet, mely figyelmünket magára vonja s meg is érdemli.

Ádám e nyilatkozatai után

„Az Atya-, Fiú-, Szentlélek nevének
Az egész menny Glóriát dalola"

s ezzel a fénycsoport befejezte volna, a felséges jelenetet az Álló Csillagok egében. De Sz. Péter apostol még egyszer megszólal s rettenetes vádbeszédet mond az egyház romlása s jelesen a pápák gonoszságai ellen. Mintegy Dante gondolatainak s bosszús elkeseredettségének a szószólója lesz, vagy is Dante a nagy apostol szájába adja a maga érzelmeit.

S ezzel változik a szín, mint egy hatáskereső drámában. A csillagokkal benépesített űr határára értünk, honnan abba a felsőbb égkörbe szállunk, a hol már nincsenek csillagok, hol csak lelkek laknak, kik onnan szálltak alá előbb az egyes planetákba, melyekben velök Dante találkozott, majd — mindig magasabb minőségűek, kikkel itt az Álló Csillagok egében, Ádám, a három fő-apostol, Gábor angyal — és a szent sereg, mely most a magasabb — a Kristály-égbe röppent föl, sőt az Isten-anyának árnya is átlebbent s magának Krisztusnak fény-alakja is feltűnt mellettök — a miért a fénycsoportra (midőn megjelent) Beatrice azt mondá: ez a „Krisztus diadalmenete!"

E fejezetet Longfellow Divina Commedia fordítá-

sának a Paradicsom XXIII. énekéhez tett jegyzetei egy idézetével fejezzük be, Didron keresztyén Iconografiájából.

„Krisztus diadalmenete minden tárgyak közt az, mely a legnagyobb lelkesedést idézte elő a művészek között; látható igen sok emlékben, úgy szobrokban mint festvényekben, de nagy változatosságban a művészetek fejlődésének s haladásának megfelelően, új meg új alakban. Az auxerrei székes-egyház keleti szárnyában, mely a szentélylyel szemben van, egy fresko-festvény van, körülbelül a tizenkettődik század végéről" — tehát a Divina Commedia keletkezését megelőzve — „mely a képzelhető legegyszerűbb módon mutatja Krisztus diadalát. A festvény hátterét egy kereszt szegi át, mely oldal-ágaival, ha azok valamivel hosszabbak volnának, egy tökéletes görög kereszt volna. E kereszt drágakövek utánzataival van ékítve, ötszögbe helyezett kerek és tojásdad kövekből. Közepén áll a Krisztus alakja, megnyergelt fehér lovon ülve; bal kezében a kantárt tartja s a jobb kézben erőt és méltóságot fejtve ki, fekete pálczán nyers vasból, a melylyel a népeket igazgatja. Így halad, feje kékszinű azur dicskörrel övezve, s kereszttel ékítve, míg arcza a néző felé fordul. A keresztet magába záró négyzet sarkainak irányába négy angyal ül, kik Krisztus kiséreteül szolgálnak, mind lóháton mint Urok, kiterjesztett szárnyakkal; jobb kezök, mely szabad, nyitva és fölemelve, a bámulat és imádás kifejezésével. „És láték megnyilt egeket, s egy fehér lovat láttam s azt, a ki rajta ül, „igaznak és hűnek" nevezték, s igazságszolgáltatásban és harczban vitézkedett. Szemei tűztől lángoltak s fején sok korona volt. S egy név volt homlokára írva, melyet

senki sem tudott csak ő maga. S vérbe mártott ruhába volt öltözve s nevét Isten Igéjének mondták. S a seregek, melyek égben vannak, fehér lovakon kisérték őt, mind tiszta fehér ruhába öltözve. — Ez az apokalypsis (Jelenések könyve) nyelve s az auxerrei fresko magyarázata, csekély módositással, a mi különös figyelmet érdemel".

HUSZONHARMADIK ÉNEK.

Mint a madár, kedvelt lomb-sürüjében,
Kicsinyeit gondozva ül a fészkén,
Szemünk elől mely elrejti, az éjben,
Rájok, szeretve és óhajtva nézvén
S étket keresve les valami tápra,
A fáradsággal is őket beczézvén,
Idő előtt ül egy kihajló ágra,
És tele égő vágygyal kis szivében,
Alig dereng még, már a napot várva:
Egyenesen s figyelve, hölgyem épen
Úgy állt, csak arra nézve, mely vidékbül
Késett a nap még, lassu siettében.
Hogy sovár szemmel a tekintetébül
Úgy érezém, mint a ki mást akart itt,
De jó reménynyel még is kielégül.
De csak kevés idő telt ettől addig,
A látni vágyottról a meglátottra:
Hogy jő a fény és végre megnyilamlik!

1. *Mint a madár* . . . Ismét egy finom részletekig kidolgozott hasonlat méltó az égi körökben járókhoz a földön keresett képekkel!

11. *Csak arra nézve* — mely felől a nap még késett . . . A nap, mikor a délkörben vagy annak közelében jár, lassabban látszik mozogni.

17. A vágy, valamit látni s a remény ahoz, hogy meg fogja látni: gyönyör.

19. Beatrice szólt: „Ím egész csoportja
Krisztus diadal-menetének! Íme
Az égkörök minden gyümölcse, sorba!“
22. És így lángolt előttem arcza színe
S szemei oly gyönyörrel telve voltak
Hogy arra nincs szó, sem a nyelvnek rime!
25. Mint tiszta éjein a tele holdnak
Örök nimfák közt Trívia nevet,
Hogy szint adjon az égen minden boltnak:
28. Úgy láttam, lámpák ezrei felett
Napot, a mely ott meggyújtá mindnyáját,
Mint a *mienk* ez égi mécseket.
31. S az eleven fényeket úgy hatá át
E fénylő állomány, izzó fehéren,
Hogy szemem el se bírta ragyogását.
34. „Oh Beatrice, én édes vezérem! . .“
Kezdém — de ő szólt: „Mi legyőze téged,
Nem állhat annak ellent semmi lény sem.

19. Beatrice, mintegy önkénytelenül, örömmel kiált fel, rámutatva, a nagy fénysokaságra, mert az álló csillagokat, de azonkívül a bolygókat is mind egyszerre látva, a Krisztus nagy diadalmenetének nézi, nem a Jeruzsáleminek — halála előtt — hanem az összes idvezültek s idvezülendőknek az ítélet napján. Beatrice öröme hasonlíthatatlan szépséggel ragyog arczán s mosolya fényében.

26. *Trivia:* a hold egyik neve, annyi mint *hármas*. Mert a földön *Diana,* az égben *Luna,* az alvilágban *Hecate* a neve.

28. *A lámpák ezre* nem a természeti csillagok, hanem az idvezült lelkek fényei. Ezeket, mint *a mi* napunk a csillagokat, úgy világítja meg az a másik nap, melyet Beatrice lát.

32. *E fénylő állomány* kétségkívül a Krisztus maga, kiről árad az égi lelkekre a fény. Ezt kétségtelenül bizonyítják a következő sorok (35—39.). Az a „fénylő állomány“ pedig nem más, mint a feltámadott Krisztus megdicsőült s égbeszállt teste.

37. Itt látod a hatalmat s bölcseséget,
Mely földön, égen megnyitá az ösvényt
Melyért a vágy már oly régóta éget!“
40. Mint fellegből kicsapni látsz erős fényt,
Kiterjedvén, mert nem férhet meg abban,
S természetellen földre csap le töstént:
43. Úgy szellemem, e táptól izmosabban,
Kitört magából — s véle mi történik,
Maga se tudja — szókkal mondhatatlan.
46. „Nyisd föl szemed' s lásd, milyen vagyok én itt!
A miket látál, megerősitettek,
Hogy elviselhesd mosolyomnak fényit!“
49. Olyan valék, mint a ki elfelejtett
Álomra eszmél s vissza mind hiába
Erőlködik idézni a feledtet:
52. Hallván e fölhívást, melyért a hála
Abból a könyvből kitörülhetetlen
Melynek a múlt fölirva áll lapjára.

40—42. — A zivatar e jelenségét Brunetto Latini így magyarázza, a többször emlitett Tesoro-jában. Gyakran megesik, hogy a szelek a felhők felett összecsapnak s egymást kergetik, miáltal lángok s tűz áll elő a levegőben; s a mint a szelek e lángokat csapkodják, azok kitörnek s villámot idéznek elő. De a szelek összeütközése oly hatalmas, hogy a felhők háborognak, mennydörögnek s villámlanak s oly erővel csapnak ki a felhők közül, hogy annak semmi sem állhat ellene. — Dante már több izben kimondta mint természeti törvényül, hogy a tűz mindig felfelé megy (már tudjuk, hogy miért) s azért mondja itt, hogy a villám természet-ellenesen csap le a földre.

48. *Hogy elviselhesd* . . . Beatrice mosolya, valahányszor magasabbra emelkedik, valamint arcza s egész valója egyre fényesebb, ragyogóbb lesz.

55. S ha szólhatnék egyszerre annyi nyelven
A hányat Polyhymnia s húgai
Tejökkel tápláltak, legédesebben:
58. Ezredrészt sem bírnák utánzani
E szent mosolyt — s hogy mint dicsőíté meg
Ama szent arczot — lantom húrjai!
61. Rajzában így az égi dicsőségnek
— Mint a ki ösvenyét elvágva érzi —
Hézagot hagyni kénytelen az ének.
64. De a ki e tárgy fontosságát nézi,
S a melyre nehezül, a gyönge vállat,
Ha reszket is tán — megbocsátja néki!
67. Sík tengeren kis sajka meg nem állhat,
Mit a merész hajó hasítva szegdel,
Sem oly hajós, ki rajt' remegve száll csak.
70. — „Arczom miért ragadt el úgy, szemeddel
Hogy nem fordúlsz a kerthez, Krisztus fénye
Melyet virág-ruhával ékitett fel?
73. Ott van a rózsa, melyben Isten lénye
Testté lőn, ott a liljomok, melyeknek
Illatja jelzi, hol az üdv ösvénye".
76. Ekép Beatric' — s mint ki nem vetek meg
Tanácsot, készséggel menék harczára
(Mely itt rám várt) az erőtlen szemeknek.

56. *Polyhymnia* az ékesenszólás múzsája. Ez ékesszólás dicséretét, ha száz nyelven tudna is beszélni, Dante lantja nem bírná.

73. *Amott a rózsa:* Krisztusnak megdicsőült teste, ragyogó — s jó illatot hintő valója.

74. *Ott a liljomok:* Szűz Mária s az apostolok; *rosa mystica*-nak nevezik Máriát is a litániákban.

79. S mint a verőfényen tört felleg árnya
Alól kicsillanón, árnyalt szemem
Vidáman néz a napsütött virányra:
82. Úgy tünt föl itt nagy fénysereg nekem,
Mely fölülről kapá a fényességet,
De ama fénynek ő kútfője nem.
85. Oh jóltevő fény, mely áthat'tad őket,
Magad fönn ülve, hogy szegény szemeknek
Helyt adj, mik el se bírtak volna téged!
88. A szép virág neve, mit emlegetnek
Imáim este, reggel, összeszedte
Elmém, hogy lássam a nagyobb tüzet meg;
91. S hogy két szemem előttem lefestette
Az élő csillag mekkora s mi-voltát,
Mely győze itt lenn s győz fenn az egekbe':
94. Hozzá leszállni láték most egy fáklyát
Körben forogva, koronát formálva,
Sugári azt önként körülkarolták.

80. *Árnyalt szemem:* a napfény ereje elhomályosítja szemét, vagy tulajdonkép a fényességre — a napra borul árnyék, mivel szeme a fénytől elvakítva, nem láthatja tisztán.

85. *Oh jóltevő fény:* Isten kegyelme, mely gyönge szemeinek megengedi, hogy ennyi fényt eltűrve, azokat megláthassa, a kik Krisztus körül s az ő fényében tündökölnek.

88. *A szép virág* . . . a Mária neve, melyet a reggeli és esteli imadalban, az Angelus-ban mindig emlegetnek: ez az ima, melyet este-reggel mindig mondani szokott, erősíti meg arra, hogy szemei a Krisztus fényét megláthassák.

94. *E fáklya,* az egyszerű fénypontoknál s csillag-alakoknál nagyobb s feltünőbb fény, mely forgásában, fénysugarait szórva, mintegy koszorút fon maga körül: angyal — és pedig mint alább kitünik — Gábor angyal, ki a földön is a Szent Lélek által fogantatottnak születését jelentette Máriának.

97. A legszebb dallam, mint a lélek álma
Oly vonzó, a mi itt lenn a legédesb,
Felhőket szaggató dörgésre válna
100. Az égi lantnak lágy hangjához képest,
Mely ama kék zafirt körülkarolt'
Mely most az égre kék zafir szinét fest.
103. „Az angyal én vagyok, ki“ — igy dalolt —
„Az Üdv körül udvarlok, mely sugárzik
A méhből mely vágyunk tanyája volt;
106. S fogok forogni, ég úrnője, váltig —
Mig fiadat kiséred és veled
A menny, hová belépsz dicsőbbre válik!“
109. A körbe forgó dalnak vége lett,
De mind a többi fények lángsugári
Hangoztaták a Mária-nevet.
112. A világ összes testeinek királyi
Palástja, melyet Isten jelenléte
Legjobban éltet s táplálnak munkái.

97—100. — E mondatot rendezni kell, hogy világosan érthető legyen. A legszebb dallam, a mi a földön édes volna. a mennyei ének lágy hangjához képest mennydörgés volna.

101. 102. — *A kék zafir* alatt Mária értendő, kit a festők, kezdettől fogva, égszinkék zafir szinű ruhában festenek. Találó kép azért, hogy itt egyenesen „ama kék zafirnak“ neveztetik s az égboltozatnak magában is zafir szinét csak emeli s annál szebbre festi.

103—105. — Itt az angyal, a nélkül hogy magát egyenesen megnevezné, félreérthetetlenül czélozva Krisztus fogantatására, melyet Máriának Ő jelentett meg — bizonyítja, hogy ő Gábor angyal, ki folyvást Mária szolgálatában van, az ég úrnőjét kisérve, a ki fiát és urát kiséri.

112. *A világ összes testeinek*, a csillagok, bolygók — és állók — összeségének fénye, ez a királyi palást, az egész ég himes szőnyege.

115. Felettünk ott még olyan messzeségbe'
Fenn boltozott, hogy onnan, a hol állék
Meglátható se volt még fényessége.
118. Azért szememben nem volt oly hatály még,
Követni azt a koronázott lángot,
A mint fiához szállt, — hogy rátalálnék.
121. S mint csecsemő a lágy emlő után hogy
Repes kezével, ha tejét izlelte:
A belső tűztől mind a többi láng ott
124. Kifelé hajtva, kegyét fölemelte;
S nyilvánvaló lőn — és meggyőze engem
A Máriához vonzó hő szerelme.
127. És így maradtak mindnyájan szememben,
Oly édes „Regina Coelit“ énekelve,
Hogy e gyönyört sosem lehet felednem!
130. Oh dús hombárok, annyi kincscsel telve,
Oh gazdagságuk azoknak, kik ott lenn
Jó gazdák voltak, jó vetést érlelve!

115. *Felettünk — messzeségbe:* a legfelsőbb forgó ég, a Primum Mobile, mely a többieken kívül van s mindeniket mozgatja — oly magasban, hogy Dante annak a fényét tisztán nem láthatja s az oda már fölemelkedett Máriát sem látja tisztán.

118. Szeme nem elég erős arra, hogy Máriát (a koronázott lángot) követhesse s a magasságban — hová fia után ment, megtalálhassa.

123. *A belső tűztől,* a Krisztus és Mária iránti szeretet tüzétől mind a többi lángok, az idvezült lelkek. A lobogó lánghoz hasonlók, mely kifelé hajtva a széltől, hegyét — mint lángnyelvet — fölemelve

128 *Oly édes Regina Coelit:* a húsvéti kardal, a Mária üdvözlése:
Regina Coeli, laetare! Alleluja.
Quia quem menuisti portare, Alleluja,
Resurrexit, sicut dixit. Alleluja!

130—135. — *Dús hombárok — tömegben.* E két terzina, sok gondot okozott a Dante-magyarázóknak. Némelyek ezt a

133. Itt élnek és örülnek most kincsökben,
Mit Babylonban sírva gyüjtögettek,
Hol aranyukat lenn hagyák tömegben!
136. Most itt, mi fényes diadalt ülhet meg
S Isten s a Mária fiával, rajta
A régi s új Tanácscsal mint örvendhet
139. Az, a ki annyi fénynek kulcsát tartja!

(természetesen lelki) gabona tartályainak, tehát az összes hittudomány kincshalmazára magyarázzák, sőt arra a termőföldre, mely a keresztyénség elhintett magvait tartja s táplálja és érleli magában. E magyarázatot, a következő sorok elfogadhatatlanná teszik. E dús hombárok az elvetett magvak megőrzői, terjesztői, az apostolok első sorban, majd az ige megtartói s hirdetői, a szentek, kik itt csoportosulnak fényeikkel. Babylon csak kép s példáját itt a fogoly zsidók ottani szenvedéseire, melyekhez az első keresztyének üldöztetése van hasonlítva. Lásd bővebben a megelőző *Hatodik Fejezet*ben.

139. *Az*, a ki ennyi fénynek kulcsát tartja — a Mennyország kulcsát — Szent Péter.

HUSZONNEGYEDIK ÉNEK.

1. „Az áldott Bárány nagy vacsorájának
Ti választott vendégi, ki úgy táplál
Hogy minden vágyaitok jól lakának:
4. Ha ez, ki Isten kegyelméből itt áll,
Morzsáitokból valamit ízlelhet,
Míg napjaihoz más napokat számlál;
7. Nézzétek, oh, e vágytól szomju lelket,
És harmatozzatok rá; a forrásból,
A melyre vágy. ti mindig meríthettek!“
10. Beatric' így; s a lelkek, kör-forgásból
Szilárd sarkok körül csoportosúltak,
Oly fénynyel mint az üstökös hogy lángol.
13. S mint óra-mű keréki úgy fordúlnak,
Hogy a ki nézi, annak a legelső
Helytt állni látszik s a végső fordúl csak:
16. E kerengők, más-más ütembe lengő
Tánczukkal olybá tűntek itt elébem,
Hogy az itt gyorsnak, ott lassúnak tetsző.

1. *Az áldott Bárány,* hivatkozás a Jelenések XIX. 7. versére: „Ülj le és írj. Boldogok, a kik a Bárány nászvacsorájára hivatalosak“.

4. *Ha ez:* maga Dante, kiről s a kiért itt Beatrice beszél, a lelkeket kérve.

12. Többször láttuk már, hogy ily fellobbanás a boldog lelkek magas gyönyörét jelenti.

16. *E kerengők:* e szó úgy illik a tánczra, mint annak a dallamára — vagy jobban mondva a zene által kisért tánczra.

19. S abból, a melyet legszebbnek itéltem,
Oly boldog lángot láték kilövellni,
Hogy egyse múlta feljül fényességben;
22. És háromízben forgó tánczra kelni
Beatrice körül, oly égi dalban
Kisérve, vissza sem tudom képzelni.
25. Itt átszökell — és nyugta nincs tollamban.
Mert képzetünk, — beszédről nem is szólva —
Durván szinez, nem bírva finom-halkan.
28. „Oh drága szent nővér, ki meghajolva
Oly esdve kérsz, forró szerelmed engem,
Im e fenséges körtől itt, felolda“ —
31. Aztán, megállva itt, hölgyemmel szemben,
Az áldott láng, lehét *csak rá*-bocsátva,
Szólt, mint magam szólnék, oly értelemben.
34. És hölgyem: „Oh, a nagynak örök lángja,
Urunk kinek hagyá a kulcsokat,
Miket levitt, ez üdvhonból leszállva:

Itt is a lelkek, saját dalukra keringenek; de mindig változó, most gyorsabb, majd lassabb ütemben. Mindez az elragadtatást jelzé, melyben Isten kegyelme s a nagyobb boldogság nyilvánul, a melyet éreznek.

20. *Abból* (a lángból), melyet legszebbnek talált. Ez Szent Péter, a ki a mennyország kulcsát birja s azzal készül Dantét oda beereszteni.

22. *Három ízben:* a szent Háromságra czélozva.

27. *Durván szinez.* A mennyei zene változó árnyalatait még a legélénkebb képzelet sem birja híven követni, a szó pedig csak durván szinezi!

28. *„Oh drága szent nővér . . .“* Szent Péter szól Beatricéhez.

33. *Szólt:* Beatrice, a Dante érzését s gondolatját fejezve ki, mintha csak maga szólna, kinek minden gondolatát ismeri.

35—36. — Beatrice szól Péternek. Krisztus mennybemenetele után ismét alászállva, a mennyből lehozá és Péternek adá a mennyország kulcsait.

37. Próbáld meg ezt, kis és nagy dolgokat
Kérdezve a hitéről, azon módon
A mint tiportad a hullámokat.
40. Szeret, remél, hisz-e jól, nem aggódom,
Hogy mind tudod te, látod a tükörben
S visszasugárzik mindaz, szemgolyódon.
43. De mert igaz hit által nyert e körben
Polgár-jogot sok, ennek is díszére
Jó lesz, ha ő is ilyen kegynek örvend!"
46. Mint a tudor-jelölt készül előre
A míg a kérdést fölteszi a mester,
Hogy magyarázza, nem hogy megítélje:
49. Úgy fegyverkeztem minden okkal szerrel
Én is, mialatt hölgyem szóla szintén,
Hogy kész legyek a kérdett felelettel:
52. „Szólj, jó keresztyén s tégy vallást őszintén,
Hogy mi a hit?" — És arczom' fölemeltem,
A fényhez, annak lelke megérintvén.

37. *Próbáld* (vizsgáld) meg *ezt:* Dantét, oly szigorral és bátran, mint a hogy a hullámokat tapostad. Czélozva arra, mikor szent Péter a tengeren járt.

43—45. — A mennybe, minden ott lakó, csak igaz hiteért nyert bemenetelt; az ég díszére szolgál, hogy oda érdemetlenül senki föl ne vétessék, jó lesz Dantét is megvizs gálni. Kéri azért Pétert, részeltesse Dantét is ebben a kegyben. Mint az iparosoknál három fok, mester, legény és inas — az egyetemeken is három fok, magister (tudor), licentiatus és baccalaureus van, úgy a mennybe fölvétel kérdésénél is ilyen fokozatok gondolhatók.

46—48. — Ilyes vizsgálatra készül Dante is, forgatva elméjében az elébe valószinűleg teendő kérdéseket: nem hogy ítéletet mondjon rólok, hanem magyarázza. Ez utolsó sor vezethető a kérdezőre is, a kérdezettre is. Nézetem szerint ez utóbbira; bár Philaletes inkább az első felé látszik hajolni, a baccalaureus-vizsgálatok módjához hasonlítván ezt is.

55. S Beatricéhez fordulék. Egy jelben
Intett felém: merítsek bátor szivvel
A forrásból a melyet őriz keblem.
58. „A kegy, mely engem hitvallásra hív fel“
— Kezdém — „a fő-vezér előtt: segítsen
Eszméimet tisztán mondhatnom itt el“.
61. S így folytatám: „Mint testvéred a hitben,
Atyám, ki véled idvesség útjába
Vezette Rómát, azt megírta ígyen:
64. ‚A hit reményeink valódisága,
S bizonyítéka a láthatlanoknak;
S ez a „való“ — szerintem legalább a'“.

56. Beatrice bátorítólag int Danténak, hogy merítsen saját vizéből.

59. *A fővezér előtt:* az Ecclesia Militánsnak két fővezére van a keresztyénség akkori két seregre oszolván: a zsidóból — és a pogányokból lett keresztyénekére. Péter amazoknak a vezére. Péter Rómában székelt (ott szenvedett vértanuságot is), de Róma megtérítésére, a pogányokkal szemben, Pál is együtt működött vele. (61., 62. v.)

64. 65. Pál apostól így határozza meg a hit fogalmát a (legalább neki tulajdonított) levélben a Zsidókhoz (Zsid. XI. 1): „A hit azoknak a dolgoknak valósága, a melyeket remélünk s a láthatatlanok bizonysága“. A szent-író czélja, e levél X. és XI. fejezetében, a hivőket az isteni igéretek iránti hitében erősíteni, bátorítván arra, hogy az igéretek által felköltött remények, a hitben megvalósulnak s a láthatatlanok (az üdvösség és a jövő élet) valóknak fognak bizonyulni — ismét csak a hivőknek. Dante úgyszólván szószerint fordította e verset, még a substantia szót is megtartva. Magyarul ezt „lényeg“ vagy „állag“ szóval kifejezni nem lehet. E verset Lombardi Péter egyszerűen, mint a hit fogalmazását adja elő. Aquinói Tamás azonban az ő mélyre menő s azért alig követhető scholastikus modorában, melybe itt bele nem megyünk.

67. És hallom erre: „Helyesen felfogtad;
S ha jól megértéd: hangsúlyt mért adott ott
„Valódiság“-nak s „bizonyitékok“-nak?“
70. Én erre rögtön: „Azok a mély dolgok,
Mik itt nekem magokat kijelenték,
Lenn a szemektől elrejtik mivoltok’;
73. Úgy, hogy hit adja csak azok meglettét,
És a magas remény e hiten épül
De a valóság csak fogalom itt még.
76. S a hit nem áll meg fél-úton a nélkül
Hogy okoskodnék, bár tovább nem láthat,
S következik a bizonyiték végül“.
79. Hallám megint: „Hol valaki így áthat
A lenn szerezhető tudás értelmén:
Gáncsoskodás ott helyet nem találhat.“
82. Hangzék ama láng-szerelemnek nyelvén,
S hozzá tevé még: „Bizony, itt a pénznek
Mind súlya, mint öntése helyesen mért.
85. De mondd csak, benne van-e az erszénynek?“
A mire én: „Oly fényes és kerek,
Hogy rossz verésű volna, mitse’ félek!“

66. „Mivolt“ — quidditas — szintén scholastikus kifejezés, mely valaminek igaz értelmét, mivoltál akarja kifejezni. (A „mivolt“ szó helyett jobbnak láttam itt „való“-t használni).

75. A hitben s még inkább a reménységben, a valóság „még csak *fogalom*“.

84. A pénz hasonlatára veszi Dante nyilatkozatát: hogy annak mind tartalma, mind kifejezése kifogástalan.

85. *Benne van-e az erszénynek*“. Helyesebben volna: az erszényben; de megengedhető így is. Ismét a pénznek a hasonlata. T. i. lelkedből teljes meggyőződésből mondtad-e a mit mondtál?

88. Most oly hang hallik ama fény megett,
Mely úgy világlott: „Mondd, e drága kőnek
A melyből mind e többi jó ered,t
91. Hogy' jöttél birtokába?" — „A Szent Lélek
Bő harmata, a mely a régi és új
Irásokat oly dúsan öntözé meg:
94. Oly érvelés, mely mint' egy mutató újj,
Oly biztosan vezérle, azzal szemben
Hogy minden más okoskodás eltompúl".
97. Hallám megint: „Az újonnan s régebben
Kelt tételek, mik oly döntők előtted,
Isten szavát mért gondolod mindebben?"
100. S én: „A mi igazságukról győzött meg:
A végzett tények, mikhez a természet
Üllőt se vert, vasat se hevítettek!"
103. És jött a válasz: „És azt honnan vészed,
Hogy meglett tények voltak? Tényre mely még
Bizonyítást vár, ki esküszik néked?"

89. *E drága kőnek:* ennek az igazságnak, mely mind a többinek alapja s kiinduló pontja . . .

91—96. — A Szent Lélek, melynek sugalma mind az Ó-, mind az Új-testamentomi írásokat megmagyarázza s az ember elméjében megtermékenyíti.

97. A lélek (Sz. Péter) mindig ellenvetésekkel próbálja Dantét, mintha sarokba akarná szorítani, ámbár csak világosabb s biztosabb kifejezésre kívánja vezetni, szembetünő bizalommal és jó akarattal. A Szentlélek látható és kézzel fogható nem levén — kérdi — mi győz meg arról, hogy annak (a mit te a Szentlélektől eredettnek vélsz) igaznak s ténynek kell lennie; hogy az csakugyan Isten szava.

100. Dante erre bátran felelé: hogy történelmi tények, melyek nem természeti erőből erednek (a természet, mint a kovács, külső eszközökkel (üllő, a vas fölhevítése) dolgozik. Péter erre is visszavág: Honnan veszed: hogy a mikre hivatkozol, azok valódi tények volnának, ki esküszik arra?

106. „Hogy a világ a keresztyénség elvét
Csodák nélkül is elfogadta — mondám —
A többinél százszor nagyobb erősség.
109. Éhen s szegényen jártál a borozdán
Te is; ültetni a nemes növényt, mely
Szőlő-vessző volt s csipkebokor most — lám!“
112. Végezve ezt, a szent kör, énekével
Zendíte égre egy „dicsérjük Istent!“
Oly dallamon, mint ottfenn kezdenék el.
115. S most a Nagyságos, ki vizsgálva mindent,
Vitt engem ágról-ágra, mind el-eddig,
Hol az utolsó lomb már rám legyintett,
118. Így kezdte: „A kegy, mely elmédnek ennyit
Kedveskedék, hogy attól szájad ajka
— A mennyire megnyílni kelle, megnyilt:

106—108. — *Hogy a világ:* Krisztus csudatételeiről s feltámadásáról prédikáltak az apostolok, kik az akkori pogányvilág előtt semmi tekintélylyel nem bírtak s magok csodákat nem tettek s a világ a keresztyénséget mégis elhitte s felvette a keresztséget: ez mindennél nagyobb bizonysága a keresztyén hit erejének.

109—111. — Most Dante a Szent Péter működésével bizonyit; a ki éhezve s szegényen járt - ültetni a hit szőlővesszejét az Úr szőlőjébe, az Anyaszentegyházba. Termő szőlő volt, a mag, mely száz gyümölcsöt termett; de a mely most terméketlen csipkebokorrá korcsosult. Ez utolsó sor ismét czélzás az egyház elaljasulására s megerőtlenedésére a papság hanyag és bűnös eljárásai miatt.

112. *Végezve ezt.* Itt Péter befejezi a vallatást s a körülte levő szentkör, a Dante feleleteivel való megelégedésének s örömének jeleül dicséneket énekel.

115. A *Nagyságos:* az eredetiben: *baron:* az Isten országának egyik előkelő tagja; ki Dantét, kikérdezésében mintegy „ágról ágra“ vezette, a legutolsóig.

121. Hogy mind helyeslem a mi kijött rajta,
De most hitedről kell már vallást tenned,
S ez a hited minek volt sugalatja?“
124. — „Oh szent Atya! s látnod mi Lélek engedt’
A mit hivél, hogy ifjabb lábakat
Legyőzve, ama sírba volt mehetned —“
127. Kezdém: „Kivánod, hogy tegyek szabad
Vallást hitemről s arról is, mi engem
Indíta, hogy az bennem megfogant,
130. Felelek íme: „Hiszek egy Istenben,
Örök Valóban, ki egeit mozgatja,
Nem kézzel: hanem vágyban s szerelemben.
133. És ilyetén hitemnek nem alapja
Se természet, se tudomány, csupán
Az az igazság, mely az ég harmatja.
136. Mózes, Próféták, Zsoltárok után
Az evangeliomok- s utánatok, kik
Irátok, Szent Lélek sugallatán.

124—126. — E három nehéz sor, bevezetésül a Dante által Péternek adandó feleletre, tulajdonkép megszólítás. Boldog (szent) Atyának szólítja, s egyszersmind Léleknek, a mely meglátni engedte neki, a mit hitt, t. i. Krisztus feltámadását. A két apostol — ő és János sietve mentek a Krisztus sírjához, a hírre, hogy feltámadott és kiszálla sírjából. János, mint fiatalabb, előbb ért a sírhoz. De az öregebb Péter, a benne levő hit által erősítve lábait, megelőzte Jánost, s előbb lépett az üres sírba. A következőkben felel most Dante arra, mit tőle Péter a 122. és 123. versben kiván.

130—139. — Dante itt a Hiszek-egy (Credo) lényegét mondja el s vallja hitül. A monda szerint e hitvallás egyes tételeit, szétoszlásuk előtt, az összes apostolok állították egybe. Valószinű, hogy épen ez a tétel, a legelső a Credóban, volt a Péteré. A világot Isten, nem külső, gépies erővel, hanem

139. És hiszek a Szent Háromságba', holtig
Ama Valóban, a mely Három és Egy,
A melyre egykép *van* mint *vannak* illik.
142. E szent viszonyról, mit most érintém meg,
Mely isteni s mély — nyertem én gyakorta
Az evangél'mi tanra a pecsétet.
145. Ez az alap, a szikra, mely lángokra
Gyúladva terjed, s mint csillag az égen.
Lelkemben úgy ragyog, szikrákat szórva".
148. Mint Úr, tetsző hírt hallva, jó kedvében
Megöleli a szolgát, a ki hozta,
Alig mondá ki, azon hevenyében:
151. Úgy font körül, üdv-énekkel fokozva
(Hogy elhallgattam) három ízben engem'
Az apostoli láng, mely szóm' okozta,
154 Jelentve, hogy örömét lelte bennem.

szeretete, s az általa teremtett világ s világrend fentartása iránti vágya által kormányozza és mozgatja.

139. *A Szent Háromságba.* A Credóban ez is bennfoglaltatik; mert három és egy az Isten, lehet róla egyes- és többesben szólani; lényegében egy, személyében három.

142. A Szent Háromság hite erősíti meg benne vallásos érzelmeit s meggyőződését

148. *Mint úr* — nem Istent, hanem valamely földi uraságot ért ez alatt.

153. *Az apostoli láng — mely szóm' okozta:* Péter, a ki őt a beszédre ösztönözte, kérdései s ellenvetései által.

HUSZONÖTÖDIK ÉNEK.

Ha megérném, hogy e szent költemény
A melyen ég és föld együtt dolgoztak,
Melyért sovány — sok évig — lettem én:
A düht legyőzné, melylyel kiátkoztak
Aklombul, a hol bárányként nyugodtam
A farkasok közt, kik reám vészt hoztak,
Hogy visszatérjek, más hang-, más burokban,
Költőül — és a hol megkereszteltek,
A kútnál nyerjem koszorúmat ottan!
Mert ott léptem a hitbe (minden lelket
Melyről megismer Isten) és hogy Péter
Megkoszorúzá homlokom': ezért lett! . . .

1—12. — E megható sorokat a költő, valószinüleg, élete alkonyán írta, mikor már lankadt reménye, hogy újra visszatérhessen még szülővárosába — s mint költő, e szent költeményért ott nyerje meg, hiteért már Péter által koszorúzott fejére a költészet babérját, abban a Szent János templomában, a hol mint kisdedet keresztelték — A tizenkét soros mondat bonyolult s azért nehézkes is. Vázlata íme ez: ha megérném, hogy a szent költemény meggyőzné s lefegyverezné azt a gyülöletet, melylyel otthonomból, hol bárányként nyugodtam, a gonosz farkasok kiátkoztak — s visszatérhetnék, megváltozva, hírnévvel s köztiszteletben! — E 12 sor, az elbeszélésbe subjectiv betét — mely után, átmenet nélkül foly a mennybeli jelenet.

13. — S im ott közelg egy új láng, fényes képpel
Szint' ama körből, melyből az is jött le
Kit hátra hagya Krisztus, elsőséggel
16. Hölgyem — szive nagy örömmel betöltve —
Így szóla: „Nézd, nézd, a Zászlós im itt jő,
Kiért Galiciába sok nép özönle!"
19. Mint hím-galamb, párjához repülendő,
Mellé leszáll s egymással édelegve
Szeretkezik s turbékol mind a kettő:
22. Úgy láttam itt, egymáshoz közeledve
A két nagyot egymást hogy üdvözölték,
Gyönyört lelvén a fönn nyert eledelbe'.
25. S mihelyt az üdvözlésök végeződék —
A pár előttem szótalan megálla,
Oly fénynyel, hogy szemem' majd kisütötték.
28. Beatricém, mosolygva, ily szót válta:
„Nagyságos lélek, — általad hirdetve
Főtemplomunknak oly bő gazdagsága,

13—15. — *Egy új láng.* Ez Jakab apostol, ki a körből, honnan Péter is előbb kivált, most lép ki.

16—18. — Beatrice megmondja Danténak, ki az újon jött. Zászlósnak nevezi, mint Pétert előbb Bárónak, a mennyei tanács előkelőjeiül. *Jakabért,* ki Galiciában (nem a mi, hanem a spanyolországi tartományban) a Compostellai klastromban van (állítólag) eltemetve, sok bucsújáró nép megy a szent sírját látogatni.

24. *Gyönyört lelvén* az égi táplálékban, t. i. az üdv malasztjában, melyet ott fönn élveztek.

26. *A pár:* t. i. Péter és Jakab.

30. *Főtemplomunknak ily bő gazdagsága,* gúnyos czélzás Jakab apostol Levelének (I. 5) e szavaira: A ki közületek bölcseséget kiván, kérje Istentől, a ki *bőven* ad abból".

31. Éleszsz itt fönt, reményt ím e lélekbe!
Ki jól tudod, mert volt is részed abba'
Mint Jézus azt ti-hármatokkal tette!“.
34. „Tartsd föl fejed s ismerd meg, csalhatatlan',
Hogy mind mi jő a halandó világból,
Itt érik az meg, a mi sugarunkban.“
37. E biztatás jött a második lángból
Felém — s szemem' a hegyekre vetém fel,
Bár szinte görnyedett fényök sulyától.
40. „Mert kegyelemből élhetsz a reménynyel,
Láthatni Császárunkat, éltedben még,
Titkos kamráján, grófjai sergével:
43. Hogy udvara mivoltát megismernéd;
S így a remény, mely oda-lent is éltet,
Benned, de másokban is, növekednék;

31. *Itt fönt:* ebben a magasságban, a hetedik ég-körben!

32. *Ki jól tudod:* az evangeliomok több ízben említik, hogy Jézus, Péterrel, Jánossal és Jakabbal, mint választott tanítványaival, kimene és bizalmasan érintkezett, társalgott és nekik megnyilatkozott.

36. A mi a földről feljő, eszmékben, vágyakban, reményekben, az csak itt az égben tisztul és érik meg.

38. *A hegyekre:* a két apostolra, e szellemi magasságokra, kiknek fényétől a Dante szeme, a mint rájok néz, szinte elvakul (roskadoz e fény súlyától: kissé erőltetett hasonlat).

40 45. — A világi élet uralkodói köréből átvitt hasonlat az égbe. A ‚császár‘ (a mi Dante szerint a földön a legmagasabb czím) az Istent jelenti; a ‚titkos kamra‘ az Istennek el sem gondolható magánlakása, hová csak kiválasztottjai, legbensőbb bizalmasai férhetnek, kiket itt Dante grófoknak nevez. Jakab apostol itt megigéri Danténak, hogy reménye lehet mindezt itt még élve megláthatni s mivel a kegyes életűek ezt még a földön élve is előre remélik, e reményt akarja itt Dantéban s másokban is ezzel táplálni s megerősíteni.

46. Mondd meg, mi az? Virágival elmédet
Hogy' lepte el? s mondd: a forrása hol hát?"
Végzé a második láng a beszédet,
49. S az a kegyes, ki szárnyaimnak tollát
Vezérelé ily magas röpülésben,
Meg így előzte ajkam válaszoltát:
52. „A harczoló egyház egy gyermekén sem
Hagy több reményt, mint írva áll a Napban,
Mely összes ser'günk' fürdeti a fényben.
55. Ím ennek is megengedi ím mostan
Egyiptomból Jeruzsálembe jutni,
Bár még le sem járt hogy szolgálaton van.
58. A más két pontot, miket nem megtudni
Kérdél, csupán azért, hogy elbeszélje,
Milyen becset fogsz ez erénynek adni:
61. Reá hagyom; nem is lesz nehezére,
Se dicsekvésül — de felelni fog rá,
S kivánom: ég kegyelme legyen véle!"

46—48. — Jakab e három kérdése tulajdonkép ugyanaz, mint a Péteré volt a hit iránt, itt a reményre alkalmazva. (XXIV. 51. 52.)

49. *Az a kegyes,* Beatrice, ki — a hit kérdésénél is — bátorítólag s mintegy kisegítőleg szól most is Dantéhoz.

53. *Írva áll a napban.* Ez a Nap nem a földnek s az egész látható világnak fényt adó Sol; hanem maga Isten, ki összes sergeinket (az idvezültek mennyei seregét) fényben fürdeti.

55. *Im ennek is:* Danténak, hogy Egyptomból (a szolgálat házából) Jeruzsálembe (az igéret földére) feljöhessen, még életében, mielőtt szolgálatideje (földi élete) le nem járt.

58. *A más két pontot.* Az első ez volt: mi a remény? A másik kettő: mi sugallta neked a reményt? és miből ered s min alapul az? Ezeket nem tudománykép kérdezi, csakhogy meglássa a feleletből, mily becset tulajdoníthat a Dante feleletének?

64. Mint a tanitvány, hogy magát hasznossá
Tegye, segit — miben tud — a tanárnak,
S azért is hogy előmentét mutatná:
67. Így én: „Remény az: mikor bizton várnak
Az örök üdvre égi kegyelemből,
S ha rá méltókká érdemekkel válnak,
70. E fény reám nem egy versen dereng föl,
De mely belém legelsőbb csepegtette:
Isteni dalnok, a Te énekedből!
73. ‚*Tebenned bíznak* — ezt így énekelte
Dics-énekében — *kik neved ismérik.*'
S ki nem isméri, Istent hogy' hihetne?
76. Az ő harmatját csepegtette vérig
Leveled énbelém és úgy betöltött,
Másokra is kiöntöm, hogyha kérik."
79. Míg így beszéltem, tüzes nyelvet öltött
Amaz élő láng s végre úgy csillámlék
Gyors-hirtelen, mint villám a felhők közt,
82. És így fuvallt: „A szerelem, mely lángként
Ég bennem az erényért s elkisére
Pálmámig s míg a harczban jött reám vég:

67. Dante a remény mivoltát a Pál apostol leveléből (Zsid. XI. 1), hol a hit meghatározása van, alkalmazza a reményre, Lombárdi Péter meghatározása szerint.

70. „E fény reám nem egy versen dereng föl —". Mióta itt a mennyben jár, annyi szent és boldog lélekről dereng reá már ez a fény; de legelőször Dávid zsoltáraitól nyerte s idézi mindjárt a IX Zsolt. 11. versét: „Te benned bíznak . . . kik nevedet ismerik".

77. *Leveled,* Jak. I. 12.: Boldog ember, a ki kiállja a próbát, az, a ki igaznak találtaték, megnyeri az életnek koronáját, a melyet Isten azoknak igért meg, a kik őt szeretik.

80. *Amaz égő láng:* Jakab, öröméban Dante fölött.

85. Ösztönz, hogy rád fuvalljak a miért te
Örülsz neki — és jól esnék az nékem
Ha elmondod: reményed mit igére?“
88. És én: „A régi és új Szövetségben
Czéljok azoknak (s nékem is) kiszabva,
Kik Istenökkel élnek békességben.
91. Mond Ézsajás, hogy kettős ruházatba
Öltözzenek előre, otthonokban.
— És otthonunk itt van, e magaslatba’.
94. Testvéred is, de sokkal szebben s jobban
(Ott hol a hófehér ruhákról szóla)
Ezt kijelenté, érthetőn legottan!“
97. S azonnal, mintegy válaszul e szóra:
„Tebenned bíztunk“ — hallatszék felülről,
Melyet megint az összes kar viszonza.

84. *Pálmámig:* a vértanúnak, mikor a vesztőhelyre vitték, pálmaágat adtak a kezébe. Az apostolok közt Jakab volt az első vértanu, Herodes Agrippa alatt.

88—90. — Azoknak, a kik Istennel békességben élnek (az istenfélők) czéljok ki van tűzve; meg van adva a követendő irány.

91. Ézsajás (LXI. 7), kétszeres ruhát parancsol, értve testi és lelki tiszta ruhát, hogy öltsenek már otthon. De otthonunk a mennyben van igazán.

94. *Testvéred:* Jakab testvére János (apostol és evangelista) Jelenések könyvében VII. 9. „Láték azután nagy sokaságot, a melyet senki meg nem számlálhat, minden nemzetből, fajból, népből s nyelvből valókat és a trón előtt állottak és a bárány előtt, fehér ruhába öltözve és pálmával kezökben“.

97—98. — A felülről hangzó szó — valószinűleg az apostoloktól — Pétertől és Jakabtól jőnek; a mire aztán az egész kar felel.

100. Aztán kigyúlt egy láng a többi közzül,
Úgy, hogyha ily kristálya voln' a Ráknak:
Egy hónap egy nappá válnék a télbül.
103. S mint fölkel és vidáman megy a táncznak
A szűz – csak az ara tiszteletére,
Nem hajtva őt valami rossz kivánat —
106. Úgy láttam a kigyúlt fényt, hogyan ére
A más kettőhöz, kik szépen kerengtek,
Égő szerelmök lángjától kisérve,
109. Magok' od'adva dalnak és ütemnek.
És hölgyem nézte őket, mint egy szótlan
És mozdulatlan szűz ara merenghet.
112. „A Pellikán keblén pihent ez ottan!
S ő volt, ki a kereszt alól úgy ment el,
A legmagasztosb tisztre hivatottan!"
115. Így szóla hölgyem; és merő szemekkel
— Beszéd előtt s után — oly szótlan álla
S lesé szavát Amannak, figyelemmel.

100. Alább megtudjuk, hogy János apostol, ki harmadszor — a szeretetről — fogja Dantét kikérdezni; fénye ragyogós és csillámló kristály; *úgy, hogyha* — ilyen csilláma volna a *Rák*-csillagnak, a tél egy hónapja, folyvást egy nap (nappal) volna. Ugyanis a rák a tél elején lép s egy hónapig marad úgy, hogy naplemetkor kél s reggelig van az égen: ez egy hónap tehát egy nappá válnék, mert mindig világos volna: nappal: a téli éjszaka helyett.

106. *A kigyult fényt.* Jánost, ki csak most jött oda. A más kettőhöz: Péterhez és Jakabhoz.

110. Beatrice.

112. *A Pellikán:* Jézus, ki keble vérét adá fiainak; Jézus keblén János pihent, a végvacsorakor is, Jézus keblére, hajtva fejét.

116. *Beszéd előtt és után* a következő beszédek alatt, János szavaira áhitattal figyelve.

S mint az, ki csak pillongat, arra vágyva
Hogy láthassa a nap fogyatkozását,
S látás helyett a vakság jő reája:
Úgy jártam én, ama láng ragyogását
Nézvén, míg ez hangzék: „Miért vakítod
Magad', hogy a mi nincs itt — azon láss át.
A földön föld a testem — s marad így ott
A többivel, míg a szám nem telett be,
Mit az örök végzés megállapított.
A boldog karban, kettős öltözetbe'
Csak az a kettő jár, a kik fölszálltak!
S ezt vidd hírül, a földre visszamenve“.
E szóra, hangja a lángok karának
Elnémula — s az édes zaj is véle,
Mit amazok is hárman fuvalának.

121. *Ama láng:* János fényességét nézve

123—129. — A mi Dantét a János fényességének oly figyelemmel vizsgálásában leköti, mert tudni akarja, csak lélekben, vagy nem jött-e János testben is a mennybe, mint Krisztus és szűz Mária. A legrégibb keresztyénség legendáiban van ez apostol mennybemenetelének is nyoma. János — talán az egyetlen apostol, ki nem halt vértanúhalált, hanem Samos szigetén volt elrejtve s haláláról mit sem tudunk. Alapították e hitet Jézus e szavaira: Ez maradjon itt, míg én visszajövök. János e balhitet egyenesen megczáfolja (látni való, hogy Dante sem hitt annak, mint Aquinói Tamás sem hitt). A Szűz Mária mennybemenetele is, t. i. testestől, csak monda, de az sem elevenen. A legenda csak azt mondja, hogy Jézus anyja meghalván az Úr — fia anyjának *testét* is, romlatlanul, égre ragadta.

127. *A kettős öltözet* (testi és lelki ruházat) a 91—93. sorban van magyarázva.

129. *Ezt vidd hírül* . . . János ezt parancsolja Danténak, hogy ne engedje e balhitet (babonát) a földön elterjedni s meghonosulni.

133. Veszélytől, avagy fáradságtól félve,
Az evezők, mik a hullámot csapták,
Így állanak meg, mind, egy füttyentésre.
136. Elmém de, hajh, hogy elvesztette nyugtát,
A mint Beatricét keresve, nyomban
Megfordulék s nem láttam őt — pedig hát
139. Közel valék hozzá — s a boldog honban!

132. *Amazok hárman:* a három apostol.

138—139. — Dante keresi Beatricét, nem látja, bár közel van mellette. Nem látja, mert imént a János fényébe elmélyedve elvesztette szeme világát.

HUSZONHATODIK ÉNEK.

Mig szemem elvakultán révedezve
Állék, a lángból a mely azt eloltá
Egy hang-fuvallat újra fölébreszte,
Mondván: „A mig látásod újra jobbá
Válik, melyet az én világom nyelt el,
Látás helyett most légy gondolkozóbbá.
Kezdd hát el és mondd téveteg lelkeddel:
Hogy mire czélzasz? és légy jó reményben
Hogy lát-erőd csak zsibbadt s nem veszett el.
E hölgynek ím, ki téged ennyi égen
Vezérle át, szemén — gyógyitni téged —
Erő van, mint Ananiás kezében".
S szólék: „Korán, későn jő szemem végett
Gyógy-ir, mint ő akarja, mert e lángban
Gyúladtam úgy meg, hogy még most is égek.
A jó, mely e kört tartja boldogságban,
Minden írásnak Alfa- s Omegája,
Mely szeretettel engem érint s áthat".

8 *János beszél.* Kérdése, mint Péteré volt, nem egyenesen s elméletileg, a szeretet mivoltáról, hanem érzésének tárgyas irányáról szól. A szeretet nem is tudás tárgya, hanem érzelem.

12 *Ananiás,* a ki Pálnak látását a damaskusi úton visszaadta.

14. *E lángban:* Beatrice látásában, először találkozva vele, egy szó nélkül; a mint a Vita Nuovában bőven meg van írva.

16. *A Jó, mely e kört:* az égiek körét s az egész lelki világot

19. Ugyan a' hang, mely vakságom miá' a
Félelmem' eloszlatta, hogy továbbat
Szóljak, sürgette, ezt tevén hozzája:

22. „Szükség valóban egy sűrűbb rostának
A szövetén átmenned; ámde mondd csak:
Hogy mi irányzá nyiladat ily czélnak?“

25. „Bölcsészi érvek- és a hatalomnak
Onnan felülről“ — szóltam — „kelle lenni
Mi ily szerelmet a lélekbe nyomhat.

28. A jó, mely annyiban jó csak, a mennyi
Szivünkbe hat, gyújthat szerelmet, annál
Inkább, ha többet tud magába venni.

boldogítja, sőt az egész mindenséget vezérli: minden Írásnak, az összes kijelentésnek s azon alapuló hitnek, első és utolsó betűje. Ez a szeretet érinti s hatja át Dantét. Ez a felelet az előbb János által feltett kérdésre; belefoglalva egyszersmind — Isten mellett Beatrice iránti szerelmét is.

22. János hozzáteszi: hogy Danténak még teljesebb megtisztulásra van szüksége. A jobban átszűrt lé: a bármennyire tiszta földi szerelem után, mely Dantét Beatrice megismerése óta egész életében elfoglalta, a teljesen megtisztult mennyei szeretet.

25. *Bölcsészi érvek* . . . A Dante-magyarázók nem tudnak megegyezni abban, vajjon mely bölcsészek után indult Dante, a szerelem (szeretet) felfogásában s értelmezésében. A görögök közt Aristotelesről és Platoról, a keresztyének közt Dyonisius Areopagitáról szólanak, de mindenik ellen van elég ellenmondás és czáfolat (lásd a VI. Bevezetésben).

28—39. — E négy terzina elég elvont s figyelemmel kisérve mégis világos bölcselkedés. Dante mintegy igazolni akarja a maga bölcselkedését. A jó, magában is jó, de az egyénre csak annyiban jó, a mennyire hat reá, s ezt az illetőnek tudnia és éreznie kell. Dante lelkében e tudatot az keltette föl s tartja ébren, a kitől a szeretet minden forrása ered:

31. Mert ama Lénynek, mely előjogán áll,
Hogy mind a jó, mely rajta kivül volna,
Nem több az ő fényének sugaránál.
34. Első soron kell gondoskodni róla,
Hogy szeretettel vonja azt a lelket
Mely e tudatot érzi és apolja.
37. Elmémbe már ily tudatot az keltett
Ki minden más örök valók felett
Elsőül állitá az Ős-szerelmet.
40. E szó az Alkotótól eredett,
Ki Mózesnek mondá, magáról szólva:
Minden jóságom' láttatom veled!
43. Kijelentésben te is szóltál róla,
Fő-iratodban, mely titkát az égnek
A földön legelőször tolmácsolja".
46. S hallám: „Emberi értelmed szerént, meg
Az azzal össze-hangzó tekintélyből:
Leghőbb szerelmed' tartsd az Istenségnek!
49. De mondd csak, érzed-e már köteléktől
Magad' vonatni hozzá, mondd ki bátran,
Szólj: hány fog mart meg s von maga felé föl?

Isten, ki teremtései közül elsőül állitá az örök szerelmet; ez örök szerelem alatt talán (némelyek szerint) az angyalok értendők: különösen a Dyonis. Areop. tanítása szerint, a kikre Isten a felső világok s csillagkörök kormányzatát bízta. (Lásd X. én. 115—117. v.)

41. *Mózesnek* 2. Móz. XXX. 18. 19. v. Mózes kérte az Urat, mutassa meg neki a maga dicsőségét; s felele az Úr: mint az idézett szövegben.

43—45. — János evangeliomának kezdő versei. „Kezdetben vala az Ige s az Ige Istennél vala s az Ige Isten vala. És az Ige emberré lett; stb." Krisztus istenfiúságát s istenségét és emberré létét jelenti ki János.

52. Krisztus Sasának szent szándéka, láttam,
Elrejtve nem volt; rögtön észrevettem
Hová irányít most a hitvallásban.
55. Kezdém azért: „Mert sebek a szivekben
Isten felé késztik fordulni végre
S fel is olvadnak nálam szeretetben.
58. Hogy a világ léte s a magam léte
És a halál, mit Ő szenvedt, hogy éljek,
S melyet remél, ki mint én — áll hitébe',
61. S az említett élő hit: kimentének
A ferde szeretet sóstengeréből
S partjára hoztak a víz jobb felének.
64. Az örök fő-kertész egész kertjéből
Minden egyes lombnak szivem úgy örvend,
A mennyi jóságával ékíté föl!“
67. Elhallgaték; s egyszerre lágy ének zeng
Alá az égből — és maga is, hölgyem
A többiekkel éneklé: *Szent, szent, szent!*

52. *Krisztus Sasa* Tudjuk, hogy Ezékiel látásának négy állatja, a négy evangelista jelképei közt felosztva, a Sas a János jelképe — mint a legmagasabbra néző s a legbiztosabban látó. (A Bika a Lukács, az Oroszlán a Márk, az Ember a Máté symboluma.)

55—63. — A mint János fogas kérdése Dantét egyenesen földi szerelmére vezeti s feleletre vonja. Dante nem haboz s nem titkolja szerelmét A sziven mart sebek is őt Istenhez vezetik. Az egész mindenség léte, az ő maga léte és a Krisztus által ő érte is szeretetből szenvedett megváltó halál s az, a mit ezért minden hivő — s ő maga is remél és végre az Istenben való élő hit: mindez kimentette egy eltévesztett szerelem keserűségéből s a megnyugvás üdvpartjára helyezte.

64—67. — Az a kert: Isten teremtett világa, virágai ez emberek s Dante mindenkit felebarátilag szeret, a mennyire érdemli: a mennyi jósággal a teremtő felruházta.

70. S mint hirtelen fénytől, álomból, egyben
Felébred a látásnak villanyától,
Rétegre mely rétegről sütve röppen,
73. S az ébredő megijjed a látványtól,
Mert ébredése olyan öntudatlan,
Míg csak segélyt nem nyer felócsudtából:
76. Így űze Beatrice egy pillanatban
Szemembül el minden gazt, egy sugárral,
Mely hat, ezer mértföldnél távolabban.
79. És mint előbb — jobban láték az által
S bámúlva kérdém egy negyedik lángról
Kit ott láték, hogy közelünkbe' járdal.
82. Hölgyem felelt azonnal: „E sugárból
Teremtőjére pillant az a lélek,
Mely lett először, szent akaratából".
85. Miként az ág, mely meghajol a szélnek,
S mint az tovább száll, ön-erejéből, mi
Mozgásba hozza, emelődik égnek:
88. Úgy voltam én a mint hallám beszélni,
Ijedten; oszt' egy belső vágy sugalma
Ösztönze s bátorítva, tőle kérni

70—75. — E hasonlat, a mily bonyolult első tekintetre, a következő három sorban (76—78) nyeri ép oly könnyű megoldását.

78. *Ezer mértföldnél távolabban*, nem mintha Beatrice oly távol állana tőle; csak szemének ily messze hatását jelzi.

79. Beatrice tekintetétől, Dante ismét s még jobban lát, mint előbb.

80. A negyedik láng — kit Dante megszólítani mer, nem a három apostol egyike, hanem mint mindjárt kitünik: Ádám volt (82—84. v.).

87. *Hallám beszélni*, nem Ádámot, hanem Beatricét.

91. S kezdém: „Egyetlen érve termett alma,
Oh Ős-atyám te, kinek minden asszony
Menye vagy lánya! Éltess vigaszszal ma,
94. Esengve kérlek, éltess a malaszton;
Vágyamba látsz te, kérdést nem teszek föl,
Hogy válaszodnak időt ne mulaszszon!“
97. Mint egy-egy állat, födve lepelektől
Úgy mozgolódik, megmutatni vágyát
Hogy szabadúljon mielőbb ezektől:
100. Az első-szülött lélek úgy hagyá át-
Láthatni fénye leplén: mily örömmel
Kész teljesitni szivem kivánságát.
103. És így fuvalla: „Bár nem is födöd fel
A mit kivánsz: én jobban tudom, mint te,
Legbizonyosbnak a mit vélsz eszeddel.
106. Mert látom az igaz tükörbe vetve
Mely hasonít magához minden tárgyat,
Magához őt nem hasonítja egy se.

92—96. — Dante szól Ádámhoz.

97—99. — Hasonlatát, melyet Dante egy oktalan állatról alkalmaz Ádámra, Philaletes a Divina Commediában azon kevés gyönge helyek közé sorolja, melyekre önkénytelenül alkalmazza a „quando bonus dormitat Homerus“. A hasonlat nem épen finom, de hasonló, méltatlan tárgyakról vett hasonlatokkal Dante elég gyakran él s hasonlatai mint ez is, mindenkor találók. Az én mentségemre Dante nem szorul, de a Philaletes e megrovását sem érdemli, mert a hasonlat tökéletes; az *egy-egy állat* alatt leginkább az eb, talán vadász-eb, vagy a vadász-sólyom érthető, melyről már többször volt hasonlat véve. Az alábbi három sor (106—108) még jobban meggyöngiti Philaletes kifogását.

106—108. — Ádám a Dante szivébe Isten tükörében lát, mely a világon mindent visszatükröz, de őt (Istent) semmi nem tükrözheti hasonlóval vissza.

109. Hogy mikor tett az Úr — ezt tudni vágyad —
Ama felséges kertbe, hol veled járt
Hölgyed s bevitt oly hosszú lépcsőn jártat;
112. S hogy gyönyörömre az mihosszan szolgált;
S a nagy bukás okát; s melyet szerzettem
S melyen beszéltem, a nyelvnek mivoltát.
115. No's hát, fiam! a számüzés egyetlen
Oka, nem a gyümölcs volt, leszakítva,
De a korlát-áthágás, engedetlen'.
118. Ott a honnan hölgyed Virgilt kihívta,
Én négyezer-harminczkét fordulását
Lesém a napnak, a szent kört ahítva.

109—111. — Ádám négy kérdést olvas a Dante szivéből, hozzá intézni kivánva: 1. Hány év folyt le Ádám teremtése óta? — 2. Mennyi ideig élt Ádám a paradicsomban? — 3. Mi volt az ő nagy bukásának s a paradicsomból kitiltatásának oka? — 4. Mily nyelven beszélt Ádám? Ádám lelke e négy kérdést, nem ugyan ebben a sorrendben előadta, mint maga egymás után megoldja, néhol a kérdésnél bővebben is. Itt a 110. és 114. sorhoz még egy mellékes jegyzést kell tennünk. Az a felséges kert, a paradicsom, az volt a Purgatorium fensíkja, hova Dantét Beatrice, oly hosszú lépcsőn, a Purgatorium oldalán s meredeken felkígyózó körein át vezette föl.

115 A harmadik kérdést, a paradicsomból kiüzetés okát veszi elé először s egyenesen megfelel: hogy nemcsak s nem is annyira, a tiltott alma leszakítása, hanem maga az engedetlenség, Isten parancsának, vagyis tilalmának áthágása volt a kitiltás oka.

118. Ádám a pokolban (honnan Beatrice kihívta Virgilt, a Dante vezetésére) 4032 évet töltött — vagyis ennyi idő telt el Ádám halála óta Krisztusnak halála után „poklokra szálltáig", mikor onnan, a monda szerint, sok lelkeket kivitt: ezek közt — a bűneért már megvezeklett — Ádámot is.

121. Előbb kilenczszáz-harmincz évet számlált
Meg s vissza-tértén minden csillaga,
A földön nézve én, keltét s leszálltát.
124. A nyelv, mit én beszéltem, kihala,
Mielőtt még a béfejezhetetlen
Munkára Nimród népe gondola;
127. Mert emberi ízlésnek, mely szünetlen
— Az ég nyomán megújul, bármi tényét
Örök-tartóvá tenni lehetetlen.
130. Természet adta embernek beszédét,
De így vagy úgy, azt rátok bízta bátran,
Tetszés szerint rendeznetek szépségét.
133. Mielőtt én pokoli kínra szálltam
A földön *Él*-nek nevezék a Fő-jót,
Kitől az üdv eredt, mit itt találtam.
136. Majd *Elinek* nevezték s ez rendén volt,
Mert halandók beszéde, mint az ágon
Lomb: egy lehúll, más hajt ki a helyén ott.

121. De már előbb Ádám földi élete — a bibliai chronologia szerint — 960 esztendő.

124—132. — Ádám nyelve kihalt, mielőtt még Nimród népe a Bábel tornyát — a befejezhetetlent — építni kezdette. A nyelvek, emberi ízlések szerint szünetlen változnak s erre jogot a természet ad, az okos és beszélő embernek.

133—138. — Az Isten ős emberi nevének változtatását, az előbbi jegyzetben felhozott nyelvmagyarázásnak például hozta fel Dante, az Ádám szájába adva, ámbár ez azt közvetlenül kérdésül maga elé nem tűzte volt ki. Az *Él* istennevet némely biblia-magyarázók *I*- vagy *Un*-nak is mondják Az *Eli*-t pedig Dante Jézusnak a keresztfán mondott s Istenhez intézett kérő szavából: „Eli, Eli, lamma sabaktáni“-ból (Istenem, Istenem, mért hagysz el engem) vette; az *Eli* szó csak az *El*nek birtokosragú alakja: Uram, uram.

139. Tenger fölötti legmagasb síkságon,
Tisztán — de majd vétkezve éltem, míg rám
Két szaka jött a napnak, mely utában
142. Új negyedet kezd a hatodik órán".

139. *Tenger fölötti legmagasb* ... A paradicsom a Dante felfogása szerint (a Purgatorium teteje, fensíkja) magaslatán feküdt.

140—142. — A bűneset elkövetkezését, némely írás-magyarázók a teremtés után több évre, vagy hónapra, vagy napra teszik; mások ellenben, hogy Ádám az engedetlenséget már teremtése napján követte volna el. A bűneset előtt tisztán, utána vétkezve élt; de ezalatt is ama fensíkon (ha nem is a paradicsomi boldogságban) élt. Ez utóbbi rövid időszabást látszik igazolni az utóbbi két sor, mely szerint Ádámnak, ártatlanságában csak igen rövid ideje volt: csak két szakaszát egy napnak érte meg így, mikor a 24 óra a 6-dik órán a napnak új negyedét kezdi.

HUSZONHETEDIK ÉNEK.

1. Az Atya, Fiú, Szent Lélek nevének
Az egész menny Glóriát zeng vala,
Hogy szint' ittassá tett az édes ének.
4. Mit láttam: a mindenség mosolya
Gyanánt tünék elém, mert az ittasság
Belém a szem s fül útján hatola.
7. Oh öröm! Oh kimondhatlan vigasság!
Oh béke- s szerelemmel teljes élet!
Oh vágy nélküli bizonyos gazdagság!
10. Szemem előtt egyszerre lánggal égett
Ama négy fáklya, s az, mely legelől járt
Lobogni kezde s elevenebbé lett
13. Tekintete meg oly színt ölt mindjárt,
Mint Jupiter voln', ha — mint madarak —
Ő s Mars a tolluk' fölcserélni bírják.
16. S mely itt mindennek, mint Fő-akarat
Rendet szab és sort — a boldog seregben
Csendet parancsolt, s mind csendes maradt,

1. Az égiek karának dicséneke, mely Dantét határtalan örömre gyújtja.

11. A négy fáklya: a három apostol és Ádám. A melyik *legelől járt,* az Szent Péter, a ki egyszerre élénkebb színt vált, mint haragtól fellobbantva.

13—15. — Oly nagy mint Jupiter s oly pirosan lángoló mint Márs, mintha két madár csak színt cserélne, alakjok megmaradva.

16—18. — Egyszerre csönd lesz, mind elhallgatnak Isten parancsára s megszólal Péter.

19. Mikor ezt hallám: „Ne csodáld, szinemben
Ha változom; mert mihelyt ajkam szól ma
Szint váltanak mind, meglásd, egyetemben.
22. Mert a ki földön helyem' bitorolja,
Az én helyem' — mely az Isten fiának
Szemében, olyan, mintha üres volna.
25. Kloakává, melyből vér bűze támad,
Tevé sirom' engesztelésül annak
Ott lenn, kit innen csúful ledobának."
28. S oly szinbe, milylyel a felhőket a' nap
Túl-félen állva szinzi reggel, este,
Látám egész eget most szint' olyannak.
31. S mint nő, kinek szeplőtlen lelke, teste,
Biztos magáról, de önkénytelen
Megrendíti, ha hallja, más eleste:
34. Úgy változék Beatric' hirtelen;
S ily napfogyatkozás lehete éppen,
Mikor az Úr elvérze ide-lenn.

19—27. — Péter bosszús s elkeseredett haragja kitör. Dante sokszor hallatszott erős megrovása a papság sülyedése s bűnei — főleg a pápák ellen, itt a fő-apostol s az első pápa szájából hangzik mind az előbbi támadásoknál súlyosabban. VIII. Bonifácz, Dante főellensége, akkor római pápa (bár némelyek elődé V. Coelestin lemondását nem ismerték el érvényesnek), a Péter székét bitorolja s azért azt Krisztus üresnek tekinti; bűn kloakájává tette a szent széket: a pokolra sujtott Sátán örömére.

36. *Mikor az Úr* a kereszten vérze el, írja az evangeliom Luk. XIII 44: „Setétség lőn az egész földön És a nap elsötétedett". — Az égben nem lehet, a Krisztus halála után nagyobb megbotránkozás, mintha a Krisztus helytartója székére gyalázatos gonoszok ülnek.

37. S megszólala — oly változott beszédben
S hangon. Amaz — hogy nagyobb átváltoztát
Nem láttam külsején, sem arcz-szinében.
40. „Krisztus aráját“ — kezdé — „nem szoptatták
Az én, se Linus, sem a Cletus vérén,
Hogy azt arany s ezüstért áron adnák.
43. De ilyen boldog életet remélvén
Sixtus, Pius és Calixtus, meg Orbán,
Véröket onták, kínos halál révén.
46. Czélunk sem az volt, hogy utódink jobbján
A keresztyén nép egyfele álljon csak,
A másik része bal-felé huzódván;
49. Sem, hogy a kulcsok, melyek rám bizattak,
Zászlójelül volnának ottan-ottan,
Keresztyén ellen induló hadaknak!

37. *S megszólala.* Nem Beatrice, kiről épen szó vala; hanem Péter maga, ki imént elhallgatott, folytatja sujtó ítéletét a pápák ellen; hangja is ép olyan elváltozással, melynél külseje s arcza szine-változása sem volt nagyobb.

40. *Krisztus arája* az anyaszentegyház. Péter, Linus és Cletus az utána közvetlen következő pápák, mind vértanuságban haltak meg, de az anyaszentegyházért nem azért hullatták véröket, hogy annak árán kincseket szerezzen, testi czélokat s hasznot s gazdagságot hajhászszon az egyház.

43. *Ilyen boldog:* vagy gúny, vagy a Krisztusért való halált igazi boldog életnek tartván. A következő négy pápa is elődeihez méltó s hasonló volt.

46—54. — A pápák hivatása nem az volt, a mit Péter méltán vet az akkoriak szemére; sem hogy a keresztyén népek meghasonlva egymás ellen harczoljanak (guelfek s ghibellinek); sem hogy a pápai kulcsok zászlójelül szolgáljanak — a pápák személyesen vegyülve a párt-harczokba; sem hogy pénzért, igaztalanul, kiváltságot osztogattassanak, pápai pecséttel!

52. Sem én, pecséttül oly kiváltságokban,
Mik, csalfa mód' s pénzért volt adva sok,
Mikért sokat pirultam s bosszankodtam
55. Pásztor-ruhában, rabló farkasok
Látszottak innen, minden legelőben —
Isten haragja mért, hogy nem mozog?
58. Vérünket inni már is készülőben
A Korz, a Gaszkon; s bár kezdődve jóval,
Mégis mi hitvány vége, kimenőben!
61. De a magas végzet, mely Scipióval
Rómában egy világ-díszét megvédett,
Küld gyors segélyt — bennem a hit megszólal:
64. És te, fiam, ki földi terhed végett
Leszállandó vagy még — csak nyisd ki szádat,
S ne rejtsd el a mit mondék, a beszédet!"
67. Mint megfagyott gőz légkörünkön áthat
S leszáll, mikor az égi Baknak szarva
A Nappal összeér s hó este támad:

55. *Pásztor ruhában:* püspökök s más papok is. Dante látva ezek gonosz cselekedeteit, bosszús fájdalmában kiált az égre, Isten bosszuálló haragjáért.

59. A Korz, a Gaszkon. A VIII. Bonifácz után következendő két pápát érti: V. Kelement, ki Gascogne-i volt s XXII. Jánost, ki Cahorsi Amaz 1305-ben lett pápa — emez 1316-ban s ebből is kitünik, hogy Dante, nagy művének legalább ez utolsó részeit csak ily későn írhatta XXII. János, a cahorsi eredetű, már a XVII. én 82. versében mint baszk volt említve.

61. *Scipióval*... Rómát, a már-már diadalmas Hannibál hódítása ellen Scipió Africanus mentette meg.

67—75. — A nap deczember végén ér a Bak égi jelbe s január végeig marad ott, s a felhők közt, a hó esik és a légkörben megfagyott gőzöket felkavarja: ehez hasonlóan,

70. Oly sürűen fénypelyhekkel takarva
Nyüzsgött az éther, mind a fényeket
Mik itt velünk valának, fölkavarva.
73. Szemem addig kisérte röptöket
Míg a közegnek roppant terjedelme
Miatt, velök tovább nem érhetett.
76. És hölgyem akkor, engem, nem figyelve
Az égre, látván: „Nézz alá“ — igy szóla —
„S lásd, mekkorát is fordulál egyszerre!“
79. S látám, hogy előbbi lenéztem óta,
Az első égöv fél-ívét megtettem,
Mely széltől azt középig átkarolta.
82. Látám a Gádest, hol eszeveszetten
Ulissz hajóza, s rajta túl a partot,
Hol Európa fekszik kedve-telten.

hópelyhek esésekép tünik fel az idvezült lelkek csoportos emelkedése a magasb égkörbe, oly magasra, oly messze föl, hogy Dante csak egy ideig kisérhette röptüket s aztán eltüntek szemei elől.

76—78. — Beatrice, látván, hogy Dante nem figyel az égre, figyelmezteti őt, nézzen alá, mi nagyot fordultak: az álló csillagok köréből most egyszerre felsőbb körbe, az „Első Mozgó“-ba (Primum Mobile) vagy Kristály-égbe röpültek fel.

79. *Előbbi lenéztem óta.* Mikor az álló csillagok egébe, az Ikrek csillagzatába érkezett s onnan a földre lenézett. (XXII. 111. és 134—138.)

80. *Az első égöv* az egyenlítő két oldalán elterülő forró öv, tehát a föld dereka s megfelelőleg az egyes ég-körök mindenikén. A föld forró öve északra az egyenlítőtől 20°-ra terjed, s középpontját, kelet-nyugoti irányban, Jeruzsálembe helyezve, környegyede nyugot felé Gádesig (Cadix) terjed. Ezt az ívet tette meg az égen, az Ikrekből az Első Mozgóba emelkedve, egy megmérhetetlen másodpercz alatt, Dante.

82—87. — A földre alátekintve, épen maga alatt látja Cadix-ot,

85. S e szérűn tán bővebb szemlét is tartott —
De most a nap, előbbre lépve, épen
Alattam, egy jellel tovább haladt ott.
88. Szerelmes lelkem, mely úrnőm körében
Forgott szünetlen, visszafordult rája,
Még hőbben vágyva, hogy körüle légyen.
91. S ha természet s művészet bármi csábja
Hatott valaha ember érzékére,
Lekötve lelkét egy tekintet vágya:
94. Az semmi volna, mind is összevéve,
Az égi kéjhez, a mely elfogott,
Hogy bele-néztem mosolygó szemébe.
97. S az erő, melylyel szeme rám hatott,
Kimente Léda hálójából engem
És a leggyorsabb égbe vitt legott.
100. Oly életteljes, oly felséges ebben
S egyenletes minden rész, hogy magamban:
— Hol rendelend Beatric' helyet vennem? —

hol Ulysses, vakmerően evezett s talán hajótörést is szenvedett, túl rajta az egész Európát, melynek kellemes fekvésén hosszasabban is elmerengett volna, ha észre nem veszi, hogy épen alatta van a nap a Kos-jelben, hova esti 6 órakor kellett érkeznie s így az Ikrektől két jellel előre haladva.

98. *Léda hálója* az Ikrek, mert Castor és Pollux a Léda fiai, a honnan Dante épen most szállott a felsőbb égbe.

99. *A leggyorsabb ég:* a Primum Mobile vagy a Kristály-ég. A bolygó, valamint az álló csillagok egei mind egy központ körül forognak s mivel mind *egy nap alatt* teszik meg körforgásukat, természetes, hogy a legkisebb kör, a holdé, a leglassabb s a legnagyobb kör a Pr. Mobile a leggyorsabban forog, hogy ugyanannyi idő alatt végezze egyszeri forgását.

102 *Hol rendelend Beatrice.* A Primum Mobilében már nincsenek

103. Kétkedve kérdém. — S ő, hogy mi vágyam van,
Átlátva rögtön, oly szépen mosolyga,
Hogy Isten is kéjt látszék lelni abban.
106. „Az a világ-rend, mely a közép-pontba'
Nyugvást parancsol s mindent onnan forgat,
Itt vészi kezdetét, kiindulóba'.
109. *Ez* égben itt nincs más *hol*, de csak onnat,
Az Úr lelkéből, melyben szerelem
És ős-erő mi egybe összeolvad.
112. Szerelem és fény, itt e tűzhelyen
Úgy fogja körbe Őt, mint ő a többit,
S ő maga kormányozza szüntelen.
115. Mozgását nem intézi más, se több, itt
Mert mind a mennyi csak ehez van mérve,
Mint tiz a fél- s ötödrészből képződik.

égi testek, sem bolygó, sem álló csillagok. Ezek az űrben, kiszabott köreikben, innen nyerik a mozgató erőt. Ez a dicsőült lelkek gyűlő-helye, a honnan azok a csillagköröket meg-meglátogatják, de állandó helyök itt van S azért aggódik Dante, hol kellend neki *itt* helyet foglalnia.

106. *Az a világrend.* Minden forgásban van s a középpont a nyugvó. De ez csak az egyes testekre szól: a physikai mozgás. Az egész világ forgása kivülről intéztetik, áthatva s mozgatva mindent

109. *Ez* égben nincs *Hol.* A bolygó s álló csillagok egeiben mindenütt vannak megjelölhető pontok; itt nincs — mert itt testek nincsenek.

114. *Ő maga kormányozza szüntelen.* T. i. közvetlen Istentől ered amaz ős-erő, mely mindent mozgat, egyesülve a szintén Istentől kisugárzó szeretettel

116. *Mint tiz a fél- s ötödrészből* ez a katholikus kifejezés, valamint az egész világrendszer e magyarázata, a scholastikusok gondolkodásmódjának egy mutatványa, melytől Dante nem idegen. Azért, itt egyes pontokat a jegyzetekben megvilágitva, az egésznek értelmezését s azok közt e furcsa számtétel igazolását is, a Kristály-égről szóló Fejezetre utaljuk.

118. S hogy az Idő gyökere *e* cserépbe
Bocsátkozik — s a lombok más talajba:
Átláthatod s megértheted elvégre.
121. Oh bir-vágy! te a halandót magadba
Úgy elmeríted, hogy nem bírja egy sem
Szemét fölvetni belőled magasba!
124. Bár akarat virágzik a szivekben,
De folytonos eső szép ép szilvákat
Rossz birtyókává nyomorít szünetlen.
127. Hitet szemünk csak kisdedekben láthat
S ártatlanságot; oda mindkettő, még
Előbb, mint a pofán látnál szakállat.
130. Van a ki bőjtöl, mikor fel sem oldék
A nyelve még; de később telhetetlen
Falánk, akármi nap, bármit megennék.
133. Némely, dadogva, anyját véghetetlen
Szereti s szót fogad; de hogyha felnő,
Azt eltemetve látná szivesebben.

118. *E cserépbe:* a Kristály-ég talajában van az Idő fogalmának a gyökere; termékei — mint a gyökérből kihajtó ágak és lombok, a teremtett világ talajába vannak elszórva.

121—138. — Beatrice folytatja beszédét. A világrend magasztalása után az emberi gyarlóságokat és bűnöket állítja azzal szembe. Az emberekben, úgy mond, kicsirázik a jó akarat, de bimbajában elfagy, gyümölcsöt nem érlel; mint a sok esőzés, a legszebbnek igérkező gyümölcsöt elrontja (birtyókának híjják az elcsenevészett szilvát). Hitet, ártatlanságot, csak a kis gyermekben látunk, mire szakálla nőne, már megromlott. Mértékletes, míg gyermek, falánk lesz, ha felnő s még bőjt-napon is dorbézol; míg kis gyerek, szótfogadó, anyját szereti, ha felnő: halálát kivánja szüleinek. A szép asszony fehér szép arcza is elrútul; — czélzás az egyházra, mely kezdetben tiszta, mocsoktalan volt, aztán elsülyedt, befeketült.

136. Így válik feketére a legszebb nő
Fehér arczbőre, első tekintetre
Kiről előbb fény árad, oszt' éjjel jő!
139. Te, hogy ne ütközzél meg, vedd eszedre,
Hogy lenn a földön, mivel parancsszóbúl
Nem ért, igy tévelyg a halandók serge.
142. De mire január tavaszra fordúl,
A földön számba sem vett egy-századrész
Folytán: ez égi kör olyat csikordúl
145. Hogy a hajónak a fara elől lész,
Egy fordulattal hátul lesz az első,
És a hajó a biztos czél felé néz,
148. És a virág után igaz gyümölcs jő!"

139—141. — Mind e romlásnak oka, hogy a földi parancsolókra, ép úgy, mint az égi parancsszóra. az emberek nem hallgatnak!

142—148. — Köztudomású, hogy a nap-év nem 365 nap s azonfelül 6 óra, a mi négy év alatt egy 366-ik napra nő; hanem néhány perczczel kevesebb, t. i. egy napnak körülbelül $^1/_{100}$ részével. A 366-ik nappal tehát túlságosan van minden negyedik, ú. n. szökőév megtoldva. Ezt a csekélységet a földön számba se vették, még a Dante idejében. Ebből 900 év alatt 7 nap különbség származik s ez Dante halála után harmadfél századdal, a Gergely Pápa naptárigazítása által kijavíttatott azzal, hogy minden negyedik században egy szökő-év (s abban a február 29. napja) kitörültetett. Ezek előrebocsátása után megérthetjük a Dante fentebbi sorait. Ő az idejebeli naptár szerint az idő percztöbblete által való szaporodást tekintetbe vévén, észrevette, hogy így sok-sok évek alatt a Január napról napra úgy előre tolódik, hogy végre, valamikor — évezredek mulva, a télből a tavaszba fog átmenni s „megtéltelenedik". De a mennyei gondviselés azt is ki fogja igazítani; az idő hajója mégfordul; a hajó fara (hátsó része) előre fordul s az időegyensúly helyreáll. És ezt erkölcsi értelemben is veszi, hogy az emberi erkölcsök is, a mai ferdeségből az igaz útra fognak irányulni.

HETEDIK FEJEZET.

Az Első Mozgó (Kristály-ég).

XXVIII—XXIX. ének.

A bolygó és álló csillagok égkörein túl-emelkedtünk. A hova most léptünk, a Beatrice által vezetett Dantét követve, az már csillagtalan — de amazoknál még fényesebb hely, mely az Istentől fényöket közvetlen nyert angyaloktól nyeri fényes világosságát. Ez a csillagok köreinek, mindnyájokat magába foglaló s így mindeniknél nagyobb terjedelmű hüvelye, melylyel a körmozgásban kerengő világ-egyetem be van végezve; rajta belül s általa hajtva forognak a csillagkörök s azért neveztetik Első Mozgónak (Primum Mobile) és fényes tisztaságáról Kristály-égnek. Súly van itt is, mert a központi vonzó erő itt is működik; de — mint a súlynak tárgya — nincs égi test s átalában semmi test, semmi anyag, ha csak az isteni kegyelemből ide emberi testben felbocsátott Dantét nem számítjuk annak.

E roppant üres gömb csak az angyalok lakása, hol azonban látogatóul a szentek idvezült lelkei is megjelenhetnek — mint az előbbi ének végén már láttuk, hogy az álló csillagok égköréből az ott összegyűltek is mind e magasabb égbe seregestől szállottak fel, egyszerre fölreppenő madarak, vagy a magasba felszórt szikrák gyanánt.

Ezekkel még a következő tizedik, legmagasabb

körben, az Empyreumban is fogunk találkozni, mely már kívül esik a mozgő világon s mozdulatlanul és határtalanul terjed a végtelenbe, környezve az egész Mindenséget s Istennek tulajdonképen való lakásául szolgál, ki azonban személyében is mindenütt jelen való s az angyalai által képviselt erőivel mindenhová és mindent áthat.

Danténak már ott, az Első Mozgóban is megmutatta magát, egy mérhetetlen parányiságú, de azért végtelen fényességű, ragyogó Pontban, mely körül kilencz fénypont kereng: a kilencz csillagrend, az angyalok; e határtalan számú csillag-angyalok nem egyenként sem csoportokban látszanak, hanem mindenik angyal-rend egy-egy csillagpontba tömörülve kereng központi napja, Isten, körül. Mind egy-egy egyéniség, kik együtt alkotják a mennyei Hierarchiát — mintegy Isten Főtanácsát s Végrehajtó Hatalmát, — a mai államrendszerek elnevezésével: ministeriumát.

E mennyei Kormánytanácscsal, ennek számával személyzetével s szervezetével egy nagy hittudományi könyv foglalkozik, melyet a régi s magát ezer éven túl fentartott (még Dante korában, a tizennegyedik században is érvényesnek ismert) monda szerint Dionysius Areopagita írt meg s még ma is e néven idéztetik. A monda szerint az athenei főítélő széknek (areopag) tagja volt egy nagy pogány tudós, Krisztus földön járta korában; kit, mint nagy szemlélődőt, Krisztus halála s az égnek elsötétülése annyira meghatott, hogy annak hallatára így kiáltott fel: „Vagy a természet istene gyötretik, vagy a világ gépezete oszlott fel!“ Azután Pál apostol, hittérítői útjában, megjelenve Athenaeben, egy pogány oltárt talált ezzel

e felirattal: Az ismeretlen Istennek. Ez alkalmat (mely a felvilágosultabb és a pogány istenekben nem hivő mivelt görögek észjárására mutatott) felhasználva Pál, Krisztust mint Isten fiát s Istent hirdette és sok előkelőket megtéritett. Dionysius is a keresztyénségre tért s kilépett az areopágból s magát egészen a hittudománynak adta s neve alatt több nagy tudós munka jelent meg s a legnagyobb becsületben tartatott az akkori s még a középkori keresztyénség által is. A legnevezetesebb ezek közt: A mennyei Hierarchiáról szóló munkája.

Szerinte, mikor Isten semmiből az egész világot „Kezdetben teremtette“, első teremtése nem a föld és az egek, hanem az angyalok voltak, kik neki akarata végrehajtói, és az alsóbbrendű teremtmények megteremtésében segitségére, legyenek.

Ez angyalok némelyike, talán nagyszámban is, a világ megteremtése s előállitása után, fellázadtak Isten ellen s kizárattak a jó angyalok sorából, letaszittattak a mennyből, kizárattak annak fényes dicsőségéből, a tisztán maradottakat pedig Isten maga mellett tartotta meg, s engedve meglátniok akaratát, czéljait és kivánságait, akár személyesen (pl. Ábrahámhoz) majd Jákob látásában, végre Máriához, Jézus fogantatását a Szent Lélek által, jelenteni s több más szentirási esetekben) akár csak lelki erejök hatásával, szolgálattételre használta fel. Így küldötte — mondjuk — Beatricét is, Virgilt az alvilágból Dante kiséretére szólitania, majd a Purgatorium csúcsáról, az égen át fel Isten szine elé Dantét személyesen vezetnie.

Az Areopagita további munkásságáról s élete sorsáról még ezek maradtak fenn a mondában. Athe-

naeben az Apostol őt megkeresztelvén, az ige hirdetésével bízta meg s így ő Athenaenek első püspöke lőn (mint szintén csak a monda szerint Péter Rómának). Később Rómába menvén, Kelemen püspök (pápa) által Galliába küldetett az Evangelium hirdetésére. A mit Lutetiában, egész Párisig, nagy buzgósággal és sikerrel teljesített, míg üldözőbe vették. Fescennius praefectus — a mért sok pogányt a keresztyénségre térített — megvesszőztette s mivel ő a hittérítést mindamellett folytatta, társaival együtt sok kínzás után keresztre feszíttette. Mesének is mese, hogy ekkor saját fejét is levágta s azzal kezében még kétezer lépésre ment. Felül volt a száz éven, a mikor a vértanu-halált szenvedte, miután több nagy munkát hagyott hátra, előbb említett fő-művén kívül: Az Istenek neveiről, a Mystica-Theologia stb.

Lássuk már Mennyei Kormányzatának vázlatát, úgy, a mint azt Dante — Beatrice előadására — D. Commediájában elénk terjeszti; s a mint a szöveg-jegyzetek közt vázlatosan érintjük is.

Az első kérdés, vajjon az angyal-sergeket a világgal egyidejűleg — vagy azt, talán évezredekkel megelőzőleg teremtette Isten? Mind a két időbeli teremtés mellett vannak egyes tudósok s bölcsek nézetei; de természetesbnek látszik az egyidőbeli s összefoglalható teremtés. Mert az angyaloknak rendeltetésük levén, Isten szándékainak végrehajtása s czéljaiban való segédkezés: mi teendőjük lett volna míg világ nem volt, más — mint üres szemlélődés. Különben e kérdés merőben henye s tartalmatlan. Elfogadhatjuk tehát az Areopagitának Dante által is helyeselt elméletét, mely szerint Isten a világteremtés előtt közvetlenül teremtette az angyalokat, e testet-

len tiszta lelkeket, hogy a teremtésnél s majd a világ igazgatásánál rendelkezésére és segitségére legyenek.

Másik és nehezebb kérdés, mily sorba jöttek s mily szolgálatra állittattak az angyalok a világteremtés s az egyes lények előállitása sorában? Itt a teremtésnek Mózes általi előadását kell tekintetbe vennünk s erre nézve két fő-nézet van. Az egyik a Szent Ágostoné, mely szerint mind az, mi a Mózes szerinti hat napon teremtetett, tulajdonkép egyszerre s együtt hozatott létre Isten mindenhatósága által s csak az emberi korlátoltság követelte, hogy az bizonyos fejlődési sorrendben adassék elő. Mózes azt mondja: kezdetben teremtette Isten az eget és a földet, és a Jézus-Sirák fia (ó-testamentomi apokrif könyv): „Az örökké való mindent egyszerre teremtett". A Mózes hatnapi előadásával ellenkező „egyszerre"-teremtés tulajdonképen — mondják — nincs múlhatlan ellentétben, mert a „simul" s a „prior és posterior" összeegyeztethetők — hiszen a napsugár egyszerre, egy pillanatban éri szemünket, holott a különböző távolokban levő testekhez nagyon különböző időkben ér el s mégis mindenik egyszerre érzi s fogja fel. Sz. Ágoston azért, a teremtés hat napra felosztását csak az emberi korlátoltságnak tulajdonitva, a maga *egyszerre*-állitását szorosan csak a változatlan maradó lényekre érti, tehát a szervetlen valókra, az angyalokra és az égi testekre. A növények, állatok, az ember, csak a teremtés befejeztével jöhettek létre. S hogy ebben is van a Mózes-elbeszélésben némi ingadozás; előbb azt mondja a teremtés rendében: „Végre teremtette az embert, egy férfit és egy asszonyt" s később, a részletes elbeszélésnél igy adja elé: „Teremtette az embert, a maga képére a föld

porából s lelket fuvallt belé, és nevezé Ádámnak. Azután az Ádám oldalbordáiból kiveve egyet s abból alkotá az asszonyt és nevezé Évának“ ; e szerint maga az ember teremtése kétszeri teremtés. E szerint tehát az Ágoston nézete nem kiván több magyarázatot.

Ellentétben áll ezzel merőben a Lombardi Péter nézete, a nélkül, hogy ő a Szent Ágostonét el akarná vetni. Ez elmélet szerint Isten a világot először formátlanul s csak annak anyagát hozta létre, vagy is csak rendezetlen formában, a zavar formájában (forma confusionis). Ezt jelenti a Mózes szava is: teremté a mennyet és a földet és a föld · „puszta és üres vala“. A teremtés hat napja tehát a teremtett világ anyagának rendezésére fordittatott, azzal, hogy az anyag egyvelegéből az egyes lények különválasztásának s felékesitésének munkája (opus distinctionis et ornatus) hajtatott végre. E munkánál már az angyalok szerepének is ki kellett osztatnia. A közfelfogás erről az volt, hogy az első meghatározásban (Isten teremtette az eget és földet) az ég alatt az angyalok, a föld alatt a testek anyagai értendők, úgy, hogy a látható égboltozat (firmamentum) sem egyszerre, hanem fokozatosan alkottatott — a mikor Mózes szerint „lőn világosság s Isten elválasztá a világosságot a setétségtől“.

Aquinói Tamás törekszik is e két felfogást kiegyeztetni az által, hogy ha a formák egyszerre meg nem adattak a teremtés tényében, az anyag és a benne levő erők s a fejlődés magvai mind egyszerre teremtettek s ezek fejlesztéséből és rendbehozásából az angyalok közreműködését ő sem tagadja meg.

A második kérdésre: mely helyen teremtettek az angyalok, Dante a XXIX. én. 32., 33. verseiben felel

hogy „csúcsán a világnak“ a legmagasb helyen, az Első Mozgón is túl s felül levő Empyreumban, hol Isten széke is áll; ezt erősitik Aquinói Tamás és Lombárd Péter is.

Végre a harmadik kérdés, vajjon az angyalok mindnyájan jóknak teremtettek-e? Lombardi Péter s Aquinói Tamás igenlőleg felelnek e kérdésre s Beatrice is így értesíti Dantet. Mert szerintök, ha az angyalok Isten szerelméből jöttek létre, kezdettől fogva gonoszok nem lehettek. De ismét felvethetem a kérdést, vajjon nem lehetett-e Istennek czéljában, rossz angyalokat is teremteni, az emberek megpróbálása, a — kisértés s megtévesztés által, mint Isten czéljában benne van természeti csapásokat is idézni elő az emberek gyakorlására s kipróbálására. Látjuk, hogy az ember teremtése után azonnal találkozunk az embert megrontó gonosz lélekkel, mely a bünt az első emberbe oltván, azt minden utódaira átörökölteti. S ha Isten ezt nem akarja, nem teremtett volna örökre jó s megromolhatatlan angyalokat, kivétel nélkül?

Ha először mindnyájan jó angyalok lettek volna is, az egy résznek rögtönös megromlását s kiválását, a jókkal szemben harczra kelni: Dantenak adott tanitásában Beatrice is előadja — s ezzel összeköti az angyal-karban bennmaradt romlatlanok beosztását és elhelyezését, a mint azt legelőször az Areopagi szent bölcs megállapította.

E szerint a jó angyalok számlálhatatlan serege (mert végetlen birodalomban a fejedelem- s fő-úrnak temérdek szolgaszemélyzetre van szüksége!) kilencz csoportba, ugyanannyi fokozatos rangba van beosztva, kiknek neveket is adnak. Ezeket, összesen a Meny-

nyei Hierarchia néven, egyenként elősoroljuk, mert a költemény is elősorolja, a XXVIII. ének 99—124. verseiben s azokhoz adott jegyzeteinkben. Azokhoz itt, bővebb magyarázatul csak néhány megjegyzést csatolunk.

Áz angyalok rend-különbségeiről a biblia egyes helyei is jellemzőleg szólanak. Pál apostol Efézusi levele I. r. 21. versében mondja: „Krisztus minden Fejedelemségek, minden Hatalmak, minden Erők és minden Uradalmak fölé emeltetett"; és ismét a Kolossébeli levél I. r. 16. versében: „minden láthatók és láthatatlanok teremtőjeül, legyenek bár Trónok, Uradalmak, Fejedelemségek és Hatalmak" — Krisztus mondatik, a Fiúnak az Atyával való egyenlősége bizonyíttatván. Így már öt angyal-kar van megnevezve A többi négyet az Ó-testamentomból vették, Szeráfokat, Cherubokat, Angyalokat és Árk-angyalokat, úgy a mint rendjöket az Areopagita megállapította.

Az első rendbe a Szeráfok, a Cherubok és a Trónok helyeztettek; köztük ez a harmadik a legmagasabb s azért neve a mindenek fölött kimagasló trón; az egész kormányzatnak (a Mennyei Hierarchiának) közössége, mely a teremtő ős-akaratának megismerésével van megajándékozva. A Cherub nevének értelme: a a bölcseség kiöntése, mely a legmagasabb isteni eszmék s szándékok ismeretét jelenti s legelől a Szeráf név, melynek jelentése „melegítő" — Isten legfőbb tulajdonát, a Szeretet tökéletességét jelzi.

A másodrendbe az Uradalmak, Erők és Hatalmasságok nevei alatt a világkormányzat végrehajtó eszközei vannak synonim nevekben elősorolva.

S a harmadik csoportban a Fejedelemségek bizonyos — a többieket vezérlő szellemeket, az Angyalok

Istennek küldetésében szolgáló jelentéstevőket, az Árkangyalok ezek között a felsőbb rangúakat nevezik meg.

Így a Hierarchia első csoportjában a legmélyebb belátás közvetlen Istennél, a másodikban a kormányzat mindenre kiterjedő végrehajtása az Egyház fejénél Krisztusnál, a harmadikban Isten akaratának az emberekkel közlése, a Szentlélek működésében s követei által — van csoportositva.

Beatrice mindezekbe bevezeti, kioktatja Dantét, s itt egy különös kitérést enged meg magának. Miután az angyalokat jellemezte, jellemezi az embereket. Amazok tisztaságának feltüntetése mellett, az emberek romlottságát tárja elé, nem mulasztva el az egyház sülyedésének s a papok romlottságának is kifejezést adni. S végül Isten szeretetére és kegyelmére — s annak elfogadására és követésére utal.

HUSZONNYOLCZADIK ÉNEK.

1. A mint a földi létet, igaz képben,
S a halandók nyomorát fölmutatja
Az, kivel a paradicsomba léptem:
4. Mint fáklya lángját tükörben pillantja
Meg az, a kire hátmegöl világit,
Bár róla tudta sincs, se gondolatja,
7. S megfordul, látni: vajjon nem csak ámít
A tükör, — s látja, hogy a tárgytól a kép
(Mint vers a mértéktől) annyit se' tágit:
10. Emlékszem én is jól, hogy tettem akkép,
A szép szemekbe nézve, a melyekből
Hálót fona, a melyben fönn-akadnék.
13. S hogy megfordultam — és egyszerre szemtől-
Szemben valék Azzal, kit, a ki széjjel
Tekint a térben jól, könnyen lelend föl:

3. *Az, kivel:* Beatrice.

5. *Az, a kire,* Dante maga.

11. *A szép szemekbe,* a Beatrice szemeibe, melyek neki tükörül voltak.

14. *Azzal,* a mit előbb a tükörben, most szemtől szembe lát: Istennel, egy pontnyi, concentrált fényű csillaggal. E kép, e sorok képleges értelme világos. „Ha Beatrice (mondja fölvétele szerint Philaletes) a theologia tudományának a képviselője, természetes, hogy benne Dante kifejezve látja az ég egész fényességét egy képben, mielőtt ezt magát megláthatná. Hasonló értelemre jutunk, ha Beatricében a

Egy pontot láték — égni olyan fénynyel,
Oly élesen, hogy szememet be kellett
Húnynom, mert élét nem viselhetém el.
S a legkisebbnek látszó csillag, mellyet
Az ég mélysége rejt, mellette holdnak
Látsznék, ha állna csillag csillag mellett,
Olyan közel hozzá, mint csillagpontnak
Az udvara, melyet rajzol magának,
Mikor párái legsürűbbre vontak.
A pont körül tűzkör forgása támadt
Oly gyorsan, hogy mozgása túltett volna
Leggyorsabb forgó övén a világnak.
E kört egy második tartá karolva,
Ezt harmadik, azt újra negyedik,
Az ötödik, meg hatodik is, sorba.
A hatodik felett a hetedik,
Oly tágas már, hogy a Junó követje
Egész körével is szűk voln' nekik.
Majd nyolcz- s kilenczedik, egymást követve,
És a szerint forogva mind lassabban,
A mint az egytől távolabb kerenge.

gracia perficiens-t, a kegyelem megvalósulását látjuk, mert csak ezáltal juthatunk az isteni dolgok szemléletéhez."

19—24. — A csillag, mely Isten megjelenése, a világot besugárzó összes fény e kifejezése s azért kell neki egy ragyogó — de testetlen, mathematikai pontul tünnie föl, hogy hozzá képest a szemmel alig látható legparányibb csillag is, terjedelmére holdnak látszassék.

25—34. — A központ (Isten) körül forgó kilencz kör, nem egyes csillagok, hanem folytonos fénykörök, az angyalok kilencz Rende, három-három, a három Mennyei Hierarchiába osztva. Dante Convito-jában mondja, hogy három hierarchiára, három isteni szent fejedelemségre vannak az angyalok

37. S a fény a legtisztábban ége abban,
Mely ama pontra legközelbről nézett,
S igazságától át volt hatva jobban.
40. Hölgyem pedig, látván mi gond emésztett
S tartott függőben, így szólt: „Ama ponton
Függ minden ég és az egész természet!
43. Nézd azt a kört, mely legközelb van ottan,
S tudd meg, hogy az forog legsebesebben,
A szerelemtől, általa hajtottan".
46. S én néki: „Hogyha a világ e rendben
Forogna szintén, mint e körben látom;
Meg is nyugodnám, úgy a hogy van, ebben.
49. De látom én, a látható világon,
Hogy a körök csak annál istenibbek,
Központtól egy-egy mentől messzebb járjon.
52. Azért, ha vágyamat megelégithetd,
Ez angyali, e csodaszép templomban,
Hol szerelem és fény határol mindent:
55. Tudasd velem, mért más meg más módon van
Rendezve példány s példa, hogy forognak?
Mert én hiába' töprengek magamban!"
58. „Hogy újjaid egy ily erős csomónak
Megoldására gyengék, nem csodálom.
Erős, mert véle meg se' próbálkoztak".

osztva. De ezzel a beosztással, bár lényegében — de részleteiben nem egyezik mindenben a Div. Commediában elődadott rendszer. Ez már el volt sorolva az I. ének bevezetésében is, de itt ismét szóra kerül az alábbiakban.

51. *Központtól — messzebb, messzebb.* Ezt az ellenmondást Dante abból az emberi tévedésből veszi, hogy a földet vevén középpontul, a bolygók majd az álló csillagok messzebb-messzebb forgó köreit dicsőbbeknek, isteniebbeknek látta.

53. *E templom* a Kristály-ég, a melyben most vannak.

Így szóla hölgyem. Aztán: „Rajta járjon
Eszed, miket mondok, hogy élesebbet
Foghasson — s kielégitést találjon.
Az égkörök tágabbak vagy szűkebbek
Azon erőhöz és hatályhoz mérve
A melyet minden részökben nyerhettek.
A nagyobb jóság nagyobb üdvnek mérve,
Nagyobb üdvet nagyobb test fog magába,
Ha egyaránt beosztva van a térre.
Ezért is az, mely visz s ragad útjába'
Egész világot, oly körnek felel meg
Melynek tudás s szeretet a virága..‹

64—78. — Az égkörök, melyek közül Dante most a kilenczedikben van, anyagi alkotásoknak tekintetnek s ahhoz képest vannak itt Beatrice által jellemezve és osztályozva, mint a hogy mi a csillagokat égi testeknek nevezzük. Latimer azt mondja: Testi ég az, a hol a csillagok vannak. Ez égkörök nagysága terjedelmesb vagy kisebb űrfoglalata, a bennök rejlő erőtől és hatálytól függ, s ettől az aránytól függ jóságuk s az annak megfelelő üdv mértéke is; a melyet Isten nagyobb testnek teremtett, nagyobb erővel is ruházott fel s több jót és nagyobb üdvöt is helyezett el benne. Nem az egyes csillagok, hanem azok egész köreinek mértéke szerint. Nem kérdés: mekkora a Hold, Merkur vagy a Márs és Jupiter tömege, de bizonyos, hogy a legbelső kör a Holdé, a legkisebb s az egymásután rákövetkezőké sorban mind nagyobb, az álló csillagoké legnagyobb a többiek közt, de a csillagokkal nem biró Kristály-kör ennél is nagyobb — bár testektől üres — de az üdv és az erő forrásához a legközelebb levő legnagyobb terjedelmű is, mivel a rajta belül levők mindenikét is magába öleli. Egész világot ölel föl s ragad magával forgásába, mert ő az Első Mozgó. A körök közötti arány tehát nem az anyagokhoz mint testekhez — csak gömböknek nézve — mérendő s egyenként nem a testi súlylyal, hanem

73. És így, ha az erőkhöz mérlegelted
A jó arányt és nem az anyagoknak
A látszatához, nézve csak gömbeknek:
76. Csodálatos, mi egy arányt mutatnak,
Nagynak a többel, kicsinek kevesbbel
Mindegyik égben ész-arányán annak".
79. Mikép a légkör, hogyha kisebb lebbel
Fúj Boreás, enyhébben a szokottnál,
Derültnek és fénylőbbnek is tünik fel,
82. Mivel kitisztul s a köd eloszlott már,
Mely még előbb takarta, s az egész ég,
Szépsége minden mosolyával ott áll:
85. Úgy voltam én, mikor hölgyem a szépség
S jóság egész teljével ada választ
S mint csillag égen, az igaz úgy fénylék.
88. S mikor beszéde, befejezve már azt,
Elhallgatott, a körök úgy ragyogtak,
Mint olvadó ércz, mely szikrákat áraszt.
91. Szikrák követték lángjait azoknak,
Hogy a sakktábla-koczkák kétszerezve
Vett ezerénél sokkal többen voltak.

a bennök rejlő erővel s az ezzel összekötött értelmi súlylyal viszonyítandó.

89. *A körök úgy ragyogtak.* Itt nem az említett világ-körök, hanem az összegyűlt üdvözültek s angyalok körei értendők.

92. *Sakktábla-koczkák.* A sakkjáték feltalálása régi dolog. Ennek feltalálója — a monda szerint — egy életúnt perzsa király szórakoztatására készítette s azzal annyira megnyerte a király tetszését, hogy ez azt ajánlta jutalmul, kivánjon a mit akar, megkapja. A mester szerényen csak azt kérte, a sakktábla első koczkájára adjon *egy* búzaszemet, a másodikra *kettőt,* a harmadikra *négyet,* s minden következőre kétszer-kétszer annyit. A perzsa király nevette a mestert

94. Hozsánna-hangot hallék, zengedezve,
Az álló-ponthoz, mely minden kört ott tart
A hol van s volt s lesz mintegy leszegezve.
97. S ő, rám tekintve — mint a ki attól tart,
Hogy kétkedem szaván, így szólt: „E két
Körben leled a Khérub- és Szeráf-kart.

hogy ily csekélységet kiván s elrendelte gabonás-őreinek, hogy adják ki a kért búzaszemeket. Ámde az egyre növekedő összeg a végén 18 trillió, 446,744 billió, 073,709 milllió, 551,615 búzaszemre ment föl — s ennyi nem volt a király gabonásában, sőt egész birodalmában sem. Most Dante azt mondja, hogy az itt összegyűlt lelkek lángjainak szikrái e rengeteg számot kétszerte felülmulták.

95. *Az állópont* az a csillag, ama fénylő *pont*, mely a 19. versben feltünt s Istent jelölte.

96. *A hol van s volt s lesz.* Ezt nem anyagi értelemben veszszük, mintha az angyalok Isten közelében „mintegy leszegezve“ volnának, mozdulatlanul. A körbenforgás egy álló pont körül sem eltávozás a helytől, melyhez valaki vagy valami kötve van; de még kevésbbé az a határ, melyet a szellemi lét a távolba tesz s tehet. Aquinói Tamás magyarázata szerint az angyalok Isten körében vannak, de a földre, vagy a mindenség bármely pontjára hatást gyakorolhatnak ott és abban a dologban, a hol s a miben közbenjárásukra és segitségökre szükséget éreznek s látnak.

97. *S ő:* Beatrice.

99. *Khérub- és Szeráf-karok,* a 25—34. sorok jegyzetében említett kilencz angyalkör két elseje. Itt van helyén, e három csoportra (három Hierarchiába) beosztott kilencz angyalkört megnevezve elősorolni.

I. A Szeráfok, a Cherubok, a Trónok;

II. Az Uradalmak, az Erők, a Hatalmasságok;

III. A Fejedelemségek, az Árkangyalok, az Angyalok. Különböző irók, theologusok stb. ez elnevezéseket s berendezésöket, kevés különbséggel változtatják is, de a kilencz körre való felosztás mindenütt ugyanaz, s a három Hierar-

100. Ezek követik lánczuk kötelét,
Mint csak lehet a ponthoz közelítni
S látásuk ált' meg is közelíték
103. A több szerelmi láng, a mely köríti,
Trónok-nevet viselnek — s felségökkel
Az első Hármas-kört egészítik ki.
106. S tudd meg, hogy annyi üdvöt nyerniök kell
A mennyire a legfőbb ismeretnek
Mélyére hatnak az ismeretökkel.
109. S innen belátni: üdvöt az nyerhet meg,
Ki a tudásnak is az alapján áll,
Nemcsak az azt kisérő szeretetnek

chia is a legtöbbnél meg van jelölve. (Gregorius Nagy Gergely, római pápa a VI. század végén) a Hierarchiákba csoportosítást mellőzi s a körök sorrendjében is tesz némely változtatást. A nevek és jellegek értelmezésére bővebben kitérünk az ezen s a következő éneket megelőző Hetedik fejezetben.

100. *Lánczuk kötelét.* E láncz Isten szeretete, mely úgy tartja őket szorosan a központhoz kötve.

104. *Trónok,* már a IX. én 61. sorában voltak említve. Aquinói Tamás szerint, az első Hierarchiában — a Szeráfok és Khérubok rendei fölött azzal az elsőséggel bírnak, hogy közvetlenül megértik Isten szándékát s elhatározásai indokát. Dionysius a Trónok nevét azzal magyarázza, hogy hasonlatosak a földi királyok trónjaihoz, a mennyiben magasabbra emelkednek s szélesebb látkörük van, szilárdabbak; továbbá, mint a földi trón ülőhelyet ad a királynak, ezek a Trónok Istennek adnak ülőszéket stb.

109—111. — A theol. bölcsészek közt nagy és hosszú vita volt a felett, az Istenhez közellétben az ismeret- vagy a szeretet nagysága-e a lényegesebb s erősebb. Aqu. Tamás az ismeret-, Duns Scotus a szeretet előnye mellett szólt és harczolt. Dante a Convitojában így nyilatkozott: „A tudás lelkünk legfőbb tökéletessége, melyben legfőbb bol-

112. Ismeret-mérvül a jutalom szolgál,
Mit égi kegy és jó-akarat oszthat,
Mely fokról-fokra nagyobb a nagyobbnál.
115. A második Hármas-kör e tavasznak
Örökzöld keblén díszlik, melyet ez
Az égi kos diszétől meg nem foszthat.
118. Itt örökös Hozsanna zengedez,
Hármas dallamban, a gyönyör e három
Karában, mely mindenben megegyez.
121. A három égi kar e szent határon:
Az Uradalmak, aztán az Erők
És a Hatalmak: egy Rend ez immáron.
124. Az utolsó előtt, keringelők
Két sorban Árkangyalok s Fejedelmek;
Végsorban angyaltánczot lejtve: Nők.
127. Magasba néznek itt föl mind e Rendek,
És lefelé úgy győznek, hogy mindnyájan
Alulról Istenhez vonnak s vitetnek.

dogsága áll . Az idézett versekben is, bár mind a kettőt egyesíti, mégis az ismeret elsősége felé hajlik.

116—117. A Paradicsom örökké viruló tavasza úgy díszlik, hogy azt az álló csillagok Kos-csillagképe, szarvaival meg nem szaggathatja. E kifejezés alatt az lappang, hogy ősz-szel, mikor a fák levelei hulladoznak, a Kos a láthatár felett jár; tavaszszal azonban, a nappal kél föl s megy le és így a föld szine fölött nem is látható.

121. Ez a három égi kar (Uradalmak, Erők, Hatalmak) a második Hierarchiát alkotják, a megnevezett Rendek csoportjában.

124—126. — Ez a harmadik Hierarchia, melyben utolsó az egyszerű Angyalok rende, mely mind nőkből áll s angyali tánczban kerengnek. Ez utolsó rendet közvetlenül az Árkangyalok s ezek előtt a Fejedelmek előzik meg. (E kettő sorrendjét a rím miatt voltam kénytelen fölcserélni.)

130. És Dionys' magát oly szomjú vágyban
Adá e Rendeknek szemléletére
Hogy megnevezte mind s tudá sorjában.
133. Gergely pedig, ő tőle hogy eltére:
Szeme kinyilván önmagán mosolygott,
Mikor fölérkezett e mennybe végre.
136. S hogy ennyi titkos igazságot, boldog
Halandóként, a földre visz'sz, ne bámulj!
Mert szemed itt megláta ennyi dolgot:
139. Több titkot is lát még e felvilágbúl!

130. Az angyal-rendek és a belőlök 3—3 Rendből alkotott három Hierarchiát, az Areopagita Dionys, a Pál apostol által megtéritett görög tudós állította össze; hosszas szemlélettel, rajongó látásokkal s bölcsészete és hite által — ismeret és szeretet egyesüléséből alkotott elméletében.

133. *Gergely* pedig czélzatosan tért el a Dionys elméletétől, mert munkájában — e mondaszerű szentet „Pseudo-Areopagita" néven kicsinylőleg nevezi. Átalában az Areopagita nagy műve hitelesnek nincs is elfogadva a szerző megnevezésében; mert az e név alatt ismeretes s a theologusok közt századokon át annyi vitát és tárgyalást szült nagy mű csak a VI. században lett ismeretessé s azért a Pál apostol tanítványának egész biztossággal alig is tulajdonítható. — Dante azonban az Areopagitának hiszen, midőn azt mondja, hogy Gergely — végre égbe jutván, ott megismerte az igazat, s a maga tévedésén mosolygott, látván, hogy mégis az Areopagitának volt igaza.

136—139. — Beatrice igéri Danténak, hogy még magasabbra jutva az égben, ennél még több s mélyebb titkokat is fog látni!

HUSZONKILENCZEDIK ÉNEK.

Mikor Latona mindkét gyermeke,
A Kostól és Mérlegtől eltakarva
A láthatárra szálla — s lemene,
Attól, hogy egymással egyensúlyt tarta,
Addig, míg félkörüket kicserélék
Mi köztük az egyensúlyt megzavarta:
Mosoly szinezte bájos arcza élét
Hölgyemnek. Hallgatott — s szeme sugári
Az engem lekötő pontot szemlélék.
És kezdte aztán: „Nem szükség bevárni
Hogy szólj: mit tudni vágyol; mert jól látom
A Hol-t s Mikor-t és Mit vágysz megtalálni.

1—6. — *Latona két gyermeke,* Apollo és Diána: nap és hold. Egy évben csak a két napéj-egyenlőség napjain történik, hogy a nap és a hold egyszerre, de csak egy pillanatra jelenik meg az égen, egyik felkelőben, a másik lemenőben, egyik a Kos-, másik a Mérleg-csillagzatban, szemben egymással. E perczben mintegy egyensúlyt látszanak tartani. De már néhány percz mulva, félkörüket kicserélték, egyik a föld alá, másik a föld fölibe vitte. Most Dante azt mondja: Oly rövid ideig, a mennyi ebben a találkozásban a helyzet kicserélésével eltelik — addig tartott a Beatrice mosolygó hallgatása.

9. A Dantét *lekötő pont:* az Istent jelentő fény.

10—12. — Többször láttuk már, hogy Beatrice nem várja be a Dante kérdését, hanem magától felel rá. Nem a Dante szemeiből olvas, hanem Isten tekintetéből, mint egy tükörből,

13. Nem, hogy megállj egy elvont igazságon,
A mi lehetlen; de csak, hogy egy fény-pont
Visszfénye mondja: ‚helyemet megállom'.
16. Öröklétében, mely — időtől elvont
S minden határtól — s tetszése szerénti,
Az örök- s kilencz szeretetben újont.
19. Nem mintha dermedt lett voln' az elébbi
Jártában a vizek fölött; a Lélek
Előbb s azóta ezt folyvást ismétli:
22. Anyag s alak együtt s tisztán kelének
Egyszerre létre, úgy, mint hogyha három
Vesszőt három húrú nyilról vetnének.

mert a mindent tudó és mindent látó Isten tekintetéből az angyalok és az idvezültek jobban tudnak olvasni, mint ember az emberek szemeiből. Így olvassa, hogy mit kiván megtudni Dante s annak helyét és idejét.

13—18. — Tudja, hogy Dante nem valamely jót keres magának, a mit el sem érhetne; csak azt óhajtja, hogy Isten vagy valamely más fénypont világosítaná fel — s mondaná: Itt vagyok, készen felelni, mit akar megtudni felőlük: a Fő- és a kilencz szeretetről, az angyalokról, hol, mikor teremtettek Isten által!

20. *Jártában a vizek fölött:* 1. Móz. I. 2. „*És az Isten lelke járt a vizeket táplálni*" — a Teremtés első szava a Szentirásban.

22. *Anyag s alak együtt* — az anyag az elemek, az alak a lelkek, az angyalok: magyarázza Longfellow, Aqu. Tamás nyomán, „az alak, úgymond, az az elv, mely szerint gondolkodunk, legyen az akár értelem (elvontan), akár értelmes lélek". Erőltetett és felesleges magyarázat. Természetesebb s a D. szövegének megfelelőbb is: Isten a semmiből teremtette az anyagot s annak egyszerre alakot is adott; oly egyszerre, úgy egy pillanat alatt, mintha egy íjon három húr volna s egyszerre három nyilvesszőt lőne el róla. Mózes is azt mondja, a teremtés befejeztével, 1. Móz. I. 31. És látá Isten mind a mit teremte, s íme látá, hogy mind az jól van.

25. S mint üvegen, vagy ambrán, vagy kristályon
A fénysugár egy gondolatban áthat,
A nélkül hogy egy perczig is megálljon:
28. Úgy hozta létre a hatály mind-hármat,
Urok, egyszerre, hogy keletkezésök
Egy percz-különbözését meg se várhatd.
31. A lett-valóknak rend- s rendeltetésök
Velök van adva, s csúcsán a világnak
Mint öntevékenyek lőnek legelsők.
34. A puszta lét-erők alul jutának,
Lét- s tetterővel bírók a középen,
Hogy mindig e viszonyban állanának.
37. Már Jeromos megirta, hány száz éven
Teremtetének angyalok, előbb még
Mint a többi világnak szólt a „légyen!"
40. Ez igazságot már előbb ismerték
A Szentlélek irói, megtalálhat'd,
Átnézve mind az Irások tekercsét.
43. A józan ész is ebbe már beláthat,
Hogy nem késhettek volna, tökély nélkül
Maradva, mozgatói a világnak.

32. *Csúcsán a világnak:* a legmagasb ponton, az angyalok, az intézkedő lelkek, Isten közvetlen szolgálatában.

34. 35. — *A puszta léterők*, az anyagok, lelketlen testek: öntudattal és értelemmel nem bíró, bár élő lények is: növények, oktalan állatok: lét- s tetterővel bírók. Amazok a legalsó, ezek a középrendű lények.

37. *Jeromos* (Hyeronimus) a latin egyházi atyák legjelesbike; a Bibliának *Vulgata*-forditója, a IV. században. Szerinte az angyalok a Világ teremtése *előtt* teremtettek. Ezt a teremtés nagy munkája igazolja, hogy Istennek a teremtésben segitői, t. i. akaratának végrehajtói lehessenek. — Aquinói Tamás azonban ezt az elméletet elutasítja.

46. E szerelmekről tudhatod így végül;
Mikor s hogy teremtettek; és ezekkel
Vágyadban három égő láng kibékül.
49. Húszig sem olvasol — s egy része felkel
Az angyaloknak, gyorsan harczra szállva
Az üdvötekre czélzó elemekkel.
52. A többi hű maradt s a szent munkába
Kezdett, mit itt látsz, annyi szeretettel.
Hogy soha a forgásból ki sem álla.
55. Az eset magva is így vettetett el,
Konok gőgjével annak, a kit láttál
— Világ súlyától nyomva — tenszemeddel.
58. Ezek pedig, a kiket itt találtál,
Úgy ismerék föl magokat, szerények.
Mint eszközök a jó szolgálatánál.
61. Lényök azért a belátást nyeré meg
A kegyelemtől és ön-érdemökkel:
Hogy tiszta akarattal eltelének.

46. *E szerelmekről* — az angyalokról, megmondottam azt a három dolgot (hol, mikor, mit), a mit tudni kivántál.

49. *Egy része felkel* . . . Mihelyt teremtettek, az angyalok egy része azonnal lázadó lesz, hogy az üdv szolgálatában felkelő jó angyalokkal harczba szálljon. E tételt sokan (többi közt Aqu. Tamás is) kétségbe vonja, mondván: hogy Isten mindnyáját jónak teremtette, hogy lehetett azonnal pártütővé? Ámde, ha a világgal egyszerre teremtettek az angyalok, a kisértés s az első ember bűnbe ejtése, hogy lehetett volna? S nem teremthetett-e Isten egyszerre gonoszokat is az emberek kisértésére?

55. *Az eset magva is* . . . Bizonyítja az előbbi jegyzet helyes voltát.

57. *Ezek,* kik itt vannak Isten körében, mind jók és hívek.

64. Azért ne kételd, sőt fogadd hiteddel:
Hogy a kegyelmet érdem szerzi meg,
A mint elébe önként megy s nyílik fel.
67. Körébe' most az ég e serginek
Sokat tanúlhatsz, jól szemlélve, hogyha
Magadba fölvevéd beszédimet.
70. De mert a földön, iskoláitokba':
Azt tanulád: hogy értelem és emlék
És akarat is van az angyalokba':
73. Még azt is mondom, hogy láthassa elméd
Tisztán az igazságot, mit a földön
Kétértelműleg hirdetnek ott lenn még.
76. E lények, minthogy Istenben örökkön
Gyönyört találnak, nézni Azt nem szűnnek,
A ki elől elrejtve semmi sem lőn.
79. Új tárgyakon azért nem is hevülnek,
Szükségök arra nincs is, hogy megoszszák
Értelmök' egy részét emlékezetüknek.
82. Az éjt, nem alva, lenn átálmadozzák;
Híve s nem híve szólnak igazságot,
S ezzel s amazzal csak bűnük' halmozzák.

64. Az embereknek is jó erkölcsi tanulság, hogy a kegyelmet érdem szerzi meg.

70. Az angyalokról szóló tan a földi iskolákban is megvan, úgy a mint Dante itt, Beatrice által mondatja, de az még nem teljes, nem kimerítő: Dante azt itt az angyalok körében jobban s világosabban megtaníthatja.

77. *Azt*, t. i. Istent, kiben mindig gyönyört találnak.

80. 81. — *Hogy megoszszák . . .* Értelmöket emlékezetökkel: Istenismeretöket, egyéb általok látott tárgyakkal.

82. *Az éjt, lenn.* Eddig az angyalokról szólt; most az emberekről szól, kik ott lenn, a földön; éjjel, nem alva, beszélnek mindent — a mit, híve vagy nem híve, igazságnak vélnek,

85. Nem az igazság ösvenyét járjátok,
Bölcselkedésben, vonz a látszat és kül-
Szín s annak gondja csak, a mire vágytok.
88. És minde' még kisebb megütközést szül
Itt fönn, mint hogy a Szent Írást gyalázva
Mellőzik vagy elferdítik vég-nélkül.
91. Nem gondolják meg, mennyi vértül ázva
Veték el azt ott, s mily becse van annak
A ki magát előtte megalázza.
94. Mindenkinek saját eszméi vannak
Melyekkel kérkedik; a predikátor
Azt hirdeti — s az evangéliom hallgat!
97. Egy mond: a hold a Krisztus halálától
Elfordula s a nap elébe lépe
Azért nem süthet ez, amaz arczától.

össze-vissza s akár hiszik, akár nem hiszik, azzal csak bűneiket halmozzák.

85. Bölcselkednek, de nem az igazság utaiban, látszat, külszín s a magok érdekével gondolás megtéveszti, félrevezeti őket.

88. S mindez még nem szül oly nagy megütközést fenn az égben, mert ez csak tévelygés; nagyobbat az, hogy a Szentírást az isteni kijelentést megvetik vagy elferdítik hamis magyarázatokkal, pedig mennyi vérbe kerülnek a hit körül folytatott harczok, s mily becse volna az igaz hitnek, a Szentírás iránti engedelmességnek!

94—96. — Mindenki a maga eszén jár; még a pap sem az igazságot, nem a Szentírás szavait hirdeti. Ő beszél össze-vissza s nem az evangéliumot szólaltatja meg.

97—99. — Egyik tagadja s meghazudtolja az evangeliom ama kijelentését, hogy Krisztusnak szenvedése s kereszthalála láttára a Nap elsötétült, s azt mondja, hogy ez csak optikai csalódás volt, a hold a nap elébe ment (természeti rendjében, annyi mint napfogyatkozás).

100. A más: A napnak ez a setétsége
Magátul lőn; indusnak és spanyolnak
S zsidónak egy-aránt tünék szemébe.
103. Florenczben Lapi- s Bindi-k sose voltak
Annyin, a hány eféle hazugságot
Évente a szó-székből szerteszórnak.
106. Úgy, hogy az öntudatlan juhocskák ott
S haza, a pástról, jóllakatlan térnek,
Ki nem elégítvén tudatlanságok'.
109. Nem mondta Krisztus, első seregének:
„Elmenve, predikáljatok bolondot!"
De biztos alapot vetett hitének,
112. És ajka mindent oly tisztán kimondott,
Hogy hite terjesztésében, a harczra,
Az evangéliom pajzs és láncsa volt ott.
115. Most, balgaságok s rossz élczek habarcsa
Mit predikálnak, — s rajt' ha jót nevetnek,
A kámzsa duzzad, mást nem is akarva.

100 *A más.* Dante némely régi szövegében, *a más* helyett e szó áll: *Hazud;* ezt oly fordítók is, mint Philaletes és Longfellow is, elfogadják. De felesleges. *A más* is megállhat. Az indusra, spanyolra és a zsidóra hivatkozás, az akkor ismeretes föld keleti, nyugoti s középponti részével azt jelzi, hogy az a napfogyatkozás átalános s a föld egész területén látható volt.

103. *Lapi- s Bindi-k* . . . Lapo: Jacobo, Bindi: Aldobrandi keresztnevüek nagyon sokan voltak Florenczben s ez mintegy közmondássá vált.

106. *Öntudatlan juhocskák a pástról:* együgyű hívek a templomból.

117. *A kámzsa duzzad.* A barát nagyon örül s felfuvalkodik, hogy üres és haszontalan prédikácziói oly nagy tetszést aratnak s hatást tesznek a tudatlan népre.

118. Hogy ily madár lakója ily fészeknek:
A nép ha tudná: átlátná egyszerre,
A bűnbocsánatért kit keresett meg!
121. Hogy mennyi balgaság van elterjedve
— S hogy jogositvány és bizonyiték nélkül
Minden feloldás hogy' talál hitelre!
124. A Szent Antal disznója ettül épül,
S más, még nagyobb disznók is ettül hízva,
Fizetve kiveretlen hamis·pénzbül.
127. — De már, ha eddig mentünk, térjünk vissza,
S egyenes úton járjunk már eszünkkel
Így az idő az útat meghosszitja.
130. E lények serge oly magasra nőtt fel,
Hogy már a számuk is kimondhatatlan,
Halandók el sem érik értelmökkel.

120—123. — *A bűnbocsánatért,* az absolutiót a gyónás után, hogy ilyen embertől kéri! Az akkori papok és barátok felsőbb engedély s jogositvány nélkül is adtak absolutiót s a buta nép azt hitelesnek vélve, jóba vette.

124—126. — *Szent Antal* remete — nem tévesztendő össze Paduai Szent Antallal — alapitója volt az egyiptomi remete-életnek. Halála után száz évvel valami ereklyéjét találták, s azt Konstantinápolyba, később (a XI. században) a provence-i Viennába vitték s őt a szentek közé sorolták. Arczképét, lábánál egy disznóval ábrázolják. A monda róla, hogy nemcsak disznókat szeretett tartani, hanem annál rosszabb asszonyokat, maga s remete társai számára. A disznó különben a testi csúnya érzékiség jelképe.

127. Beatrice megelégelte e hosszú kitérést az angyalokról az emberek birálatára (a 82. verstől) s visszatér az egyenes útra, tárgyára — az angyalok jellemzésére.

130. *E lények:* az angyalok, azoknak nagy számában.

133. Ha megtekinted, mit a Szent iratban
Mond Dániel: belátod, hogy sok ezre
Leplében egy határozott adat van.
136. Az Ős-lény melyből mind e sok kirezge
Oly s annyi módon súgárzik magában,
A mennyi láng van a mely azt érezte.
139. S mert a hatás mindjárt a tény nyomán van:
A szeretet is oly különbözőleg
Nyilatkozik meg, forrón itt, ott lágyan.
142. Figyeld meg itt azért az Ős-erőnek
Fenségét s gazdagságát, minthogy annyi
Sok tükre van, mi Róla s arról győz meg:
145. Magához hű — s örökre egy maradni!“

135. Dániel próféta mondja az angyalok temérdekéről Istennek szolgálatában: „Ezerek és ezerek szolgálnak neki s százszor tizezerek állanak körülötte“. E sok ezerről szóló prófétai hely leplében egy határozott számadat fekszik.

136—138. — Isten fényében ez összes angyalsergek sugárzása egyesül.

139—141. — E sok különböző lények sugárzása azért Istenben is hol forróbb, hol langyabb megnyilatkozást nyer.

141—145. — E fenségéből s gazdag változatosságából a fénynek a tanulságos következtetés, hogy az magához hű s változhatatlanul egy marad.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A legfelső ég.

A mennyei fehér rózsa. — A Szent Szűz. — Szent Bernát Szűz Mária előtt. — A Szent Háromság.

A mint a legfelső égbe, az Empyreumba lépendő, a melyen túl már semmi sincs — s mennyei utazását bevégzi: Dante (írás közben) áthelyezi magát földi otthonába, hogy innen — a minden eddigieket túlszárnyaló dics-éneket zengjen földi imádata tárgyának, mennyei vezetője s védangyala Beatricének. Ennél meghatóbb szerelmi dalt, mondhatni imát, ember még nem zengett hölgyének, nemtőjének (XXX. ének, 13—33. v.).

Beatrice mellette állván, kérdés nélkül (mint már annyi másszor) ad neki feleletet s megmondja, hogy elhagyták már az Első (nekik útjokban utolsó) Mozgót, s most a mozdulatlan legfelső égben vannak, hol minden csupa fény és végtelenség, hol Istennek s övéinek: Krisztusnak, Szűz Máriának, az angyaloknak és a válogatott szenteknek a lakása, hol Dante a legmagasabb, legfényesebb és a legboldogabb helyen s környezetben van.

Dante első benyomása e helyen: hogy „új látás érzéke gyúla benne s nincs oly fény, melyet el ne viselhetne“.

S itt elmondhatjuk, hogy nemcsak a miket itt lát Dante, de az olvasónak is, minden szebb, fényesebb és világosabb, mint a mit eddig látott és olvasott.

Átalános — vagy legalább az olvasók többségén uralkodó — benyomás és itélet, hogy Dante Divina Commediájának első része, a Pokol, bár setét és rémletes, de költőileg a legszebb, legmeghatóbb, legérdekesebb része; van, a ki a második résznek, a Purgatoriumnak, adja az elsőséget (pl. magyar forditóink egyike: Angyal János). Kétségkivül mindenik sok remek szépséggel s fenséges nagysággal tündöklik s mély benyomást tesz az olvasó lelkére. De részemről az utolsó résznek, a Paradicsomnak adom, feltétlenül és minden habozás nélkül az elsőséget. Sokan azt a nehézséget támasztják a Paradicsom élvezhetése ellen, hogy tele van mystikus s még inkább scolastikus fejtegetésekkel s nehéz és alig felfogható tömörségű kifejezésekkel. Dante modora: kerülni a részletező magyarázatokat, föltéve az olvasóról, hogy a költő észjárásában s tudásában otthonos. A ki akkor a XIV. század első felében olvasott s tanult ember volt, az otthon volt a scolastikusok philosophiájában s annak nyelvében — a mi ma már alig van meg még a tudósokban is, annál kevésbbé a csak átalános műveltséggel biró emberekben; s Dante, mondják, e nehézséget minden — úgy prózai, mint költői műveiben sem veszi tekintetbe; röviden, odavetve s olvasójában bízva, adja kézbe munkáját. Tagadhatatlan, hogy ez a nehézség az egész Div. Com.-ban s így a Paradicsomban is előfordul. Itt talán a legsűrűbben, de elég sürün s elég nagy mértékben a két első részben is S a Paradicsomban, amint magasabb és fényesebb regiókba haladunk, s leirt fénynyel folyvást emelkedik az előadás

fénye is, s a mennyei világosság nem hogy vakítana, sőt világosabbá s annálfogva élvezhetőbbé teszi a nagy költemény ez utolsó részét.

A Paradicsom harminczhárom éneke nemcsak az égben, hanem annak leírásában is fokról-fokra fényesebb s világosabb lesz; s ez az utolsó fejezet, a XXX—XXXIII. ének, az Empyreum, hasonlíthatatlanul szebb, világosabb, érthetőbb és élvezhetőbb mind a többinél. A Div. Com. száz énekének gyöngye, gyémántja kétségkivül az utolsó négy ének: tárgyban, előadásban, hatásban egyaránt!

Maga a tárgy s annak legmagasabbra emelkedése követeli s természeténél és a költő lángelméjénél fogva meg is nyeri a költeménynek ezt az előnyét.

Mily rémletesen felséges volt a Pokol, setétségében s földalatti komor lángjában! Mily megnyugtató a Purgatorium lépcsőnként emelkedő hegyoldalán s tetején a földi paradicsom bájoló képe! Mint emelkedik fényben és erőben a bolygó csillagok köreinek megjelenése s a bennök magukat fénypontok alakjában bemutató, kegyes és barátságos szentek, az üdvözült lelkek, egyenként, majd csoportosan föl- és ismét eltünése, a halvány holdtól, a mosolygó ragyogású Vénustól, a lángvörös harczias Márson át a hatalmas Jupiterig! A számtalan álló csillagok tömegében, az állatkör egyikében, a naprendszer (természetesen *akkori*) fogalmának s képének feltünése, mindinkább emelkedő hangulatban. Majd a csillagok sokaságától nyüzsgő égkörökön túl, felül, mindazokat körülfogó s magába felölelő Kristály-ég, melyben testek már nincsenek csak lelkek, csillagok nincsenek — csak fény.

S végre ezen is felül, a mozgó teremtett világon

kívül, az utolsó — az Istenség lakása: az Empyreum! Az előbbiekben egyes, talán szebbnél szebb, érdekesnél érdekesebb részletek beszéltek, itt az Isten szól, az ő tolmácsai által.

Vessünk egy átnéző, futólagos tekintetet a legfelsőbb ég felséges jeleneteire, melyekbe Dantét az Isten akaratából az ő szolgái egymás után beavatják.

Az első pompa, melyet Dante a Beatrice vezetése s magyarázatai mellett lát, megismer és élvez: az Angyalok felvonulása. Mintegy tűz-folyón, számtalan apró szikra tánczol; s a mint a folyam foly, sok közülök kipattan s a parton tánczol, majd ismét visszaszökik a folyóba s helyettök újak pattannak ki s folytatják egy ideig a ki- és beugrás tánczát. Beatrice mondja Danténak, — hogy mint a földi paradicsom folyójában tette volt — mártsa arczát a folyóba s mossa meg benne szemeit, hogy jobban lásson. Dante engedelmeskedvén, alig mártja bele szeme prémét, egyszerre világosabban lát s a kép egészen máskép tűn szemébe: a hosszan alázuhanó folyam helyett kerek alakú vizet lát, a szikrák s a part mellett levő virágok nagyobb fényekké válnak, de a melynek összegéből egyenként is kiválnak; látható Istennek mindent magába ölelő fénye s abban mégis a sok fény, egyénenként. S ezekből négy kör alakul, rózsaalakban, sok száz vagy ezer levelekből a legszebb virágként egymásra borulva s rendezkedve, melynek középpontján, legmagasabban egy legszebb fény ül s a mennyei rózsa csúcsát képezi. Dante megtudja Beatricétől, hogy ez a földről jött, Isten által kiválasztott szentek dicsőült lelkeinek összesége. Az egymás fölött körben fokozatosan emelkedő padokon ülnek, a helyek sűrűn betöltve, csak itt-ott egy-egy

hézaggal s maga Beatrice figyelmezteti Dantét, hogy „milyen kevesen találhatnak még itt helyet!“ Mintha Dante a világ végének közeledtét hinné. Különben ha még ezered évekig élne az emberiség, több idvezülendő kerülhetne még ide a jövő emberiségből. Az üres helyek egyikére úgy mutat Beatrice, mint a melyre már ki van jelölve az isteni végzés által VII. Henrik császár, Dante egyik legnagyobb kedvencze, kit ő a pápaság megtörőjeül és a világ császárjául jelölt ki reményeiben.

A mennyei rózsa levélsorai és szirmai között, az ott ülő dicsőült lelkek fölött külön fények szállonganak, röpködnek. Ezek a még felsőbb rend: az angyalok, kik most már egyenként, különválva fölismerhetők s az angyalok különböző rendeibe csoportonként elrendezkednek. Az angyalok teremtése s rendeinek osztályozása már előbb — a Primum Mobilében megjelenésökkor elő volt számlálva s itt Beatrice csak rájok mutat. S míg Dante ezek szemléletébe elmerül — Beatrice, tőle észrevétlenül, eltávozik. Dante, felvilágosítást akarva kérni — visszafordul felé s őt már távol látja, a rózsa sorai között, csak egy nyájas mosolyt küldve még védenczének s elfoglalja a maga helyét a rózsában. Teljesítve küldetését — előbbi s örökös helyére ül. De helyettest hagyott maga után, a Dante vezetésére s hátralevő útján még gyámolául. Ez a helyettes pedig a clairvauxi Szent Bernát, a föld legtiszteltebb s most az ég legkiválóbb szenteinek egyike. Dante a tőle eltávozott Beatrice után, mosolyára válaszul s hálás érzelmei kifejezéseül még egy áldó szót küld s ezzel új vezetőjére, Szent Bernátra fordítja tanácsot és tanítást kérő tekintetét.

Bernát most megmagyarázza neki a mennyei rózsa alkotását, berendezését. Megmutatja a rózsa közép- s egyszersmind legmagasabb pontján ülő királynét, a Regina Coelit, Szűz Máriát, a Krisztus anyját, fényében, mindeneken uralkodó mennyei mosolyával. S utána sorról sorra, a közelében körülötte ülő dicsőült lelkekkel. Megmagyarázva, miképen ülnek, jobb és balja felől, közvetlen mellette Ádám s Éva az ősszülők, aztán Péter — a mennyország kulcsának őre s János, a ki az Úr keblében nyugodott s a keresztrefeszítés után a gyászban maradt édesanya gondozója vala. És azután lejebb haladva a rózsa szirmait képező padsorokon: egyik oldalon azokat, kik a Megváltás előtt éltek és haltak meg s kiket Krisztus halála és feltámadása közötti szombat napon (alászállva poklokra) megváltott s kiemelve a pokol tüzéből, mennybe vive magával, mint arra érdemeseket, többeket a zsidó hősök és kegyes asszonyok közül, a kiknek sora ezzel be is van végezve s a nekik rendelt ülőhelyek teljesek. A másik oldalon a keresztyén világ üdvözültjei, az úgynevezett szentek, a kik itt most erényeik, vallásos hitök s az Isten országának terjesztésében és szolgálatában magoknak a földön érdemeik által az Idvezitő és az Atya kegyelméből és szerelme által örök életet s mennyei dicsőséget szereztek magoknak. Lentebb ártatlan csecsemők, mint a mennyei országnak még egészen ki nem fejlett, de már bontakozó levélkéi láthatók.

Dante lelke teli van gyönyörrel, de még sincs kielégítve. Még új kérdésekkel fordul Bernáthoz felvilágositásért. Először is azt a fényes angyalt kérdi, kit már előbb is látott s most a Mária közelében, annak szépségében elmerülve lát. Ez Gábor angyal,

ki Szűz Máriának hozta a pálmaággal a mennyei üzenetet, hogy szűz maradva szülni fog, a Szentlélek által fogantatott Idvezítőt, az Isten fiát, az eltévedt emberiség megváltására. Aztán szent Bernát megmutatja Danténak az angyalok seregeit — s ezzel magyarázatát befejezi.

És most, Dantéhoz fordulva, őt imára, az ő imádságának figyelemmel követésére hívja fel. Bernát tudja, Beatricétől is, mi a Dante utolsó, legmagasabb óhajtása, szent vágya: szemtől-szembe meglátni Istent. De Istennél a közbenjáró csak Krisztus. Krisztusra pedig csak Szűz Mária lehet befolyással s közvetítő és szószóló. Azért az Istenanyához intézi buzgó imáját, Dante érdekében, a kegyes szent.

Ez az egyszerű, de annál felségesebb imádság nyitja meg a költemény utolsó énekét. Harminczkilencz sor az egész; de a legszebb s legtartalmasabb imádság, milyet nagy egyházi szónokok imakönyveiben sem olvashatunk. Máriára is meg volt a hatása. S midőn látta, hogy az Istenanya is esdőleg fordítja tekintetét az Atyára, Dante nyugodtnak érzi magát vágyának teljesedése iránt. Mint a teljesitett vágy megszünik, mert megnyugodott magában, Dante sem esik extazisba, hanem lelki nyugalmában szemléli a vakító — de őt s látását még sem sebző, meg nem zavaró, túl nem feszitő, el nem vakító fényt.

Váratlan egyszerűséggel, érthető tisztaságban s teljes igazság világosságában látja s írja le, néhány sorban az Istent, a mint azt látta.

Jupiter s a többi pogány istenek, villámlásban és mennydörgésben jelentek meg a pogány képzelet előtt. Sőt az Izrael Istene is a Nebo hegyén s Mózes-

nek is elvette szeme világát és azután is fényellenzőt kellett szemein viselni, ha a hegyre fölment a törvény kiadásának átvételére, Istent látni nem volt szabad, hogy el ne vakittassék.

Dante egy ragyogó fényű kereket látott középpontja körül forogni. Egy kerékben hármat, egyenlő nagyságban, de három különböző szinüeket, egymást fedezve, de el nem rejtve, el sem homályosítva. Íme a Szentháromság ábrázolása, íme az Egyistenben három személy, Atya, Fiú, Szentlélek, de egy természet, az Egyisten.

Milyen egyszerű, mily világos, mily természetes!

S Dante ez egyben forgó hármas képben, elmosódva, odafestve, képet lát: emberi hasonlatosságot. Az Ige emberré lett, Krisztusban az Isten egyszülött fiában; az emberi természet az istenivel olvadt egybe, visszanyerte a teremtésben adott s a bűn által elvesztett örökéletet, az üdvösség s mennyei dicsőség és boldogság lehetőségét.

Ez az emberi ábrázat azonban elmosódik a forgó kerékben s tisztán ki sem vehető — csak sejthető inkább; jelezve, hogy ez nem az isteni tökéletesség, nem változhatatlan igazság, nem az ember fogalmának bizonyos és elmaradhatatlan tulajdonsága.

A költő ezzel fejezi be, tárgyának megfelelő dicső művét:

Mérnök gyanánt, a ki a kört megmérni
Erőlködik, de nyitját nem találja,
Mivel kellő alapját föl nem éri:
Úgy voltam én, ez újdon új látványra,
Mind azt keresve: hol s hogy' egyesüle
A kép a körrel — azt meglelni vágyva:

De lelkem szárnya addig nem repüle . . .
— Midőn villám-csapás nyitá szemem' fel,
Megcsillapult lelkem hő vágya tűle.
Elérni azt nem birtam képzetemmel!
De mint kerék, egyenlőn forgatott,
Ragadta vágyamat a Szeretet, mely
Mozgat napot és minden csillagot!

HARMINCZADIK ÉNEK.

1. Tán hatezer mérföldre távol tőlünk
Gyúl a hatodik óra — s e világrész
Árnyékba hajlik, mint ha ágyba dőlünk.
4. S mikor az égnek közepe, mely ránk néz
A mélyből, válni kezd oly halaványra
Hogy némely csillag már húnyó világ lész';
7. És mint a nap leghívebb szolgálánya
Haladtával, kihúnyt az égnek minden
Csillagja, míg le nem zárul mindnyája:
10. A diadalmi fényt, a mely szünetlen
A pont körül játszik, mely győze rajtam,
S központul áll a tőle környezettben:
13. Akép halványult egyre, szakadatlan,
S Beatricére néznem kényszeríte
A szerelem, mert mást nem is láthattam.

1. Dante itt saját földi otthonába helyezi — vagy képzeli magát. Otthon van, Olaszországban, a nap most megy le neki, töle keletre a földkör egy negyedével előbbre 6000 miglia távolban kél föl.

7. *A nap szolgálánya:* Az ég hajnali és alkonyi pirja: a napnak hű előfutárja s kisérője.

11. *A pont:* az a fény, mely Dante szemét az égben annyira lekötötte, hogy nem feledheti: Isten fényessége. Isten az egész világot magában foglalja s egyszersmind a mindenség központja. Ő a központ s mégis ő veszi körül a mindenséget: e látszólagos ellenmondás igazság mindamellett.

13. A fentebbi hasonlat Beatricére vezeti Dante gondolatát s általa eltelve egész valója, magasztalja hölgye szépségét.

Ha mind, mi róla eddig volt említve,
Egy szóba most mind összefoglalhatnám:
Dicsérete nem volna kimerítve.
Szépsége nemcsak elménk foglalatján
Emelkedik túl — azt hiszem, soha
Nem fogja föl már, Alkotója csak tán.
E ponton minden képz'erőm oda!
S legyőzve jobban, mintsem tárgya által
Szomorú vagy víg költő valaha!
Mert, mint a reszkető szem napvilággal,
Akép az édes mosoly emlékétől
Én lelkem, elmém elszakad magától.
Mióta képe először tünék föl
Előttem, mind e pontig énekem
Eltiltva nem volt a kiséretétől;
De most fölhagynom illik már nekem,
Mert nem maradt czéltól művész oly messze
Mint szépsége mögött költészetem.
S méltóbbra bízva, hogy nevét híreszsze,
Mint kis sípom, mely nagy föltétele
Nehéz tárgyát siet, hogy elvégezze,

25. Beatrice szépsége annyira kápráztatja, mint a nap fénye a gyönge szemet.

28. *Mióta képe* . . . Mikor fiatal korában először látta meg az alig kilencz éves Beatricét, bár akkor szót sem váltottak, képe sohasem ment ki emlékéből s szerelme — nősülése és Beatrice halála után sem mult el, sőt egyre nőttön nőtt s minden szerelmi műve Beatricéről szólott.

31. *De most fölhagynom illik* . . . Már többször ismételte, hogy Beatrice szépségét kellőleg dicsérni lantja nem bírja, de azért e kisérletre többször s ismét visszatért. Most már végkép fölhagy e kisérlettel s a költeményben, ez utolsó jelenet után, többé nem tér vissza rá.

37. Ő kész vezér-hangjával felele:
„A legnagyobb testből az ég-határba
— Mely csupa fény, ép' most léptünk bele.
40. Értelmi fény az, szerelemnek árja,
Az Igaz szerelme, teljes annyi éddel,
A melyben a gyönyör nem lel határra.
43. Itt leled a menny mindkét seregét fel,
S egyiket oly ruhában, a milyenben
Találja majd a vég-ítélettétel".
46. A hirtelen villámként, melyre menten
Elvakul a látó-szerv, hogy nagyobb
Tárgy képe sem maradhat meg a szemben:
49. Egyszerre rám oly élő fény ragyog,
S az oly fátyolt borita rám a fényből
Hogy látnom épen semmit nem hagyott.
52. „A szeretet, melytől az ég kibékül,
Ily üdvözlettel vesz mindig keblére,
Míg a tartó a lánghoz neki-szépül".
55. Ez a nehány rövidke szó nem ére
Gyorsabban hozzám, már is emelkedtem
Erőm feletti erő érzetére.

34. 35. — *Nagy föltétele nehéz tárgyát:* a Paradicsom leirását s az egész nagy költeményt.

37—45. — Beatrice megérti a ki nem fejezett gondolatot s megfelel rá. Megmondja, hogy most léptek föl a legmagasabb égbe, a legteljesebb fény honába. *Az ég mindkét serege:* az angyalok s az idvezült lelkek, kik itt mind összecsoportosulnak, egyik felök (a földi testtel birt dicsőült emberi lelkek), itt már mennyei alakjokban lesznek láthatók, mert az angyalok testetlenek most is.

46—51. — Dante a fénytől egyszerre elvakul.

52—54. — Beatrice ismét megszólal. De hogy D. láthasson — alkalmazkodnia kell a fényhez. A *tartó*nak a *láng*hoz neki kell szépülnie.

58. És új látás érzéke gyúla bennem,
Hogy nincs oly tiszta fény, melyet felfogni
Ne voln' erő, úgy érezém, szememben.
61. Sárgás csillámú fényt láték ragyogni,
Folyó alakban, két part közt, csodásan
Hímes tavasz-pompában mosolyogni;
64. Szikrák a vízből pattogtak busásan,
S ültek virágokra körös-körül le,
Aranyba foglalt rubin-ragyogásban.
67. Majd, mintha illattól megrészegülve,
A csoda örvény-mélybe visszaszálltak,
S ha egy leszállt, más szálla fel belűle.
70. „A magas vágy, mely téged sarkal s áthat,
Megértened a mit látsz: annál jobban
Tetszik nekem, minél mohóbban támad.

55—60. — Dante itt legmagasb feladatához s vágya teljesüléséhez közeledik: Istent a maga valóságában meglátni. Szemei a fényhez, az egeken át tett hosszú útjában fokonként mindjobban elkészültek s itt e legnagyobb fénytől bár elvakultak egy perczre, érzi, hogy nincs más oly tiszta fény, melyet szeme el ne viselhetne.

61—69. — A felséges látománynak hozzá méltó gyönyörű leírása. Folyót lát maga előtt, csupa fényt, két part között, melyek hímes virágpompa közt haladnak. Ily folyóról szól látományában Dániel próféta is, VII. 10.: „Lángfolyót láttam felfakadni előtte, tovább folyva". És János Jel. XXII. 1.: „És megmutatá nekem az élet vizének tiszta folyóját, mely Isten és a bárány trónjából eredett". *A szikrák* az angyalok, a tűzfolyóból kipattanva, a part virágaira ülve, majd csak illatától ittasulva, visszaszállnak ismét a folyóba, s a mint egy visszaszállt, más jött ki helyette.

70—74. — Ismét Beatrice szól s bámulatát Danténak azzal csitítja, hogy bámulása őt nem lepi meg, sőt örömére szolgál ily nagy vágya, de innia kell e vízből, hogy erősödjék,

73. De innod kell előbb itt e habokban,
Mielőtt csillapulna szomju lázod!“
— Szólt szemeinek napja most. Azonban
76. Hozzá tevé: „E folyam, e topázok,
Mik kelnek s szállnak, e füvek mosolyja
Valójukat csak árnyként magyarázók.
79. Nem, mintha ez nehéz értelmű volna;
De benned a hiba, csak tenmagadban,
Ki nem láttál ily fényt s mitsem tudsz róla!“
82. A csecsemő se fordul s nyúl mohóbban
Kezével az emlő után, ha jól
Elkésve ébred, túl a megszokottan,
85. Mint én, hogy két szemem világiból
Jobb tükrök váljanak — a víz fölébe
Hajoltam, mely jobbulásunkra foly.
88. S alig ivott szempilláim peréme
Belőle: ím kerekre válni láttam
Mi még előbb hosszan huzódva méne.

úgy a mint a Purgatoriumban annak mindkét folyamából innia kelle, hogy a Paradicsomba felemelkedhessék s annak fényét elviselhesse.

76—81. — Hozzáteszi: E fény, a minőnek látod, csak árnya valóságának; de az ok csak a Dante gyönge látásában van.

82. *A csecsemő* . . . Dante a maga szomját, a Beatrice biztatására e vízből inni, a csecsemő mohó sietségéhez hasonlítja az emlő után. Elég volt neki csak a víz fölé hajolni s szempilláival érinteni a vizet, már világosabban lát.

89—90. — A mit eddig hosszan vonuló folyónak látott, most felnyilt szemével kerekalakúnak látja. „A folyó hosszúsága“ — mondja Venturi — „Isten kiáradását teremtéseire jelképezi; a kerek alak a kiáradás visszatérését Istenhez, mint első forráshoz s utolsó véghez.“

91. És erre, mint a kik előbb álczákban
Jártak, máskép tűnnek föl, idegen
Szinök' levetve és valóra váltan:
94. Nagyobb tüzekké úgy váltak nekem
Szikrák s virágok — s lehetett szemlélnem
Két udvarát az égnek idefenn.
97. Oh Istennek visszfénye, a mely vélem
Az igaz ország dicsét megláttatta,
Adj most erőt: mit láttam, elbeszélnem!
100. Oly fény van ott fenn, a mely látni hagyja
A Teremtőt a teremtmény szemének,
Kinek egy üdve csak: hogy Őt láthatja!
103. Határi kör-alakban terjedének
Oly szélesen ki, hogy kerülete
Igen is tág öv volna a napfénynek.
106. Merő sugár egész tekintete,
Mely vissz' az Első Mozgótól sugárzik,
Éltet s erőt mely tőle nyerhete.
109. S mint domb a vízben, melyben állni látszik,
Magát tükrözve nézi, kedve-telve,
Mi dúsan zöldel s mily szépen virágzik:

91. Az előbbi szikrákat s virágokat is most való alakjokban látja, nagy tüzekké válva: Isten két udvarának tagjait, az angyalokat s az idvezült lelkeket mind, teljes fényökben.

100. Buti e fényt a Szent Léleknek véli; Philaletes az Isten Igéjének, Krisztusnak, a Szent Háromság második személyének; Tommasio pedig a fényként ragyogó és világító kegyelemnek.

103. E mindent betöltő fénynek, e sok lángnak határi köralakban terjedtek ki, nagyobb körbe mint napnak (nem a messzi földön látható, de valódi) tányéra.

107. Az Első Mozgótól vissza, mely életet s erőt attól a fénytől nyert, a melyhez most visszasugárzik, Isten fényétől az Isten fényéhez.

Köröskörül úgy láttam, fölemelve
Ezernél több fokon, tükrözni szépen,
Kik tőlünk jöttek, honjuk' itt föllelve.

S ha ennyi fény gyűl össze legbeljében
E rózsának, s ha szirma szirma hátán:
Látszik, hogy széle-hossza mily nagy légyen!

Szemem se teljén sem a magasságán
Nem tévedett el, sőt ez üdv-kehelynek
Mérvét s egész mivoltát jól belátám.

Itt nincs hatálya távolnak, közelnek
Hol Isten közvetlen kormányoz s végez:
A természet törvényi szünetelnek.

Ez örök rózsa sárga közepéhez
— Mely nyilik, fokozódik és virága
Az örök napnak illatot tömjénez —

Úgy vont — mint hallgatót ki szólni vágyna —
Engem Beatric' s szóla: „Nézd s figyeljed,
Hogy mennyin vannak itt fehér ruhába'!

116. *E rózsának.* Az egykor földi lakók idvezült lelkei itt nagy csoportban gyülekeznek össze. Köröskörül, mint amfiteátrum székei, padai, egymás mögött emelkedően vannak sorakozva, s összeségükben mintegy egymásra hajló számtalan levelekből alkotott óriási rózsát mutatnak. Mind fehér ruhában vannak, a mocsoktalan tiszta ártatlanság szinében. Ez a mennyei fehér rózsa, mely itt csak összeségében — Dantéra tett első benyomása közvetlenségében van felmutatva és megnevezve. A következő (XXXI.) énekben lesz részletesebb leirása s egyes alakjai bemutatása.

118. Bár nagy a rózsa terjedelme, Dante jól átlátja s világosan meg tudja különböztetni minden egyes levelét. A hol Isten maga kormányoz, ott a természet törvényei szünetelnek s így közelnek és távolnak nincs hatálya.

126. *Az örök napnak:* Istennek.

130. Nézd, városunk mi roppant körre terjed,
Nézd, ülő helyeink mi telve vannak
S milyen kevés nép lelhet itt még helyet!
133. E nagy trónon, min szemeid tapadnak,
A koronáért, mely már rá van téve,
Mielőtt itt még nászvacsorát adnak —
136. Fog ülni az a lélek, ott lenn névre
Henrik, ki ott császár lesz, s megjavítja
Itáliát majd, még félkészültébe'.
139. Vak kapzsiság elmétek' elborítja,
Úgy hogy hasonlók lesztek a gyerekhez,
Mely éhen hal s a dajkát eltaszítja,
142. És akkor a szentszéken oly ember lesz,
Ki a császárral, nyiltan s alattomban,
Nem egy úton jár és mindent máskép tesz.

132. Az ülőhelyek telve vannak, helyet itt kevés találhat már, mondja Beatrice. Dante a világ végét közel véli: mert ha még újabb ezredévekig maradna fenn, sok idő alatt e helyek nem elegendőkké szorulnának. Vagy azt hiszi, hogy talán az emberiség úgy megromlott, hogy idvezülendő lelket keveset fog ezentúl az égnek szolgáltatni!

133. *E nagy trónon.* Az eredeti „in quel gran seggio“ van, e nagy ülőhelyen; a legjelesb fordítók, Philaletes, Longfellow, Bartsch stb. mind trónnak fordítják. Az eredetiben is e szék koronának van igérve s ez a magyarázata a kifejezésnek.

137. *Henrik.* A luxemburgi házból származó VII. Henrik választott német császár, kiben Dante — a pápaság határtalan hatalma megtörésének s az egyetemes császárság valósulásának összes reményét helyezte s tőle a maga eszméi s ábrándja teljesülését várta. De midőn Henrik, mint választott császár magát megkoronáztatni jött Olaszországba, a gonosz pápa őt útközben — mielőtt Rómába ért volna, állítólag méreggel vesztette el.

142. *Oly ember:* t. i. V. Kelemen, VII. Henrik gonosz ellensége,

145. De a szentszékben őt nem tűri s onnan
Ledobja Isten nem soká — odáig
Hol Simon mágus érdemelt lángon van,
148. S még lejebb fogja dobni az Anagnit!“

kinek Dante itt VIII. Bonifácz után kora halálát jósolja, a mi csakugyan be is következett. A Pokol mélyét jósolja neki, ott a hol a pénzzel magokat megvesztegettetők, a Pokol nyolczadik körének harmadik bolgiájában égnek, nevezetesen Simon magus, kit a Szentlélek elleni hasonló bűnért ítélt el Isten.

148. *Az Anagnit.* Alagna, ma Anagni (olvasd: anányi) VIII. Bonifácz pápa neve, ki V. Kelemen után következett, annál is gonoszabb volt, Danténak minden mások felett gyűlölt ellensége. Azért, mikor VII. Henrik miatt V. Kelement pokolra ítéli, ezt az Anagnit még mélyebbre dobatja Istennel!

Az itt végződő hosszú beszéd, Beatricének a Div. Commediában utolsó beszéde. A hátralevő három énekben már nem szól többé.

HARMINCZEGYEDIK ÉNEK.

Mint fehér rózsa úgy tünék nekem fel
A szent csapat, melyet Krisztus magának
Menyasszonyául vérével jegyzett el.
A többi meg, kik ott dalolva szállnak
S a rájok szerelmét öntőt dicsérik,
S a Fő-jóságot, melyből üdvök áradt:
Mint méhraj, a virágnak fenekéig
Merül be most, majd újra oda lep le
A hol munkája édességre érik:
A nagy s oly sok szirmú virágkehelybe
Szálltak le s újra fölrepültek aztán,
Hol szerelmöknek van örök lakhelye.
Élő láng fényle mindeniknek arczán,
Arany egy' szárnyuk, s oly fehér a másik
Hogy semmi hó utól nem éri azt tán!
A mint leszálltak a virág-nyilásig,
Békét s szerelmet hintve padról-padra,
Mit oda fönn szereztek szárny-csapásik.

2. *A szent csapat,* az angyalok és az üdvözült lelkek. Amazok kezdetben teremtettek, ily fényes, boldog lelkekké. Amazok, kiket Krisztus maga szabadított fel a Pokolból, vagy később vitte égbe erényeik s szent életök jutalmául. Az idvezültek mind Krisztus mennyasszonyának neveztetnek, mint megváltott igaz egyházának tagjai.

6. A *Főjóságot,* Istent, kitől üdvöket nyerik. Ezek a föl- s leszállók szintén idvezült lelkek, kik egyről másra, mézet gyűjtő méhekként szállanak.

16—22. — E szellemek ide s tova repülése azért nem vet

19. És körbe-röptök, ily teljes csapatba,
Tudniillik a virág közé s közinkbe,
A fényt s a látást semmit el nem fogta;
22. Mivel az égi fény a mindenségbe
Akép hatolt be, mint érdemeli
Hogy ellenébe bármi hjába' lépne.
25. E biztos, boldog ország, mely teli
Új s régi néppel, mely szemét szünetlen
S szerelmét mind *egy* jelre emeli;
28. Oh hármas fény, mely rájok egy-egyetlen
Csillagban égve, oly üdvöt sugárol:
Tekints le a *mi* nyomorunkra ittlenn!
31. Ha a barbárok, jőve ama tájról
A hol Helice mindennap megfordúl,
Gondot viselve szeretett fiáról,
34. Meglátva Rómát, nagyszerü házsortúl
Meglepve, látja, hogy a Laterán
Minden halandó müvet hogy felülmúl:

árnyat, sem látásukat nem zavarja a fehér rózsa padjaiban ülőknek, mert az *égi fény*, Isten világossága az egész mindenséget áthatja; fényét semmi közbelépő el nem foghatja.

26. *Új s régi nép.* Az angyalok s az ó-testamentomi, Krisztus által felszabadított lelkek a régi — a közvetlen égbe jutottak, az új sereg

28. *Oh hármas fény.* Buzgó ima különösen Istenhez, a földi nyomorúságot s különösen az Olaszországi s egyházi viszonyok s a pápa- és császárkérdés orvoslásáért.

32. *Helice,* vagy Callisto nymfát Jupiter a Nagymedve (Gönczölszekér) csillagzattá változtatta s halhatatlanította; mellette kis fiát a Kismedvévé. A *megfordul,* nem azt jelenti, hogy oda el-ellátogat, hanem betű szerint, hogy ott fordul, t. i. a *sark* körül. A vers értelme tehát: ha északról a barbárok Rómába törnek s annak felségét és nagyszerű épületeit meglátják . . . . .

37. Én, ki az égbe föl, a föld után,
Időből örök-létbe jöttem által
S Florencz helytt e szent népet láthatám,
40. Hogy kelle eltelnem mind e csodákkal!
Köztök s gyönyör közt ily boldog lehettem
A nem hallással és a némasággal.
43. És mint az útas, a ki lebűvölten
Áll hite templomában s gondol arra,
Honn hogy' beszél majd róla örömtelten:
46. Úgy én, ez élő fény körül járdalva
Szemem' az egyes lépcsőkön jártattam
Most föl s alá, majd körben jobbra, balra.
49. Ott szeretet-telt arczokat láthattam,
Más fénynyel és ön-mosolyukkal részben,
Kecseseket járásban, mozdulatban.
52. A paradicsom alakját egészben
Felfoghatám szemem pillantatával
És rászegezve egy pontját se néztem.
55. S megfordulék — új lángra gyúladt vágygyal
Kérdezni hölgyemet olyan dolgokról
A miket elmém még nem hata által.

39. *Florencz helytt e szent népet,* vágás az iránta ellenséges indulatu Florencz ellen, hogy mint a pogányok vadonjaik helyett a felséges Rómát, úgy ő a gonosz Florencz helyett e felséges szent népet látja itt.

50. *Más fénynyel és részben önmosolyukkal,* a látott idvezülteken, saját erényeik fényén kivül az üdv fénye s az ég ragyogása is.

53. *Rászegezve egy pontját se néztem.* A Mennyország e legfőbb s legfelségesebb helyének összbenyomása oly nagy hatást tett látványával, hogy egyes pontokra nem szegezhette szemeit, azokat részletesen nem vizsgálhatta, az egésznek áttekintésével s a paradicsom alakjának s berendezésének felfogásával, meg kellett s meg is tudott elégedni.

55. *S megfordulék,* némelyekről, a miket nem foghatott fel,

58. Én egyre gondolék — de ím másik szól;
Beatric't véltem látni — s egy aggastyán
Előttem állt, öltözve díszesen s jól.
61. Elöntve volt szemein, arczulatján
Nyájas szelidség s atyai indúlat
Nyilatkozott meg minden mozdulatján.
64. És „Hol van ő?“ ajkam csak ennyit szólhat.
A mire ő: „Hogy szomjad' oltsam, engem
Küldött Beatric' gondoskodni rólad.
67. De végig nézve a harmadik renden
A felső sorban őt ott megtalálhat'd
A trónon, melyre méltó, véled szemben“.
70. Én fölemeltem, szótlan', szempillámat
S ott láttam őt, fény-koronát alkotva
Az örök sugarakból önmagának.

mégis meg akarta kérdezni Beatricét. Mint fölebb, a XXX. ének végén már említettük s mindjárt látni fogjuk, őt már nem találta — s Beatrice hangját már többé nem is fogja hallani!

58. Dante Beatricét kereste; de Beatrice befejezvén küldetését, hogy Dantét a földről az égbe s Isten színe elé vezesse, most ismét elfoglalta a maga helyét.

59. *Egy aggastyán* — mint alább meglátjuk, Szent Bernát volt, kit Beatrice kért fel, hogy vegye gondja alá Dantét.

71. *Fénykoronát alkotva.* Az angyalok és szentek homlokát környező dicskoronáról Aqu. Tamás külön értekezést (Questio) irt. A szenteknek, úgymond, kettős jutalmuk van: a lényeges (praemium essentiale), melyet aranykoronának neveznek, mely az Istennel való közvetlen érintkezés jogát adja meg; és az esetleges (praem. accidentale), mely valamely szent cselekedetért, vagy jól végzett megbizatásért adatik; többnyire szűzeknek, a testi vágyak legyőzéseért, vértanuknak az élethez ragaszkodás legyőzéseért, a menynyiben azt nemcsak magokban, hanem a növendék-nemzedékekben s hallgatóikban is legyőzték.

73. Az égtől, mely legtöbb villámit ontja,
Halandó szem sehol sincs olyan távol,
Bár rejtse a tenger legalsó pontja —
76. Mint én valék ott Beatric' arczától;
De mit se tett az, mivel az ő lénye
Között s közöttem nem volt semmi fátyol.
79. „Oh hölgy, kiben virúl szivem reménye,
Ki javamért még azt is elviselted,
Hogy lássa lábnyomod' a pokol mélye:
82. Mindarról, merre léptim' vezérelted,
Miket erőd s jóságod által láték,
Megismerém kegyed' és tiszta lelked'.
85. A szolgaságon szabadságot válték
Te általad itt, minden úton s módon,
Hogy ezt tehetve bátorságba' járnék.
88. Nagylelküséged úgy megőrze, mondom —
Hogy lelkem itt te általad meggyógyúl,
S tetszvén neked, a testtől feloldódom".
91. Így szóltam. És ő, bárha nagy távolbúl
— Mint látszaték — mosolyga s rám tekinte
És azzal az örök forráshoz fordúlt.
94. Akkor a szent agg: „Hogy bevégezd szinte
Ily szerencsével útad', a mint kezdted,
A mire ima s szent szerelem inte:
97. Röpüld be szemeiddel ezt a kertet,
Látása mert szemednek új erőt ád
Fölebb repülni, mint remélni merted.

79—99. — E szép ima s hálaadás részletes magyarázatot nem kiván; csak azt jegyezzük meg, hogy Dante a két végsorban azt a reményét fejezi ki, hogy lelke, bűneiből megtisztulva, Beatrice által meggyógyul, s ha Beatricénak úgy tetszik, könnyű lesz halála.

100. Az Ég-királynő lessz e kegygyel hozzád,
Kiért szivem hő szerelemmel lángol
S kinek vagyok leghűbb szolgája — Bernád".
103. Mint az, ki jőve — tán Croatiából —
Gyönyörködni a mi Veronikánkban,
A hirnek hallatával nem lakván jól,
106. Így szólna, azt meglátva most, magában:
„Oh Uram, Jézus Krisztus, igaz Isten!
Ez volna igaz képed, valójában?"
109. Így bámulám a jóságot e Szentben,
Ki földön élve s szemlélődve lenn még
Izlé a békét mely őt várta itt fenn.

91. *Nagy távolból* — mint már előbb mondva volt, itt a távolság sem a hallásnak, sem a látásnak nem akadály.

92. Beatrice csak egy mosolylyal felel Danténak s azzal a kegyelem örök forrásához, Istenhez fordul.

100. Szent Bernát az Ég-királynő — Szűz Mária — kegyével biztatja. S azután magát megnevezi Dante előtt. A Clairvauxi Bernát a szent szűznek legbuzgóbb hivői, szolgái közé tartozott s a leghiresebb és legkegyesebb szentek közé soroztatik. Nemes családból született, Dijonban, 1091-ben, 1113-ban szerzetessé avattatott (tanulmányait Párisban végezte) Citeauxban, a Szent Benedek rendébe. De Citeaux-t szerzetesek nagy sokasága lepvén el, kik közt a neki kivánatos csendben nem élhetett, onnan kiköltözött. Néhány kisérőjével egy vadonba vonult; ott fákat vágtak, kunyhószerű kis hajlékot épitettek, mely később a híres — s még később fényes — clairvauxi apátsággá nőtte ki magát; melyet a szerzetesek szorgalmából, gyümölcsfákkal, szőlőkkel, gabonaföldekkel olygazdag mint szép birtok vette körül. Kegyessége, ékesszólása, téritőerejű lángelméje s fáradhatatlan buzgósága hirnevet szerze neki. A második (szerencsétlen kimenetelű) keresztes háborúnak hitszónoka volt Askétai élete őt clairvauxi apáttá, majd szentté avatta.

103—111. — Veronika — tulajdonkép Vera Icon — igaz kép:

„Oh kegy fia! E gyönyörrel teljes lét
— Kezdé a Szent — előtted ismeretlen,
Míg pillantásod csak a mélybe ejtéd.
Tekints a legmagasbik körre fennen,
Hogy lássad a királynőt, ülni ottan,
Kinek szolgál itt s engedelmes minden“.
Fölemelém szemem’. S mint hajnalontan
Magasban áll a látkör ama tája
Hol kél a nap, mint a hol napnyugot van:
Úgy láttam, mintegy völgyből hegyre hágva
Szememmel, szélről egy pontnak, hogy önti
A többinél erősb fényét, világa.
S mint ott, hol ép várják a rúdat jőni
Mit Pháeton balútra vitt, szebb láng ég,
Míg jobbra, balra, halványúl a többi:

Krisztus képe egy kendőn. Monda, hogy Krisztus vállain emelve a keresztet, elfáradt annak súlya alatt s roskadozott homlokát pedig izzadtság verte ki. Egy a menetet a sokaságban néző szűz szive megesett rajta s jó szívből kendőjét nyujtá az Úrnak, a ki izzadt arczát megtörölvén vele, visszáadá a kendőt s íme a kendőn a Krisztus igaz képe láttatott. Így a leány, Veronica (a Vera icon anagrammja) szentté avattatott, a Krisztus-képet viselő kendőt pedig (több helyt) mutogatják. Rómában is van egy s ezt mondják a hitelesnek, azért mondja Dante a „mi Veronikánk“-nak. Az utas hallotta hírét a csudakendőnek, de a hírrel nem elégszik meg s maga akarja látni; a hír igazságáról meggyőződve, imádással kiált fel. A mint ez az idegen, úgy bámulja s imádja Bernádot Dante.

116. *Hogy lássad a királynőt:* az Ég királynőjét (Regina Coeli) Szűz Máriát, ki a legmagasabb széken ül.

124. *A hol a nap fölkél.* A nap szekere, a görög mondában, melyet Phaeton, az Apollo engedelméből hajtott, de azt fékezni képes nem levén, rosszul vezette s lebukva a föld

Középen égő béke-zászlót láték
Eleventülni — s mindkét félre tartva —
A többi láng mind halványabbra válék.
S ama középre, szárnyok' csattogatva,
Sietve, több mint ezer angyal volt ott,
Különbözők mind, fényre mint alakra.
S játékuk- és dalukra hőn mosolygott
Egy égi szépség, melynek nézletében
Gyönyört talála mind a többi boldog.
S habár szavakban volna oly bőségem,
Mint kepzeletben: akkor sem próbálnám
Leírni, bájai legkisebbikét sem.
Bernát, szemem' az izzó fényre látván
Függesztve mélyen, ő is oly sovárgva
Fordult felé, hogy én meg annak láttán
Érzém szemem' gyuladni forróbb lángra.

ama része meggyúladt lángjától s összeperzselte az egész tájat. A kép arra szól, hogy várják az emberek a nap feljöttét, hogy mindenek fölötti fényét láthassák.

127. *Békezászló:* oriflamma; a középkorban divatos harczi és békejel; itt mindenesetre békezászlóról van szó.

HARMINCZKETTŐDIK ÉNEK.

1. Gyönyörbe elmerülten, e szemlélő
Mint egy tudornak szerepét ölté fel,
S beszédét ím e szavakkal kezdé ő:
4. „A melynek mérgét Mária vevé el
És gyógyitá, a sebet ez ütötte:
Ki lába előtt most oly szépen térdel.
7. A harmadik széksornak közepette,
Amaz alatt ül Rákhel, a mint látod,
Beatricével mintegy összekötve.
10. Sárát, Rebekát s Juditot találod
Ott — és az ős-anyját ama dalnoknak,
Ki bűneért „Misereré“-t kiáltott.

1. *E szemlélő,* a clairvauxi Szent Bernát, kinek elfogadott mellékneve is a Contemplator.

4. *A melynek mérgét . . .* a sebet Éva az ősanya ütötte azzal hogy a kigyótól elcsábitva, Ádámot is rávette a tilalom áthágására s az eset bűnének elkövetésére. Szűz Mária közbenjárására bűne megbocsáttatott s az Ég királynője őt épen a legfőbb helyre, saját lábaihoz vevé fel.

7—12. — Rákhel, a Jákob felesége, a zsidó nemzet ős anyja Sára, az Ábrahám, Rebeka az Izsák felesége. Judit idesorolását nehezebb igazolni; érdeme, hogy Holofernest, a zsidók kegyetlen ellenségét megölte; de Saint-Victor, a kitünő egyházi atya őt e tettéért mint a vallás védőjét magasztalja; s már az Ó-Testamentom apokrifái, Judit könyve is (XIII. r. 23—25. versei) dicsérő és áldó szavakkal emlegeti. Azután Ruth, nem nevezve meg, de mint Dávid ős

13. És sorról sorra láthatd a padoknak
Lépcsőzetén, mint rózsa-levelenként
Hogy én nevök nevezem mindazoknak.
16. A hetedik foktól, föl- és lementén
És azon is, következnek zsidónők,
A rózsa szirmait különböztetvén.
19. Mert választó-falúl szolgálnak ép' ők,
Krisztus hitét tekintve, hogy a szentelt
Székekbe hogy' s hol üljenek a hivők.
22. Ez oldalon, a hol a rózsa megtelt
Minden levele érett, azok vannak:
Kik jövendő Krisztus hivői lettek.
25. Másik felől, hol hézagokat hagynak
A félkörökben üres helyek, ülnek
Kik az eljött Krisztusban bizakodtak.
28. S a mint az ég Úr-asszonya körül, meg
A többi szentelt székeken, alatta,
Szétválasztások igy érvényesülnek:

anyja; az LI. Zsoltárt pedig e szavakkal kezdi Dávid: „Uram, könyörülj rajtam“ (Miserere mei) — mikor Náthán próféta őt megfeddette. Mindezek ó-testamentomi nők, részint az Izrael népének, részint (Ruth) Krisztus ős anyái.

16—21. — A rózsa két részre van osztva: egyik oldalon az ó-, másikon az új-testamentomi szentek. E két részt egymástól elválasztják s megkülönböztetik, a hetedik sortól fel és lemenőben egy-egy zsidónő, kik által a rózsa levelei jobbról és balról így elválasztatnak.

24. *Jövendő Krisztus hivői:* Leginkább zsidók, kiknek prófétái a megváltó Messiás eljövetelét igérték s a kik azt hive várták. Pogányok is voltak ilyenek, kik e jóslatról értesültek s hittek abban. Krisztus eljövetelével ezek sora bezáródott. Azért itt nincs hagyva üres hely.

25. A másik oldalon, még ezentúl üdvözülendő lelkek számára még van hézag hagyva.

28—33. — Mint Szűz Máriától lefelé megy az elválasztó sor

31. Úgy túl is, a nagy Jánosnak miatta,
Ki szent levén, pusztát s vértanuságot
Szenvedt s a poklot is két évig lakta.
34. Ily kétfelé választókkal, alább ott
Ülnek: Ferencz, Ágoston, Benedek
És fokról-fokra még más szent barátok.
37. De most a szent végzést bámuld te meg:
Hogy ím a hitnek mind a két szempontja
Egykép' betölti itt a helyeket.
40. És lefelé — nézd — a saroktól fogva,
A kétfelé választottak között még
Vannak, kiknek nincs érdemök magokba',
43. Kikért a feltételt mások betölték.
Mert mind e lelkek előbb megoldódtak,
Mint a való kiválasztást vehették.
46. Megláthatod arczából is azoknak,
És gyermekies hangjukon még jobban
Ha jól megnézted őket és hallottad.

az ó- és új-testamentomi üdvözültek elválasztására, úgy, a legfelső sorban ülő Nagy (t i. Keresztelő) Jánostól lefelé hasonló. Keresztelő János, ki az eljövendő — s aztán az ő értére eljött Krisztusban egyaránt hitt. Ki Krisztus eljövetelét előre hirdette, eljövetelével rámutatott s őt megkeresztelte a maga keresztségével. Érette szenvedett a pusztában s végre vértanu-halált. Ő valóban a két csoport mindenikéhez egyaránt sorozható s méltó arra, hogy úgy üljön a választóhatár élén, mint Mária maga is. Hogy két évig lakta a pokolt is (természetesen a pokol tornáczában, nem annak kinai közt), mert Krisztus már — nemcsak élt, hanem tanított is — az ő életében; de feje vétetvén, a Krisztus megváltó halála csak két év mulva teljesedvén, a megváltást s örök üdvöt János csak akkor nyerhette el.

40—48. — Ezek az ártatlan kis gyermekek, kiknek saját érdemök nincs, de ép úgy mint bűnök se. Szülőik, esetleg mások erénye által oldattak fel.

Te kétkedel s azért hallgatsz. Azonban
A rád nehézlő lánczot én feloldom,
Mely megfogott sok kicsinyes gondodban.
Belül e tág s magas királyi bolton
Esetlegesség soha helyt nem állhat
Mint bánat, éhség, szomj se, semmi módon.
Örök törvénynyel úgy van, a hogy láttad,
Megállapítva minden, hogy a gyűrű
Az újjra itt csak pontosan találhat.
Azért ez üdv-életre hívott sűrű
Népség között is, nincsen az ok nélkül
Hogy egyik fényesb, más homályosb tükrű.
Itt a király, kinek a kegyelméből
Ily szeretetben s ennyi nagy örömben
Nyugszik e sok nép s sorsán megelégül:

49—75. — *Te kétkedel.* Dantét a kisdedek, egyaránt érdemesek és érdemetlenek elhelyezésén s úgy a többi idvezülteknek is, a sorokban fölebb vagy alantabb ülésén, miért van e kiválogatás, kétely lepi meg, melybe Sz. Bernát belát s azt megfejti és magyarázza. Véletlen vagy esetleg nincs itt, de Isten mindent maga akarata szerint rendez és rendel s arról nem felelős, de azt megérteni sem lehet. Annak ad, még az egyenlők közt is, előnyt, a kinek akar: egyiknek szép arczot, aranyhajat, másiknak rút arczot, rőt hajat; egyiknek gazdagságot, másiknak szegénységet. Még itt a mennyben is megengedi, hogy a legmagasb, aranyhaj sugarakkal legyen ékesítve. Mindez az előhatározás (praedestinatio) munkája, melyet a keresztyénség sem tagadhat, bár meg sem értheti. Íme egy példa a Szentírásból. Az Izsák és Rebeka ikerfiai: Ézsau és Jákob még meg sem születtek s már az anyaméhben versengtek. Ézsau előbb jött világra s nehezen, mert Jákob a sarkát fogta s nem akarta előre ereszteni. Ézsau rőt, Jákob fekete hajú volt s mégis Ézsau szolgált Jákobnak s Jákob lett az Izrael nemzetének törzse.

64. Magasbra nem vágy; teremtője örvend,
— Teremtményit, különböző kegyében
Hogy részesíté; — kivánhatsz-e többet!
67. S e példát látjuk kifejezve szépen
A Szentírásban a két ikerével,
Kik versenyeztek már az anya-méhben.
70. Ily különös kegy, már a haj szinével
Járván, nem illik-e: a legmagasb fény,
Fejét hogy sugarakkal övezné fel?
73. Ezért is, érdemökre nem tekintvén,
Külön fokokra vannak elhelyezve,
Csak a fő-látó szem különböztetvén.
76. Hajdan, az első századokba', messze,
Gyereknek a szülők hite elég volt,
Hogy ártatlan az üdvöt megszerezze;
79. Mikor meg az első kor lehanyatlott,
Fiucska csak környűlmetélés által
Lehete pelyhes ifiúból bajnok.
82. De a kegyelem kora' beálltával
Az ártatlanság maga is, a Krisztus
Szent keresztsége nélkül föl nem szárnyal.

76. *Hajdan.* Itt kezdi, az előre bocsátott átalános elv után, Szent Bernád tulajdonképeni magyarázatát a kis gyermekek, érdem nélkül (de bűn nélkül is) a mennybe jutásának s ott elhelyeztetésének. Mielőtt még Ábrahámmal az Úr az első szövetséget kötötte, az emberek idvesség-feltétele s záloga még semmi sem volt, a gyermek csak szülői érdeme szerint osztályoztatott, mig felnőve maga nem szerze érdemeket. Ábrahám után a férfiaknak a körülmetéltetés volt az Isten kegyelmének megszerzője s biztositása. Krisztus eljövetele s megváltó munkája után a keresztség. De Isten kegyelme, a kereszteletlennek is adhat kegyelmet szülői kegyessége, vagy a keresztségnek a szülők hibája nélkül

85. Nézd most az arczot, mely amott a Krisztus
Arczát híven mutatja: tisztasága
Tesz képessé így szólnod: íme Krisztus!“
88. Látám, hogy oly fényharmat omla rája,
Melyet hozott választott angyaloknak
Ily magasan repülni képes szárnya.
91. Hogy mind a tőlem már előbb látottak
Ily bámulást még nem költöttek bennem,
S az Istenhez hasonlóbbak se voltak.
94. S az itt legelsőbb leszállt szerelem, fenn,
„Ave Maria, Grazia plená“-t dalolva,
Kiterjeszté szárnyát Ő-véle szemben.
97. A mennyei dallamra válaszolva,
A boldog kar minden felől rázendül,
Hogy minden arcz vidámságtul mosolyga.
100. „Oh szent Atyám, ki csak irántam kegybül
Tűréd az ittlenn létet, oda-hagyva
Az üdv-helyet, hol ülsz örökös Rendül:
103. Ki az az Angyal, ki gyönyört lel abba'
Hogy szemivel királynőnket kisérje
Hő szerelemmel, mint lánggá gyuladva?“

elmaradása mellett, ámbár az ártatlan s még öntudatlan lelkek lakása a pokol tornáczában levő limbus.

85. *Nézd most az arczot:* Bernád itt Sz. Máriára mutat, ki a Krisztus arczához leginkább hasonlít. Ez a legszebb — a mit Dante eddig látott.

94. Ismét Gábor angyal, ki kezdettől fogva az Isten-anya szolgálatára rendeltetett s hozzá — és itt a mennyben is — legelőbb szállt le. Méltó, hogy őt Dante Szerelem-nek nevezze. Hódol, kiterjesztett szárnyakkal Máriának. — „Ave Maria, Grazia plena!“ a ma is szokott üdvözlet Szűz Máriának.

100. *Oh szent Atyám,* így nevezi Sz. Bernátot, ki leszállt Isten tanácsából, hol örökös Rend-tagként ül, a legmagasb helyről ide, hogy neki (Danténak) tanítást s felvilágosításokat adjon.

106. Így fordulék meg, arról választ kérve,
Ki Máriára nézve igy megszépül,
Mint hajnal-csillag szebb lesz a napfényre.
109. Így válaszolt: „Mit kecsből s szivességbűl
Csak bir magában jó lélek, egy angyal:
Ő benne megvan, nekünk mintaképül.
112. Mert ő az, a ki jött a pálma-lombbal
Le Máriához, hogy Fia Istennek
Jő, egyesülni nyomorult valónkkal.
115. De most kisérj szemeddel, míg menendek
S beszélek is, halld, e mocsoktalan
Dicső országban, hogy kik a Főrendek.
118. Az a kettő, ki fenn ül boldogan
Felségesünk mellett, hol helyt ada;
S bennök e rózsa két gyökere van.
121. Amaz ott balfelől az Ős-atya,
Kinek egy kóstolással tett merénye
Fajunkkal sok kesert kóstoltata.
124. A jobb felén pedig ül ama Véne
A Szentegyháznak, kinek a Megváltó
E szép Virág kulcsát adá kezébe.
127. És ő, a sok nehéz időit látó
— Még életében — ama szép arának,
Ki életet nyert szegtől és láncsától,

112. *Mert ő az:* Gábor angyal, Krisztus testté lételének megjelentője.
117. *Kik a Főrendek:* az idvezült lelkek közül, az angyalokkal együtt, kiválasztottai Isten tanácsában.
118. A rózsában, a királyné mellett, a rózsa legfőbb kettője, annak mintegy gyökerei.
121. Az Ős-Atya, Ádám; kinek a tiltott almába kóstolása az egész emberi nemzettel annyi keserűséget kóstoltatott.
124. Péter apostol, a Mennyország kulcsainak őrizője, s így e szép virágnak, a mennyei fehér rózsának is őre.

130. Mellette ül; és ezentúli társnak
Az a vezér, ki a pusztába mannát
Adott az úton, hálátlan fajának.
133. Péterrel szembe' még ott látod Annát,
Oly boldogan hogy leányát láthatja,
Hogy föl se pillant, hallva a Hozsannát.
136. És szembe véle, a hol ül Ős-atyja,
Ül Lucia, ki hölgyedet leküldte
Hogy elvakultál, vesztednek rohanva...
139. De mert a percz rohan már, a melyből te
Ébredsz, megállok, mint jó szabó-mester,
Ha fogy posztója s nem telik belőle.
142. Azért is inkább szemeidet vesd fel
Az örök szeretetre — s hassuk által
Fényét, a mint tehetjük, e szemekkel.
145. Valóba', nehogy — már kifáradt szárnynyal
Még vissza essél, előbb menni vélve,
Kegyelemért kell esdened imáddal!
148. Kegyelmet ott kérj, hol az le van téve!
Szivedet hassa élő buzgóság át
Kövesd beszédem', lépést tartva véle!"
151. S ekép kezdé meg im e szent imáját:

127. János evangelista, ki megérte a keresztyén egyház nehéz idői első korszakát. Ama szép ara maga az egyház, melynek Krisztus halála által (a szegek, melyekkel a keresztre feszíttetett s a láncsa, melylyel keblét átdöfték a kereszten) adott életet.

130. Péter mellett.

131. Az a vezér: Mózes.

133. Anna, Szűz Máriának édesanyja.

136. Annával szemben, Ádám mellett, Lucia, a ki (Pokol II. én. 100. v.) szűz és vértanu, mint engesztelő szellem járt közben Beatricénél, a Dante erkölcsi megmentésére.

HARMINCZHARMADIK ÉNEK.

— „Szűz és Anya, leánya ten-fiadnak,
Minden lénynél alázatosb s felségesb!
Czélpontja egy örök határozatnak!
Te az ember természetét, a vétkest
Megnemesitéd úgy, hogy a Teremtő
Nem átallá, teremtmény lenni és test!
Méhedben gyúladt ama szeretet föl,
Mely azt tevé, hogy itt az örök béke
Virága így kinyílék láng-hevedtől!
Te vagy az irgalomnak itt az égbe'
Hő déli napja, lenn meg a remények
Élő forrása emberek szivén, Te!

1–39. — Szent Bernát imája Szűz Máriához, melyben kéri, eszközölje ki Istennél, hogy nyerjen kegyelmet Dante, Istent láthatni s hogy azután szivét tisztán tartsa. A kérelem teljesítést nyer.

1–6. — Szűz Mária megszólítása: természetének egybeolvadt ellentétei, szűz és anya, saját fiának — a kit ő szült, s a ki őt teremtette, anyja és szülötte egyszersmind, Istentől kezdettől fogva e nagy hivatásra rendeltetve. Általa lett a teremtő (Isten második személye) emberré, emberi testben.

7–9. — Krisztus emberré léte által a szűz testben, a szeplőtlen fogantatás tana van megvalósítva s ezzel az Isten és ember közötti szeretet ismét megerősítve (az eset általi meghasonlás után). Ez a szeretet, melegével, kinyílasztotta ezt a mennyei virágot, az idvezült lelkek felséges rózsáját.

10–18. — Szűz Mária a földön reményt nyújt az idvességre,

13. Oly nagy vagy, oh hölgy s oly hatós segélyed,
Hogy a ki üdvöt óhajt s nem meríti
Nálad: röpülni szárny nélkül kisérlett.
16. A te jóságod nem csak azt segíti
Ki hozzá fordúl; megelőzi gyakran
Az esdő szót — s magától teljesíti.
19. Te-benned irgalom s jóindulat van,
Te-benned nagylelküség, — és egygyé gyűl
Mind a mi jóság teremtett állatban.
22. Ím ez, ki a mindenség legmélyétül,
A lelkek életét, egész idáig,
Egyenként látta mind, kivétel nélkül,
25. Hozzád, erőd kegyelmét esdve, áhít:
Segítsd meg őt, hogy hathasson szemével
A legfelségesb üdv magaslatáig!
28. S nekem, ki, hogy magam lássak, több hévvel
Nem égtem, mint hogy ő: elődbe járul
Imám, mit — hogy ne vess meg — esdve kérlel!
31. Imáid által, halandó voltárul
Minden felhőt oszlass el, tiszta fényben
Előtte míg a legfőbb üdv feltárul.

az égben azt megvalósítja. De az égi üdvöt nem kérni Máriától, nem meríteni nála, annyi, mint szárny nélkül akarni repülni; de gyakran — különös kegyelemből. — meg is előzi a kérést s magától teljesiti.

22. Bernát, az Ima átalános kifejezése után, most tárgyára, Dantéra rámutat, ki az ég összesrendű lakóit, csillagról csillagra emelkedve, egyenként s csoportokban már látta. Előadja kérelmét, hogy láthassa Isten ábrázatát s tisztuljon meg teljesen és zavarhatatlanul.

28. *S nekem.* Magának, hogy az égiekbe belásson, nem kérte nagyobb buzgósággal, mint most e halandónak.

34. S azt kérem még, királynő, ki aképen
Tehetsz, a mint akarsz, hogy vágya teljét
Ily látomány után is tartsd meg épen!
37. Őrizd, legyőzve földi gerjedelmét!
— Lásd, Beatrice s mind a többi szentek
Kezei, imára kulcsolvák s emelvék!"
40. Az Istentől kegyelt s áldott szemeknek
Rászegzett fénye a kegyet mutatta
Mit a beszélő hő imája nyert meg.
43. Aztán az örök fényre fordította
Tekintetét, a melyet — hihetetlen
Hogy teremtett lény szeme kiállhatna.
46. S mivel alig volt kielégítetlen
Vágy már szivemben — s a mint lenni kellett,
A vágy tüzét lohadni érzé lelkem.
49. Bernát mosolyga rám — s intett a mellett,
Hogy fölfelé tekintsek; én azonban
Már megtevém, nem várva ily intelmet.
52. Tekintetem' már — így megtisztítottan —
Az önfényében ragyogó sugárba
Be tuda hatni egyre jobban-jobban.

34. Hogy Dante, ha megnyeri, a mit kér — s meglátja Istent, ezzel ne oltassék el lelki szomja s Istent azután is úgy szomjúhozza, mint most, mikor még nem látta.

38. *Lásd, Beatrice* ... Nem egyedül ő (Bernát) kéri e kegyelmet, hanem Beatrice s mind a többi szentek, kik Dantét már nagy útjában megismerték s résztvevő szeretettel fogadták.

40. Mária kegyesen fogadja az imát, s Istenre tekint.

46. Vágyát Dante már teljesítve látja.

53. *Az önfényében* ragyogó sugár: az önmagában feltalált tudás, melynek nem kell magyarázat, mert önfényében meg van világítva. Isten valója pedig nem önismeretével azonos s ez minden igaz ismeretnek forrása s igazolása. Minél-

55. Látásom attól kezdve nyilt oly tágra,
Hogy a beszéd azt utol nem érhette
S hozzá meg az emlékezés is sánta.
58. Mint a ki álmot láta — s fölébredte
Csak benyomását tartja meg a képnek,
A többi részét föl nem ismerhetve:
61. Úgy voltam én, nagy részben eltünének
A miket láttam; de szivemben érzék
Belőlök átszürődött édességet.
64. Így olvad el a naptól a hó és jég,
Így fújja el a könnyű levelekkel
A szellő a Sybilla jós-beszédét.
67. Oh égi fény te, halandó szemekkel
Elérhetetlen, add, e jelenségnek
Bár némi részét újra lelhetnem fel.
70. És légy segélyül nyelvem erejének,
Hogy dicsőséged bár csak egy szikráját
Adhassa át a késő nemzedéknek!
73. Ha igy pótolva emlékem hiányát,
Versemben abból némi visszazendül,
Abban is a Te diadalmad' látják.

fogva nemcsak benne van az igazság, hanem ő maga a fő és feltétlen igazság. (Aqu. Tamás Summa Theol. Pars I. Quest. 16. Art. 5.)

66. *Sybilla jós-beszédét.* A Cumaei Sybilla jóslatairól azt mondja Virgil, Aeneis-ében „A mit lapokra írt a szűz, sorban egymásra rakogatta s barlangjába zárta; azok rendben megmaradtak. De ha az ajtót megnyitották, a lanyha szellő fellebbentette s összekuszálta a lapokat, aztán nem gondolt többé velök (a Sybilla), ha rendben vagy összevissza vannak is, sem helyökre vissza nem teszi s mondataikat össze nem állitja; nincs többé értelmök, se becsök". Így jellemzi Dante, a maga zavaros benyomásait emlékezésében.

75. *A Te diadalmad'*, t. i. az égi fényét.

76. Hiszem, hogy éles eleven fényedtül,
Mely rám hatott, el is tévedtem volna,
Ha elvesztettem volna azt szemembül.
79. S hogy bátorodtam, emlékszem is róla,
Kitartani merészen az erős fényt,
Tekintetem míg azzal egybeforra.
82. Oh végtelen kegy, mely megadta, önként
Szegezni szemeim' az örök fénybe
Míg elnyelé látásomat özönként.
85. Mélyébe láttam, hogy miként vevé be,
Szeretet által kötve egy csomóba,
Mi szerte húllna a nagy mindenségbe.
88. Állag s esetleg s nyilatkoztuk módja
Egygyé olvasztva mintegy, ilyenképen,
Hogy a mit mondok csak látszat valóba'.

78. *Ha elvesztettem volna* Luk. IX. 6.: „Senki, a ki az eszére vetette kezét s vissza nem tekintett: nem készült el az Isten országára".

79—84. — Áthatva s fölemelve a mennyei dicsőség fénye (lumen gloriae) által, Dante a boldogság látásának (visio beatificans) teljességét élvezi.

85—87. — Aqu. Tamás (Summa Theol. I. Quest. IV. 2): „Ha tehát Isten minden dolog okának első szerzője, a dolgok tökéletességének előhatározata szükségkép Istenben kell hogy meglegyen". — Buti: „Minden teremtett dolog Istenben van mint első okban, a ki mindent előre lát s elhatároz".

88—90. — E sorokat Philaletes a Divina Commedia legfelségesebb helyei közé sorozza. Azt hiszem, számtalan ilyen helye van Dante e költeményének! Substantia s Accidentia, e scolistikai fogalmak gyakran fordulnak elé s ez elvi fogalmak többször ismétlődnek, azzal a kijelentéssel, hogy ezek Istenben egyszerre születnek s szeretete által összefoglalva, egyben valósulnak. Ha most ezt Dante nem látná s nem érezné át, az itt látottak nem jőnének az ő tudatára s szét-

91. Az átalános elvet e rejtélyben,
Hiszem hogy meglelém, mert róla többet
Beszélve, szivem repdes örömében.
94. Egy percz itt álmot hoza rám; mélyebben
Mint huszonöt század, Neptun mióta
Az Argo árnya láttára megdöbbent.
97. Elmém egy íját mereven felvonta,
S bámulva, mozdulatlan, figyelemmel
Nézett a fénybe mindinkább lángolva.
100. E fénytől olyanná lesz minden ember,
Tekintetét hogy arról bármi másra
Fordítsa, rá nem bírná semmi fegyver.

hullanának a nagy mindenségbe. — Longfellow e sort (90. v.) máskép magyarázza, Butival egykép: „Hogy a mit mondok egyszerű igazság“. Azt hiszem, az előbbi forditás a helyesebb.

91. 92. *Róla többet beszélve:* minél többet beszélek róla, szivem annál inkább örvend s gyönyörködik benne.

94. *Egy percz* — elvakulva a mennyei fénytől, úgy tetszik mintha álmot bocsátna rá, nem látva semmit. Ez a percz mélyebb álomnak s hosszabb időnek tetszik neki, mint az a huszonöt század . . . Gondolata a hosszú időt, egy legrégibb történeti korszakra viszi vissza, arra, mikor a tengert a legelső hajó hasítja. 1300 év Krisztus születése óta, ehhez 750 Róma épitése óta, ahhoz 430 év Trója pusztulása óta, ahhoz még 40 év az argonauták hajózása óta — összesen 2520 esztendő. Danténál gyakoriak az ily történeti reminiscentiák, egy-egy gondolat túlzó kifejezésére. A helyett, hogy mondaná: az a perczny álom nekem végetlen hosszúnak tetszék, ezt mondja: mint Neptun bámulása, mikor az Argó hajóinak árnya először vetődött a tengerre!

103. *Rá nem bírná semmi.* Ha szemünk s figyelmünk valami — jelesen fény — látvány által erősen le van kötve, sem magunk akarata, sem semmi más arról nem képes elforditani.

103. Mert mind a jó, mi akaratunk tárgya,
Együtt van ebben — s a mi itt tökélyes:
Hiányossá lesz, ha ebből kiválva.
106. Beszédem arról most rövidebbé lesz
— Mire emlékszem — a kis gyermekénél
Ki még a nyelvecskéjén emlőt érez.
109. Nem, mintha egy egyszerű tüneménynél
Több voln' az élő fényben, melyre néztem
S mely mindig egy s nem más előbbiénél:
112. De mert szememben, a mely a nézésben
Erősödék meg, az egyetlen látvány
Úgy változék, mint én változtam épen.
115. Az égi fény mély s tiszta állományán
Három keréknek, egy nagyság-arányban
De három szinben, a forgását látám.

107. *Mire emlékszem:* a mit még ezután lát, arról sokkal rövidebben fog szólni. Ezt a tárgy s annak rejtélyes volta követeli — s nem a mint némelyek mondják: „mert Dante kezdettől fogva elhatározta, hogy költeményét 100 énekre szabja, s már az utolsóhoz ért". Bizonyára pontos és részletes tervet s beosztást állapított meg s a tér és idő szűke nem lepte, sem zavarta meg őt!

115—120. — Ez a látvány, mely — 114. vers szerint — úgy változik, mint Dante maga, a változó bár mindig ugyanazon fény fölötti bámulatában — egy helyben, folytonos forgásban, három egymásban forgó kerék egyenlő nagyságban, három különböző szinben s így egymástól megkülönböztethető, mégis egy, mert egymást fedező s egymástól szét nem választható. Látni való, hogy ez a Szentháromság, a mily mély értelmű, oly egyszerű, félre nem magyarázható s mégis megérthető képe. Mint szivárványban szivárvány: az égen gyakran ismétlődő látvány, ha a már meglevő szivárványra, más oldalról új záporon átsütő napfény egy második szivárványt idéz elő. Itt egyik kör az Atyát, benne a másik a Fiút ábrázolja s a harmadik a kettő fuvallatában a Szent Lelket.

118. Egyik a másban, mint a szivárványban
Szivárvány tükrözék; a harmadik meg
Lángolt e kettejök fuvallatában.
121. Oh mily rövid a szó, az értelemnek
Milyen szegény! és arról a mit láttam
A mondandómnak oh mint nem felel meg!
124. Oh Örök Fény, ki égsz tulajdon lángban,
Magadat csak magad ismerve s értve,
S szerelmed, mosolyod magad iránt van:
127. E körforgás, magába visszatérve
E hármas körben, mint a visszavert fény
Tetszék nekem, minél tovább szemlélve:
130. A belsejében mintegy csoda-festvény,
Látszék, szinével képünket kisérni,
Hogy én a látásom' beléje vesztém.

121. Dante itt a Szent Háromság titkának megfoghatatlanságára s szókkal ki sem fejezhető voltára czéloz.

124—126. — Mintha Isten önző volna, hogy csak magát nézze, bámulja, szeresse s másra ne gondolna! Ámde e hely csak arra a viszonyra czéloz, mely az egy Isten három személyének egymás közötti s iránti viszonyára vonatkozik. Az Atya magában nyugszik, lételének alapja csak magában; a Fiút az atya szülte magától, a kiben a Fiú magát ismeri föl s a Szent Lélek mindkettejök kisugárzása, kölcsönös szeretetökből. Így mindenik szeretete önmagára sugárzik vissza: „E körforgás, magába visszatérve“.

130. Itt következik a keresztyén theologia másik nagy titkának, az Ige testté lételének, az Isten és ember egyesülésének a Megváltóban, Krisztus személyében — a megoldása. Ez a Szent Háromság titkának az ellentéte. Emebben egy természet egyesül a három személyben; abban két különféle természet egy személyben: az Isten és az ember a Krisztusban. Ott a három személyben mindenik isteni; itt az egy személy isten és ember egyszerre, Dante, mint a kört (a megmérhetetlent) a mérnök megmérni nem tudja

Mérnök gyanánt, a ki a kört megmérni
Erőlködik, de nyitját nem találja,
Mivel kellő alapját föl nem éri:
Úgy voltam én, ez ujdon-új látványra,
Mindazt keresve; hol s hogy' egyesűle
A kép a körrel, azt meglelni vágyva,
De lelkem szárnya addig nem repűle...
— Midőn villámcsapás nyitá szemem' fel,
S lecsillapúlt lelkem hő vágya tűle.
Elérni azt nem birtam képzetemmel!
De mint kerék, egyenlőn forgatott,
Ragadta vágyamat a szeretet, mely
Mozgat napot és minden csillagot!

teljes pontossággal, felismerve az ember képét, a hármas istenkörben — nem éri el szárnya röptével.

140. *Midőn villámcsapás* szemét fölnyitja s megnyugszik abban, a mit lát s a mennyire megnyugszik benne a szeretet által, mely őt áthatja, mely napot s minden csillagot — s az egész mindenséget élteti s mozgatja.

145. Dante nagy költeményének mind a három része, Pokol, Purgatorium és Paradicsom, a *csillag* szóval végződik, mintha művének jeligéje a „*csillag*" volna, tárgyi és erkölcsi értelemben egyaránt.

NÉVMUTATÓ

AZ ISTENI SZÍNJÁTÉKHOZ.

Az első (dűlt) szám az éneket, a második a verssort mutatja.

B

D

J

K

L

M

N

O

Q

R

S

T

U

V

